

A C A D É M I E B U L G A R E D E S S C I E N C E S

Section d'histoire et de pédagogie

BULLETIN
DE
L'INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

XXVIII

Sofia · 1965

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE BULGARE DES SCIENCES

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за исторически и педагогически науки

W-825

Aug. 1965

III. XXVIII

ИЗВЕСТИЯ
НА
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ

XXVIII

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА - КОЛАРОВГРАД

София · 1965

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакционна колегия

Акад. КР. МИЯТЕВ (отг. редактор), чл.-кор. Д. П. ДИМИТРОВ, чл.-кор. В. БЕШЕВЛИЕВ,
ст. н. с. Г. ГЕОРГИЕВ (научен секретар), ст. н. с. В. МИКОВ

ОПРЪЖНА БИБЛИОТЕКА - КОЛАРОВГРАД
ДЕПОЗИТНИ 19 65 № 11944

А-246-251 07

ОМУРТАГОВИЯТ АУЛ НА ТИЧА

Цветана Дремсизова-Нелчинова

Разкопките в старобългарското укрепление при с. Цар Крум, Коларовградско, продължиха и през 1960—1962 г.¹ Проучванията се съсредоточиха изключително върху площта, огградена от каменната стена (обр. 1). Трябваше да се разкопаят изцяло сградите, на които попаднахме през миналите експедиции, а също да се изследва и останалото пространство, за да се доизясни напълно характерът на вътрешното укрепление. Северозападната и североизточната част на укреплението бяха изцяло разкрити, докато останалата площ се проучи сондажно.²

КАЗАРМИ

Сграда В се простира по продължението на северната стена, като се опира на нея и на западната стена (обр. 2). Тя има форма на удължен правоъгълник с ширина 4,40 м. Цялата ѝ дължина не можа да се определи, понеже източната ѝ част е напълно разрушена. Сега основите се проследяват на дължина 53,40 м. От основите са запазени най-долните две редици, градени с грубо одялани блокове от бял пясъчник с дължина 0,60—0,80 м, ширина 0,35—0,40 м и височина средно до 0,60 м. Блоковете са наредени по два, рядко по три, с обща ширина 1 м (обр. 3). Вътрешните фуги са запълнени с ломени камъни, чакъл и изобилен хоросан, примесен с малко количество счукана керемида, а външните — с плочки, камъни и плътна замазка от същия хоросан. Липсата на камък и голямото количество останки от тухли показват, че вероятно градежът на надземната част е бил тухлен. Това се подкрепя от факта, че съседната постройка, която е служела за баня, в основата си е изградена от камък, а нагоре от тухли.

Сграда В се е състояла от четири или пет правоъгълни помещения, наредени по дължината си. Изцяло са запазени основите на две отделения, от третото — само източният ъгъл с част от южната стена, а от четвъртото — северозападният ъгъл с част от южната стена.³ Постройката вероятно е достигала до входа, който е пресичал северната крепостна стена. В такъв случай в пространството между третото отделение и портата е могло да се помести едно голямо помещение или две по-малки.

Помещение 1 заема северозападния ъгъл на сградата и е дълго 13,30 м (обр. 4). Разделителният зид между него и отделение 2 не е конструктивно свързан с южната стена. В него са намерени малко количество съдове с врязани хоризонтални и вълнообразни линии и няколко къса с излъскани ивици.

Помещение 2 е почти двойно по-голямо от първото. Има дължина 26,80 м (обр. 5). Югозападният ъгъл е зает от печка за отопление.⁴ Културният пласт около нея съдържа

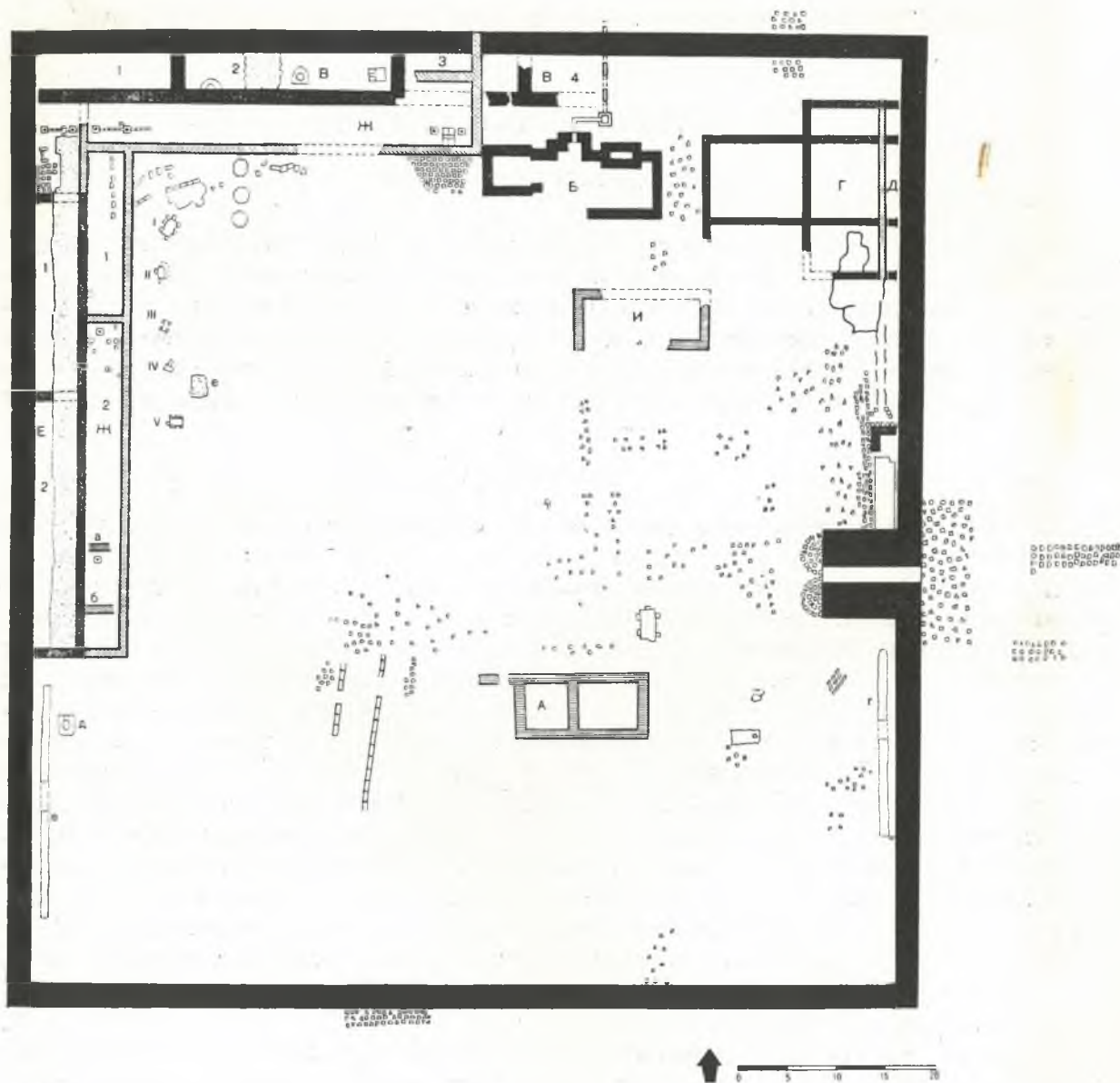
¹ В. Антонова и Цв. Дремсизова, Аулет на Омуртаг край с. Цар Крум, Коларовградско, Археология, II, 1960, кн. 2, стр. 28 и сл.; Цв. Дремсизова, Проучвания в аула на Омуртаг през 1959 г., Изследвания в памет на К. Шкорпил, 1961, стр. 111 и сл.; В. Антонова, Нови проучвания в старобългарското укрепление при с. Цар Крум (Чаталар) през 1959 г., Изследвания в памет на К. Шкорпил, 1961, стр. 131 и сл.

² Североизточната част е проучена от В. Антонова.

³ В. Антонова и Цв. Дремсизова, цит. съч., стр. 34 и сл.

⁴ Цв. Дремсизова, цит. съч., стр. 114, обр. 3.

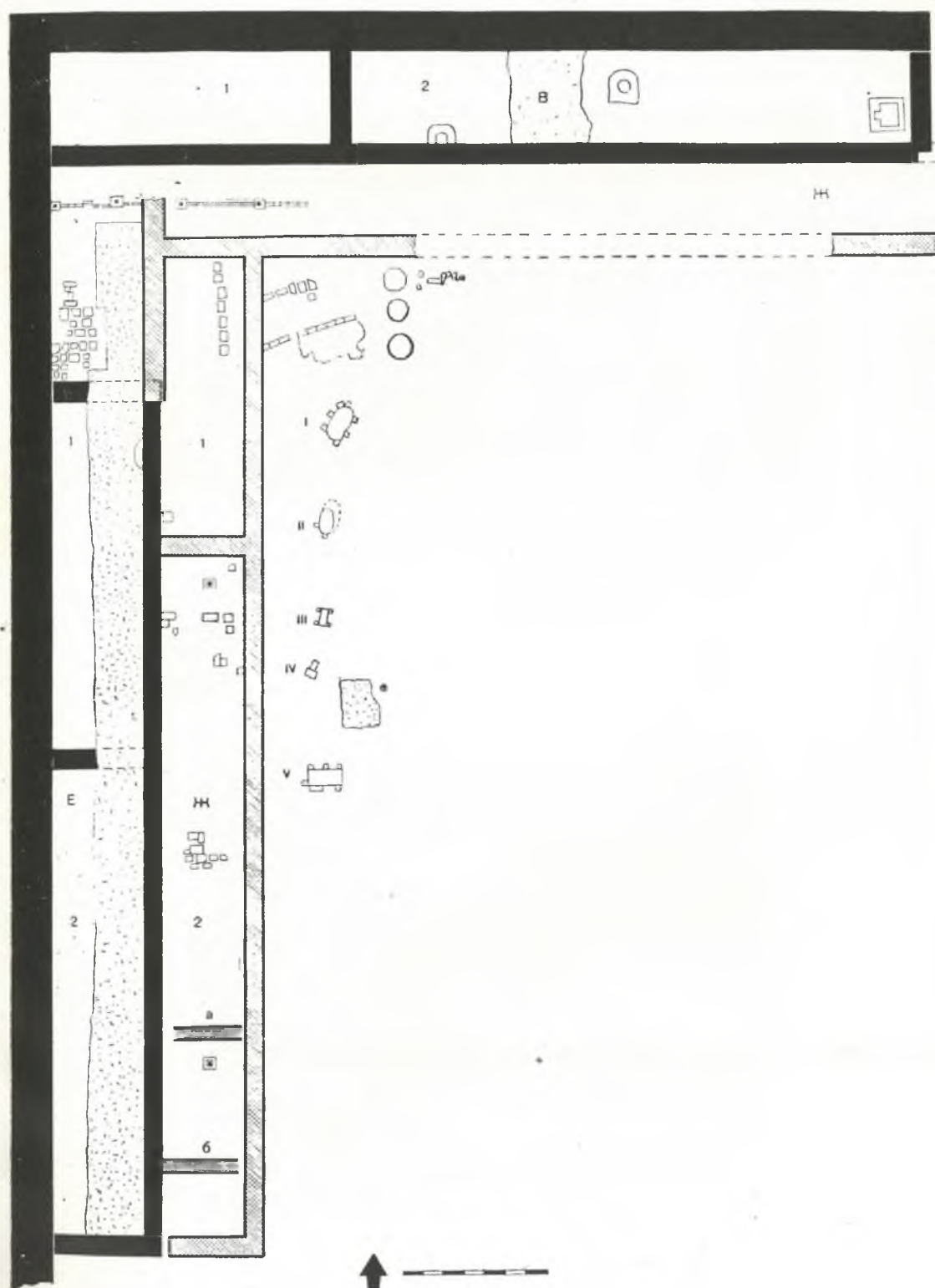
много фрагменти от амфорки и гърнета с линейна хоризонтална и вълнообразна украса. При разчистване на помещението се откриха две пещи за вар. Едната има неправилна четириъгълна форма със заоблени ъгли, широка 1,20 м (обр. 6). Дължината ѝ не може да се определи, тъй като при изграждането на южната стена пещта е била разрушена. В основата ѝ бе натрупан дебел пласт от пепел и въглени, а пръстта наоколо беше обгорена. Подобни останки

Обр. 1. План на каменната крепост на аула

Fig. 1. Plan de la forteresse en pierre

в значително по-дебели пластове имаше и пред южната стена. Голяма част от варовиковите камъни, най-вече тези от вътрешността, бяха превърнати в прах. Самата пещ е била издълбана в здрава пръст на дълбочина 1 м. Втората пещ се намира почти в средата на отделението. Има размери 1,70/1,40 м. Пред южната страна насипът, дебел 0,30 м, се състоеше от пепел и въглени. Една част от камъните се бяха превърнали в прах, а по останалите личаха силни обгаряния.

Обр. 2. План на казармите В, Е и Ж
Fig. 2. Plan des casernes B, E et Ж

Обр. 3. Част от южната стена на сграда В
Fig. 3. Partie du mur Sud de l'édifice B

Обр. 4. Помещения 1 и 2 на сграда В и колоната пред нея
Fig. 4. Locaux 1 et 2 de l'édifice B et la colonnade

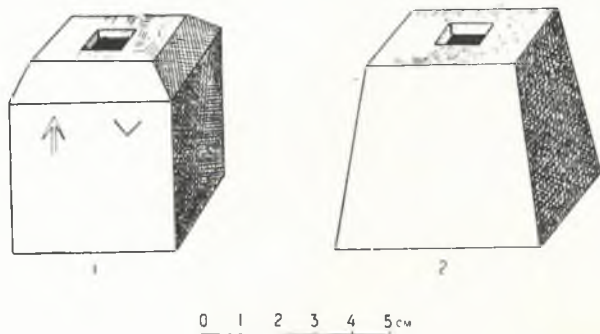
Обр. 5. Помещение 2 на сграда В
Fig. 5. Local 2 de l'édifice B

Обр. 6. Пещ за вар в сграда В
Fig. 6. Four à chaux de l'édifice B

Помещение 3 има дължина 15 м. По-голямата част от южната му стена липсва. Запазената част на югозападния ъгъл има размери 2,50/2,30 м. Насипът съдържа керемиди и тухли със спойка от хоросан.

Помещение 4 е в най-лошо състояние. Южната му основа е запазена на дължина 3 м, а западната — на 2,50 м. И тук се откриха тухли, керемиди и части от гърнета.

Обр. 7. Базис от колонадата пред сграда В
Fig. 7. Bases de la colonnade devant l'édifice B

зид. База с подобна форма е намерена при разкопките в м. Кирика, над с. Калугерица.¹ Тя произхожда от сграда, датирана от края на IX или началото на X в. Върху едната база са вдълбани два знака: единият във вид на стрела с височина 6 см, а другият с форма на римско V (обр. 7₁).

Пред отделение 3 бе разчистена настилка от седем блока, разположени в три реда². Вероятно се касае до пасаж, който води към входа на помещението, или до настилка, която се е простира по цялото протежение на постройката.

Сграда Е подобно на описаната по-горе опира също на крепостната стена, в случая западната, и върви успоредно с нея (обр. 2). Представлява правоъгълник с дължина 47 и ширина 4,40 м. Състои се от две помещения. Градежът на сградата Е в сравнение с този на постройка В е по-небрежен. Основите са направени от ломени, по-рядко от грубо одялани блокове с различна големина. Спийката е хоросан, смесен с незначително количество счукана керемиди. Като се наблюдава градежът, получава се впечатление, че камъните са били хвърлени в изкопа за основи, без да се е имало пред вид оформянето на лицевите страни. По-старателен е градежът на северната стена, където в основата са употребени еднакви по размери камъни, които образуват хоризонтални редици (обр. 8). Над основата, която има дълбочина 0,55 м, започва надземната част. Тя е изградена от блокове с височина 0,25, дължина от 0,39 до 0,45 и ширина 0,30 м. Блоковете са наредени по два в ширина. От напречната стена, която

Обр. 8. Северната стена на сграда Е
Fig. 8. Mur Nord de l'édifice E

От напречната стена, която

¹ Г. Фехер, Разкопки в м. Кирика над с. Калугерица, сб. Мадара, II, 1936, стр. 124, обр. 157.

² В. Антонова, цит. съч., стр. 34, обр. 11.

дели постройката на две части, са запазени останки от хоросановата подложка. Първото помещение е дълго 19 м, а второто — 25 м. На 1,80 м пред източната стена на сградата бяха разкрити две бази, по форма и размери подобни на описаните по-горе. Очевидно те произхождат от колоната, която се е простирала по дължината на сградата. Непосредствено до стената бяха разчистени няколко каменни плочи от настилка. Допускаме, че те са част от плочник пред сградата.

Обр. 9. Каменната настилка пред западния вход
Fig. 9. Pavage en pierre devant l'entrée Ouest

Обр. 10. Основите на сградите Е и Ж и фугата между тях
Fig. 10. Fondations des édifices E, Ж et la ligne de refend

В културния насип се намериха главно части от гърнета с врязана линейна украса и само няколко къса с черна повърхност и излъскани ивици. От помещение 1 произхожда бронзова токичка за колан и пет железни гвоздеа, а от помещение 2 — желязно ножче и седем гвоздеа.

Непосредствено до северната стена на сграда Е се намира настилка от каменни плочи, наредени в хоризонтални редици (обр. 9). Те са правоъгълни с различни размери (0,70/0,50 м ;

0,60/0,40 м; 0,25/0,38 м), поставени направо върху земята. Изглежда, че се касае до пасаж на порта, която е извеждала в западна посока. Подобно е и оформлението на северния вход.

Сграда Ж се състои от две части, свързани под прав ъгъл във вид на буквата Г (обр. 2). По своя градеж тя се различава от сградите В и Е. Главен материал тук е ломеният

Обр. 11. Западното крило на сграда Ж — помещения 1 и 2

Fig. 11. Aile Ouest de l'édifice — locaux 1 et 2

и речният камък. Употребени са също и късове хоросан, примесен със счукана керемиди и късове от тухли и керемиди. На места в основите се виждат големи каменни блокове. Спйката е от кал. Вследствие на нездравата връзка стените са разкривени. Ширината им варира от 0,90 до 1 м. Основите са запазени на височина до 0,70 м. Западната стена в по-голямата си част е изградена върху източната основа на постройката Е, но тъй като е малко по-широка от нея,

Обр. 12. Каменната настилка пред сграда Ж

Fig. 12. Pavage de pierre devant l'édifice Ж

излиза навън. На мястото, където започва нейното продължение на север, е образувана широка фуга (обр. 10). Западната част на сградата Ж е дълга 48,20 м и се състои от две помещения.

Първото помещение е дълго 13,30 и широко 3,70 м (обр. 11). На 2,20 м от южната стена се разчистиха седем камъка, наредени в една линия с посока север — юг. Разстоянието между

отделните камъни е неравномерно (от 0,20 до 0,50 м), а самите те имат неправилна форма с различни размери. Прави впечатление, че горната им страна е плоска. От насипа на помещението освен обичайната керамика се откриха и следните материали: бойна топка с камък, точило и прешлен.

Обр. 13. Печка, южно от сградите Е и Ж
Fig. 13. Poêle au sud des édifices E et Ж

Второто помещение има дължина 32,30 и ширина 3,70 м. При разчистването му на няколко места се появиха останки от основи, строени от дребни ломени камъни и кал. В една от основите са вградени два големи блока, явно произхождащи от крепостната стена. Споменатите фрагменти от основи (а и б) имат посока изток — запад. Те минават над нивото на сграда Ж,

Обр. 14. Корито за приготвяне на хоросан
Fig. 14. Baquet servant à la préparation du mortier

което говори за техния по-късен произход. Незначителните останки не позволяват да се получи по-пълна представа за съществувалите тук сгради. В южната част на помещение 2 се намериха много фрагменти от гърнета с линейна украса.

През източната страна на сградата, по цялото ѝ протежение, се простира широка 2,50 м настилка (обр. 12), направена от различни по големина камъни, наредени с гладката си страна нагоре. На места са сложени и дялани блокове. Върху един от тях са врязани два знака. Първият представлява съчетание на Х с права хаста, а вторият има форма на римско V. Висо-

чината им е 6 и 5 см. Бордюрите са оформени от по-големи камъни. Върху настилката и главно в насипа пред северната страна на сградата се намериха голямо количество керемиди (плоски и корубести), произхождащи от покрива. Върху една от керемидите има релефен знак във вид на буквата К. За северната част на сградата Ж не можем да получим точна представа, но от запазените основи се вижда, че тук помещенията са били в две редици. Тя има дължина 35,20 м и запазена ширина 12,50 м. На източната страна благодарение на запазените остатъци от основа, успоредна на южната стена, се образува помещение с ширина 6,73 м.

При проучване на площта източно от сградата Ж се откриха останки от разрушена постройка и няколко съоръжения, свързани със строежите.

Сградата е била вкопана на дълбочина 2,25 м, изградена само от тухли, както личи от запазените фрагменти, споени с хоросан. Прави впечатление разликата в състава на хоросана. Единият, употребен за спойка, е с примес от едро чукувана керемиди. Другият, произхождащ от лицевата мазилка, е наситен със ситно чукувана керемиди, вследствие на което е добил червен цвят. Тухлите, използвани в градежа, са различни по техника и размери. Насипът изобилствуваше с фрагменти от гърнета с линейна и вълнообразна украса, няколко къса с излъскана сиво-черна повърхност и кости от едър и дребен добитък. Изглежда, че тези материали са били изхвърлени тук впоследствие.

От структурата на градежа и типичния хоросан може да се приеме, че останките са от съоръжение за съхранение на вода. За съжаление силно разрушеното му състояние не дава възможност да се уточни формата и да се определи предназначението му. Останките заемат пространство около 14—16 кв. м и от това може да се получи представа за неговите размери. Градеж с подобен характер има и водохранилището в Плиска.¹ То обаче е със значително по-големи размери. Стените му са каменни, облицовани с тухли. Не е изключена възможността и при градежа на съоръжението в аула да е била използвана същата техника. Липсата на камък може да се обясни с обстоятелството, че след разрушаването му строителният материал, главно камъкът, е бил използван вторично в по-късните строежи.

Южно от сграда Ж бе разкрита печка с неправилна четвъртита форма (обр. 13) с размери: източна страна 1,45, западна и северна по 1,25 м и южна 1,15 м. Дебелината на стените варира от 0,30 до 0,40 м. Изградена е от дребни ломени камъни със спойка от бял хоросан. На северната страна се намира дъговиден отвор, широк в основата 0,50 м. Страниците му са оформени с тухли. Извивката се е получила чрез слабо наддаване на всяка следваща тухла. Запазена е на височина 0,65 м. Цялото ѝ дъно бе запълнено с дебел пласт пепел и въглини. Същите останки се намират и пред отвора ѝ. По своето устройство печката е напълно сходна с откритата в помещение 2 на сграда В. Единствената разлика е, че последната е снабдена с едно второ отворено отделение.² Няколко пещи със същото устройство са известни и от Плиска.³ В непосредствена близост до печката насипът изобилствуваше с фрагменти от гърнета. Наоколо не се откриха останки от основи на сгради, което показва, че печката не е била свързана с жилищна постройка.

В разкопаната пред постройката Ж площ бяха разчистени пет корита, наредени в линия север—юг и отстоящи едно от друго от 5 до 8 м (обр. 2, I—V).

Корито 1 с размери 1,25/0,60 м има правоъгълна форма. Основата му е направена от една каменна плоча и от късове тухли, наредени направо върху земята. Отстрани вертикално са поставени също тухли. По този начин се получава дълбочина от 0,20 м. В северната част на коритото е запазен пласт от хоросан с примес от ситно чукувана керемиди, а в южната — чисто бял (обр. 14).

Корито 2. Запазената част има размери 0,48/0,40 м. За основа и странични стени са използвани само части от тухли. В него имаше останки от червен хоросан.

¹ Ст. Станчев, За периодизацията на плисковския дворецов център, сб. Изследвания в памет на К. Шкорпил, 1961, стр. 104.

² Цв. Дремсизова, цит. съч., стр. 114, обр. 5.

³ Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска, ИАИ, XX, 1955, стр. 146, обр. 87 и 88.

Корито 3 има дължина 1,40 и ширина 0,60 м. Подът му е от плочи и тухли, както и околните страни. В него се намери хоросан, смесен с късчета от счукана керемиди.

Корито 4. Запазени са само незначителни останки със следи от червен хоросан.

Корито 5 е най-голямото (2,18/0,95 м). Подът му по подобие на другите е направен от цели и от късове тухли. Стените му достигат височина до 0,20 м. Ориентирано е изток — запад. Пластът хоросан, разчистен върху дъното на коритото, има дебелина 7—8 см и е съставен от вар, смесена с голямо количество пясък.

В пространството, заключено между северното и западното крило на сграда Ж, се откри пещ за вар с неправилна форма, с размери 1,10/1 м. От южната ѝ страна имаше дебел пласт пепел и останки от въглени. Южно от нея в здравата пръст се откриха две ями с диаметри 1 и 1,20 м и дълбочина 0,60 м. И двете бяха запълнени с отпадъчни строителни материали, предимно късове от тухли и от хоросан. Все около това място бяха разчистени част от тухлена настилка и две стенички от изправени плочи, чието предназначение не е ясно. Може би се касае до ограничителни бордюри на някаква пътечка.

СОНДАЖНИ ПРОУЧВАНИЯ

Едновременно с цялостното разкриване продължихме сондажните проучвания в югозападната половина на укреплението. Правеше впечатление, че профилът на пластовете във всички сондажи беше почти един и същ: от 0,25 до 0,30 м орна пръст, следваше пласт с дебелина от 0,30 до 0,40 м, изпълнен със слаб примес от културни останки (тухли, керемиди, керамика, камъни и хоросан). Под този пласт се намираше здрава почва с жълт цвят. Изкопите в съседство с крепостната стена бяха по-наситени със строителни материали, най-вече с късове от тухли и хоросан, смесен със счукана керемиди. В някои от сондажите на дълбочина от 0,30 до 0,40 м намерихме останки от настилка, направена от тухли, различни по големина, форма и изработка. Преобладават тухли с дебелина 6 см, изработени от тъмночервена пореста глина. Като се съди по запазените останки, вижда се, че тухлите са били подредени в редици с посока изток — запад.

На 0,80 м пред южната част на западната крепостна стена бяха разкрити останки от хоросанова подложка, добре очертана на едно протежение от 23,50 м. Тя върви успоредно на самата стена. Подложката представлява смес от бял хоросан и чакъл и има ширина 0,40 м.

Трябва да отбележим сондажът, направен в един сектор на южната крепостна стена (кв. 25₁₆). Стената тук има следната структура: най-отдолу един ред камъни с височина 0,15 м, а над тях 0,20 м дебел пласт от чакъл, следван от 10 см пласт бял хоросан. Над тази подложка започва редица от каменни блокове, дълги по около 0,40 и високи 0,35 м. Вертикалните фуги са запълнени с бял хоросан и дребни камъни. Върху тази солидна основа е лежала надземната част. Интересно е да споменем за наличието на пласт хоросан в непосредствена близост с основата. В него са запазени няколко тухли. Личат отпечатьци от легла и на други тухли. Хоросанът е смесен с късчета счукана керемиди. За да изясним произхода на този фрагмент от строежа, наложи се да разширим сондажа. Въпреки това ние не попаднахме на други останки, с които бихме могли да го свържем. Близостта му с крепостната стена ни навежда на мисълта, че може би той произхожда от самата стена, и то от надземната ѝ част.

НАХОДКИ

Материалите, открити в проучената площ, са главно керамика. Броят на останалите предмети е незначителен. Между тях трябва да отбележим следните:

1. Бойна топка от бял варовик. Има неправилна форма с диаметър 5 см.
2. Точило с форма на паралелопипед, изработено от сиво-зелена скала. Дължина 9, ширина 4, дебелина 2,5 см.

3. Бронзова тока, почти квадратна, със страни 2,7/2,5 см. Едната страна заоблена и надебелена така, че се получава дъговидна извивка. На срещуположната страна има вдлъбнатина, предназначена за прикрепване на езичето, което липсва. Този тип тока се среща в редица славянски находища и е характерен за всички славянски народи през ранното средновековие.

4. Нож от желязо, прав, с едно острие. Снабден е с шип за прикрепване към костена или дървена дръжка. Върхът е отчупен. Дължина 8,8 см.

5. Халки (две) от желязо с диаметри 4,5 и 4 см.

6. Пластинка от желязо с кръгла форма, с диаметър 2,5 см.

7. Кука от желязо. Краят ѝ е надебелен. Височина 5 см.

8. Шило от кост с дължина 16,2 см. Краят е силно изострен, а върхът затъпен, както изглежда, от дълго употребление.

9. Прешлен за вретено от глина във форма на два пресечени конуса, съединени с основите си. Височина 1,5 см и диаметри 3,5 и 3,7 см.

10. Гвоздеи от желязо с четириръбест шип и кръгла конусовидна главичка. Дължината им е от 4,5 до 7 см. Няколко гвоздеа са закривени под прав ъгъл, вероятно употребени за скоби.

11. Керамиката е представена от тухли, керемиди и съдове. Тухлите са различни по техника, размери и цвят. Върху някои от тях са врязани знаци (обр. 15).

Обр. 15. Знаци върху строителни материали и съдове
Fig. 15. Marques sur les briques, tuiles et les vases

Върху други има вдълбани с пръсти или врязани с острие линии във вид на четириъгълна рамка, в полукръгове или диагонални линии, а трети са с печат DULES, отчупен от едната страна.

Фрагментите от керемиди са от типа tegulae и imbrices. Всички са изработени от доброкачествена глина в охра или керемиденочервено. Само един къс е направен от глина със сив цвят. Върху няколко плоски керемиди се срещат знаци (обр. 15_{1, 2, 7, 8, 11}). Трябва да отбележим и къс от корубеста керемиди с релефен знак.

Подобни знаци са известни от Плиска,¹ Мадара,² градището при с. Цар Асеново³ и други старобългарски находища.

Намерени бяха и многобройни късове от глинени съдове. Фрагментите по изработка форма и украса се разделят на 8 групи.

Към първата група принадлежат 28 къса, изработени от доброкачествена глина в охра или розово. Представяват части от разлати паници и от гърнета с биконична форма и профилирано устие. Някои са покрити с червен фирнис, сега силно изтрит. Към същата група се отнася един къс от цедилка и части от тела, устия и дръжки на амфори. Дръжките са профилирани или извити, а телата са гладки. Тези фрагменти въз основа на аналогични материали от други находища могат да се датират от II до V в.⁴

Втората група е представена от 14 фрагмента, които принадлежат на два съда, изработени на ръка от недоброкачествена глина, смесена с голямо количество едър пясък. Стените не са добре изпечени, което личи от средния пласт с черен цвят. Едното гърне има заоблено тяло и къса издадена навън шийка. Ръбът е плътен. Хоризонтални, леко врязани линии минават по цялото тяло. Второто гърне е било с по-удължено тяло. Ръбът от външната страна е украсен с вдълбани ямички.

¹ ИРАИК, X, табл. LXIX, 44, 51, 110, 119; табл. LI, 11, 34, 44.

² Г. Фехер, Писмени паметници на прабългарите в Мадара, сб. Мадара, I, 1934, стр. 401, обр. 268; стр. 403, обр. 270; стр. 413, обр. 280₆₆.

³ Материалите не са публикувани.

⁴ В. Антонова, Новооткрити обекти от римската епоха в Мадара, Изв. Нар. музей в Коларовград, I, 1960, стр. 32, обр. 28; стр. 33, обр. 30; стр. 35, обр. 32.

Към третата група, която е най-богата (над 1000 фрагмента), спадат гърнета, източени на гърнчарско колело. В състава на глината има значително количество пясък. Съдовете са обикновени гърнета без дръжки, с къса шийка и извито навън слабо надебелено или ненадебелено устие. Шийката е гладка, а тялото украсено с врязани хоризонтални, вълнообразни или диагонални линии, групирани в различни съчетания:

- а) хоризонтални линии, които покриват обикновено горната част на тялото. Те са три вида: гъсто врязани една до друга, единични на известно разстояние една от друга или на пасма;
- б) по раменете единични или снопчета от вълнообразни линии, а под тях хоризонтални;
- в) гъсти диагонални линии по раменете, които пресичат хоризонталните пояси;
- г) пасма от хоризонтални линии, между които са врязани вълнообразни;
- д) в горната част на тялото групи от вълнообразни линии, пресичащи се във вид на осморка, а над тях хоризонтални пояси.

Прави впечатление, че ямичката като декоративен елемент е употребявана много рядко. Върху едно дъно е врязан знакът, даден на обр. 15_б, а върху друго тяло — IYI.

Четвъртата група е представена от сравнително малко количество фрагменти (45 бр.), работени от червена глина със слаб примес от пясък. Частите произхождат от масивни гърнета с широки устия. Съдовете имат черна гладка повърхност, покрита с мрежест орнамент от лъскави ивици.

Петата група фрагменти (8 бр.) се отличава с доброкачествената глина с керемиденочервен цвят, в която има незначително количество пясък. Частите произхождат също от гърнета със силно издуто тяло, издаден навън ръб на устието и плоско дъно.

Към шестата група (около 15 бр.) трябва да причислим части от съдове, покрити с жълто-зелена глеч. Тя е нанесена на тънък пласт и е силно изтрита. Глината е доброкачествена, с червен цвят. Късовете произхождат от стомни и амфори с удължено тяло, плоско дъно и фуниевидно устие. В някои екземпляри по повърхността са врязани хоризонтални линии.

В отделна (седма) група трябва да се обособят частите от амфорки (18 фрагмента). Те са изработени от червена или сива доброкачествена глина. Амфорките имат цилиндрична шийка, фуневидно разширена горна част, крушообразно тяло и плоско дъно. Почти от средата на шийката излизат плътни дръжки и завършват в най-издутата част на тялото. В някои екземпляри долният им край е изтеглен така, че се получава едно ушенце. Често върху шийката е врязан знакът IYI.

Последната група е от фрагменти от амфори с големи размери, главно от телата им. Характерни за тях са широките вдълбани пояси, които минават по цялото тяло.

Описаната керамика от втора до осма група е добре известна от други български селища и некрополи, обхващащи периода от VIII до XI в.¹

Съдовете от втората група са най-ранни и предхождат всички останали. Малките амфорки (шестата група) се срещат сравнително по-рядко. Аналогични образци са открити и в Румъния и се датират от IX—X в.² В аула те се намериха в долния пласт от българската епоха и трябва да се отнесат към първата четвърт на VIII в.

*
* *

Проучванията, извършени през последните години в укреплението при с. Цар Крум, са особено резултатни, защото дават възможност да се изяснят редица въпроси относно вътрешното устройство, строителната техника, характера на постройките, хронологията на отделните строителни периоди и др.

¹ Ж. Вължарова, Славяно-българско селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, стр. 36 и сл.; Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска през 1945—1947 г., РП, III, 1948, стр. 215 и сл.; Ст. Станчев, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1948, стр. 129 и сл.

² B. Mitrea, Sântuierul Sultana, Materiale și cercetări arheologice, VIII, стр. 669, обр. 2; D. Tudor, Vase „protobulgar“ dextroperite în Oltenia, Studii și cercetări de istoria veche, II, 1959, стр. 141, обр. 2.

³ Известия на Археологическия институт, т. XXVIII

11944/65

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА - КОЛАРОВГРАД

Преди всичко трябва да отбележим, че разкопките, извършени предимно във вътрешното укрепление, осветлиха напълно неговата планировка. Установи се наличиостта на редица сгради, разположени покрай източната, северната и западната стена на укреплението. При това разположение на сградите почти 2/3 от цялата площ на аула, а именно центърът и южната половина, остава незастроена. Откритите останки от тухлена настилка в ред сондажи дават достатъчно сигурни данни да смятаме, че цялата незастроена площ е била настлана с тухли. Това вътрешно оформление на крепостта е било продиктувано от нейния чисто военен характер.

Аулът е имал три входа. Източният се намира почти в средата на стената, а северният и западният заемат странични места. Последните два са еднакви по своето устройство: те представляват обикновени проходи през стената, постлани с каменни плочи. Северният вход е водил към извора, който се намира на около 150 м по-надолу, а западният — по посока на Преслав. Съществуващият дълбок прорез на западния вал почти съвпада с оста на западната порта. Последната е значително по-широка от останалите два входа и през нея спокойно са могли да минават коли. Само източният вход е бил защитен с кула. Той е извеждал по посока на р. Камчия, по-точно към каменния мост (устоите добре личат и сега), който е свързвал аула със столица Плиска и останалите селища отвъд реката. Твърде допустимо е и на южната страна също да е имало вход, тъй като и от тази страна на вала се очертава дълбок прорез. Направените проучвания на южната крепостна стена не дадоха очаквания резултат, защото се оказа, че там зидът е запазен само в субструкция. Обаче наличиостта на тухлена настилка от външната страна на стената, подобна на настилка пред източната порта, е основателен довод да приемем, че и тук е имало вход.

Във връзка с крепостните съоръжения и достъпа до тях стои хоросановата подложка (в), която върви успоредно на западната стена. Няма съмнение, че в случая е налице основа на стълба, която е била направена по следния начин: върху подложката е бил изграден зид от камъни със спойка от бял хоросан, а пространството между зида и крепостната стена е било изпълнено с глина и камъни. Така се е получила солидна, широка 1,20 м рампа, върху която са лежали стъпалата. По подобен начин е изградена стълбата, която води до кулата на източната порта¹ и единствената открита досега стълба в Плиска,² с тази разлика, че посочените стълби са по-широки от нашите. И двете споменати стълби са били долепени до крепостната стена. Изглежда, че и нашата стълба била построена по този начин, който се различава от късноримския и византийския, където стълбите обикновено са конструктивно свързани със стената и се поддържат от арки.³ Според размера и разположението на подложката трябва да приемем, че стълбата е била двураменна, което е давало възможност на защитниците да се изкачват от двете страни едновременно. Горе, както трябва да се очаква, тя е завършвала с площадка. Чрез нея се е осигурявала връзката с куртината. Като изхождаме от запазената дължина на стълбата, 23,80 м, бихме могли да изчислим приблизителната височина на крепостната стена. Трябва да приемем, че площадката е имала дължина около 2 м, за да могат двата потока от войници да не си пречат при заемане на куртината. Остават за стъпала около 22 м, а само за едната страна 11 м. На това пространство могат да се поставят 35—40 стъпала със средна височина 0,18 м и ширина между 0,25 до 0,30 м. В такъв случай излиза, че стената е имала височина около 6,50—7 м. Тази височина е напълно приемлива, като имаме пред вид, че ширината на основата е 1,80 м.

Сондажните проучвания около южната и западната крепостна стена позволяват да се направят някои предположения относно нейния строеж. Наличието на изобилни фрагменти от тухли със следи от хоросан и пластове хоросан, открити в изкопите по протежението на стените, както и големият къс от хоросанова подложка с отпечатъци от тухли, за която стана

¹ В. Антонова, цит. съч., стр. 31.

² Кр. Миятев, Нещо за каменната крепост в Плиска, сб. Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, 1958, стр. 597.

³ А. Рашенов, Крепостта при Мезек, ИБАИ, XI, 1937, стр. 180; С. Бояджиев, Принос към историята на крепостната стена на Сердика, Археология, I, 1959, кн. 3—4, стр. 40.

дума по-горе, дават основание да предположим, че надземната част на стената е била изградена от тухли. Подобна строителна техника е приложена при изграждането на третия укрепителен пояс в Плиска, при оградната стена на Малкия дворец, където също върху солидна субструкция от два реда каменни блокове се издига тухлена зидария.¹

Разбира се, това наше предположение трябва да се приема с известна резерва, защото сегашното състояние на крепостната стена не дава представа за конструкцията на надземната ѝ част.

Известни наблюдения можах да се направят върху съоръженията, свързани със строителната техника. Така двете пещи за вар, на които се спряхме при описанието на сграда В, са доставяли необходимата вар за изграждане на крепостната стена. Това показва, че варта се е приготвяла на самото място и се е употребявала прясна. Подобен случай имахме и в старобългарското укрепление при с. Цар Асеново.² Там пещите са по-големи, което е продиктувано и от значително по-големите размери на крепостта. Все във връзка със строежите в укреплението, а може би и с крепостната стена стоят петте корита, в които открихме останки от бял и червен хоросан. Подобни корита разчистихме в непосредствена близост с вътрешната и с външната крепост на Преслав. В тях имаше останки, само от бял хоросан.³ За подобно съоръжение, открито пред източната кула на Мадарската крепост, споменава Ив. Велков.⁴ Такива са намерени и при Голямата базилика в Плиска.⁵

Обстоятелството, че коритата от аула са на едно ниво и че в тях се среща бял и червен хоросан, красноречиво говори за едновременното им използване. Наличието на хоросан, смесен със счукана керемида, идва още един път да потвърди изказаното мнение, че тухлата е била широко употребявана като строителен материал, тъй като върху намерените тухли е запазен хоросан със същия състав. Използуването на коритата може да се свърже само с началния строителен период, защото в по-късните строежи хоросанът е заменен с кал.

Откритите постройки в укреплението по своето предназначение могат да се обособят в следните три групи: обществени постройки, жилищна сграда и баня. Тук ще се спрем на обществените постройки, тъй като за останалите две е вече писано.⁶

Обществени постройки са сградите В, Е и Ж. Те се отличават със своите големи размери, което показва, че в случая не се касае до обикновени жилища, а до постройки за обществени нужди. Неминуемо изниква въпросът, за какво са служели те. Находките, открити в културния насип — тока, желязно ножче, бойна топка, фрагменти от домашна керамика (гърнета, амфори и кани) и кости, — не изясняват предназначението им. Печката, открита в едно от помещенията, е указание, че то е служело за живеене. Възможно е и другите помещения да са били снабдени с печки, тъй като на няколко места имаше останки от пепел и обгаряне. За да определим предназначението на споменатите постройки, трябва да се позовем на Чаталарския надпис.⁷ От думите „... направи аул на Тича и премести войските си срещу гърците. . .“ става ясно, че се касае до укрепен военен лагер. Като се има пред вид, че най-характерните постройки в подобни места са казармите, следва да приемем, че сградите В и Е са служели именно за такава цел. Планът на двете постройки е твърде прост — няколко правоъгълни помещения, наредени едно до друго в праволинейна редица. Помещенията не са свързани помежду си. Изглежда, че всяко едно от тях е имало отделен вход. Сега е запазен само входът на помещение 3 от сграда В. Този тип удължени правоъгълни постройки, наре-

¹ ИРАИК, X, 1905, стр. 63.

² Резултатите от разкопките са подготвени за публикация.

³ Проучванията не са публикувани.

⁴ Ив. Велков, Разкопки в Мадара, сб. Мадара, I, 1934, стр. 125.

⁵ Кр. Миятев, Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска, ИБАИ, XIV, 1940—1942, стр. 80, обр. 142.

⁶ В. Антонова, Нови проучвания. . . , стр. 132 и сл.; В. Антонова, Аулът на Омуртаг. . . , стр. 34.

⁷ V. Beševliev, Die Protobulgarischen Inschriften, 1963, стр. 260, № 56.

чени от акад. Кр. Миятев „постройки с верижен план“, са познати от Плиска¹ и Преслав,² но там те са със значително по-малки размери и са използвани като жилищни и стопански сгради. Една характерна особеност при нашите постройки е навесът, който се е простирал по цялото протежение на лицевата страна. От запазените каменни бази се вижда, че той се е поддържал от дървени колони. Навесът като елемент на българската архитектура е намиран и в други постройки от IX в.,³ особено в манастирските сгради. Неговата употреба при казармите се е продиктувала от необходимостта да се предпазват войниците от палещите слънчеви лъчи и от дъждовете.

Данните, които притежаваме за изследваните постройки от този тип, говорят в полза на предположението, че те са били едноетажни. Зле запазените основи на казармите не дават възможност те да бъдат възстановени точно и правилно. Имали са солидна покривна конструкция, което личи от двата типа керемиди: плоски и полуцилиндрични. За вътрешното им устройство сме склонни да приемем следното: удължените, сравнително по-тесни помещения са позволявали да се използва за легла само едната страна. Мястото на печката в сградата В и наличието на входи от юг и изток подсказват, че местата за спане са били от вътрешната страна на сградите. Очевидно тук от единия до другия край на помещенията са се простирали нарове. Не е изключена възможността да са били на два етажа, както се практикува и сега. Казармите са широки 3,60 м. Ако нарове са заемали 2 м, то пред тях е оставал проход, широк 1,60 м, достатъчен не само за разминаване, но и за по-дълъг престой. Фактът, че около печката се намериха много фрагменти от съдове за храна и пиене и кости от животни, показва, че войниците не само са спали в казармите, но в тях са се и хранили.

Като имаме пред вид размерите на помещенията и необходимото място за един войник, ще се опитаме да направим приблизителна сметка на броя на лагеруващите тук войски. Дължината на нарове във всички помещения на двете сгради В и Е е 122 м, като приемем, че казармата В се е простирала до северната порта. На тези 122 м могат да се настанят около 165—175 човека, като за всеки се отделя място, широко от 0,60 до 0,70 м. Ако нарове са били на два етажа, гарнизонът се е състоял от 340 до 350 войници. Тук е мястото да отбележим, че по сведенията на Константин Багренородни гарнизонът на крепостта Саркел, която е била сравнително по-голяма, се е състоял от 300 души.⁴

Във време на война казармените помещения са били недостатъчни да обслужат увеличени брой на войниците. Тогава вероятно допълнителните войски са се разполагали в пространството между каменната крепост и земляния вал в постоянни или временни постройки.⁵ Тук са се намирали също и конете, добитъкът и всички необходими припаси.

Сградата Ж е служела също за казарма, но в по-късно време. Тя е с по-сложен план. Състои се от две части във вид на буквата Г. Едната част е от две помещения с верижен план, а другата половина — от помещения, разположени в две успоредни редици. Двете помещения на западното крило са имали входи към запад, както показва каменната настилка, простираща се по цялото им протежение. И тук вътрешната обстановка не се е различавала съществено от тази на сградите В и Е. Намерените *in situ* седем камъка изглежда, че стоят във връзка с нарове, които са заемали вътрешната част на помещение 1.

Казармените помещения в аула са първите открити обществени сгради от този род, ако не смятаме останките от обширно помещение, разположено източно от портата на Мадарската крепост.⁶ Ив. Велков с право го тълкува като помещение за войниците. Той споменава, че

¹ Кр. Миятев, Жилищна архитектура в България през IX и X в., ИАИ, XXIII, 1960, стр. 11, обр. 7; Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска през 1945—1947, РП, III, стр. 207, обр. 32.

² Кр. Миятев, цит. съч., стр. 12, обр. 8.

³ В. Иванова, Разкопки на Аврадака в Преслав, РП, III, 1948, стр. 40, обр. 28; стр. 41.

⁴ М. И. Артамонов, Саркел и некоторые другие укрепления в северозападной Хазарии, СА, VI, 1940, стр. 148.

⁵ На няколко места във външното укрепление се намериха останки от землянки и каменни основи.

⁶ Ив. Велков, цит. съч., стр. 127.

оттук произхожда пирамидалната база за дървена колона. Твърде е възможно тази база да произхожда от навес пред сградата, както установихме това при казармите в аула.

Основи на постройки, подобни на нашите, съставени от няколко помещения, наредени по дължината си, са разкопани и в Саркел.¹ Едната от тях има верижен план, а другата — форма на буквата Г. Те произхождат от първия строителен период, когато Саркел е имал чисто военно значение. В такъв случай и те са служели за помещения на защитниците.

Струва ни се, че не е излишно да се спрем на казармите от римската епоха, за чиято архитектура има достатъчно писмени и археологически данни, за да направим сравнение между едните и другите военни сгради. За казармите от римската епоха е характерно, че те се състоят от отделни стаи, наредени една до друга около вътрешен двор. При някои казарми стаите са двойни в дълбочина: първата, по-малката, е предназначена за оръжие, а втората за спане.² Особено типични са казармените помещения във военните лагери.³ Те представляват сгради, групирани около правоъгълни дворове. Помещенията се простират от двете дълги страни и се състоят от отделни стаи, предназначени за по няколко войници. Ясно е, че военните сгради от римската епоха се различават съществено от описаните постройки в аула. Различието е изразено не само по отношение на външния архитектурен вид на сградите, но и на тяхното вътрешно устройство. Докато първите, състоящи се от отделни стаи, групирани около вътрешен двор, можем да ги назовем „индивидуални“, то вторите, представляващи обширни помещения, разгънати в дълги постройки, можем да наречем „групови“. Един общ архитектурен елемент, но изявен по различен начин, е само колонадата пред сградите. При римските казарми срещаме познатата в римската архитектура каменна колонада. В аула на Омуртаг колонадата е замесена с дървени стълбове. Тук е мястото да отбележим, че незначителните фрагменти от римска керамика и тухли, открити в някои сондажи, не могат да се свържат с архитектурни останки от тази епоха.

Проучванията през последните години още един път потвърдиха наличието на три строителни периода в аула. Към първия период спадат казармите В и Е. Фактът, че строежът на сграда Е се различава от този на постройка В, доказва, че те не са едновременни. Изглежда, че казарма Е е изградена малко по-късно от казарма В и че нейният строеж е бил продиктуван от нарасналите нужди на укреплението. Към същия период ще трябва да се отнесат субструкцията на стълбата и останките от водохранилището. Сградите от този период произхождат от 822 г., когато е построена и самата крепост. Те са съществували най-късно до 972 г., когато византийският император Йоан Цимисхи превзема и разрушава Преслав, който отстои само на 10 км от аула. Твърде възможно е укреплението да е било разрушено и малко по-рано, в периода 967—969 г., през което време руският княз Светослав на два пъти навлиза в Североизточна България. При първото нахлуване той превзел 60 крепости.

По-късно върху разрушените основи се издигат казармите от втория период — сградата Ж. Тук се поставя въпросът, съществувала ли е крепостната стена и през този период. Сегашното ѝ състояние не може да даде каквито и да е данни за нейното по-късно използване. Обаче има доста убедителни аргументи, които сочат, че стената не е била възстановена след първоначалното ѝ разрушаване: първо — казармата Ж не е опряна на крепостната стена, както това е направено при сградите Д и Е; второ — наличието на каменна настилка пред западното крило говори, че тя е била с лице към запад и недопустимо е в такъв случай стената да се е издигала на няколко метра пред нея; трето — употребата на блокове от крепостния зид в основата на сградата Ж и, четвърто — останките от основа, която пресича северната крепостна стена.

Към кое време ще трябва да отнесем строежите от втория период? Разликата в нивото на по-ранните и по-късните градежи е незначително. То говори, че последните са били изгра-

¹ М. И. Артамонов, Саркел-Белая Вежа, МИА СССР, № 62, 1958, стр. 11 и сл., рис. 6, IV и I.

² R. Cagnat et V. Chapot, Manuel d'archéologie romaine, Paris, 1917, стр. 261.

³ R. Cagnat, Les deux camps de la légion IIIe Auguste à Lambèse, Paris, 1908, стр. 51 и сл.

дени наскоро след разрушаване на крепостната стена. Находките, предимно керамиката, и в двата културни пласта са едни и същи — факт, който иде да потвърди същата мисъл. Като имаме пред вид, че Източна България пада под византийска власт в 1001 г. и изтъкнатите погоре съображения, допускаме, че вторите казарми са построени наскоро след 989 г., т. е. когато Североизточна България се освобождава и присъединява към Западното българско царство. След 1001 г. при повторното нахлуване на византийските войски и превземането на Преслав, Силистра, Преславец и други градове и укреплението при с. Цар Крум е попаднало под византийска власт.

Незначителните останки от градежи, които са над постройките от втория строителен период, сочат, че през XII—XIII в. тук е имало все още живот. Разбира се, през това време укреплението вече е било загубило напълно своето първоначално предназначение.

Резултатите от изследванията през 1960—1962 г. много убедително подчертават военния характер на укреплението при с. Цар Крум. То напълно отговаря на данните, посочени в Чаталарската колона, за строежа на аула, който се описва като място, където хан Омуртаг е преместил войската си. За да изгради аула на посоченото място, хан Омуртаг се е ръководел от важни стратегически съображения: да охранява Ришкия и Върбишкия проход — главните входни пунктове за нашествие на византийските войски, и същевременно да защити достъпа до столицата.

Идентифицирането на укреплението при с. Цар Крум с аула на Омуртаг е от изключително важно значение. Преди всичко окончателно се разрешава спорът за неговото местонахождение. Едновременно с това се коригира и неправилното мнение за основаването на Преслав в 822 г. и свързването на устоите над Патлейнския мост с моста, построен от Омуртаг.

Независимо от правилното разрешаване на горните въпроси ние получихме и пълна представа за характера и вътрешното устройство на едно военно укрепление от времето на Първата българска държава.

Издигането на специална колона, с която се ознаменува построяването на аула, подчертава голямата роля, която се е възлагала на това укрепление.

L'AUL D'OMURTAG SUR LA TICA

TZ. DREMSIZOVA-NELČINOVA

(Résumé)

Cet article porte sur les fouilles des fortifications entreprises près du village Tzar Krum de 1960 à 1962. Les études qui furent effectuées principalement sur le terrain entouré par le mur d'enceinte en pierre (fig. 1) ont permis de préciser un certain nombre de questions en relation avec le caractère des édifices, la distribution intérieure de la fortification, leur chronologie, etc.

On a mis entièrement au jour les fondations des édifices B, E et Ж (fig. 2). Les deux premiers sont accolés au mur d'enceinte Nord et Ouest. L'édifice B comprenait 4, et peut-être même 5 pièces et s'étendait jusqu'à l'entrée Nord. Il mesure actuellement 53,40 m de long sur 4,40 m de large. Ses fondations sont en pierre et la partie qui s'élève au-dessus du sol était probablement en briques. Devant l'édifice se trouvait un auvent soutenu par des poutres de bois (fig. 4). Le plan de l'édifice E est analogue, comportant deux pièces d'une longueur totale de 47 m et d'une largeur de 4,40 m. Il y avait entre les deux édifices un pavement, ce qui montre qu'une porte devait s'y trouver originairement. En prenant pour données de départ l'inscription de Catalar où il est dit: „... a érigé un aul sur la Tica et déplacé son armée contre les Grecs. ...“ il devient évident qu'en l'occurrence il s'agit d'un camp militaire. Dans ce cas il est permis de supposer que

les édifices B et E étaient des casernes. Vu les dimensions des pièces et l'espace nécessaire pour chaque soldat on peut en déduire que la garnison comptait 340 à 350 soldats.

L'édifice Ж qui appartient à une période plus tardive était également une caserne. Il est construit en pierres non équarries liées avec de la boue. Il affecte la forme d'un Г (cyrillique). L'aile Ouest mesure 48,20 sur 3,70 m, comprend deux pièces reliées entre elles dans le sens de la longueur, l'aile Nord est longue de 35,70 m et disposée sur une double rangée dont le plan n'est pas précisé.

On a découvert dans le voisinage des restes détériorés d'une citerne, d'un poêle (fig. 13), des fours à chaux, des baquets, des fosses, etc.

On a déblayé parallèlement au mur d'enceinte Ouest des restes de fondations conservées sur une longueur de 23,80 m. Elles constituent la partie antérieure d'un escalier à double rampe situé à cet endroit. Si on tient compte de la longueur de l'escalier et les dimensions approximatives d'une marche, il est permis de supposer que le mur d'enceinte mesurait environ 6,50 à 7 m de hauteur.

Les trouvailles sont principalement des fragments de vases en céramique à décor linéaire (plus de 1000 tessons) et à ornement réticulé à bandes lustrées, d'amphores, etc.

Il convient de relever également les marques que l'on trouve sur les matériaux et sur les vases (fig. 15).

On a établi trois périodes distinctes de construction. Les édifices B et E, les restes de citerne du poêle, de l'escalier, des baquets, etc. appartiennent à la première période. Ils remontent à l'an 822, qui est selon l'inscription de Catalar, l'époque de la construction de l'aul et a existé au plus tard jusqu'en 972, qui correspond à la chute de Preslav.

La deuxième période (édifice Ж) doit être datée après l'an 989 lorsque la Bulgarie du Nord-Est fut libérée et rattachée au royaume bulgare occidental.

Les restes peu nombreux de la troisième période montrent qu'aux XIIe — XIIIe siècles la vie continuait encore dans ces lieux, mais que les fortifications avaient perdu leur importance primitive.

Ces dernières recherches ont établi d'une manière très pertinente le caractère purement militaire de ces fortifications qui ont été identifiées par les études antérieures avec l'Aul d'Omurtag

Le khan Omurtag en élevant des fortifications à cet endroit s'inspirait de considérations stratégiques fort importantes. Il voulait contrôler en même temps les deux principaux défilés du Balkan de Varbitza et Riš, ainsi que l'accès vers la capitale.

Le fait qu'on ait élevé une colonne spéciale avec une inscription, dans laquelle on mentionne cette fortification, est un témoignage du rôle important qu'elle jouait à cette époque.

ИЗВЕСТИЯ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ

BULLETIN DE L'INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

XXVIII, 1965

МОНЕТИ НА ГЕОРГИ ТЕРТЕР С ПОЛУМЕСЕЦ, ЗВЕЗДА И БЮСТ НА ЧОВЕК

Тодор Герасимов

В т. XXV (1962) на ИАИ Ileana Băncilă обнародва една медна монета на българския цар Георги Тертер, която се отличава от досега познатите в нумизматичната литература негови монети по това, че между раменете на буквите Н и РР от монограма на родовото име на царя е поставен образ на полумесец със звезда.¹ Наличието на този знак, необичаен за българската средновековна нумизматика, авторката се опита да обясни така: според нея звездата, комбинирана с полумесец, е от източен произход. Тези символи са пренесени от кръстоносците през XIII в. от Изток в Западна Европа, гдето са използвани като хералдични белези, а също и като допълнителни типове в монетите на някои от западноевропейските феодали. Авторката приема, че именно от Запада са заети полумесецът със звездата на въпросните медни монети на българския цар Георги Тертер. Що се отнася до смисъла им върху тези монети, авторката е склонна да вижда в двата образа знак на някой гравьор на монетните печати или на монетното ателие, гдето са ковани монетите на Тертер. Но тя допуска и по-дълбок смисъл на тези символи; според нея може да се мисли за една алузия на борбата на българския цар с татариите на Ногай и следователно монетите са отсечени преди края на тази борба и преди установяване на политически връзки на Тертеровци с Ногай, това ще рече през 1285 г.

Освен споменатия екземпляр от нумизматичната сбирка при Румънската академия на науките в Букурещ сега имаме сведения за още шест други екземпляра от същия тип монети на Георги Тертер. Един от тях е обнародван преди 40 години от Н. Мушмов.² Но авторът поради грубата изработка на образите не е схванал полумесеца и звездата, нито бюста върху тялото на орела и затова те не са означени в рисунката. По тази причина монетата е останала незабелязана. Други три екземпляра открихме в нумизматичната сбирка на музея в Силистра. Напоследък при разкопките на средновековната българска крепост на дунавския остров Пъкулуйлуй Соаре при Силистра бяха открити още две монети от същия тип.³

Тези новооткрити екземпляри, в които личи още една подробност върху опакото — бюст с дълга плитка коса в кръгла рамка, — дават основание да се видоизмени хипотезата, предложена от Băncilă. Монетите повдигат някои въпроси из българската нумизматика от XIII в. и историческите събития по това време.

Его описанието на самите монети:

1. Лице: Монограм, съставен от буквите Т, Н, Р и Р. Между Т и хоризонталното рамо на Н се вижда полумесец с рогата нагоре и звезда. Зрънчест кръг.

¹ I. Băncilă, *Éléments d'art monétaire bulgare au XIIIe siècle*, ИАИ, XXV, 1962, стр. 65 и сл.

² Н. Мушмов, *Монетите и печатите на българските царе*, София, 1924, стр. 87 и обр. 38.

³ P. Diaconu, *Monete rare și inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcului lui Soare și împrejurimi*, Studii și cercetări de istorie veche, XV, 1964, I, стр. 145.

⁴ Известия на Археологическия и-т, т. XXVIII

Оп а к о: Двуглав орел в средата на зрънчест кръг. Върху тялото на орела е ударена кръгла контрамарка с бюст на човек с дълга плетка. Главата е в хоризонтално положение. Вляво се вижда хоризонталното рамо на буква Т, отпечатана при първия удар на печата.

Мед, диам. 20 мм, обр. 1, 1.

От сбирката на Археологическия музей в София.

Обр. 1. Медни монети от Георги Тертер
Fig. 1. Monnaies de cuivre du roi Georges Terter

2. Лице: Монограм и полумесец със звезда, както в горния екземпляр, но от друг монетен печат. Месецът е с рогата надясно.

Оп а к о: Двуглав орел. Върху тялото му кръгла контрамарка с бюст на мъж в хоризонтално положение и лице нагоре.

Мед, диам. 21 мм, обр. 1, 2.

От музея в Силистра.

3. Лице: Монограм и полумесец с рогата надолу и многолъчна звезда. Друг монетен печат.

Оп а к о: Неясен образ на двуглав орел и бюст на мъж.

Мед, диам. 20 мм, обр. 1, 3.

От музея в Силистра.

4. Лице: Монограм от буквите Т, Н, Р и Р, скачени помежду си. Между раменете на двете Р се вижда полумесец с рогата нагоре и над него звезда. Зрънчест кръг.

Оп а к о: Бюст на мъж върху двуглав орел. Зрънчест кръг.

Мед, диам. 20 мм, обр. 2, 1.

От музея в Силистра.

5. Лице: Монограм и полумесец със звезда, както в горния екземпляр, но от друг монетен печат.

Оп а к о: Двуглав орел с разперени крила. Тялото му е закрито от овална рамка с бюст на човек, наляво.

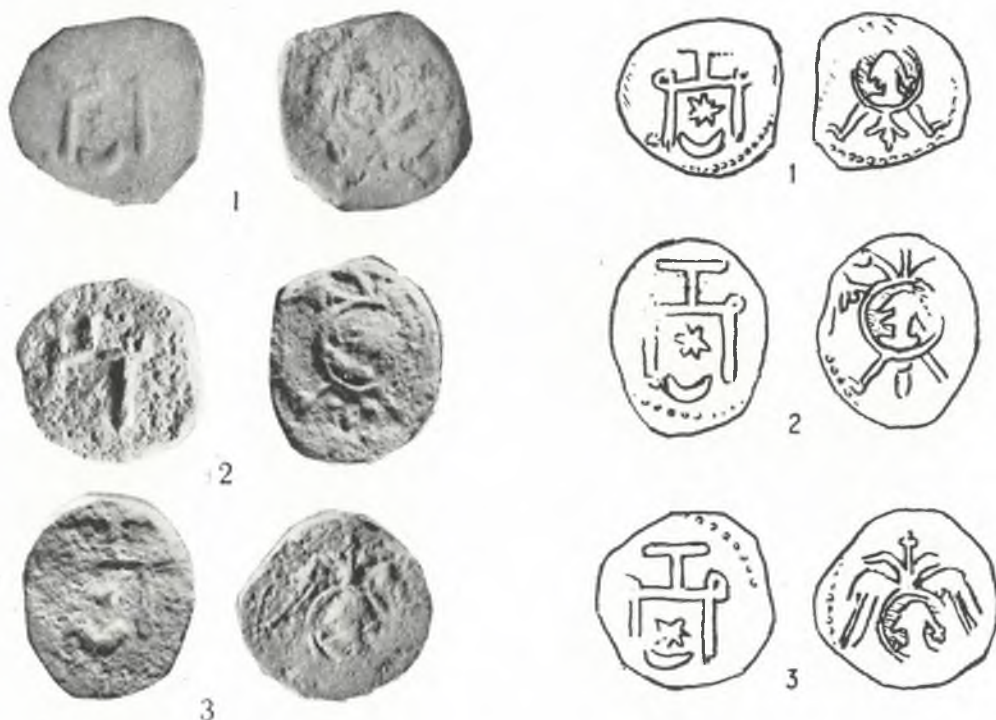
Мед, диам. 19,5 мм, обр. 2, 2.

От остров Пъкулуй луй Соаре на Дунава.

6. Лице: Същият монограм със звезда и месец, но от друг монетен печат.

Опако: Двуглав орел с бюст на човек с плитка, наляво, в кръгла рамка, но от друг монетен печат.

Мед, диам. 17×12 мм, обр. 2, 3.

Обр. 2. Медни монети от Георги Тертер
Fig. 2. Monnaies de cuivre du roi Georges Terter

От остров Пъкулуй луй Соаре на Дунава.

Описаните шест екземпляра се отличават от другите медни монети на Георги Тертер с монограм на родовото му име по грубата си изработка. В два от тях бюстът на човека е отпечатан допълнително с отделно печатче, което е приплескало част от крилата, тялото и опашката на орела. В останалите екземпляри кръгчето с бюста е гравирано едновременно с образа на двуглавия орел (обр. 2, 2 и 2, 3).

По какъв повод са изобразени тези допълнителни образи върху двете страни на занимаващите ни тук монети на Георги Тертер. Несъмнено те са поставени във връзка с някакво събитие или да уяснят една идея. По своя характер полумесецът и звездата са символични образи.¹ Комбинирани заедно, ние ги срещаме по ред паметници в Древния Изток, но като монетни знаци те се явяват едва през римската епоха като астрални символи или като символи на соларни и лунарни божества.

Поотделно образите на полумесец и звезда са изобразени и върху византийските монети от VI в.² Двата образа срещаме и по някои мохамедански монети от XII—XIII в., но много рядко.³ Интересно е да се отбележи, че полумесецът и звездата стават популярни като отличителни белези на редица ислямски държави в Изтока. Кръстоносците са заели полуме-

¹ T. Bertclè, *Mezzaluna nella monete antike*, Studi bizantini, I, Roma, 1925, стр. 83 и сл.

² W. Wroth, *Imperiale Byzant. Coins*, London, I, 1908, табл. 17.

³ Schrotter's *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin, 1930, стр. 679.

сеца и звездата оттам и са ги пренесли в Западна Европа. Тези символи са използвани като монетни знаци в монетите на някои западни феодали.¹

В българските средновековни монети, както и в съвременните им сръбски монети се среща само звездата като допълнителен знак.

Бюстът на човек с плитка коса, отначало контрамаркиран, а после гравирен върху самия печат за опакото на монетите на Георги Тертер, бе също непознат в средновековната българска нумизматика. Несъмнено и той е прибавен, за да изрази някаква идея, която е трудно да разгадаем с положителност.

Присъствието и смисълът на полумесеца със звездата върху нашите монети може да се обясни, като вземем пред вид историческите събития, разиграли се на Балканския полуостров през средата на XIII в.

След покоряването на Азия Чингис хан създал мощна по онова време татаро-монголска държава. Но тя не била дълготрайна. Подир смъртта на Чингис хан тя се разпаднала на четири самостоятелни ханства. Най-значително от тях е било Кипчакското, чиято територия се простирала между р. Днепър и Каспийско море.

Многочислени татарски орди под командата на хан Бату оплячкосали част от Русия, Полша, Германия и Унгария. На връщане от Унгария Бату прекосил и българските земи. Това е станало в 1242 г. По това време, подир смъртта на Иван Асен II, българската държава, разкъсвана от вътрешни раздори, не е могла да даде отпор на нашествениците. Татарите наложили формална зависимост на страната, която се изразявала в плащането на тежък данък. Францисканският монах Рубриквикс пише в 1253 г., че българското царство плаща данък на татарите от Крим. Това свидетелство показва, че и по времето на Константин Асен положението е било непроменено и тежкия данък, наложен в 1242 г., е продължавал да бъде внасян на кипчакския хан.

Политическата зависимост продължила и при Георги Тертер. Изглежда, че положението на последния било много тежко и той, за да спечели благоволенieto на новия кипчакски хан Ногай, е трябвало да даде по-осезателен израз на своята покорност. Освен данъчно бреме Тертер е бил принуден да изпрати като заложник в двора на Ногай сина си Светослав, а дъщеря си да даде за съпруга на сина му Чака.²

Именно в този тежък за българското царство момент ще да са били отсечени занимаващите ни медни монети на Георги Тертер, който е сметнал чрез тях да даде израз на своето зависимо положение спрямо кипчакския хан. Известно е, че както в древността, тъй и през средновековието монетата е една от важните регалии на царска власт. За целта върху тия нарочни монетни емисии са били гравирани знаци, близко наподобяващи тези на кипчакското ханство, познати от средновековните портулански карти.³ Те са нарисувани върху едно развято знаме или направо върху означената на картите територия на ханството. Единият знак представя полумесец, а другият — тамга, наподобяваща нашата буква П с отвесна черта с кръгче върху горния ѝ край. Дясното отвесно рамо завършва долу с къса чертичка, наклонена навън (обр. 3, 5).

Вместо да наподобят тамгата с описаното начертание, гравьорите на монетния печат за лицевата страна са оставили монограма на родовото име на Тертер, който много прилича на тамгата на татарския хан Тула Буга (1287—1291), съвременник на Тертер, представяща комбинация от черти, наподобяващи буквите Т и П скачени (обр. 3, 2).⁴ За да засили приликата,

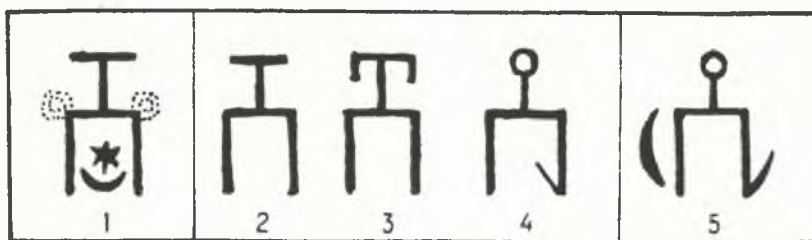
¹ I. Bănciulă, цит. съч., стр. 67 и сл.

² П. Никол, Татаро-български отношения през средните векове с оглед към царуването на Смилец, ГСУ ИФФ, XV—XVI, 1919—1920, стр. 3 и сл.

³ G. I. Brătianu, Recherches sur Vicina et Cetatea Alba, Bucarest, 1935, табл. V (карта на Дулчерт от 1339 г. в Парижката национална библиотека (стр. 63 и табл. VI), карта на Салери от XIV в. от същата библиотека).

⁴ Тамгата му е изрязана и върху един античен паметник, срв. Э. И. Соломонович, Сарматские знаки северного Причерноморья, Киев, 1959, стр. 76, № 31.

гравьорът е начертал буквата Т, скачена посредством края на отвесното рамо с хоризонталното рамо на Н (между двете букви Р). В редовните монети на Тертер тази буква плава над другите. Освен това е редуцирал и закръглените горни части на буквите Р, Р (срв. обр. 3, 2 и 3, 3). В други монетни печати гравьорът е разкривил хоризонталното рамо на буква Н, за да се помести над него гърбът на полумесеца. В този случай буква Т е отдалечена и е с късо отвесно рамо (обр. 1, 1 и 1, 2). Последният пример обаче е едно изключение. В нашите монети е прибавена към полумесеца и една многолъча звезда.

Обр. 3. Монограм на Георги Тертер и татарски тамги
Fig. 3. Monogramme du Georges Terter et tamgas tatares

По този начин според нас се е постигала двояка цел. От една страна, монограмът е бил използван като тамга за пред татарите, а, от друга, той е спазвал смисъла си като на чертание, съдържащо фамилното име Тертер.

По-трудно засега е да се даде обяснение на контрамаркирания отначало, а после гравирани върху монетния печат бюст на човек с плитка отзад. Понеже този бюст е много грубо гравирани, не може да се каже с положителност дали той представя жена или мъж. Обаче, като знаем, че жената в средновековието е била в подчинено положение, нейният образ много рядко се е поставял като монетен тип. Образите на жените владетелки (ако в случая се отнася за подобен образ) са изобразявани насреща и с по-друга фризура. Ето защо по-скоро тук имаме един бюст на мъж с коса, сплетена отзад. Тогава изниква и още един въпрос: кой може да бъде представен? Плитката коси е ясно указание, че пред нас има изображение на мъж от източен произход. Известно е, че у тюркските и монголските народи е било обичай мъжете да си оставят дълги коси, които сплитали отзад. Като имаме пред вид смисъла на допълнителните образи върху предната страна на монетите на Тертер, ние сме наклонни да видим в дребния образ с кръгла рамка на opakото им образа на татарския хан. Това е много необичайно, но обяснимо за случая, за който са ковани тези нарочни емисии монети. Посредством този ласкателен образ, отпечатан върху двуглавия орел — родовия знак на Тертеровци, — е било подчертано отново подчиненото положение на Георги Тертер спрямо кипчакския неумолим владетел. Един аналогичен случай на контрамаркиране глава на мъж намираме върху монетите на татарския хан Данибек I.¹ Вероятно и нейното предназначение да е било същото, както върху монетите на Георги Тертер, тъй като в други монети на същия хан са контрамаркирани и тамги на разни татарски владетели.²

Монетите на Георги Тертер, с които той е давал израз на васалното си положение спрямо кипчакския хан, са ковани в периода между 1285 и 1291 г. Ние знаем от писмените извори, че Тертер, виждайки, че въпреки дадените от него жертви и знаци на покорност не може да запази повече благоволенieto на татарите, е побързал в 1291 г. да спаси главата си, като се прехвърлил в съседната Византия. Подир Тертер търновските боляри издигнали несъмнено със съгласието на Ногай за български цар болярина Смилец. Той успял да се задържи на пре-

¹ А. Марков, Инвентарный каталог мусульманских монет императорского Эрмитажа, СПб, 1896, стр. 521.

² За тамгите на татарските владетели вж. още у Н. Jä n i c h e n, Die Bildzeichen der königlichen Hoheit bei den iranischen Völkern, Bonn, 1956, табл. 28, № 13—17, 19 и 23.

стола шест години. Тежкото положение на страната не само не се променило, но станало още по-непоносимо. По неизвестни засега причини този български владетел не е сякъл монети с името си. През този шестгодишен период паричният пазар не е могъл да остане без монети. Ето защо струва ни се, че би било правдоподобно да допуснем, че Смилец е използвал старите печати за монетите на Тертер с полумесец и звезда и е продължил да кове медни монети от тези нарочни емисии, израз на васалност спрямо татарския хан, в каквото положение България е продължила да се намира до възкачването на Тодор Светослав на търновския престол. Накрая трябва да отбележим и интересния факт, че монетите, които тук разглеждаме, се намират предимно в Североизточна България, и то в Силистренско.

Нови находки с подобни монети в бъдеще може би ще се открият и на други места в страната. Ето защо смятаме, че от изтъкнатото обстоятелство е прибързано да правим каквито и да било изводи за разпространението на тези нарочни емисии медни монети на Георги Тертер

MONNAIES DE GEORGES TERTER AVEC LE CROISSANT, UNE ETOILE ET UN BUSTE D'HOMME

T. GERASSIMOV

(Résumé)

L'auteur décrit six monnaies de cuivre du roi bulgare Georges Terter (1280—1291). Elles se distinguent des monnaies de cuivre connues de ce roi, car on trouve entre les lettres du monogramme avec le nom de famille Terter, un croissant et une étoile (fig. 1), et sur le revers un buste d'homme avec les cheveux tressés, imprimés sur certaines d'entre elles au poinçon, et sur d'autres gravés en même temps que l'aigle bicéphale. La présence de ces représentations supplémentaires doit, selon l'auteur, s'expliquer par les événements survenus en Bulgarie à la fin du XIIIe s. L'Etat bulgare se trouvait à cette époque dans une situation très précaire, Georges Terter devait payer un impôt très lourd aux Tatares de Kipčak. Comme témoignage de cette vassalité ce souverain a été obligé d'envoyer son fils Svetoslav comme otage à la cour du khan Nogai et de donner sa fille en maraige au fils du khan — Čaka. En signe de soumission, Terter a probablement mis en circulation ces monnaies de cuivre auxquelles il a fait ajouter au monogramme de la famille Terter qui ressemble un peu au tamga du khan tatar Tula-Buga (fig. 3, 2)) le croissant et l'étoile. Le croissant est l'un des éléments du tamga du khanat de Kapčak. La figure schématique d'un homme avec des tresses sur le revers de ces monnaies, représente selon l'auteur, le buste du khan tatar. Les monnaies sont frappées pendant la période allant de 1282 à 1291. L'auteur estime que ces émissions spéciales de monnaies ont été frappées aussi pendant le règne du roi Smilec qui a succédé à Georges Terter après la fuite de ce dernier.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ЗАПАДНОМ СЕКТОРЕ НОВЕ В 1963 ГОДУ

К. Маевский*, С. Парницкий-Пуделко, Л. Пресс и Я. Велевейский

Четвертый сезон раскопок, производимых в Нове польской археологической экспедицией Варшавского университета под руководством проф. д-ра Казимежа Маевского, был продолжен с 22 августа по 28 сентября 1963 г.

Работы производились в трех местах: на II участке, в юго-западной части города, непосредственно у оборонительной стены, окаймляющей город с запада; на III участке, у северо-западного угла городской стены и на IV участке в пределах г. Нове (рис. 1). Археологическими работами руководили: на II участке — д-р Я. Велевейский, на III участке — доц. д-р С. Парницкий-Пуделко, на IV участке — д-р Л. Пресс.

II участок. Обнажена до глубины 1,80—1,90 м северо-восточная часть сооружения, прилегающего к башне и городской стене (рис. 2). В открытой части имеются два помещения: северное А, размерами 6,0×5,60 м и южное В, обнаженное лишь в северной части, размерами 9,30×9,47 м. С восточной стороны сооружения возвышается стена толщиной 0,92 м, облицованная тесаными камнями, которая раскрыта на протяжении 17,30 м. В помещении В стена образует внутренний выступ длиной 1,12 м с проемом входа шириной 1,55 м.

По зондажной траншее глубиной 5,50 м в помещении В и по наслоениям в проеме входа удалось воспроизвести относительную хронологию главных фаз возведения восточной стены и эксплуатации самого сооружения (рис. 3). Старейшие его части были построены из камней скрепленных желтоватым раствором извести с примесью дробленого кирпича. Эта стена уцелела до высоты 3,50 м. После продолжительного периода эксплуатации сооружение рухнуло. Оно было восстановлено, причем камни скреплялись белым известковым раствором. Эта вторая фаза существования сооружения была прервана новым катаклизмом, на который указывает толстый слой гари по всей длине на глубине от 1,55 до 1,97 м. Еще раз его восстановили, скрепляя камни глиной, причем вход был замурован. К этому последнему периоду (IV—VI вв.) относится наибольшее количество каннелюрованных розовых и желтых амфор, ангобированных амфор, кухонной посуды и прочих сосудов, много фрагментов стеклянных сосудов и монет династии Константинов. В слое строительного мусора, находившемся выше позднеантичного яруса, найдены роговая рукоятка и фрагмент округлой терракотовой плитки.

В яме внутри помещения В на глубине 3,30—4,40 м обнаружено много памятников, восходящих к концу III или началу IV вв. Найдено около 250 фрагментов керамики, из которых удалось реконструировать четыре сосуда (рис. 4), светильник, железное тесло, 277 пряжек, крючков и прочих мелких железных предметов, 73 фрагмента посудного и оконного стекла и продырявленную монету Веспасиана.

* Отчет составлен под редакцией проф. д-ра Казимежа Маевского.

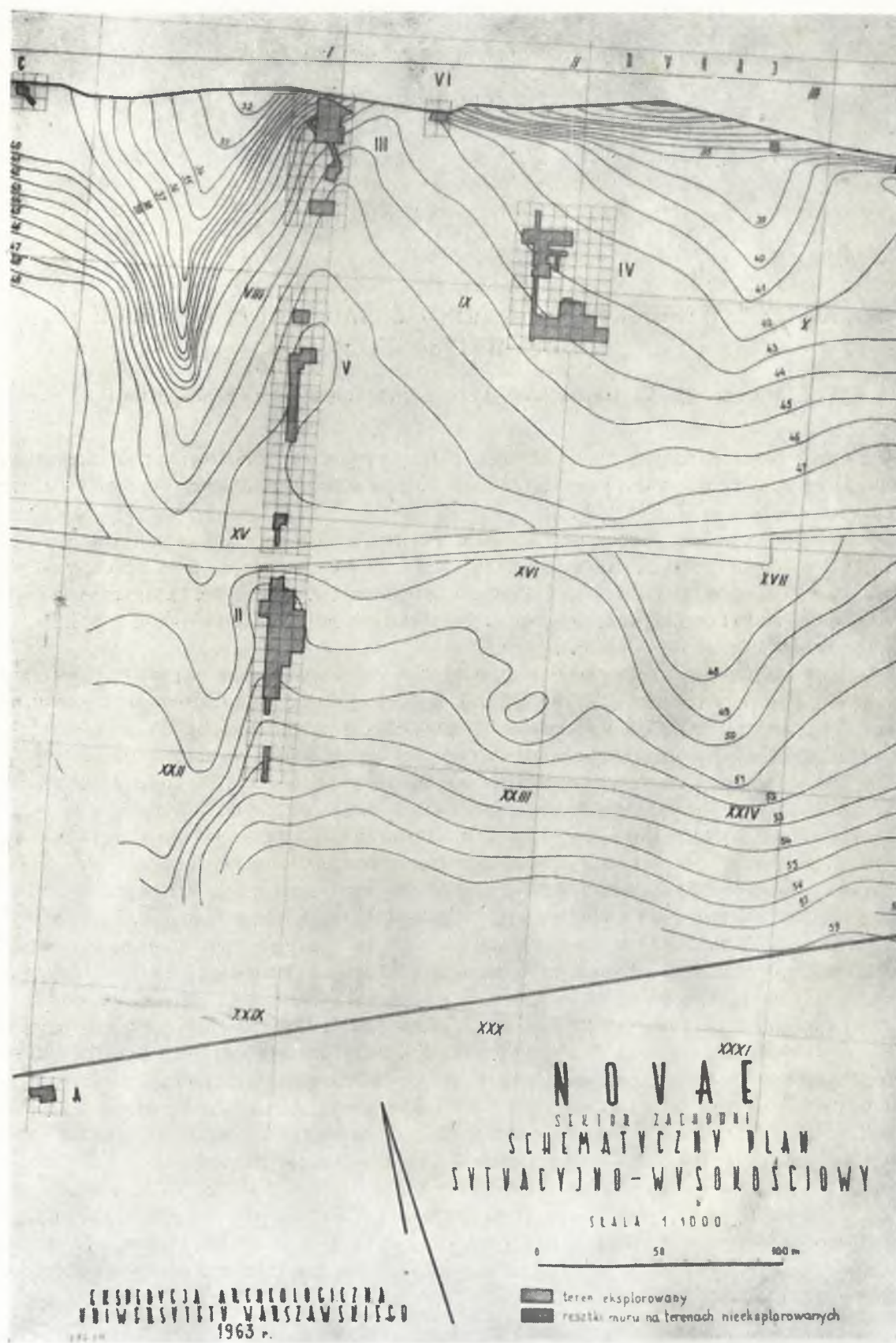

Рис. 1. Нове — 1963 год. Ситуационный план западного сектора

III участок. Изыскания продолжались в северо-западном районе у угла городской стены на крутом берегу Дуная, где открыты дальнейшие партии строительных памятников и обнаружено большое количество разнообразных предметов движимого имущества (рис. 5). На этом месте старейшая часть стен, восходящая по-видимому к I веку нашей эры, представляет собой сильно разрушенный фрагмент стены, простирающейся с запада к востоку. Первоначально эта стена несомненно простиралась прямо на восток по направлению к стене, открытой еще в 1960 г. на IV участке. На это указывает существующая теперь глубокая канава, образовавшаяся после полного изъятия из этой стены камней для вторичного использования. У этой более древней стены, обнаженной на III участке, и частично на остатках этой стены сохранились фрагменты другой стены более позднего периода (рис. 6). Главная часть этой стены имеет вид подковообразного прямоугольника с боками, направленными к югу. Длина средней части этой „подковы“ составляет 9,0 м, толщина 1,50 м; длина боков около 3,50 м, а толщина их 1,55 м. Пока не удалось проследить дальнейшую линию простираения этой стены в южном направлении, но зато с южной стороны этих стен на расстоянии нескольких метров от них обнаружен фрагмент крытого уличного канала, который тянется с юга и сворачивает на этом месте к востоку (рис. 7 и 8). Склон холма в том месте, где канал образует поворот, был укреплен короткой опорной стеной с контрфорсами с северной стороны. Это было необходимо потому, что уровень площади, по которой были проведены канал и опорная стена, находится примерно на 2,0 м выше уровня местности, на которой возведены по северной ее стороне оборонительные стены. Канал относится к раннему периоду существования города, по всей вероятности к I в. н. э. Об этом говорят фрагменты керамики, найденные в заполняющем канал иле, среди которых не оказалось позднеантичных памятников, затем монета I в., обнаруженная на плите, покрывающей канал, и тот факт, что сам канал находится в самом низком на этом месте культурном слое, выше которого залегают несколько античных слоев более поздних эпох.

IV участок. В сооружении, изучаемом с 1960 г., были углублены внутренние пространства А и В с целью довести их до уровня пола, и производились работы к северу и востоку от группы помещений В-Д (рис. 9, 10).

В помещении А обнаружено два уровня: более поздний пол сохранился под слоем строительного мусора на небольшом пространстве у северной стены

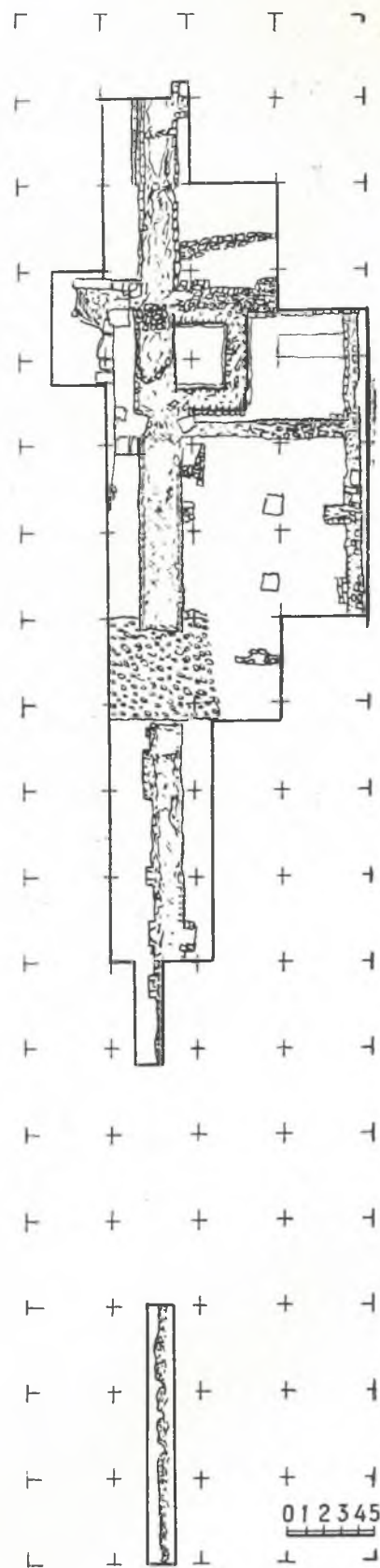

Рис. 2. План II участка с объектами, открытыми в 1960—1963 гг.

Рис. 4. Кувшин и миска из ямы в помещении В — II участок

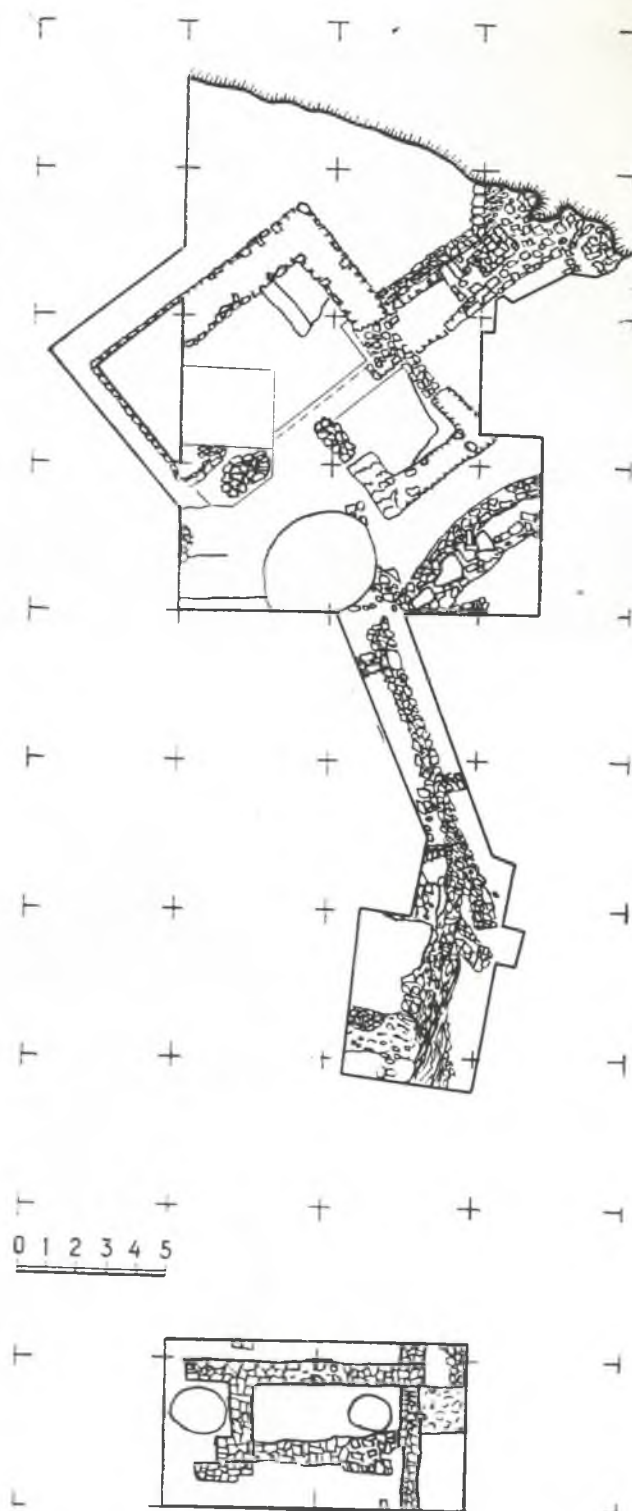

Рис. 5. Район северо-западного угла городской стены.
План. III участок

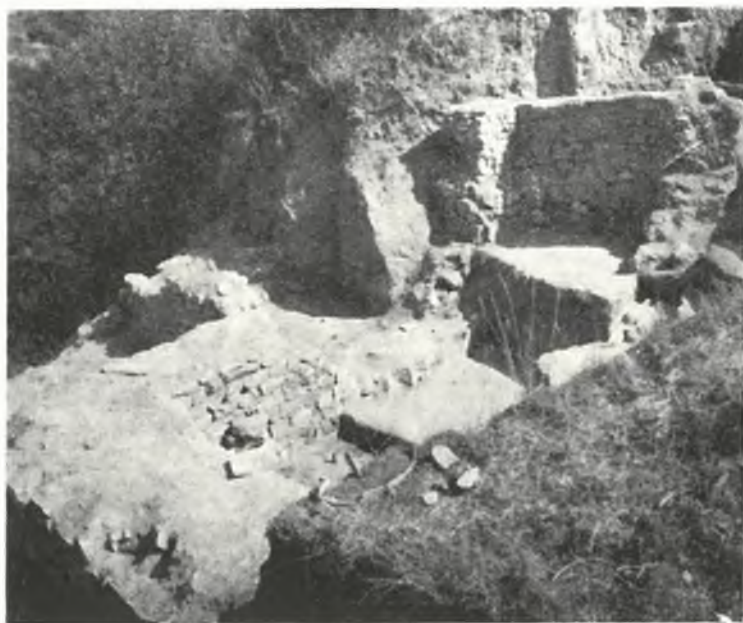

Рис. 6. Северо-западный угол городской стены.
Вид с северо-запада. III участок

Рис. 7. Канал в районе северо-западного
угла городской стены. III участок

Рис. 8. Исток меньшего канала в больший.
III участок

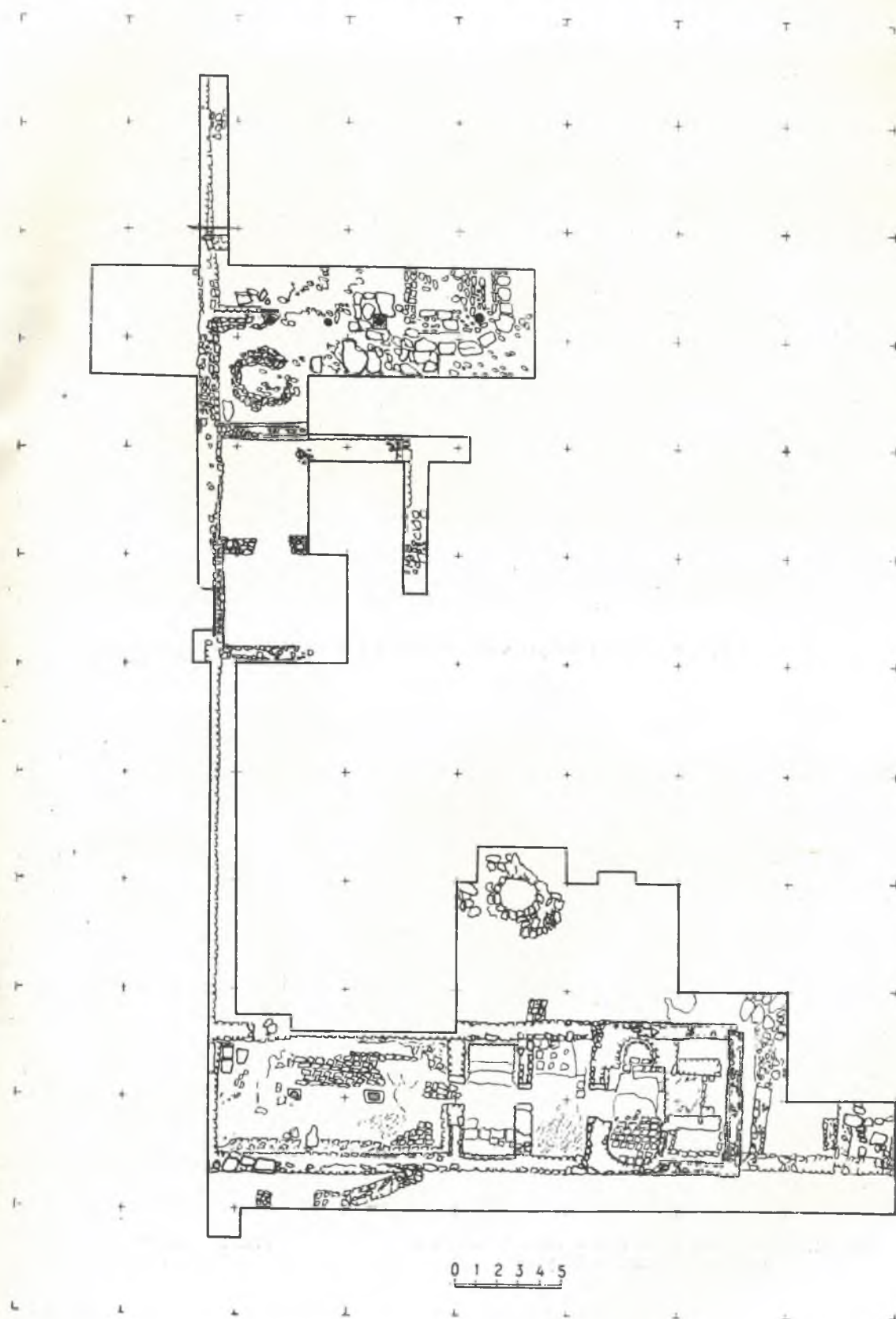

Рис. 9. План IV участка

Рис. 10. Вид на южную часть котлована с помещениями А-Д

Рис. 11. Юго-западная часть пола с находящимся на месте мраморным подносом. IV участок

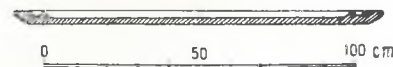

Рис. 12. Реконструкция рисунка подноса

Рис. 13. Помещение А, доведенное до уровня более раннего пола, с двумя базами на месте. IV участок

Рис. 14. Юго-восточный угол помещения А. IV участок

Рис. 15. Прямоугольный бассейн в северной части помещения В. IV участок

Рис. 16. Остатки „суспензуры“ и системы tubulatio (с севера) и остатки кирпичной арки, к востоку от помещения D. IV участок

обломки позднеримской керамики, главным образом сосуды для хранения запасов и кухонная посуда. На глубине 1,80 м найден светильник, датированный таким же образом.

Северную часть помещения В занимает находящийся на уровне более позднего пола прямоугольный бассейн, неглубокий и с водоотводным отверстием (рис. 15).

Обследованием, произведенным к северу от помещения С, обнаружено, что северная лицевая сторона кирпичной арки, открытой в 1962 г. на уровне подвала центрального отопления, была обработана так же, как и южная. Однако не удалось установить, куда направлялся теплый воздух из подвала центрального отопления, находившегося под полом помещения С, так как по соседству с ним нет никакого помещения с северной стороны; можно предположить, что часть сооружения была разобрана.

К северу от группы помещений А-Д углублены раскопы на квадратах IX-60, IX-40 с целью добраться до материка. На глубине 2,20—2,30 м натолкнулись на каменное крепление забивной крепи колодца, обследование которого приостановлено на глубине 3,40 м.

Юго-восточный угол сооружения перестраивался по всей вероятности несколько раз, если судить по простиранию нескольких стен по этой стороне. На квадрате X-42 открыты остатки кирпичной арки и системы *tubulatio* с обломками плохо сохранившейся „суспензуры“ (рис. 16). К югу от этой системы (квадрат X-62) натолкнулись на нечто вроде прямоугольного бассейна.

Кроме строительной керамики и осколков сосудов, предназначавшихся преимущественно для хранения запасов, на этих квадратах найдены целые *tubuli* и их фрагменты, светильники, пряслица, костяной покров, обломок ствола колонны с надписью, осколки стеклянных сосудов, крючки, гвозди и прочие металлические предметы.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ВОСТОЧНОМ СЕКТОРЕ НОВЕ В 1963 ГОДУ

Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов и А. Димитрова

В 1963 г. археологические раскопки восточного сектора г. Нове производились с 3 августа по 15 октября под главным руководством проф. Д. П. Димитрова.¹ Исследования были сосредоточены на двух участках: 1) у башни № 7 и ворот в южной крепостной стене и 2) в юго-восточном углу города у башни № 4, а также у раскрытого в 1962 г. строения. На первом из этих участков раскопками руководил Б. Султов, а на втором — М. Чичикова и А. Димитрова в сотрудничестве с В. Найденовой, которые и составили отчет по соответствующим объектам.

Башня № 7. В ходе раскрытия и прослеживания южной крепостной стены в 1962 г., в квадратах XXXIX-104, XXXIX-105, XXXIX-106 и XXXIX-107 обнаружены две стены, отходящие перпендикулярно от крепостной. Было ясно, что здесь находилась башня, и поэтому в 1963 г. этот объект исследован полностью (рис. 1). Снята громадная насыпь, заполнявшая внутреннее пространство башни и закрывавшая ее стены. Был оставлен лишь один стратиграфический репер для прослеживания культурных напластований. Башня № 7 имеет форму заканчивающегося полукругом прямоугольника (рис. 2 и 3). Длина ее 14,50 м при ширине 11,50 м с внешней стороны и, соответствующим образом, 10,20 и 6,30 м

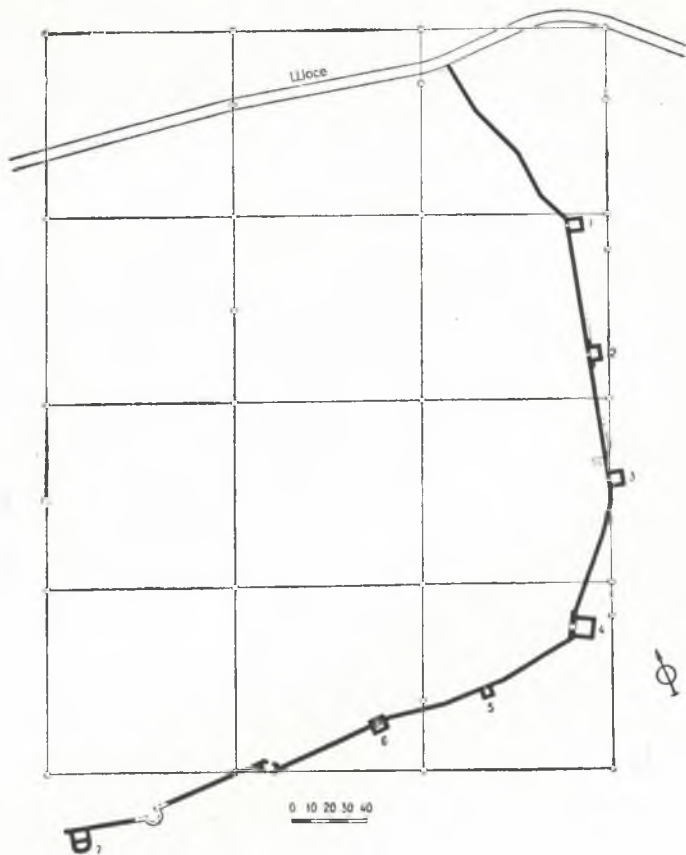

Рис. 1. План восточной и южной крепостных стен г. Нове

¹ В состав экспедиции входили М. Чичикова и А. Димитрова, научные сотрудники Археологического института БАН, Б. Султов — зав. античным отделом музея в г. Тырново и В. Найденова — специалист при Археологическом музее в Софии. Кратковременное участие приняли также арх. Р. Рогов от музея в г. Тырново и Г. Кацарова — нумизмат при Археологическом музее в Софии. Автор полевых фотоснимков проф. Д. П. Димитров. Планы № 3, 4 и 5 сделаны архит. Д. Джидровым, рис. № 13, 15 и 19 зарисованы худож. А. Аргировой.

с внутренней. Толщина восточной и западной стен 2,60 м, северной — 2,90 м, а дуги — 3,0 м. На глубине 1,50 м от поверхности и 0,50 м от самой высокой сохранившейся части торца крепостной стены, являющейся одновременно и северной стеной башни, раскрыт банкет вдоль северного ее лица, который в некоторых местах выдается на 24 см. С южной стороны банкет стены обнаружен глубже с разницей в 1,70 м и по сравнению с северным, и выступает он на 8—12 см.

Рис. 2. Башня №7 — вид с юга

По всей вероятности эта разница в уровнях обоих банкетов вызвана большим наклоном местности, обстоятельство, с которым строителям пришлось считаться при возведении крепостной стены.

На высоте 1 м выше банкета с южной (внешней) стороны крепостной стены сохранилась часть пояса из трех рядов кирпича, размерами $42 \times 28 \times 6$ и $43 \times 29 \times 9$ см при ширине фуг 3 см. В восточной и западной стенах башни, большей частью сохранившихся до высоты банкета, тоже видны следы трех рядов кладки из кирпичей больших размеров, которые сильно разложились. У западного конца се-

верной стены башни, на уровне более высокого банкета, находятся следы входа с шириной проема 1,50 м (рис. 3). Стены башни и крепостной стены сложены из больших камней, причем в способе кладки видно стремление соблюдать горизонтальную правильность рядов. Внутри стены выполнены бутовым камнем средних размеров, который, однако, не набросан беспорядочно, а заметен известный порядок его размещения, и скрепляющий раствор извести белого цвета с большой примесью крупно дробленого кирпича и мелких камешков. Фуги между лицевыми камнями башни и крепостной стены замазаны известковым раствором, рельефно выдающимся вперед. Своей массивностью, способом кладки, употреблением кирпича и составом известкового раствора стена у башни №7 значительно отличается от крепостной стены, раскрытой к востоку от нее.

В 5,0 м от северной стены башни, как раз на том месте, откуда начинается изгиб, восточная стена башни пересекается по всей своей ширине другой стеной в направлении восток—запад. С южной стороны у этой последней хорошо оформленное лицо (рис. 6), сохранившееся на высоту 1,0 м, а с севера она наглухо примыкает к стене башни, которая здесь ступенеобразно разрушена. Эта более поздняя стена сложена из сравнительно правильно колотого бутового камня размерами от 0,20—0,35 до 0,50—1,20 м. В скрепляющем растворе извести тоже имеется примесь дробленого кирпича, но в отличие от раствора в кладке первой стены у него желтоватый оттенок. Ввиду того, что с восточной и западной сторон эта дополнительная стена разрушена, в настоящий момент трудно определить, касается ли здесь более позднего переграживания башни №7 или это более поздняя крепостная стена, тянущаяся с востока к западу, которая пересекла башню и прошла параллельно первой. На этой более поздней стене и во внутренности башни сохранились два больших фрагмента эмплектона. В известковом растворе с обильной примесью дробленого кирпича видны отпечатки кладки из крупных кирпичей.

Керамика. При расчистке башни №7 найдено сравнительно мало фрагментов глиняных сосудов. Больше всего и наиболее разнообразны черепки глиняных сосудов из плохо отмученной и обожженной глины черного или темно-коричневого цвета. Чаще всего это были горшки грушевидной или округлой формы с плоским дном и изогнутым наружу венчиком устья. Большей

частью они с одной плоской ручкой, но попадаются и с двумя ручками. Узоры состоят из рифленых линий в верхней части тулова. У этих сосудов были крышки конусообразной формы с цилиндрическими ручками и загнутым вовнутрь рубцом по краю. Найдено немного фрагментов тонкостенной серой керамики (рис. 7), а также сосудов, обмазанных красным или коричневым лаком. На некоторых из них украшения выполнены барботином. Интерес представляет черепок

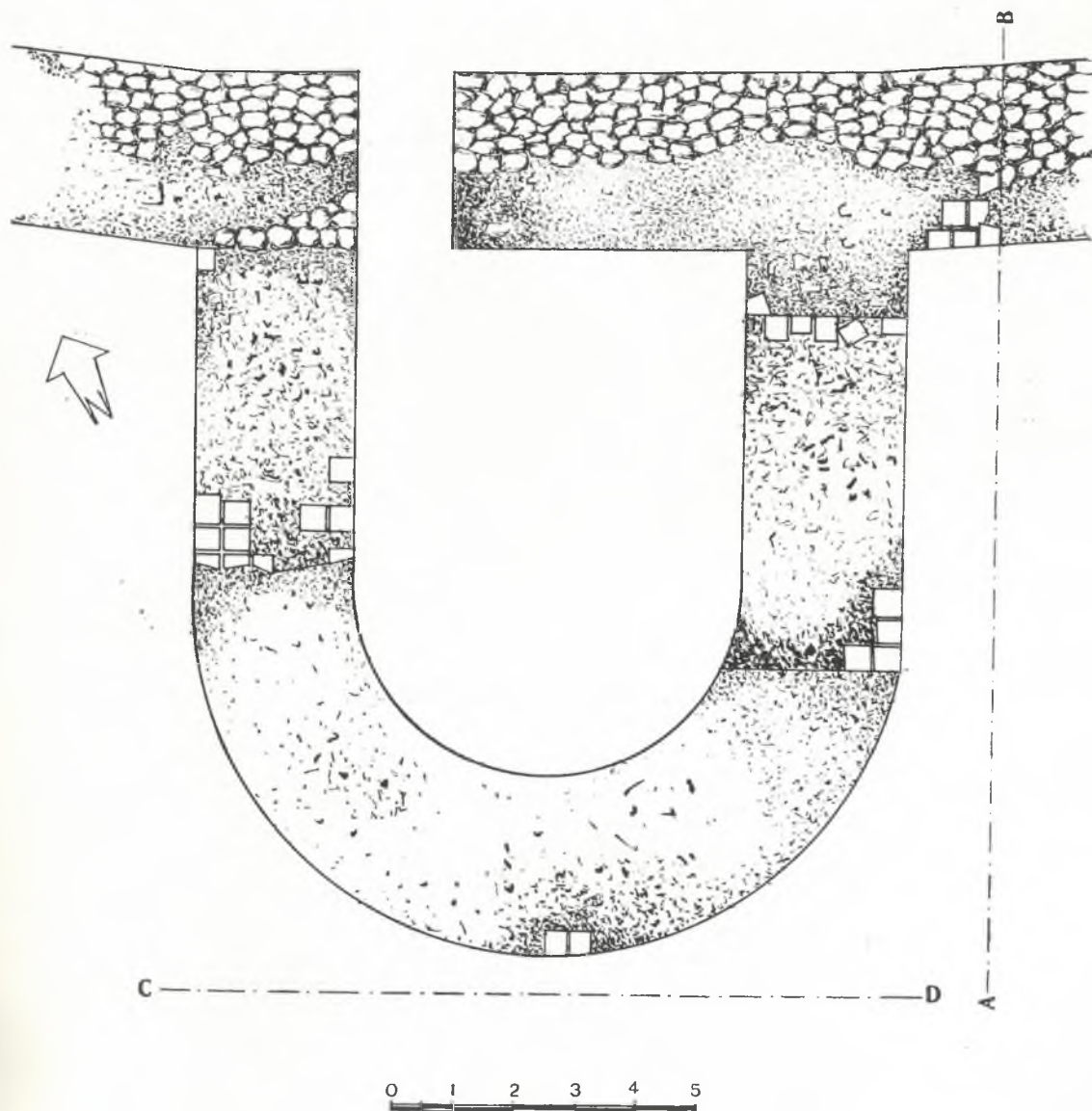

Рис. 3. План башни № 7

terra sigillata, покрытый темно-коричневым лаком и украшенный растительными и животными мотивами. Все эти черепки сосудов относятся к II—IV вв. Обнаружены немногочисленные обломки позднеантичных амфор IV—VI вв.

Строительная керамика. Вблизи башни обнаружено около 1000 обломков кирпичей различных размеров. Различаются два основных типа: а) большие кирпичи размерами $42 \times 28 \times 6$ или $43 \times 29 \times 9$ см и б) кирпичи размерами $32 \times 32 \times 4$ или $32 \times 16 \times 4$ см. На лицевой стороне около 200 обломков имеются клейма, обычно вдавленные, прямоугольной формы, принадлежавшие следующим воинским частям:

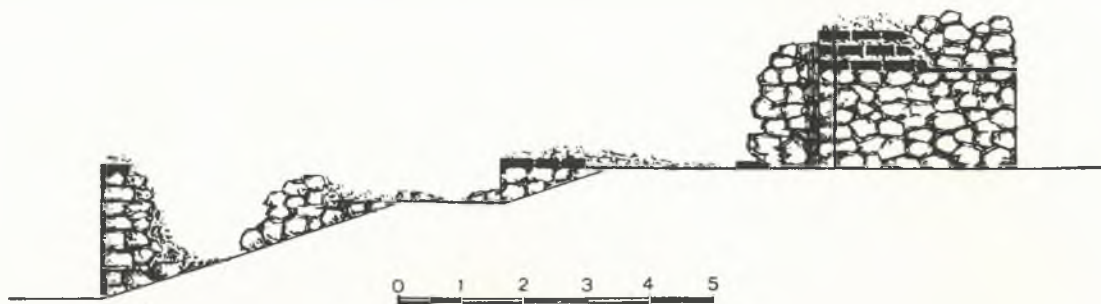

Рис. 4. Продольный разрез башни № 7

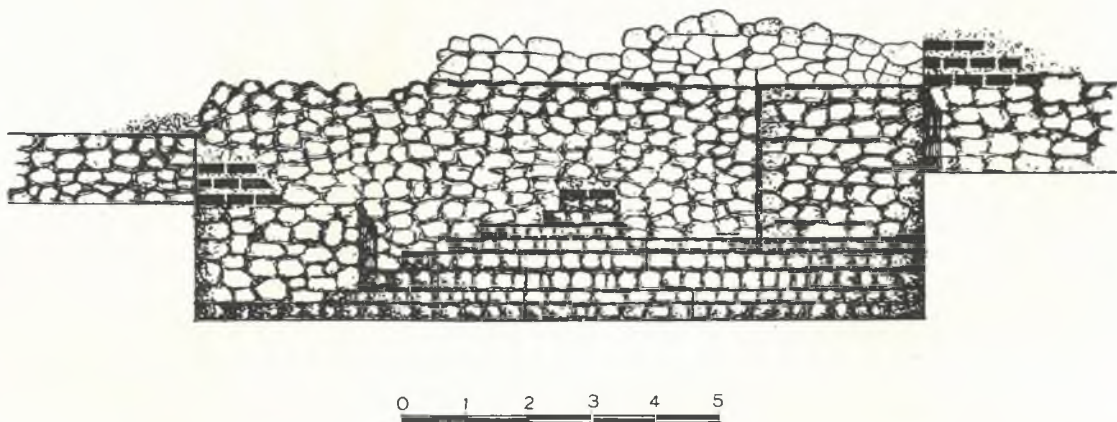

Рис. 5. Поперечный разрез башни № 7

Рис. 6. Дополнительная стена у башни № 7 (вид с юга)

1) LEG(io) I ITAL(ica) — обнаружено 97 клейм с названием этого легиона, из которых 60 негативных;

2) LEPIFIGOR — 66 клейм, из которых 36 негативных (рис. 8);

3) PIFIGVORTV — 24 клейм только негативные (рис. 9);

4) LEG(io) XI C(laudia) — только одно клеймо.

Найдено также несколько одиночных клейм частных производителей: RVM, RVMC, RID.

Внутри башни найдено три фрагмента каменных плит с латинскими надписями, которые были вторично использованы в качестве строительного материала.

Кроме этого, при раскопках башни № 7 обнаружено несколько железных гвоздей, осколков стеклянных сосудов и 4 монеты: две Галлиена и две Констанция.

По своим размерам башня № 7 представляет собой одно из наиболее монументальных оборонительных сооружений из раскрытых до сих пор в Нове. Башни прямоугольной формы, заканчивающиеся дугой, обнаружены в Болгарии в Ятруме и Абритусе, а в Румынии — в Капидаве, Ульметуме и пр. и датированы второй половиной III в. или же началом IV в.¹ Вполне возможно, что в случае башни № 7 речь идет не об обыкновенной башне, а о башни, принадлежавшей городским воротам, которые, по всей вероятности, следует искать к западу от нее.

Южные ворота. В 1963 г. начались исследования пространства к северу от ворот с целью обнаружить улицу, соединявшую южные ворота с центром города. Раскоп охватил площадь в 325 кв. м и доведен в среднем до глубины 0,40 м. Повсюду открыт черный сыпучий грунт, обломки кирпича, позднеантичная керамика, куски известкового раствора и беспорядочно разбросанные камни. Оформленные стены открыты лишь в квадратах XXXIV-304 и XXXIV-307.

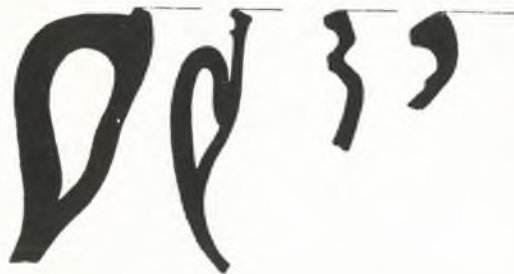

Рис. 7. Профили сосудов серой керамики из башни № 7

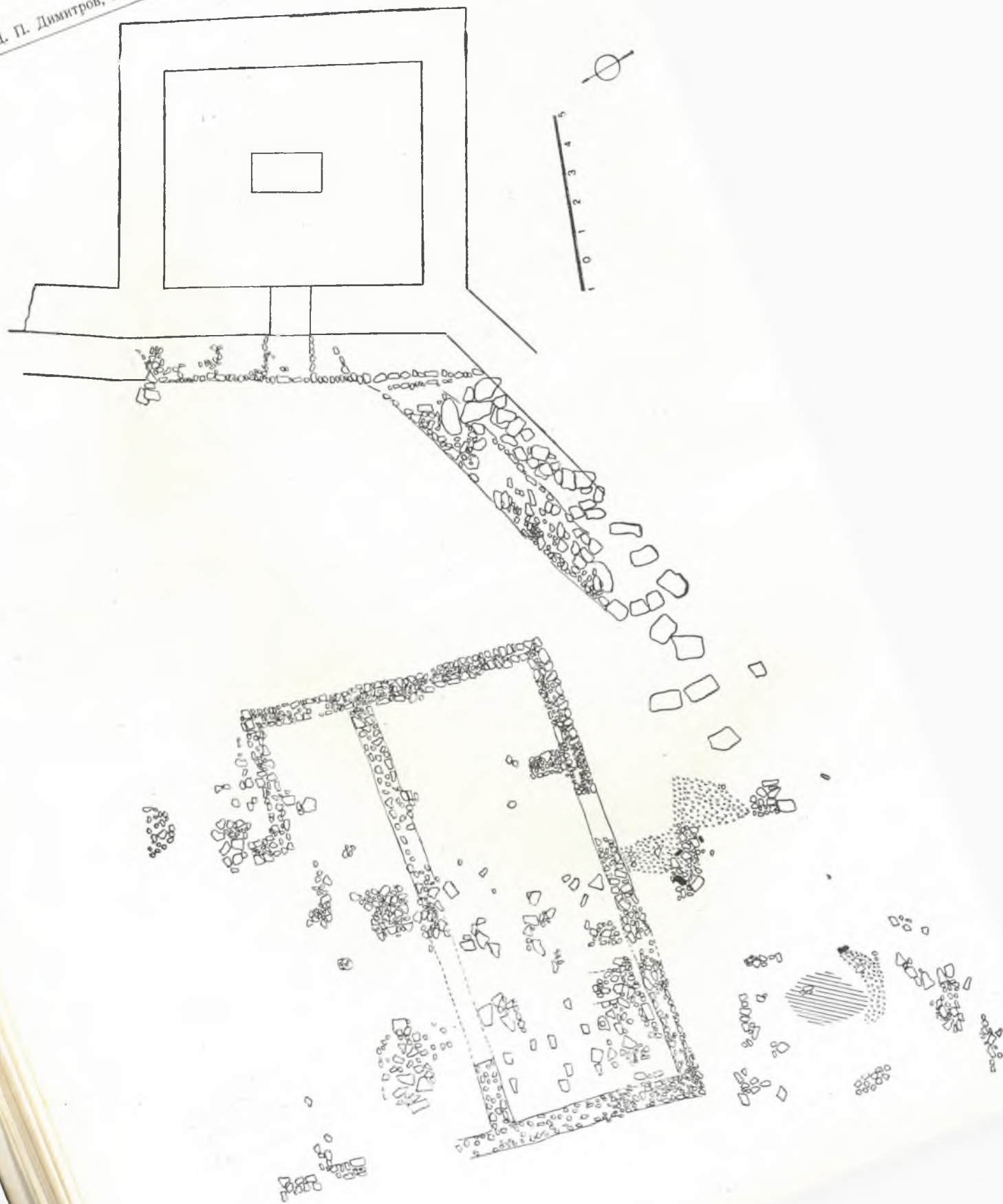
Рис. 8. Кирпич с клеймом из башни № 7

Рис. 9. Кирпич с клеймом из башни № 7

Они совсем изолированы от фундаментов, и основы их очень неглубокие, сложены из бутового камня на глиняном растворе и, по всей вероятности, остались от более поздних строений, основы которых были из камня, а выше стены были из кирпича. В квадрате XXXIV-345 открыт настил из утрамбованной земли с примесью песка, гравия и кирпича. Возможно, это часть мостовой улицы.

¹ Т. Иванов, Раскопки на кастела Ятрум през 1962 г., Археология, V, 1963, кн. 4, стр. 9 и сл. и ук. библиография.

В северо-западной части ворот вдоль северного фасада фундаментов было заложено два шурфа с целью выяснить глубину основ. На глубине 0,70 м от торца стены открыт банкет шириной 10—15 см, уровень которого совпадает с уровнем грунта того времени. Непосредственно у северо-западного внешнего угла, образованного воротами и крепостной стеной,

Рис. 11. Вторая стена в юго-восточном углу (вид с юго-запада)

Рис. 12. Общий вид постройки в юго-восточном углу (вид с юго-запада)

открыты остатки гончарной печи, подобной открытой в 1962 г. у ворот. Эта печь обнаружена в последние дни работ этого сезона, и поэтому принято решение продолжить исследование в следующем году.

В ходе раскопок к северу от ворот найдены черепки горшков и амфор с гребенчатым (рифленным) узором V—VI вв., тогда как в шурфах у самих ворот находили главным образом черепки тонкой керамики с украшениями барботином.

7 Известия на Археологическая и-т, т. XXVIII

Найдено также значительное количество обломков кирпича, но из них лишь один с клеймом LEG(io) I ITAL(ica), обломки железных гвоздей, наконечники стрел, медные аппликации и пр.

Юго-восточный угол. В 1963 г. продолжено обнажение стены, отходящей от юго-восточного угла города и идущей параллельно первой крепостной стене в западном направлении (рис. 10). Она сохранилась на протяжении 9,5 м и заканчивается хорошо оформленным фасадом с запада (рис. 11). Сама стена сохранилась до высоты 1,0 м, причем ее торец находился в 0,20 м от поверхности.

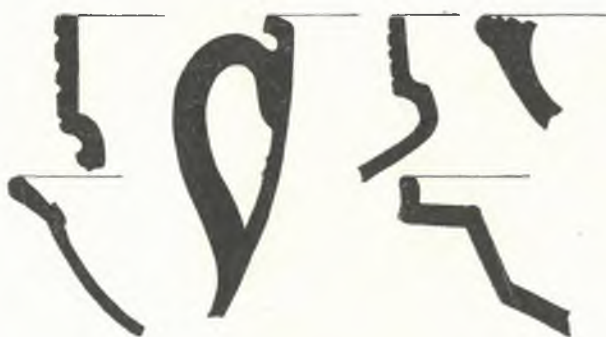

Рис. 13. Профили сосудов из краснолаковой керамики из юго-восточного угла

Основы ее очень неглубокие — 55 см ниже банкета. У выступающего на 7—8 см банкета фуги заполнены известковым раствором розового цвета с примесью дробленого кирпича. Выше банкета сохранился лишь один ряд кладки из бутового камня в виде маленьких блоков. Эта стена, основы которой значительно выше фундамента первой крепостной стены, стоит на пласте белого известкового раствора толщиной 18 см.

На глубине 1,40 м от поверхности между западным лицом той же стены и упавшими вдоль нее огромными каменными глыбами обнаружена яма эллипсовидной формы, засыпанная известковым раствором, камнями и кирпичами. В нижней своей части она сужается и посредством выступа приобретает форму прямоугольника. Весьма возможно, что первоначально эта яма была подготовлена для устройства печи, но осталась незаконченной.

Пространство шириной 1,50 м между обеими стенами заполнено глыбами бутового камня размерами в среднем $1,35 \times 0,70 \times 0,35$ м. В ходе расчистки в 5,80 м от юго-восточного угла и на глубине 1,05 м открылись основы другой стены, примыкающей к внутреннему фасаду первой крепостной стены, прослеженной на протяжении 9,50 м. Ее основы достигают 2,50 м глубины. Строительным материалом служил обыкновенный бутовый камень на известковом растворе. В одном из секторов стены сохранилась каменная глыба, лежащая на субструкции и конструктивно связанная с ней. Это обстоятельство наводит на мысль, что каменные глыбы, о которых упоминается выше, принадлежали этой дополнительной стене, о предназначении которой и о времени ее возведения нельзя пока сказать ничего определенного.

В 1963 г. продолжалось обнажение постройки, обнаруженной в 1962 г. в юго-восточном углу г. Нове (рис. 12). Строение имеет форму прямоугольника со сторонами 16,50 м в направлении восток—запад и 10,90 м в направлении север—юг. Торцы ее стен появляются на различных глубинах, так как сама постройка подверглась сильному разрушению; лучше других сохранилась южная стена. Основы этой последней доходят до 2,20 м глубины. Расчищено пространство в 350 кв. м внутри и снаружи этой постройки, причем достигнуты глубины от 1,40 до 2,40 м. На глубине 60—80 см раскрыт толстый пласт обломков разрушения — кирпичи, известковый раствор, камни, а северо-восточный угол постройки вообще не удалось увязать с остальными ее частями. На расстоянии 6,30 м от юго-восточного угла постройки, примыкая к внутренней стороне ее восточной стены, тянется другая стена с основами на глубине 1,30 м, которая разделяет строение на два неодинаковые по размерам помещения — северное и южное. В свою очередь, южное из них разделено еще на два помещения перегородочной стенкой.

Сама постройка сложена из средних по размерам бутовых камней на глиняном растворе. У внешних стен основы более глубокие, чем на внутренних, так как на первых лежала большая нагрузка.

Внутри этой постройки и около нее найдено много предметов бытового обихода и, главным образом, керамики. В самых верхних напластованиях на глубине 40—60 см преобладали черепки позднеримской керамики. Многочисленны фрагменты серо-черной кухонной посуды и так на-

зываемой гребенчатой — рифленной зубьями гребня. Найдено значительное количество черепков тонкой красной керамики (рис. 13) из *terra sigillata* местного и привозного производства, которую можно подразделить на три группы. В первую входят фрагменты привозной *terra sigillata* с кирпично-красным лаком, принадлежащей по форме и узорам к типу Dragendorf 37.

Рис. 14. Фрагменты художественной керамики

Более многочисленны черепки второй группы, украшения которой выполнены барботином (рис. 14). Преобладают орнаменты в виде шишек и гроздьев. В третью группу художественной керамики входят фрагменты подносов местного производства. В их узорах представлены мотивы растительного и животного мира. Лучше других сохранился один фрагмент ручки подноса, на котором на двух ярусах представлены фигурки животных (рис. 15). Значительное количество керамики этого вида, а также и форм для ее производства обнаружено в последнее время у с. Бутово, Тырновского округа.¹

На этом участке найдено также несколько фибул, костяных аппликаций, наконечников стрел, железных ножей, украшений, обломков светильников и одна гемма из красного сердолика с изображением богини Деметры. Найдено также много монет, распределяющихся следующим образом: на глубине 0,40—0,60 м одна монета Юстина и Софии, три Юстиниана, обнаруженные в прилегающих квадратах, и одна Севера-Александра; на глубине 0,60—0,80 м шесть монет Констанция и одна Севера-Александра; на глубине 1,40 м одна монета Траяна; на поверхности несколько монет Галлиена, Максимиана и Валериана. Наиболее старыми являются монеты Траяна, а самыми поздними — Юстина и Софии. Больше всего монет Констанция².

¹ Б. Султов, Един занаятчийски център в Долна Мизия, Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 30—32.

² Монеты определены Г. Кацаровой, нумизматом Археологического музея в Софии.

Башня № 4. Другой важной задачей стоявшей перед болгарскими исследователями являлась расчистка склопления материалов во внутренности башен, которые в предыдущие кампании были обозначены лишь тесными шурфами вдоль стен. В 1963 г. приступили к расчистке башни № 4, расположенной в юго-восточном углу крепостных стен и которая по размерам одна из самых больших прямоугольной формы. После снятия первого 20-сантиметрового пласта

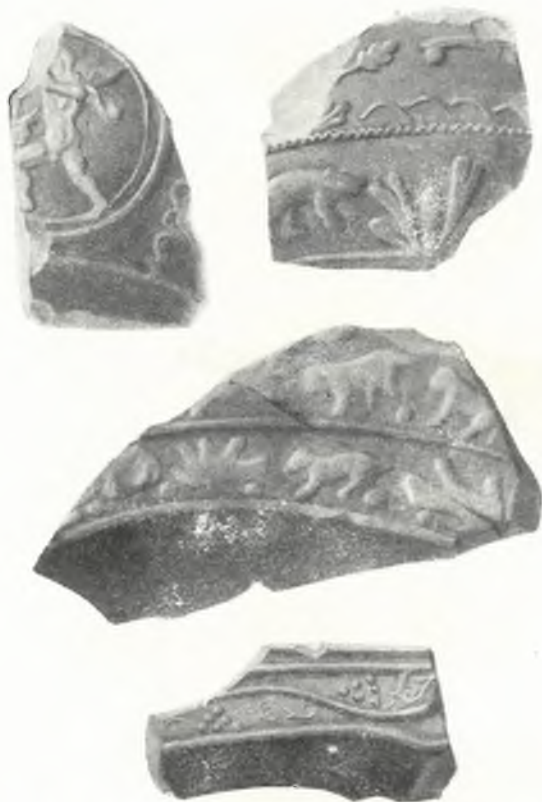

Рис. 15. Фрагменты художественной керамики

открылся торец каменного пилона (рис. 16 и 17). Внутри башни раскоп доведен до глубины 1,70 м. от поверхности и дошел до слоя жженой глины красного цвета, лучше сохранившегося на более обширном пространстве в западной половине. После этого раскопки продолжали двумя шурфами: первый между входом в башню и пилоном с целью достичь материк и второй в восточной половине башни, доведенный до глубины 2,20 м до банкета восточной стены башни.

Первый шурф [доведен до глубины 3,0 м от поверхности, причем выяснилось, что основы западной стены башни, являющейся в сущности куртиной крепостной стены, залегают на глубине 2,80 м. Сама стена высотой 2,40 м, а именно: 0,85 м от торца до уровня входа, 1,0 м от уровня входа до банкета и 0,55 м от уровня банкета до конца основания. Лицо стены сложено из бутового камня средних размеров на белом известковом растворе с примесью мелких камешков и дробленого кирпича.

Размеры пилона: 2,40 м в направлении север—юг и 1,10 м в направлении восток—запад, высота 2,55 м. Его основы заложены на 20 см глубже фундамента западной стены. Сложен он из бутового камня средних размеров на белом известковом растворе, но снаружи не выровнен (рис. 18). Такие пилоны известны в Ятруме,¹ где в большой пря-

моугольной башне находилось четыре столба, и в Ульметуме, Капидаве и Диогеции в Румынии.²

В материалах, накопившихся внутри башни № 4, на глубине 1,20 м от поверхности, т. е. на уровне порога входа, в изобилии попадались обломки черепицы, а под ними обвалившиеся камни вперемежку с кусками белого раствора извести и фрагменты керамики. Наиболее богатым культурными остатками оказался пласт от 0,80 до 1,20 м глубины. В нем найден фрагмент светильника с клеймом на днище ARMENI, затем фрагмент светильника с зеленой глазурью, бронзовые шипчики, два клейма LEG(io) I ITAL(ica) и пр. Из керамики преобладали фрагменты амфор, мисок и горшков из хорошо отмученной глины, получившей при обжиге розовый или красный цвет. Некоторые из фрагментов покрыты коричневым лаком или красновато-коричневой ангобой. Значительный интерес представляют один черепок серой керамики с тиснеными украшениями и другой с резными узорами, покрытый тонким слоем лака с металлическим отливом. Керамику из этого пласта можно отнести к III—IV вв. (рис. 19).

На глубине 0,50 м от уровня порога входа появилась глиняная обмазка толщиной 3,0 см — по всей вероятности пол. В этом пласте тоже были следы разрушения — камни, черепица,

¹ Т. Иванов, Разкопки в кастела Ятрум през 1962 г., Археология, V, 1963, кн. 4, стр. 9 и сл.

² Gh. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, Capidava, vol. I, 1958, стр. 36 и сл.; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa și B. Mitrea, Șantierul arheologic Garvan (Dinogetia), MCA, VII, стр. 584, рис. 1.

Рис. 16. Башня № 4 с пилоном (вид с востока)

Рис. 17. Башня № 4 (вид с юга)

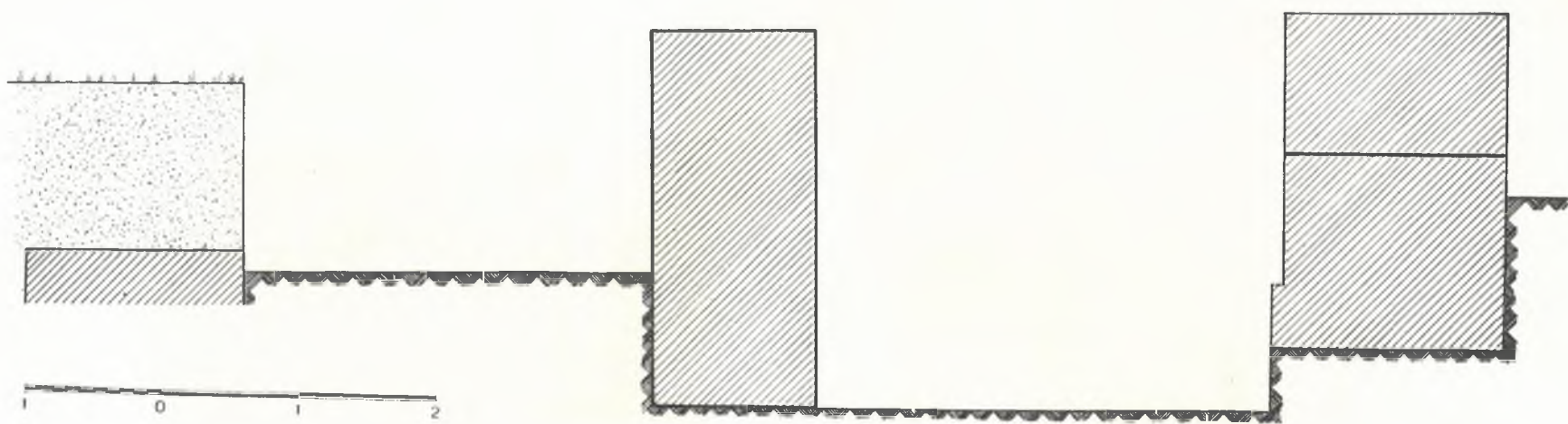

Рис. 18. Разрез восток—запад башни № 4

Рис. 20. Фрагмент с надписью из башни № 4

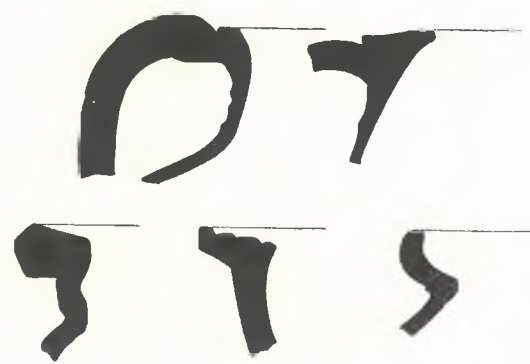

Рис. 19. Профили устьев горшков из башни № 4

Рис. 22. Часть votивной плиты

Рис. 21. Фрагменты латинских надписей из башни № 7

Рис. 24. Бронзовый перстень

Рис. 23. Бронзовые и железные предметы

куски известкового раствора — главным образом у входа в башню. Найден разбитый глиняный антефикс, фрагмент terra sigillata с орнаментом в виде шишек, фрагмент светильника с рельефным изображением животного на диске, клеймо LEG(io) ITAL(ica) и пр. На пласте жженой глины лежала каменная глыба с латинской надписью. От уровня этой обмазки до банкета, где

Рис. 25. Железные предметы

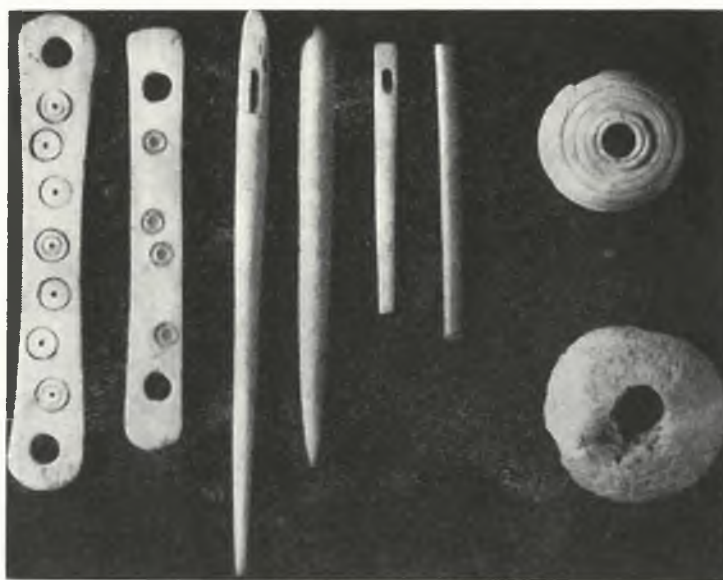

Рис. 26. Костяные предметы

следовало ожидать первоначальный пол башни, толщина отделяющего пласта от 0,50 до 0,70 м. Производит впечатление, что состав грунта однородный и почти не отличается от лесса, в котором заложены основы стены. Вдоль западной и северной стен башни в этом пласте обнаружено несколько упавших камней, а у северной стороны пилон — большие обломки че-

репицы с сохранившимся нижним загнутым бортиком. Количество фрагментов керамики невелико. Ниже банкета до самого конца продолжали появляться мелкие черепки тонкостенной красной керамики, что можно объяснить тем обстоятельством, что эта часть города была обитаема до возведения башни на ней.

Рис. 27. Глиняный антефикс из башни № 4

Рис. 28. Глиняная плита с буквами греческой азбуки

Большая часть обнаруженной внутри этой башни керамики относится к III и IV вв. Однако точное установление времени постройки башни станет возможным лишь после исследования остальных башен и других секторов крепостной стены.

В 1963 г. в восточном секторе г. Нове обнаружено много находок, из которых наиболее важные следующие:

1) Фрагмент плиты из известняка, разбитой на три части, размерами $0,50 \times 0,29 \times 0,18$ м с латинской надписью, от которой сохранились лишь две неполные строки, а именно: ERE-DEIV и OR OM. Буквы красивых очертаний, высотой от 7,5 до 7,8 см. Найдена внутри башни № 4 на глубине 1,70 м на глиняной обмазке вероятно пола (рис. 20).

2) Фрагмент плиты из известняка с латинской надписью, от которой сохранились лишь буквы DIVS. Высота букв 4,0 см. Размеры обломка $0,12 \times 0,075 \times 0,05$ м. Найден внутри башни № 7 на глубине 1,60 м (рис. 21-а).

3) Фрагмент плиты из известняка с латинской надписью, от которой сохранились лишь буквы DIO. Высота букв 4,0 см. Размеры обломка $0,165 \times 0,10 \times 0,07$ м. Найден внутри башни № 7 на глубине 1,60 м (рис. 21-б).

4) Фрагмент плиты из известняка с латинской надписью, от которой сохранилась лишь часть трех букв, высота которых 5,0 см. Размеры обломка $0,135 \times 0,095 \times 0,075$ м. Найден внутри башни № 7 на глубине 1,40 м (рис. 21-в).

5) Фрагмент мраморной вотивной плиты. В ее нижнем правом углу сохранилось изображение конского копыта. По всей вероятности это было изображение фракийского всадника. Размеры обломка $0,16 \times 0,15$ м. В поле надписи размерами $12,5 \times 15,0$ см сохранилась часть латинской надписи на трех строках

[PRO SALVT]E IMP(eratoris) CAE[S](aris)
 . . . AV]G(usti)
 . . . VSLEG(ionis)XIC(laudiae)

Высота букв 1,8 см. Случайная находка на поверхности (рис. 22).

6) Незамкнутый плоский браслет, бронзовый, в виде ленты шириной 0,5 см. Слегка расходящиеся концы украшены каждый тремя центрованными кружками и поперечными линиями. Диаметр 5,5 см. Найден в квадрате XXXV-71 на глубине 1,30 м (рис. 23).

7) Обломок браслета из тонкой бронзовой проволоки с закругленными концами. Диаметр 5,5 см. Найден в квадрате XXXV-115 на глубине 0,80 м (рис. 23).

8) Бронзовый перстень, уплощенный, с прямоугольным закругленным в верхнем конце щитком, выступающим вне самого кольца. Посередине крестовидный вырез. Диаметр 2,0 см. Часть перстня отломана. Найден в квадрате XXXV-53 на глубине 0,20—0,40 м (рис. 24). Мотив орнамента этого перстня находит точные аналогии в бронзовых поясных аппликациях VI в.¹

9) Перстень прямоугольного сечения из бронзовой проволоки с круглым щитком, украшенным гравированными концентрическими линиями; поперечными насечками украшено само кольцо. Диаметр 1,7 см. Найден в квадрате XXXV (рис. 23).

10) Бронзовая поясная пряжка сердцевидной формы. Вершина и правый верхний край отломаны. Длина 4,6 см. Найдена внутри башни № 7 на глубине 2,20 м (рис. 23).

11) Плоская бронзовая пластинка с заостренными краями и с расположенными по концам загнутыми вовнутрь плоскими крючками различных размеров. Длина 7,5 см, ширина 0,7 см. Найдена в квадрате XXXV. Близкая аналогия такого предмета находится у Г. Рихтер, связывающей это с светильниками.²

12) Бронзовый пинцет с расширенными концами. Посередине стянуты бронзовой проволокой, обмотанной вокруг обеих челюстей (рис. 23). Длина 6,5 см, ширина 0,5 см. Найдены внутри башни № 4 на глубине 1,0 м. В римскую эпоху пинцеты были широко распространены в медицине и косметике.³

13) Бронзовая аппликация умбовидной формы. По узкой периферии две дырочки для крепления. Диаметр 2,5 см. Найдена внутри башни № 4 на глубине 1,20 м.

14) Бронзовое кольцо с четырьмя крестообразно расположенными выступами, два из которых отломаны. Диаметр 1,6 см. Найдено в башне № 4 на глубине 1,60 м.

15) Серебряная крестообразная фибула. Передняя часть дуги с надрезом и обмотана тонкой бронзовой проволокой. Приемник удлиннен и изогнут в виде длинной пластинки для прикрепления иглы. Луковичные шарики и игла не сохранились. Длина 6,2 см. Найдена в квадрате XXXV-111 на глубине 1,20 м. Фибулы этого типа относятся к IV в.⁴ (рис. 23).

16) Железная фибула с плоской дужкой, которая сужается в заднем конце и закручена вокруг оси. К той же оси прикреплена пружинка и игла. Приемник удлиннен, загнут вниз и возвращается назад, соединяясь с дугой поперечной пластинкой. Длина 6,5 см. Найдена в квадрате XXXIV-345 на глубине 0,20—0,40 м (рис. 23).

17) Железная фибула того же типа. Игла и часть приемника отломаны. Длина 7,0 см. Найдена в квадрате XXXV-71 на глубине 0,40—0,60 м. Такие же фибулы были найдены в Нове и в 1962 г.⁵ (рис. 23).

18) Железный наконечник копья листовидной формы. Вдоль середины проходит выступающее утолщение. Длина 24,60 см, ширина 3,0 см. Найден в квадрате XXXV-175 на глубине 0,30 м (рис. 25).

19) Трехгранный железный наконечник стрелы. Длина 5,3 см. Найден в квадрате XXXIV-344 на глубине 0,40—0,60 м (рис. 25).

20) Листовидный железный наконечник стрелы с конусообразной втулкой. Острие и часть втулки отломаны. Длина 7,5 см, максимальная ширина 2,2 см. Найден в квадрате XXXV-52 на глубине 0,20—0,40 м (рис. 25).

¹ С. Георгиева, К вопросу о так называемой праболгарской художественной промышленности, *Slavia Antiqua*, X, 1963, стр. 346, рис. 13 и цитированная библиография; Д. П. Димитров, Нов сравнителен материал към втория златен нажит от Мадара, ИБИБ, XVI—XVIII, 1940, стр. 181 и сл.

² G. Richter, *Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, New York, 1915, стр. 382, рис. 1351.

³ H. B. Walters, *Catalogue of the Bronzes in the British Museum*, стр. 317, № 2394, рис. 71.

⁴ С. Стефанов, Късноримски фибули от Нове, Изследвания в памет на К. Шкорпил, София, 1961, стр. 342, рис. 2; Л. Ботушарова, Късноримска гробница при Капитан Димитриево, ИАИ, XVII, 1948, стр. 246, рис. 182; I. Kovrig, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, Budapest, 1957, стр. 125, табл. XVIII; D. Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București, Dacia*, IX—X, 1945, стр. 449, рис. 8, № 82.

⁵ Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов, Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1962 году, ИАИ, XXVII, 1964, стр. 230, рис. 16.

21) Трехперый наконечник стрелы, длина вместе с заостренным концом 6,8 см. Найден в квадрате XXXIV-345 на глубине 0,60 м.

22) Железный виноградарский нож, сильно проржавевший, с выступом с внешней стороны. Длина 25,5 см, ширина 5,2 см. Конец отломан. Найден в квадрате XXXV-73 на глубине 0,40—0,60 м (рис. 25).

23) Обломок железного ножа, сильно проржавевший. Длина 12,7 см, ширина 2,2 см. Найден в квадрате XXXV-112 на глубине 0,60—0,80 м (рис. 25).

24) Конец небольшого железного ножа. Длина 6,6 см. Найден в квадрате XXXV-73 на глубине 0,60—0,80 м.

25) Железный нож, конец лезвия отломан. Длина 13,0 см. Найден в квадрате XXXIV-343 на глубине 0,40—0,60 м (рис. 25).

26) Железный рыболовный крючок с приплюснутым верхним концом. Сломан у изгиба. Длина 7,9 см. Найден в квадрате XXXIV-344 на глубине 0,40—0,60 м (рис. 25) вместе с наконечником стрелы № 19.

27) Железный рыболовный крючок с приплюснутым верхним концом. Длина 9,8 см, ширина 5,0 см. Найден в квадрате XXXV-53 на глубине 0,60—0,80 м (рис. 25).

28) Часть железной иглы, сломанной у ушка. Длина 9,5 см. Найдена в квадрате XXXV-72 на глубине 0,60—0,80 м.

29) Железная четырехгранная палочка, заостренная с одного конца. Длина 12,8 см. Найдена в квадрате XXXV-112 на глубине 1,20—1,40 м.

30) Железная ручка сосуда с листовидными расширениями по концам, в которых имеются дырочки для прикрепления. Длина 6,2 см, высота 4,0 см. Найдена в квадрате XXXV-52 на глубине 0,40—0,60 м.

31) Железная скоба, длина 12,8 см, высота 6,3 см. Найдена в квадрате XXXV-111 на глубине 0,60—0,80 м (рис. 25).

32) Продолговатая костяная пластинка с дырочками по обоим слегка расширенным концам. Лицевая сторона украшена одиночными и двойными центрованными кружками. Длина 10,0 см, ширина 1,2—1,6 см. Найдена в квадрате XXXV-95 на глубине 0,60—0,80 м (рис. 26).

33) Костяная пластинка, подобная описанной в пункте № 32. Длина 8,7 см, ширина 1,1 см. Найдена в квадрате XXXV-114 на глубине 0,60—0,80 м. Такие костяные пластинки часто попадают в позднеантичных пластах римских городов в Румынии.¹ В последнее время много таких пластинок найдено в захоронениях мужчин IV—VI вв. в Пятра Фрекэцеи² (рис. 26)

34) Костяная игла, длиной 12,0 см. Найдена в квартале XXXV-91 на глубине 1,40 м (рис. 26).

35) Отломанный конец костяной иглы; сохранившаяся длина 9,2 см. Найден в квадрате XXXV-114.

36) Часть костяной иглы, длина 5,5 см. Найдена в квадрате XXXV-71 на глубине 0,20—0,40 м (рис. 26).

37) Костяное пряслице для веретена, полусферической формы, украшенное резными концентрическими окружностями. Один его край отломан. Диаметр 3,0 см. Найдено в башне № 7

Рис. 29. Обломок кирпича с изображениями животных

¹ D. Tudor, Sucidava, II, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, стр. 367, рис. 5.

² П. Аурелиан, О хронологии могильника в Пятра Фрекэцеи, Dacia, VI, 1962, стр. 227, рис. 13, 21, стр. 223, рис. 9, 6.

на глубине 2,0 м. Такие же пряслица были обнаружены в Еленской церкви у г. Пирдоп,¹ Мадаре² и других местах (рис. 26).

38) Пряслице для веретена из зеленоватого камня, украшенное выдолбленными концентрическими окружностями. Диаметр 1,7 см. Найдено в квадрате XXXV-51 на глубине 0,60—0,80 см.

39) Костяное пряслице для веретена из яблока бедренной кости, полусферической формы. Диаметр 3,9 см. Найдено в башне № 4 на глубине 1,0 м (рис. 26).

40) Глиняное пряслице черного цвета в виде двойного усеченного конуса. Диаметр 2,5 см, высота 2,0 см. Найдено в башне № 4 на глубине 0,50 м.

41) Глиняный антефикс. Лицевая сторона представляет человеческий образ с прямыми волосами, спадающими по обе стороны лица; широкий приплюснутый нос и открытый рот, что дает основание предполагать изображение Медузы. С тыльной стороны сохранился небольшой обломок бортика черепицы. Антефикс слеплен из трех фрагментов. Сохранившаяся высота 13,0 см, ширина 28,0 см. Най-

Рис. 30. Обломки светильников

ден в башне № 4 на глубине 1,50 м (рис. 27). В Археологическом музее в Софии сохраняются еще три глиняных антефикса, изображающие голову Медузы на лицевой части, найдены в г. Нове (инв. № 5779—5981).

42) Два фрагмента глиняной плиты с плоским обрамлением. На плите до ее обжига острым предметом была вырезана греческая азбука на двух строках. На первом из них размерами 24,0×18,0×3,5 см сохранилось по четыре буквы начала строчек *ΑΒΓΔ* и под ними *ΡΣΤΥ*. На втором фрагменте размерами 12,5×10,0×3,5 см сохранились последние четыре буквы первой строки *ΝΖΟΠ* (рис. 28). Оба фрагмента найдены на поверхности. Высота букв 1,5, 2,0 и 2,5 см. Вероятно эта плита служила для обучения детей. Следы известкового раствора на обратной стороне дают основание предполагать, что она была вмурована в стену. Греческая азбука выцарапана также и на одном кирпиче, найденном в г. Кюстендил и сохраняющемся в Археологическом музее в Софии.³

43) Обломок кирпича, на котором до обжига острым предметом были выгравированы конь и ниже его собака, бегущие влево. Найден на поверхности. Размеры 20,0×19,0×5,0 см (рис. 29). Изображения животных на кирпичах попадают часто.

Рис. 31. Глиняный светильник

¹ П. Мутафчиев, Еленската църква при Пирдоп, ИБАД, V, 1915, стр. 72, рис. 46, 1.

² Цв. Дремсизова, Непубликувани материали от Голямата пещера край Мадара, ИНМ Коларовград, I, 1960, стр. 72, рис. 12, 9.

³ В. Бешевлиев, Епиграфски приноси, София, 1952, № 54, стр. 32 и сл., рис. XXII, 1.

На одном из них из Sucidava с клеймом VTO выведены силуэты трех коней, бегущих на одной линии влево.¹

44) Фрагмент нижней части светильника. На дне рельефное клеймо, сильно стертое. Сохранились лишь первые три буквы ARM, на основании которых надпись может быть дополнена

Рис. 32. Часть глиняной миски с тисненым орнаментом

Рис. 33. Черепок сосуда с graffiti dipinti

в виде ARMENI (рис. 30). Диаметр резервуара 4,2 см. Найден в башне № 4 на глубине 1,0 м. Два светильника с клеймом ARMENI найдены в с. Арчар и сохраняются теперь в Археологическом музее в Софии. В Дакии известно семь экземпляров с тем же клеймом, из которых три из Апулум. Это обстоятельство дает румынским археологам основание предполагать, что здесь именно находились мастерские, в которых выделывались эти светильники, а их деятельность следует отнести к II—III вв.²

45) Обломок диска светильника с рельефным изображением животного (рис. 30). Найден в башне № 4 на глубине 1,70 м. Светильник с изображением бегущего животного на диске известен и из раскопок у с. Копиловци³.

46) Обломок диска светильника с плоскими плечиками и небольшой массивной ручкой. На вогнутом диске украшение из рельефных линий, расположенных крестообразно. Найден в башне № 4 на глубине 1,20—1,40 м (рис. 30). Такие же светильники были найдены и в предыдущую кампанию в Нове. Очень близкую аналогию представляют собой светильники и формы для их выделки из раскопок у с. Бутово⁴, а также два светильника из римской виллы у с. Присово⁵, которые относятся к III в.

47) Фрагмент светильника с круглым резервуаром и коротким овальным фитильником вблизи отверстия со следами закопченности. На вогнутом диске нет узоров. По краям идут волнообразные вдавливания, сделанные пальцем (рис. 30). Светильник покрыт зеленой глазурью. Диаметр 6,5 см. Найден в башне № 4 на глубине 1,0 м. Светильники такого типа находили вместе с монетами конца IV и начала V вв.⁶

Рис. 34. Гипсовая отливка геммы (увеличенная)

¹ D. Tudor, Sucidava III, Dacia, XI—XII, 1945—1947, стр. 164, рис. 1611.

² N. Gostar, Inscriptiile de pe lucernele din Dacia Romană, Arheologia Moldovei, I, 1961, стр. 157—158, № 20—26, стр. 192; C. Baluța, Orașele romane de la Apulum, Studii și comunicari, IV, 1961, стр. 220.

³ Г. Кацаров, ИБАД, IV, 1914, стр. 110, табл. XXII, 13.

⁴ Д. Цончев, Новооткрити старини, ИБАИ, VIII, 1934, стр. 456—457, рис. 278; Б. Султов, Един замятчийски център в Долна Мизия, Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 32, рис. 6.

⁵ Б. Султов, Една villa rustica край с. Присово, В. Търновски окръг, ИОМТ, II, 1964, стр. 56, рис. 11 а, б.

⁶ D. Tudor, Sucidava III, Dacia, XI—XIII, 1945—1947, стр. 166, рис. 1931.

48) Светильник грушевидной формы из тонко отмученной глины светло-коричневого цвета. Длина 6,0 см, диаметр диска 6,1 см, высота 5,3 см. Конец фитильника отломан. Ручка залеплена. По краю диска две рельефные линии, не замыкающиеся между собой; внутренняя продолжается по фитильнику, а концы внешней загнуты в виде трубок. У отверстия фитильника следы от употребления. Центральное отверстие обведено симметрично расположенными рельефными язычками, которые закручиваются у основания ручки. Сама ручка в виде человеческой головы почти прямоугольного сечения. Волосы изображены рельефными параллельными штрихами и спускаются на лоб и уши. Рот широкий с полными губами, глаза с выпуклыми веками. Светильник найден в квадрате XXXV-116 на глубине 0,60—0,80 м. Этот тип светильников был широко распространен в областях теперешних Болгарии и Румынии в позднеантичный период — IV—VI вв. (рис. 31).¹

49) Ручка светильника в виде византийского креста. Рельефной линией, обводящей контуры плеч креста, вписан второй крест. Высота 5,5 см, ширина 3,5 см. Найден в квадрате XXXV-75. Светильники такого же типа с такими же ручками находили в раскопках у с. Малък Преславец (Кадыкьой), Царевца, у Тырново и т. д. (рис. 30).²

50) Черепок глубокой миски из хорошо отмученной глины, которая приобрела при обжиге коричневый цвет. Миска заканчивается плоским изогнутым наружу венчиком, украшенным вдавленными розетками. Размеры черепка 13,5×4,0 см. Найден в башне № 7 на глубине 1,80 м (рис. 32).

51) Фрагмент глиняного сосуда с *graffiti dipinti*. От надписи сохранились лишь две буквы *ΠΖ*. Высота обломка 14,5 см. Найден в башне № 7 на глубине 1,80 м (рис. 33).

52) Эллипсовидная гемма из красного сердолика с изображением богини Деметры. Богиня изображена стоящей, одета в длинный, подпоясанный, в складках хитон и смотрит вправо. В левой руке у нее два колоса, а правой она упирается на жезл. Волосы закручены рулоном вокруг ленты, спускающейся на плечи. Высота 1,4 см, ширина 1,1 см. Найдена в квадрате XXXV-91 на глубине 0,80 м (рис. 34).

¹ I. Welkov, Eine Gotenfestung bei Sadovetz (Nordbulgarien), Germania, XIX, 1935, стр. 156, табл. 20, 6; M. L. Bernhard, Lampki starożytne, Warszawa, 1955, стр. 322, табл. XIV, 339; I. Stoian, La città pontica di Tomis, Dacia, V, 1961, стр. 237, рис. 3; М. Бръчкова, Няколко неиздадени лампи от Софийския археологически музей, Изследвания в памет на К. Шкорпил, стр. 353, табл. 1, рис. 2.

² С. Георгиева, Разкопки на обект S в Горно Градище при с. Кадыкьой, ИБАИ, XVIII, 1952, стр. 276, рис. 266; Н. Ангелов, Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г., Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 27, рис. 10.

FUNDE VON DENKMALSSTÜCKEN DES MONUMENTS VON ADAMKLISSI (TROPAEUM TRAIANI) IN DER SÜDLICHEN DOBRUDSCHA

Florea Bobu Florescu (Bukarest) und Sava N. Bobtscheff (Sofia)

Im Laufe der Zeit wurden zahlreiche Stücke dekorativen und szenischen Charakters der äußeren Bekleidung des berühmten Tropaeum Traiani, das Kaiser Trajan im Jahre 109 u. Z. in der Dobrudscha errichten ließ, zum Teil auf weite Entfernungen verschleppt und mit verschiedenen Aufgaben bedacht: ausgehöhlt dienten sie bei Röhren- und einfachen Brünnen als Tröge für die Viehtränke; nicht selten setzte man sie als Grabsteine auf türkische Friedhöfe oder als Grenzsteine auf Dorfgemarkungen.

Zur Rettung dieser verschleppten Denkmalsstücke wurde im Jahre 1956 eine planmäßige Durchforschung der Dörfer aus der Umgebung des Monuments auf rumänischem Territorium bis zur rumänisch-bulgarischen Grenze eingeleitet. Doch konnte eine sichere Gewähr, das ganze mögliche Verbreitungsgebiet zerstreut liegender Stücke des Monuments durchforscht zu haben, nur durch die Einbeziehung auch des angrenzenden bulgarischen Territoriums in das Forschungsgebiet geboten werden. Somit wurden die Untersuchungen auf Grund des Art. 9 der zwischen der Akademie der Rumänischen Volksrepublik und der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften für das Jahr 1964 vereinbarten Übereinkunft über die wissenschaftliche Zusammenarbeit beider Akademien auch auf das bulgarische Gebiet ausgeweitet und im Mai 1964 von den Verfassern des vorliegenden Aufsatzes durchgeführt.

Kurzer Überblick über die Forschungsgeschichte des Monuments. Nachdem um die Mitte des 19. Jahrhunderts einige, die Dobrudscha bereisenden ausländischen Forscher die Aufmerksamkeit auf das Monument gelenkt hatten, regte Grigore G. Točilescu die systematische Untersuchung des Baudenkmals an; sie begann unter seiner Leitung erst im Mai des Jahres 1882 und führte zur vollständigen Freilegung des Bauwerks (Abb. 1). Die Ausgrabungen am Monument wurden im September 1890 abgeschlossen. An der letzten Ausgrabungskampagne nahm auch der Wiener Architekt Georg Niemann teil; ebenso beteiligte sich auch der Wiener Archäologe Otto Benndorf daran, doch bloß zehn Tage lang, als Gast.

Unterdessen suchte man Brünnen, Röhrenbrünnen und türkische Friedhöfe auf; Grigore G. Točilescu und der Kustos des Museums für Altertümer in Bukarest, Finischel, entdeckten besonders wichtige Denkmalsstücke: Fragmente der Kolossalinschrift des Tropäums, Metopen, den Block Nr. 28 des unteren Frieses mit Kantharosverzierung usw. Doch sind diese Untersuchungen nicht bis zu Ende durchgeführt worden. Dieser Umstand gab im Jahre 1956 die Veranlassung zu neuen Forschungen, die die Entdeckung einer ansehnlichen Zahl von Denkmalsstücken erbrachten und zur Kenntnis des Rundbaus des Monuments in seiner annähernd ursprünglichen Gestalt in unmittelbarer Weise beitrugen.

Nach den Ausgrabungen, die Grigore G. Točilescu in Zusammenarbeit mit Otto Benndorf und Georg Niemann unternommen hatte, veröffentlichten die drei Forscher im Jahre 1895 in vorzüglicher Druckausführung eine umfangreiche Monographie des Monuments in doppelter Ausgabe:

eine ausführlichere in rumanischer und eine leicht gekürzte in deutscher Sprache.¹ Die Monographie enthält einen Rekonstruktionsversuch des Baudenkmals; die Darstellung des sechseckigen Baus, der sich über dem Dache erhob, befriedigte die Zeitgenossen jedoch nicht (Abb. 2). Adolf Furtwängler kommt das Verdienst zu, nachgewiesen zu haben, daß die sechseckige Konstruktion auf

Abb. 1. Die Ruine des Monuments
Обр. 1. Паметникът в днешното състояние

dem Dach aus zwei Geschossen bestanden hat² und nicht bloß aus einem, wie Tocilescu—Benndorf—Niemann annahmen. Furtwänglers Beitrag zur Kenntnis der Architektur des Bauwerks erzeugte die Meinung, das Rekonstruktionsproblem sei damit endgültig gelöst³ (Abb. 3). Wilhelm Jänecke⁴ und später Silvio Ferri⁵ warfen die Frage der Präexistenz eines Monuments auf um das der massive Rundbau errichtet worden sei.

Die umstrittene Frage über die Gestalt des Monuments und seine Bauzeit gelangte in ein wahrhaft kritisches Stadium, und man sah keinen anderen Weg, der zur Erklärung dieser Frage hätte führen können, als die Wiederaufnahme einer planmäßigen Untersuchung aller Fragen, die

¹ Grigore G. Tocilescu, in colaborare cu Otto Benndorf și Georg Niemann, Monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani), cu 3 tabele și 134 figuri in text, Viena, 1895; dieselben, Das Monument von Adamklissi (Tropaeum Traiani) mit 3 Tafeln und 134 Abbildungen im Texte, Wien, 1895.

² Adolf Furtwängler, Das Tropaion von Adamklissi und provincialrömische Kunst, in Abhandlungen der K. bayerischen Akademie der Wissenschaften in München, I. Cl., III. Abhandlung, Bd. XXII, München 1903.

³ C. Cichorius, Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha. Ein Erklärungsversuch, Berlin, 1904.

⁴ Wilhelm Jänecke, Die ursprüngliche Gestalt des Tropaion von Adamklissi, in Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, 20. Abhandlung, Heidelberg, 1919.

⁵ Silvio Ferri, Arte romana sul Danubio, Milano, 1933; derselbe, Nuovi documenti relativi al trofeo di Traiano nella Misia inferiore. Auszug aus Annali della Reale Scuola Normale Superiore di Pisa, II. Reihe, Bd. II, 1933.

das Baudenkmal aufwirft. Die Ergebnisse dieser Arbeit wurden in zwei Auflagen niedergelegt, die kurz aufeinander folgten.¹ Als Gestalt akzeptierte man in allgemeinen Linien die Rekonstruktion Točilescu — Benndorf — Niemann einschließlich des Gesimses und für den sechseckigen Aufbau die von A. Furtwängler vorgeschlagene Form. Die Bekrönung erhielt jedoch eine neue Struktur,

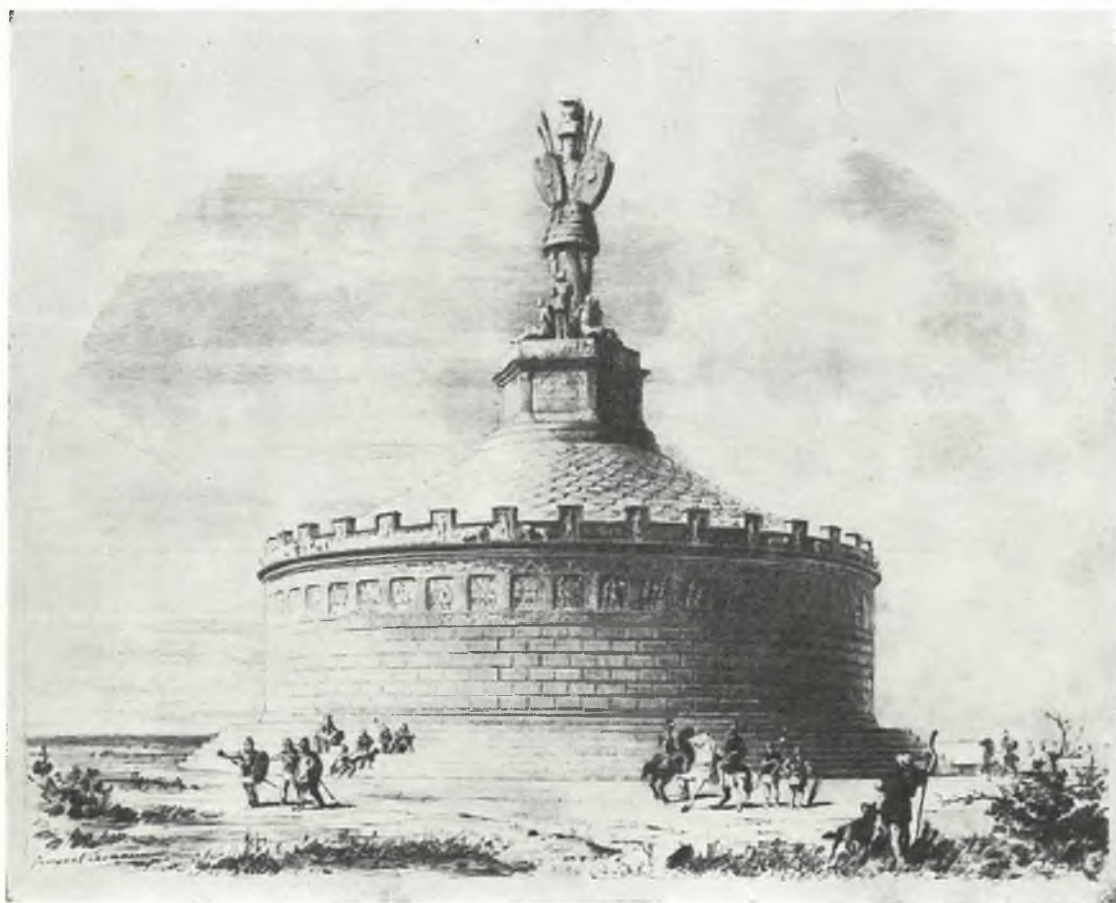

Abb. 2. Rekonstruktion nach Grigore G. Točilescu und Georg Niemann (1895)
Обр. 2. Реконструкция по Григоре Точилеску и Георг Ниман (1895)

denn die Teile der Bekrönung, Zinnen und Brüstungen, standen auf Grund der neuen Untersuchungen nicht im Abfolgeverhältnis von 1:1, sondern 1:2; ihre wirkliche Zahl betrug 26 Zinnen und 52 Brüstungen. Die Löwen, deren Maul dem Wasser, das vom Dach durch eine Öffnung in den Brüstungen abfloß, als Wasserspeier diente, flankierten nicht je eine Zinne von beiden Seiten, sondern in jedem zweiten Zinnenintervall befand sich ein Löwe, insgesamt 13 Löwen (Abb. 4,6^a und 6^b). Auf Grund der neuen Forschungen erhielt auch die Frage nach der Art, wie der szenisch-dekorative Hauptfries des Monuments angeordnet war, eine festbegründete Antwort. Dieser besteht aus 216 Stücken, und zwar aus 54 Metopen, 54 zwischen den Metopen stehenden Pilastern, 54 Blöcken des unteren und 54 Blöcken des oberen Frieses. Ein genaues Studium führte zur Feststellung, daß diese Stücke in einer zwingenden Korrelation zueinander stehen, mit anderen Worten: kein einziges Stück kann von seiner Stelle gerückt werden, ohne daß dadurch das ganze Schema gestört würde. Für die Ermittlung der korrelaten Lage der Stücke liefert das untere Friesband die wertvollsten Hinweise (Abb. 5). Dieses setzt sich aus 54 ungleich langen Blö-

¹ Florea Bobu Florescu, Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani. Verlag der Akademie der R. V. R., Bukarest, 1959, 2. Aufl., 1961.

9 Известия на Археологическия и-т, т. XXVIII

ken zusammen, über die sich eine Akanthusranke windet. Die Ranke nimmt ihren Ausgang aus einem Kelch und zieht sich beiderseits des Rundbaus auf je einem Halbbogen hin, auf der einen Seite in der Richtung von rechts nach links, auf der anderen von links nach rechts (Abb. 7^a). Nachdem der Akanthus die beiden Kreishälften nach zwei verschiedenen Richtungen durchheilt hat, mün-

Abb. 3. Rekonstruktion nach Adolf Furtwängler (1903)

Обр. 3. Реконструкция по Адолф Фуртвенглер (1903)

den die beiden Enden der Ranke in einem von zwei Vögeln umrahmten Kantharos (Abb. 7^b). Da die Länge der Blöcke wechselt, wurde der Akanthus an verschiedenen Stellen durchgeschnitten; dieser Umstand erleichterte nach und nach den Anschluß der 54 Blöcke. Aus diesem dekorativen konnte auch ein mathematischer Anschluß abgelesen werden mit höchst bedeutsamen Meßwerten für die Ermittlung der Lage der Metopen und Pilaster. Genauer ausgedrückt: jeder Block des unteren Frieses besteht aus einem Mittelabschnitt und zwei Enden. Die Endabschnitte werden durch einen in die Kante des Stückes eingeschnittenen Falz gekennzeichnet; der Mittelabschnitt ist falzlos. Auf dem Mittelabschnitt der Blöcke standen die Pilaster; die Länge des Mittelabschnitts entspricht somit der Breite der Pilaster genau. Dafür ruhten die Metopen auf den Endabschnitten mit den Falzen: eine Metope lag auf zwei Blöcken des unteren Frieses, und die Summe der Falze zweier sich berührender Blöcke entsprach der Breite der auf ihnen liegenden Metope. Aus der wechselnden Länge der Blöcke des unteren Frieses, der Metopen und Pilaster

ergaben sich höchst unterschiedliche mathematische und folglich für eine bestimmte Gruppe von Stücken spezifische Werte. Unter Berücksichtigung dieser Werte und des Fundortes der Metopen, einiger Friesblöcke usw. gelangte man praktisch zur Kenntnis der korrelaten Lage der Stücke, aus denen der szenisch-dekorative Hauptfries des Monuments zusammengesetzt war. Zur Frage,

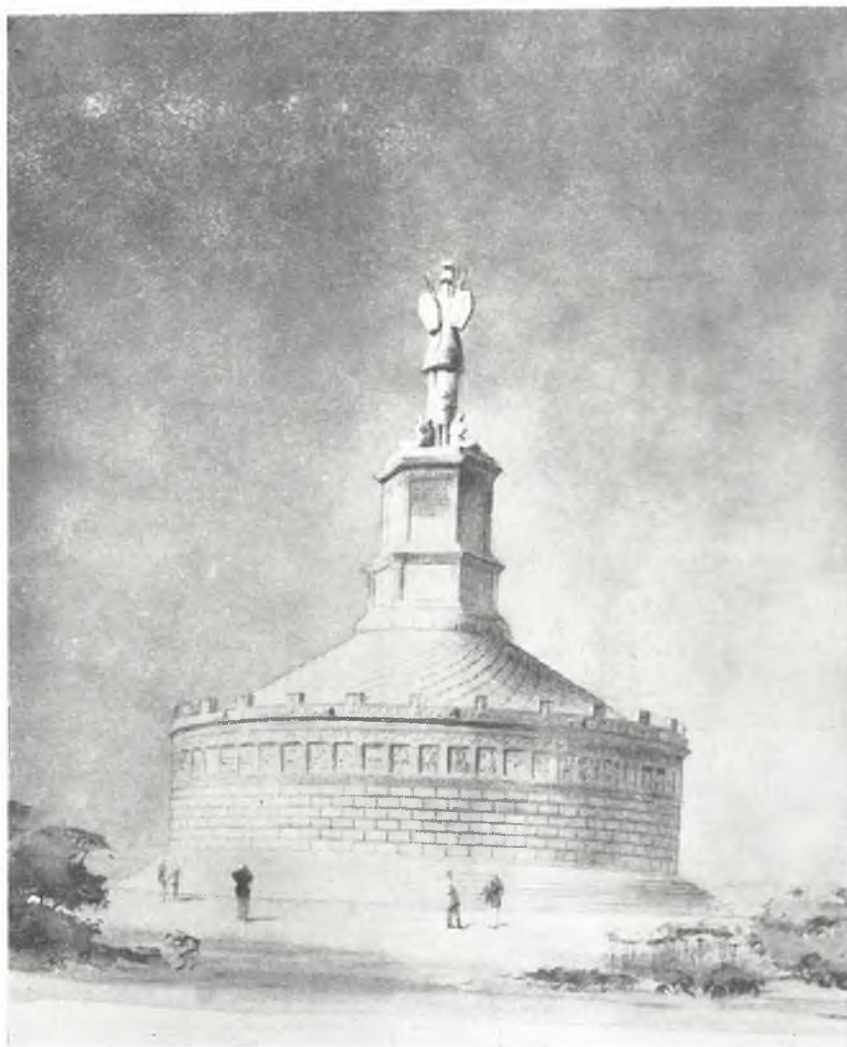

Abb. 4. Rekonstruktion nach Florea Bobu Florescu (1959)

Обр. 4. Реконструкция по Флореа Бобу Флореску (1959)

welche Rolle die Blöcke des oberen Frieses in dieser verwickelten Berechnung spielten, sei bemerkt, daß der Falz eines jeden Blocks des oberen Frieses der Breite einer bestimmten Metope genau entspricht; damit kann ihre Lage im Schema mit größter Sicherheit ermittelt werden.

Die Begehungen des Geländes in den Jahren 1956—1964 trugen dazu bei, daß die Zahl der Stücke des szenisch-dekorativen Hauptfrieses auf dem Rundbau des Monuments, einschließlich der in der Bulgarischen Volksrepublik aufgefundenen, stark anwuchs. Diese Tatsache gilt auch für die Stücke der Bekrönung. Sie wird durch die Tabelle auf Seite 68 veranschaulicht.

Da von der Gesamtsumme von 294 Stücken nur 40 fehlen, kann man behaupten, daß man ein ziemlich genaues Bild von den Stücken dekorativen und szenischen Inhalts hat, die zum Hauptfries des Monuments und seiner Bekrönung gehörten.

In der Bulgarischen Volksrepublik aufgefundene Stücke. Es handelt sich um drei Denkmalsstücke, die in der Bulgarischen Volksrepublik während unserer Nachforschungen entdeckt

wurden, und zwar um einen fast unversehrt gebliebenen Block des oberen Frieses einen Teilstück von einem oberen Friesblock und das große Teilstück eines Paramentblocks. Die beiden ersten Fundstücke sind infolge ihrer Zugehörigkeit zur Kategorie der Blöcke der szenisch-dekorativen Hauptfrieses besonders wertvoll.

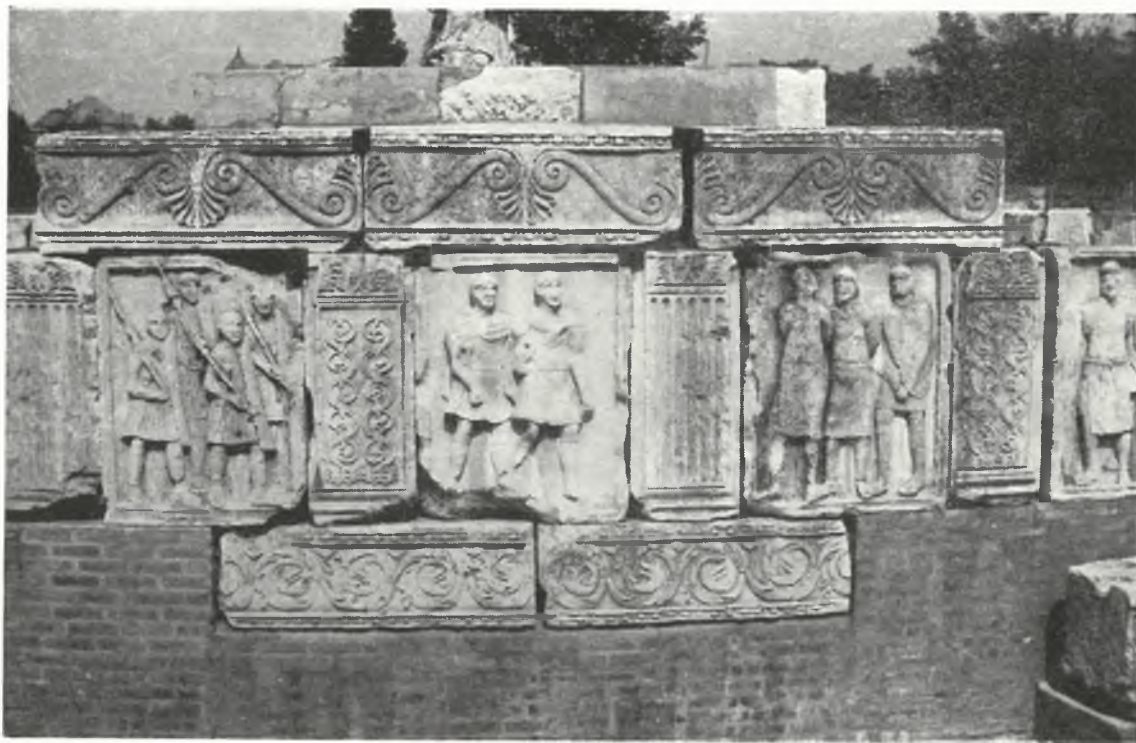

Abb. 5. Zusammensetzung der Stücke des Hauptfrieses des Rundbaues. Museographische Anordnung in Bukarest
Обр. 5. Фрагменти от горния фриз на ротондата. Опит за нареждане на фрагментите в Букуреш

1. Der Block des oberen Frieses beim Röhrenbrunnen in der Gemeinde Alexandria. Beim Röhrenbrunnen in dem Dorf Alexandria, Kreis Tolbuhin, wird ein ziemlich gut erhaltener Block des oberen Frieses als Trog aber in umgekehrter Lage verwendet; vom rechten Endabschnitt fehlt bloß ein etwa 8 cm breites Stück und damit ein Teil der zierenden Palmette; die obere linke

Kategorie der Stücke	Ursprüngliche Anzahl	Anzahl der bekannten Stücke (ganze, fragmentarische oder veröffentlichte und verlorengegangene Stücke)	In Prozenten
Metopen	54	52	96,0%
Blöcke des unteren Frieses	54	46	86,5%
Blöcke des oberen Frieses	54	36	66,6%
Pilaster	54	43	80,1%
Zinnen	26	25	96,1%
Brüstungen	52	52	100,0%
Im ganzen	294	254	86,0%

Ecke ist infolge Beschädigung leicht abgerundet. Das Stück erhielt in der Reihenfolge der entdeckten Stücke die Inventarnummer 35. Der untere, eine Metope einfassende Falz, ist erhalten und konnte mit einem Längenwerf von 120,5 cm direkt abgelesen werden; der falzlose Abschnitt des

linken Endes mißt 26,0 cm, der rechte Endabschnitt auf Grund des Nachbarverhältnisses 30,5 cm.¹ Die wirkliche Länge des Stückes beträgt 169,0 cm, die wahrscheinliche Länge, ergänzt mit dem abgebrochenen Teil, 177,0 cm.

Die Wiedergabe einiger photographischer Aufnahmen zeigt den Röhrenbrunnen, an dem das Denkmalsstück liegt, das halbeingegrabene und das für die photographische Aufnahme freigemachte Stück (Abb. 8, 9 und 10^a).

Der Block von Alexandria kann in das Schema des Hauptfrieses eingeordnet werden,² weil diese Stücke wie erwähnt, in einem zwingenden korrelaten Verhältnis zueinander stehen. Einen sicheren Hinweis für die Lage dieses Stückes im Schema des Frieses gibt die Länge des Falzes am unteren Rand, der der Breite einer bestimmten Metope entspricht (Abb. 10^b). Bei einer Prüfung der Stücke des Hauptfrieses stellte sich heraus, daß nur eine Metope annähernd die Breite von der Länge des Falzes aufwies; es handelt sich um Metope Nr. XL (Inventarnummer 37), die tatsächlich 120,2 cm breit ist, der im östlichen Teil des Monuments befindlichen Metopengruppe angehört und den Kampf bei der Wagenburg zwischen Römern und Dakern darstellt. Damit war nicht nur die Metope ermittelt, auf der der Friesblock von Alexandria lag, sondern auch die Einstellung des Blocks auf die Kardinalpunkte bestimmt: er hat die Lage 40 auf 100° 00' Ost.

2. Das Teilstück eines Blocks des oberen Frieses im Stadtpark von Tolbuhin (Dobrič). Eftim Popov vom Bürgermeisteramt der Stadt Tolbuhin machte uns auf dieses überaus große Teilstück aufmerksam; es umfaßt mehr als die Hälfte seines ursprünglichen Ausmasses, da die mittlere Palmette größtenteils erhalten geblieben ist (Abb. 11). Im gegenwärtigen Zustand mißt der Friesblock von Tolbuhin 90,0 cm. Angenommen, daß der fehlende Abschnitt im rechten Verhältnis zum erhaltengebliebenen stand, dürfte die Gesamtlänge des Blocks 176,3 cm betragen haben. In der Reihenfolge der Funde trägt er die Inventarnummer 36.

Das Teilstück dient im Stadtpark von Tolbuhin als Sitzbank; wie es hinkam, ist unbekannt. Die Länge des falzlosen rechten Endabschnitts konnte mit 26,0 cm direkt abgelesen werden. Der die Metope einfassende Falz des unteren Randes wurde aus dem Nachbarverhältnis mit 116,8 cm abgeleitet, der falzlose linke Abschnitt mit 35,5 cm. Der Erhaltungszustand des Blocks ist verhältnismäßig gut. Im Schema der korrelaten Lage der Stücke des Hauptfrieses nimmt er den Platz Nr. 17 ein und bedeckte damit die Metope Nr. XVII (Inventarnummer 36). Was die Einstellung auf die Kardinalpunkte anlangt, hatte das Stück die Lage 17 auf 253° 20' West.

3. Der Paramentblock neben dem Brunnen im Dorfe Ziten (Bogdanli Čiamurlia). Der Block lag bis vor kurzem im Hofe des Dorfbewohners Janko Ivanov, am Tage seiner Auffindung (23 Mai 1964) neben dem Brunnen vor dem Hause des Dorfbewohners Dimiter Ivanov. Der Block ist 94,0 cm lang, 58,5 cm breit und 60,0 cm stark. Bemerkenswert ist der deutliche Fugenschnitt an den Rändern. Die Oberfläche wurde durch eine tiefe Höhlung verstümmelt, denn die türkische Bevölkerung hat den Stein als Handmühle zum Schälen von Getreide verwendet. Ein Stück des Blocks ist abgebrochen (Abb. 12).

4. Ein Teilstück unspezifischer Art, aufgefunden in dem Dorf Izvorovo (Musubei), gehörte wahrscheinlich zum sechseckigen Bau auf dem Dach des Monuments.

5. Über die anderen Spuren von Denkmalsstücken des Monuments von Adamklissi in der Stadt Tolbuhin. Bei dem Röhrenbrunnen der Stadt Tolbuhin befinden sich Blöcke die die Verzierung des oberen Friesbandes des Monuments nachahmen. Ehemalige Friesblöcke wurden zerstört, aber ihre Dekoration wurde nachgeahmt, fast ganz genau.

Zusammenfassung. Bei den planmäßigen Geländebegehungen der beiden Verfasser wurden drei vom Tropaeum Traiani in Adamklissi herrührende Stücke entdeckt: ein fast ganz erhaltener Block des oberen Frieses, das überhalb große Teilstück eines Blocks des oberen Frieses und ein Paramentblock, davon ein Abschnitt fehlt.

¹ Es handelt sich um eine Berechnungsart, bei der die Nachbarstücke berücksichtigt werden; sie wird in allen unseren Arbeiten über das Monument ständig angewendet.

² Alle Hinweise auf die Einordnung in das Schema beziehen sich auf die deutsche Ausgabe des Monuments von Adamklissi von Florea Bobu Florescu (im Druck).

Abb. 6^a Abfolge der Stücke der Zinnenbekrönnung (nach Točilescu-Niemann-Benndorf), die sich als irrümlich erwiesen hat
 Обр. 6а. Подреждане на фрагментите от корнизните зъбери (по Точилеску-Ниман-Бендорф), което се оказало погрешно

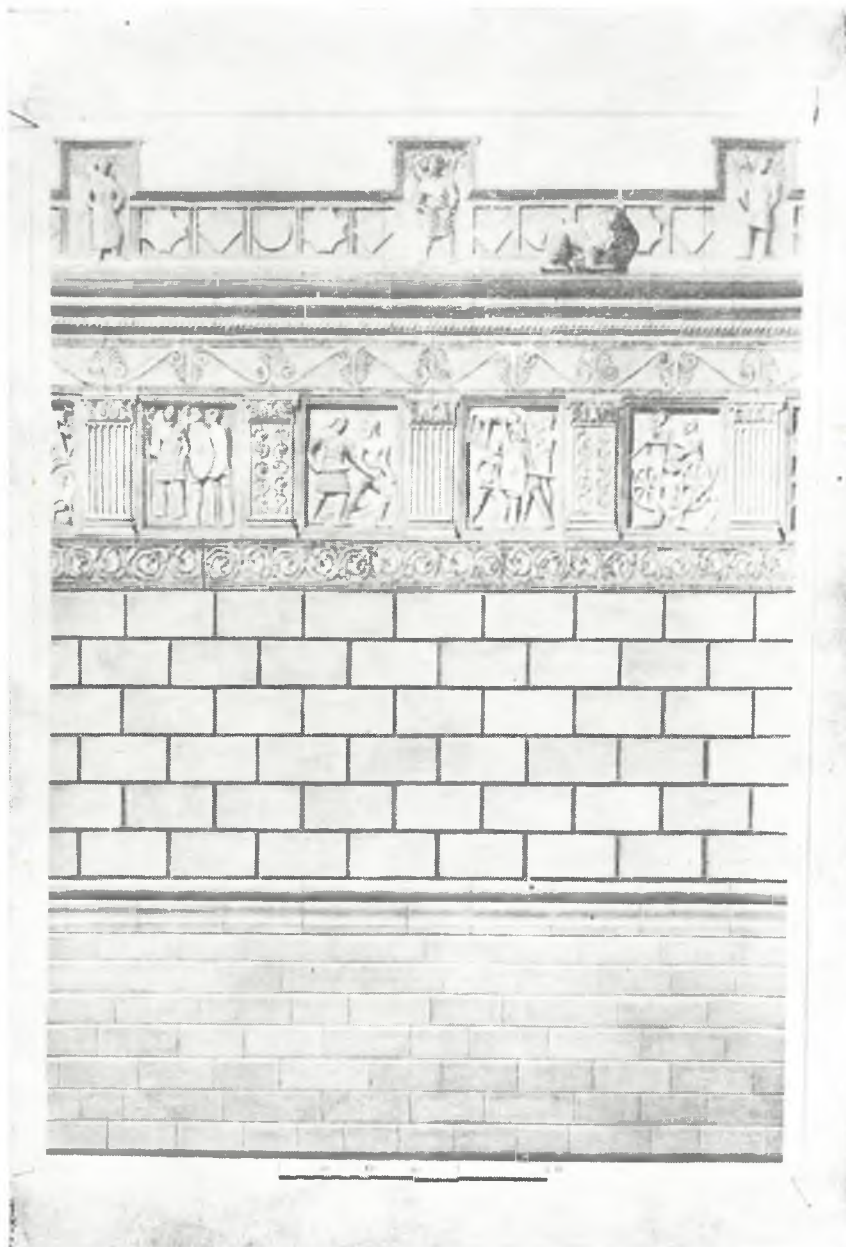

Abb. 6b. Richtige Abfolge der Stücke der Zinnenbekrönnung
nach Florea B. Florescu

Обр. 6б. Правилно подреждане на фрагментите от корнизните зъбери
по Ф. Б. Флореску

Abb. 7a. Block des unteren Frieses mit dem Anfang des Akanthosrankes
Обр. 7а. Блок от долния фриз с началото на акантовия орнамент

7b. Block des unteren Frieses mit dem Ende des Akanthosrankes
Обр. 7б. Блок от долния фриз с края на акантовия орнамент

Abb. 8 Röhrenbrunnen im Dorfe Alexandria
Обр. 8. Чешма в с. Александрия

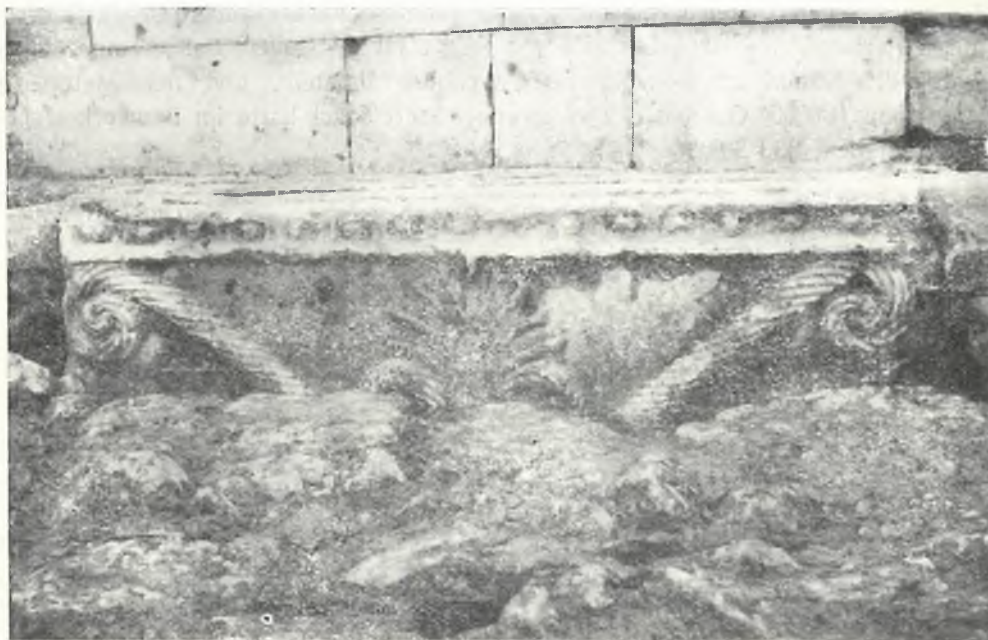

Abb. 9. Ein oberer Friesblock aus dem Röhrenbrunnen von Alexandria
Обр. 9. Блок от горния фриз от чешмата в Александрия

Abb. 10^a. Der Friesblock von Alexandria nach Freilegung
Обр. 10^a. Блокът след разкриването му

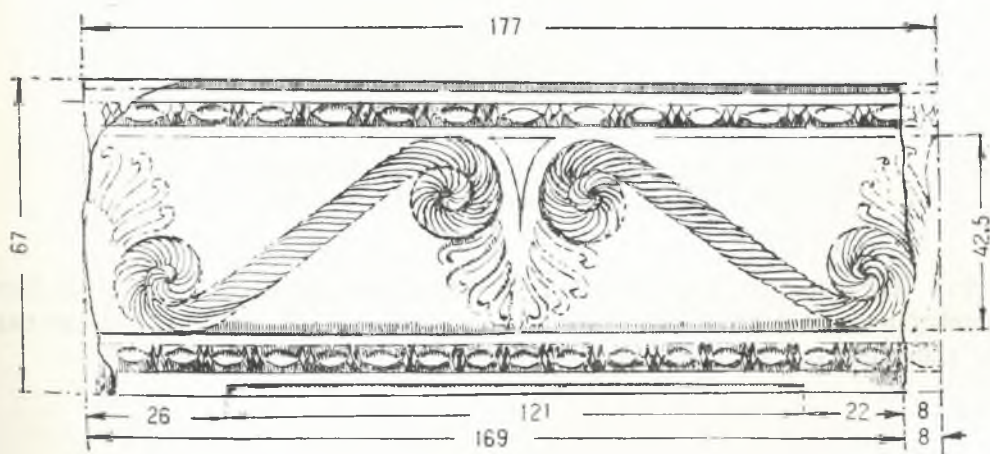

Abb. 10^b. Zeichnung desselben Blockes

Обр. 10^b. Рисунка на същия блок

Von den gefundenen Denkmalsstücken ist das zuerst genannte außerordentlich wichtig, denn auf Grund des guterhaltenen Falzes läßt sich mit Sicherheit feststellen, daß es auf Metope Nr. XL (Inv. 37) lag, die den Kampf um die dakische Wagenburg darstellt, und der Metope gleich die Position 40 auf dem 100°00' Ost hatte. Das zweiterwähnte Stück hatte im Bauwerk wahrscheinlich die Position 17 auf dem 253°20' West.

Abb. 11. Teilstück von einem oberen Friesblock, der sich in Tolbuhin befindet

Обр. 11. Фрагмент от блок от горния фриз, намерен в Толбухин

Abb. 12. Paramentblock, der sich im Dorf Žiten befindet

Обр. 12. Блок от облицовка, намерен в с. Житен

Durch ihre Zugehörigkeit zum oberen Friesband tragen die beiden Stücke zur Ergänzung des szenisch-dekorativen Bildes des Hauptfrieses unmittelbar bei, indem sie die Zahl der bekannten Stücke dieser Kategorie von ursprünglich 54 auf 36, d. s. auf 66,6 %, erhöhen.

НАХОДКИ НА АРХИТЕКТУРНИ ЧАСТИ ОТ ПАМЕТНИКА ПРИ АДАМКЛИСИ
(ТРОПЕУМ ТРАЯНИ) В ЮЖНА ДОБРУДЖА

ФЛ. ФЛОРЕСКУ (Букуреш) и С. БОБЧЕВ (София)

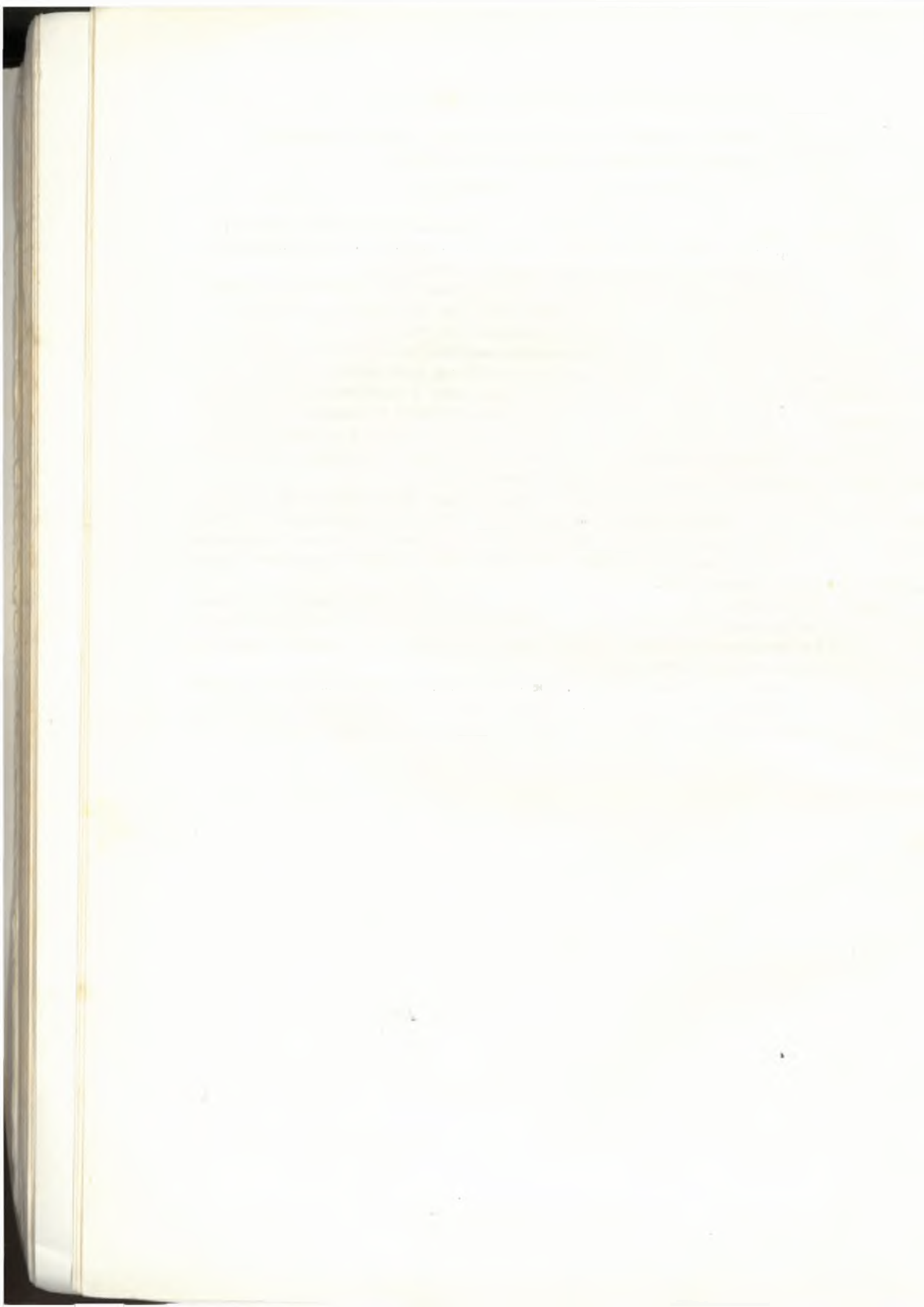
Многобройни части от архитектурно-декоративната облицовка на прочутия Тропеум Траяни, който император Траян накарал да издигнат в 109 г. в Добруджа, са били пренасяни в миналото на далечни разстояния и са били използвани за различни цели.

През 1956 г. бе организирано издирването на части от каменните блокове на паметника из близките села на румънска територия. Предстоеше това издирване да продължи и на съседната българска територия. През май 1964 г. съгласно със спогодбата за сътрудничество между Румънската академия на науките и Българската академия на науките авторите на това съобщение проведоха това издирване. Бяха намерени три блока: един почти неповреден блок от горния фриз, дясната половина на друг блок от същия фриз и един неорнаментиран блок от облицовката на горната шестоъгълна част на паметника. Първият бе намерен вграден като част от дългото корито на чешмата в с. Александрия (Толбухинско). Със своята сегашна дължина от 169 см (или първоначална 177 см) този блок се нарежда в общия ред на блоковете от горния фриз на място, което отговаря на метопа № XL.

Част от блок от горния фриз бе открита в градския парк на Толбухин (обр. 11). Дължината по долния ръб на намерената част от този блок е 90 см. Ако липсващата лява част е точно в симетрично отношение спрямо запазената средна палмета, то цялата дължина на блока би била 176,30 см. Така и този блок намира своето място между липсващите досега под № 17 и покрива метопа № XVII.

Блокът от облицовката бе намерен при чешмата пред дома на Д. Иванов в с. Житен (бивше Богданли-Чамурлия). В миналото той е бил издълбан, за да служи като хаван за очукване на жито. По повърхността си има дълбоко легло във форма на лястовича опашка за съединителна скоба, вероятно дървена (обр. 12).

Двата първи блока са особено ценни за теоретическата реконструкция на Тропеум Траяни предприета от Румънската академия на науките на самото място, но макетно, отделно от останките на паметника. С тях броят на липсващите части от горния фриз се свежда до 18 от всичко 54.

РАЗКОПКИ НА ТРАКО-РИМСКИ МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ МЕРИЧЛЕРИ

Димчо Аладжов

Село Меричлери е разположено в долината на Марица на 7 км северно от реката. В околностите на селото има следи от богата древна култура, зародила се около минералния извор. В началото на този век тук са открити мраморна статуйка на конник¹ и надгробен релеф със старогръцки надпис.² В землището на съседното село Димитриево е било някогашното тракийско тържище (emporium) Pizus,³ разположено на пътя Philippopolis—Hadrianopolis. В околностите на Меричлери са разкрити много надгробни могили, групирани в следните некрополи:

1. В м. Орманя и Кайряка на 2,5 км южно от селото, по билото на успоредната на р. Марица височина — некропол от 15 могили, повечето от които са със значителни размери. Някои от тях са известни сред местното население с названия, като Голата чука, Голямата чука, Змийската чука, Лозянската чука и др.

2. В Караатлийския кайряк, на 3 км южно от селото — некропол от 5 могили.

3. В м. Протестантските гробища на 1 км западно от селото — некропол от 9 могили. Две от тях са били напълно заравнени от разораване. През 1958 г. при строеж на резервоар за водоснабдяване на селото най-голямата могила от този некропол била унищожена. Според работниците в нея не е намерено нищо.

На 300 м югоизточно от този некропол има селище, от което са запазени основи на постройки, а повърхността е гъсто осеяна с керамични фрагменти от трако-римски съдове. Тук намерихме няколко монети,⁴ а през 1963 г. кооператори при прекопаване на памука са намерили бронзова статуйка на Зевс⁵ (обр. 3).

Поради опасността при обработване на земята некрополът да бъде унищожен в м. Протестантските гробища, където бяха останали само 6 могили, започнахме спасителни разкопки. Те продължиха от 1958 до 1960 г. Могилите бяха сравнително малки, високи от 0,50 до 3,40 м (обр. 1 и 2). Разкопките се проведоха по следния начин: с колчета се очертах координатни оси, ориентирани по посоките на света, които разделяха всяка могила на 4 сектора. Успоредно на осите се оставяха централни перпендикулярни ребра, широки 1 м. Могилите се разкопаха изцяло, по сектори, като се слизаше от върха към основата на пластове от

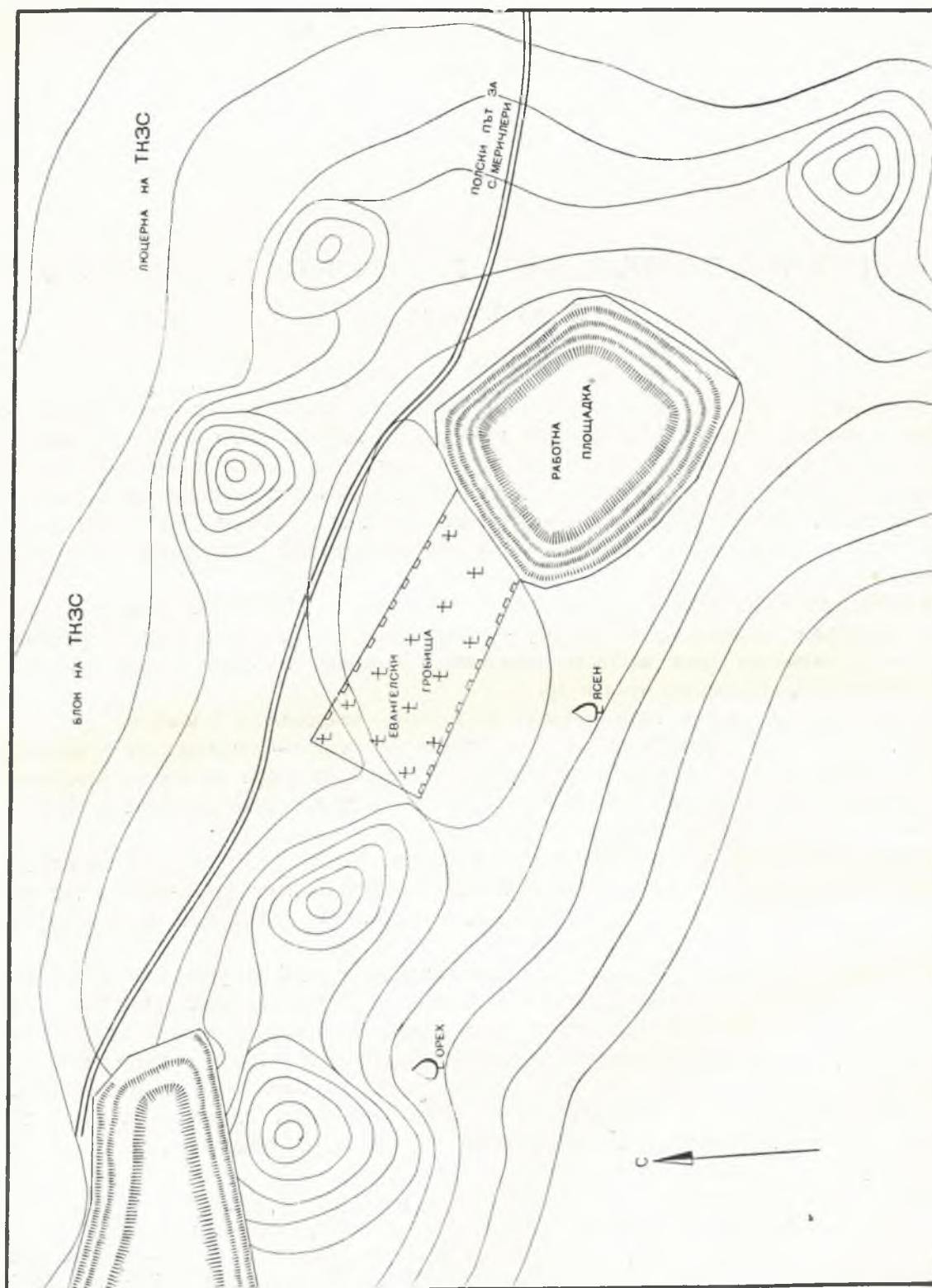
¹ Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИАИ, II, 1923—1924, стр. 71—72.

² В. Добруски, Материали по археологията на България, СбНУ, 16—17, 1900, стр. 115, № 22.

³ Д. П. Димитров, Антични паметници от Ст. Загора и нейната околност, ИАИ, VII, 1932—1933, стр. 298.

⁴ Монетите са римски, от следните императори: Антонин Пий (138—161 г.), Гордиян III (238—244 г.), Проб (276—282 г.) и Кар (282—283 г.).

⁵ Богът е представен гол, прав, с наметната на лявото рамо мантия, която достига под коленете. Тежестта на тялото е върху десния крак, левият е облекчен, леко присвит в коляното. Дясната ръка, отпусната надолу, държи мълния, лявата е вдигната. До десния крак стои орел. В косата на бога има венец. Вис. 8 см.

Обр. 1. Тахиметрична снимка на м. Протестантски гробища при с. Мерицлери
 Abb. 1. Tachymetrische Geländeaufnahme der Ortschaft „Protestantski Grobišta“ bei Meričleri, Bezirk Haskovo.

по 15—20 см и се работеше едновременно в четирите сектора. През първата кампания разкопките се проведоха под ръководството на Мария Чичикова — научен сътрудник от АИМ на БАН, при сътрудничеството на Димчо Аладжов и Анастасия Китанова от Нар. музей в Хасково. През следващите години разкопките бяха продължени от Аладжов и Китанова.¹

Обр. 2. Некрополът при Протестантските гробища от север
Abb. 2. Die Nekropole. Nordansicht.

МОГИЛИ, ГРОБОВЕ И НАХОДКИ

Могила I (обр. 4) се намира в най-западния край на некропола. Тя бе висока 2,15 м, с диаметър при основата 33 м. Разкопаването ѝ продължи от 27 юни до 15 юли 1960 г. На върха на могилата личеше правоъгълна яма, дълбока 1 м, с размери 3×4 м, останала от разрушената преди няколко години къщичка за пазача на лозето. Това лозе е заемало и част от могилата. Поради това през южната ѝ половина, в посока изток—запад минаваше окоп, широк 1 м и дълбок 0,70 м, получен при ваденето на камъните от оградата на лозето. В западната част на могилата имаше елипсовиден изкоп с размери 1,50×3,50 м и дълбочина 0,50 м, който обхващаше части от северозападния и югозападния сектор.

Пластовете на могиления насип бяха добре разграничени благодарение на различните цветове на използваната пръст (обр. 6). Могилата бе насипана по следния начин: върху естественото ниво — около 50 см черна пръст; върху нея — пласт от около 30 см бяла пръст чиято дебелина на различните места варираше между 25 и 40 см; след него — пласт от бежово-кафява и жълтеникава пръст, върху нея отделни петна от бяла, черна и кафява пръст; следваше пласт от бяла пръст, дебел от 20 до 50 см, и най-отгоре могилата завършваше с около 20 см чернозем.

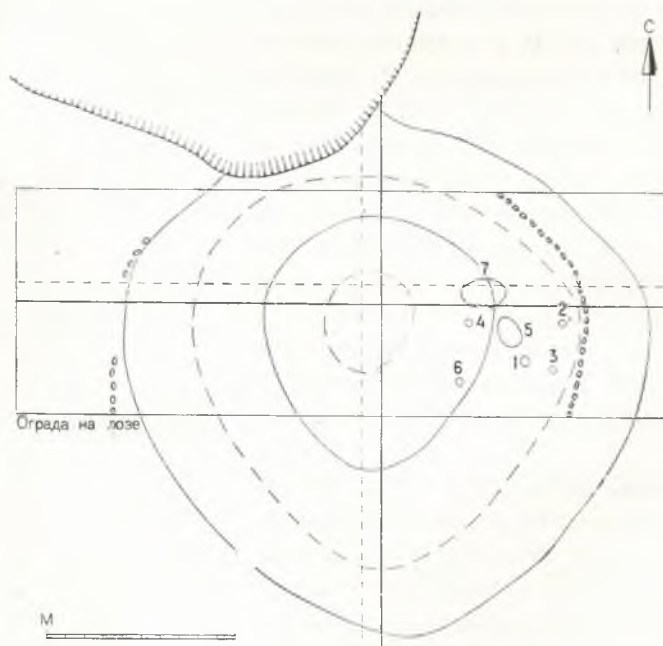
Обр. 3. Бронзова статуйка на Зевс
от Меричлери
Abb. 3. Bronzene Zeusstatuette aus Meričleri

¹ Всички материали от разкопките се съхраняват в Народния музей в Хасково.

В периферията могилата беше оградена от един ред плочести камъни, забити в земята по височината си. Тази каменна ограда, която е предпазвала насипа от свличане, беше затрупана с пръст. В могилния насип имаше значително количество керамични фрагменти, пре-

Обр. 4. Могила I преди разкопаването
Abb. 4. Hügel I vor der Ausgrabung

Обр. 5. План на могила I с откритите гробове
Abb. 5. Hügel I mit den freigelegten Gräbern. Grundriß

димно сиви, дошли заедно с пръстта. В ЮИ сектор, почти на повърхността, беше намерена бронзова монета на Деултум от Гордиан III (238—244 г.),¹ останала вероятно от разоран вторичен гроб.

¹ Лице: IMP CM ANT GORDIANUS PIUS FEL AUG — глава надясно. Оп.: COL FL PAC DEULT — Хермес прав наляво, с наметната на ръка хламида, държи кесия и кадудей.

В могила I бяха открити 7 гроба:

Гроб № 1. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,20 м от върха на могилата, на 3,10 м от И ос и на 8 м от Ю ос. Погребението е станало чрез трупоиизгаряне, извършено извън могилата.

Обр. 6. Източните сектори на могила I
Abb. 6. Hügel I. Ostsektoren

Останките на покойника бяха събрани в глинена червена паница с конусовидна форма, с висок ръб и малко дъно (табл. А I₁); вис. 8 см, шир. 15 см, диам. на отвора 14 см, на дъното 5 см, фрагментирана.¹

Гроб № 2. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,20 м, на 1,40 м от И ос и на 10 м от Ю ос. Изгарянето е извършено извън могилата. Останките на покойника (недогорели кости и малко пепел) са били поставени в червена глинена паница с конусовидна форма и завит навътре ръб на устието (обр. 7₁). Паницата е изработена от пречистена глина, покрита с тъмен, почти кафяв лак. Размери: вис. 9 см, шир. 16 см, столчето високо 8 мм, с диам. 6,2 см; стените сравнително груби, дебели 3—4 мм. Възстановена (инв. № 196).

Гроб № 3. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,70 м, на 3,50 м от И ос и на 9,50 м от Ю ос бе открита голяма глинена урна с останките на покойника. Изгарянето е извършено извън могилата. Гробът имаше следния инвентар:

1. Урна, изработена на ръка, сиво-черна, камбановидна форма и украса от шнуров пояс, притиснат на равни разстояния. Фрагментирана.

2. Каничка, глинена, с биконична форма, със силно стеснена шийка и с една дръжка. Изработена е от добре пречистена глина, опушена при изгарянето. Фрагментирана.

3. Фибула, бронзова (обр. 7₂ и табл. Г I_{3,3}), от тънка тел, с извит лък, който отпред завършва с малък диск. По средата лъкът има два профилирани пръстена, след това се разширява в триъгълник, от който започва спирала с четири извивки от всяка страна. В предния край лъкът се раздвоява и образува иглодържателя. Размери: дълж. 3,6 см, шир. 1,4 см. Добре запазена, с хубава патина (инв. № А 197). Същата фибула ни е позната от Словакия, датирана от I в. на н. е.² Произходът на този тип римски фибули с право се търси в късно-

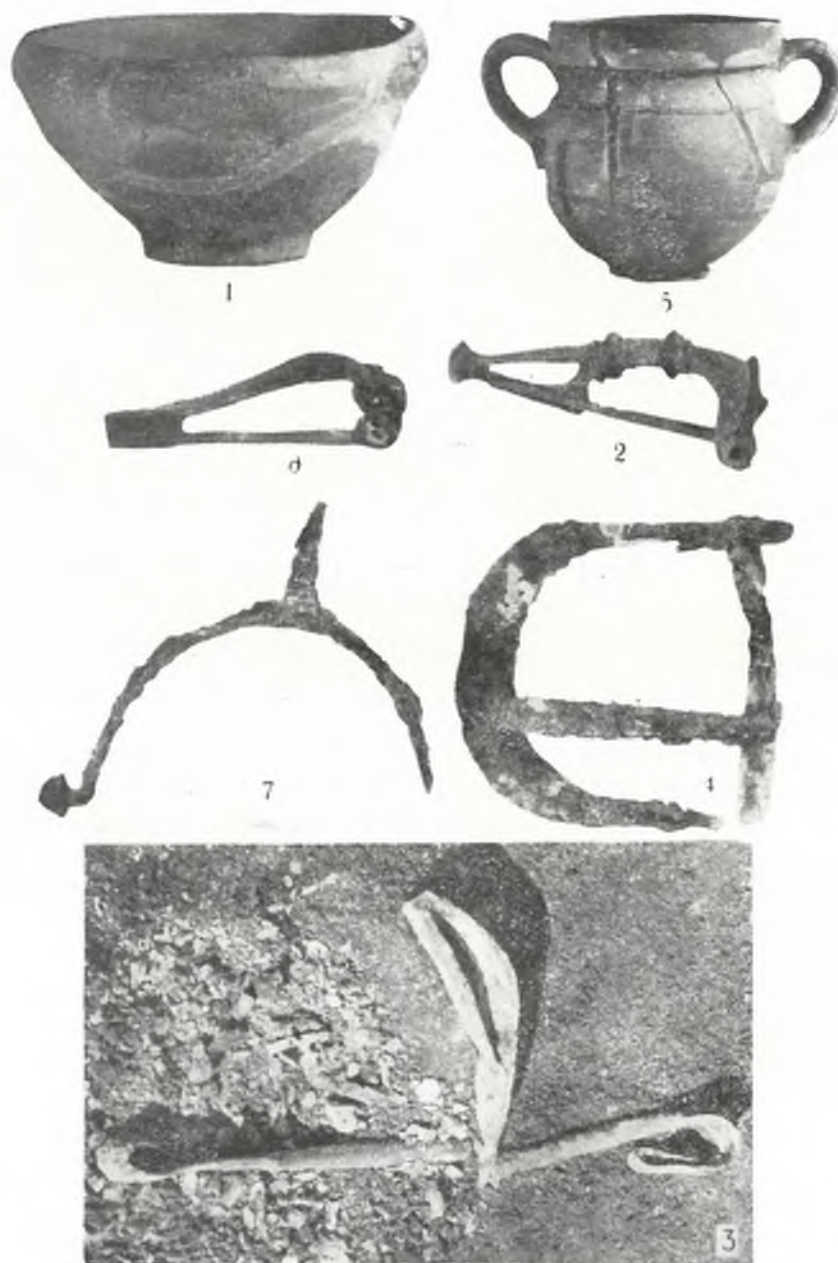
¹ Само за съдове, работени на ръка, ще се отбелязва в текста.

² T. Kolník, Nove pohrebiskové nálezky z doby římské na Slovensku, Archeologické rozhledy, 1961, стр. 825, обр. 294.

латенските фибули.¹ Като съдим по керамиката от същия гроб, това погребение трябва да отнесем малко по-късно, а именно към II в. на н. е.

4. Кости и нокът от птица.

Гроб № 4. В ЮИ сектор, на 2 м дълбочина от върха на могилата, на 1,20 м от И ос и на 5 м от Ю ос бе открито погребение чрез изгаряне, извършено също извън могилата.

Обр. 7. Находки от могила I
Abb. 7. Funde aus Hügel I

Инвентарът се състои от една грубо изработена глинена урна с камбановидна форма, снабдена с езичести дръжки, фрагментирана. В урната са били поставени недогорелите кости и въглени.

¹ П. Kovrig, Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Budapest, 1937, стр. 7, табл. I7.

Гроб № 5. В ЮИ сектор, на дълбочина 2 м, на 2 м от И ос и на 7,5 м от Ю ос бе открито погребение чрез изгаряне, извършено на място, в огнище с размери $2 \times 1,5$ м. Най-напред бе открито огнището, което след изгарянето е било разкопано в средата. На 10—15 см по-долу намерихме два прегънати железни върха от копия и един прегънат в средата тракийски железен нож (обр. 7₃). Под тях се откриха голямо количество недогорели човешки

Обр. 8. Железен меч с медна ножница от гроб № 7 на могила I
Abb. 8. Eisernes Schwert mit Kupferscheide (Hügel I, Grab Nr. 7)

Обр. 9. Могила I. Огнището на гроб № 7
Abb. 9. Hügel I. Grab Nr. 7, Verbrennungsstelle

кости, малко желязно ножче и една желязна тока. Вероятно след изгарянето останките от костите и другите предмети са били събрани заедно. В средата на огнището е била изкопана дупка, в която са били поставени костите, малкото ножче и токата, а най-отгоре — двете прегънати копия и големият нож. Накрая всичко е било засипано.

Гробен инвентар:

1. Връх от копие, железен, с форма на върбов лист, в средата с леко изпъкнал тесен ръб с ромбовидно сечение. Дълж. 41 см, шир. 4,5 см, диам. на втулката 2 см. Добре запазен, прегънат на две (инв. № А 200).

2. Железен връх на копие, прегънат на три (обр. 7₃), с форма на върбов лист, с широк 1 см изпъкнал в средата ръб. Дълж. 37 см, шир. 4 см, диам. на втулката 2 см (инв. № А 201).

3. Нож, крив, железен, едноостър, от едната страна с врязан жлеб, който започва от дръжката и стига на 8 см от острия връх. Дръжката завършва с железен гвоздей, забит в задния ѝ край. Тук тя е била подсилена с два железни нита. Дълж. 40 см, шир. 4 см, шипът на дръжката 6 см. Добре запазен, прегънат на две (инв. № А 199).

4. Тока, желязна, с подковообразна форма (обр. 7₄). Размери: 5×4,5 см. Добре запазена (инв. № А 198). Подобна тока ни е позната от римската императорска епоха в Германия.¹ От гробния инвентар се вижда, че покойникът е бил военен.

Гроб № 6. В ЮИ сектор, на дълбочина 2 м открихме погребение чрез трупополагане. Черепът е на 4,30 м от И ос и на 4,90 м от Ю ос. Трупът е положен направо на земята, ориентиран изток—запад, с ръце отстрани на тялото. Погребано е дете с няколко непоникнали зъба, които се виждат в зародиш в челюстта. Дълж. 1,20 м. Инвентар липсва.

Гроб № 7. При разкопаването на източното ребро, на естествения терен и на 6 м от центъра открихме богато погребение чрез трупоизгаряне, извършено на самото място (обр. 9). Погребеният е военно лице. Това личи от гробния инвентар:

1. Фрагменти от железни върхове от копия с втулки (2 бр.)

2. Фрагменти от глинена чаша с две дръжки, покрита с червен лак. Формата ѝ е подобна на чашите от гроб № 2 на могила II и гроб № 12 на могила VI (табл. А II_{2,2}).

3. Фрагментирана червена, широко отворена паница с висок ръб.

4. Глинена паница с две дръжки като тази от гроб № 3 на могила III (табл. А III_{3,2}). Фрагментирана.

5. Връх, железен, от копие, по форма подобен на този от гроб № 5 на могила I. Размери: дълж. 41 см, втулката дълга 17 см и дебела 2 см.

6. Връх, железен, от копие, подобен на горния.

7. Съд, глинен, със сферична форма, снабдена с две сравнително големи дръжки (обр. 7₅ и табл. А I_{7,7}), добре оформена, с огладена повърхност, керемиденочервена. Размери: вис. 8,5 см, шир. 8,5 см, дръжките високи 3,5 см, шир. 1,3 см, диам. на дъното 3,5 см. Възстановена (инв. № А 202). Подобни панички-чаши са намерени при разкопките на Атинската Агора, в римския пласт.²

8. Съд, подобен на горния (табл. А I_{7,8}).

9. Меч, железен, двуостър, с медна ножица:

а. Железният меч е близък по форма до т. н. „келтски“ тип меч, със сравнително дълга дръжка и извивки във форма на звънец при основата на дръжката (обр. 8). В средата, по цялата дължина на меча вървят две тънки врязани линии, които се събират към върха. Размери: дълж. 82 см, шир. 4 см, дълж. на дръжката 13,5 см.

б. Ножницата е направена от две тънки медни пластинки, така че едната обхваща с ръбовете си другата. По цялата дължина на лицевата ѝ страна върви една извита медна пластинка, прикрепена с тънки нитчета. Тя стои като заоблен, изпъкнал ръб, който в горния край постепенно се разширява и става плосък. Тук пластинката се чуи под прав ъгъл, като образува правоъгълен отвор за прокаране на ремъка. На това място пластинката е украсена с няколко пресичащи се врязани линии. В горния край ножницата завършва камбановидно изрязана, а двете пластинки са заздрави тук допълнително с една напречна тънка връзка от медна тенекия. Мечът и ножницата са превити преди изгарянето (инв. № А 203). Такъв

¹ E. Tischler, Das Graberfeld Hamburg-Fuhlsbüttel, Hamburg, 1954, табл. 9,69.

² H. S. Robinson, Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora, V, стр. 30, табл. 4 G₈₁.

меч ни е познат от Словакия от една римска гробна находка, намерен прегънат по същия начин.¹ Този тип меч се датира² най-често от първите векове пр. н. е. В нашия случай имаме по-стара форма оръжие, запазена през римската епоха. Освен формата на глинени съдове, фибули и мечове при трако-римския некропол в Мерицлери имаме и стари погребални обичаи, които се срещат в латенската епоха, както е случаят с обичая да се прегъва оръжието (гроб № 5 и № 7 на могила I). Това е установено и при други некрополи у нас³ и в чужбина.⁴

10. Фибула, бронзова (обр. 7₆ и табл. Г I_{7, 10}), с плосък лък отгоре с ромбовидна форма. Преди да премине в иглодържател, лъкът е украсен с 5 врязани линии; задният му край преминава в спирала. Размери: дълж. 3,7 см, шир. 1,1 см. Добре запазена, патинирана (инв. № А 205). Подобни на нашата фибула са намирани и другаде. Датират се обикновено от началото на императорската епоха.⁵ Фибула от същия тип ни е позната и от Южна Панония.⁶ Тя е датирана към първите векове на императорската епоха, въпреки че не е претърпяла големи изменения от своя първоначален келтски тип.⁷

11. Апликация от тънка бронзова пластинка, изрязана в бобовидна форма, с три дупчици за гвоздейчета, около които е очертана по една врязана окръжност. Размери: дълж. 2,7 см, шир. 1,6 см, деб. 0,05 см. Към апликацията са запазени две бронзови гвоздейчета (инв. № А 206).

12. Шпора, желязна, с полукръгла форма, отвътре плоска, а отвън заоблена. Двата края завиват навън под прав ъгъл и завършват с по едно топче, което е служело за привързването ѝ с ремък за крака. Бодът (шпората) е закрепен в средата. Той има обла форма, каго постепенно се стеснява и заостря (обр. 7₇). Размери: дълж. 8 см, шир. 5 мм, дълж. на шпората 2,5 см. Едното топче е отчупено (инв. № А 204).

При шпората от гроб № 7 на могила I пак се натъкваме на стари латенски форми, запазени през римската епоха. Подобна шпора е намерена при с. Виноград,⁸ Горно Оряховско, заедно с други латенски материали. Р. Попов смята, че това е началният тип на въведените от келтите шпори и от „... този прост тип шпора, по-късно в римско време се развиват най-разнообразни вариации“.⁹ Шпора със същата форма ни е позната от цитираното по-горе погребение от Словакия,¹⁰ намерена заедно с други материали, аналогични по форма и дата с предметите от гроб № 7 на могила I, т. е. римската императорска епоха. Оръжието и тук е прегънато¹¹ предварително.

Могила II имаше височина 2 м, с диаметър при основата 27 м. Могилата беше разкопана от 21 август до 30 септември 1958 г. Повърхността ѝ беше гладка, без външни следи от разкопаване в миналото, но по цвета на насипната пръст установихме няколко по-големи дупки, които прекъсваха линиите на първоначалния насип. Това добре личеше в профилите на останалите централни ребра (обр. 10). Могилният насип не е единен. Той е съставен от няколко (две) могили, от които допълнително е оформена една по-голяма могила. По оста изток—запад те се очертават (над гробове № 1 и 5) много ясно.

¹ Т. Колник, цит. съч., стр. 824, обр. 293.

² Р. Попов, Култура и живот на предисторическия човек в България, Част II, Метална епоха, София, 1930, стр. 40, обр. 23; Р. Попов, Предисторически изследвания във Врачанското поле, ИАИ, II, 1923—1924, стр. 115, обр. 50—52; C. S. Nicolăescu-Plopșor, Antiquités celtiques en Oltenie, Dacia, XI—XII, 1945—1947, стр. 22, табл. II; K. Horedt, Zwei keltische Grabfunde, aus siebenbürgen, Dacia, IX—X, 1941—1944, стр. 198, обр. 58.

³ Материали за археологическа карта на България, Археологически вестник, ГНАМП, I, 1948, стр. 193, обр. 49 б.

⁴ Т. Колник, цит. съч., стр. 824, обр. 293.

⁵ Ив. Велков, Новооткрити старини, ИБАИ, II, 1923—1924, стр. 226, обр. 101.

⁶ I. Kovrig, цит. съч., стр. 28, табл. XII, 129.

⁷ Пак там.

⁸ Р. Попов, Материали за проучване на халшатската и латенска култури в България и Македония, ГНМ, 1921, стр. 170, обр. 166.

⁹ Р. Попов, Култура и живот на предисторическия човек в България, II, Метална епоха, София, 1930, стр. 43, обр. 30.

¹⁰ Т. Колник, цит. съч., стр. 824, обр. 293.

¹¹ Пак там.

В насипа на могилата открихме глинена паница с конусовидна форма, отгоре с хоризонтален ръб. Изработена е от пречистена червена глина. Тя има плоско дъно, без столче и с размери: вис. 6 см, шир. 14 см, диам. на дъното 7,5 см, деб. на стените 3 мм. Намериха се и голямо количество фрагменти от римска червена керамика и от една малка, широко отворена

Обр. 10. Могила II

Abb. 10. Hügel II

Обр. 11. Могила II — гробен инвентар

Abb. 11. Hügel II — Grabinventar

паничка с релефна шишковидна украса със светлосив цвят. Подобна украса се среща често при глинени съдове от римската епоха.¹ У нас съдове с такава украса са известни от Нове² и от римската вила при с. Присово³ и др.

¹ R. I. Charleston, *Roman Pottery*, London, 1955, стр. 34, табл. 54.

² Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов, *Археологические раскопки в Восточном секторе Нове в 1962 году*, ИАИ, XXVII, 1964, стр. 234, обр. 19.

³ Б. Султов, *Една villa rustica край с. Присово*, В. Търновски окръг, ИОМТ, II, 1964, стр. 54, обр. 9 в.

В могила II установихме две главни (гроб № 1 и гроб № 5) и 6 вторични погребения (обр. 12).

Гроб № 1. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,90 м се откри погребение чрез изгаряне, извършено на самото място, в огнище с размери $2 \times 1,5$ м. Този гроб бе на 2 м от И ос и на 5,5 м от Ю ос. Инвентарът беше групирал на няколко места в огнището:

1. В най-източния край на огнището се откриха керамични фрагменти от малки тънкостенни съдчета, покрити с червен лак.

2. На 15—20 см западно от тях имаше останки от няколко фрагментирани върхове от копия, със запазени три втулки.

3. Паничка, глинена, тънкостенна, със завито навътре устие, червена, без дръжки. Фрагментирана.

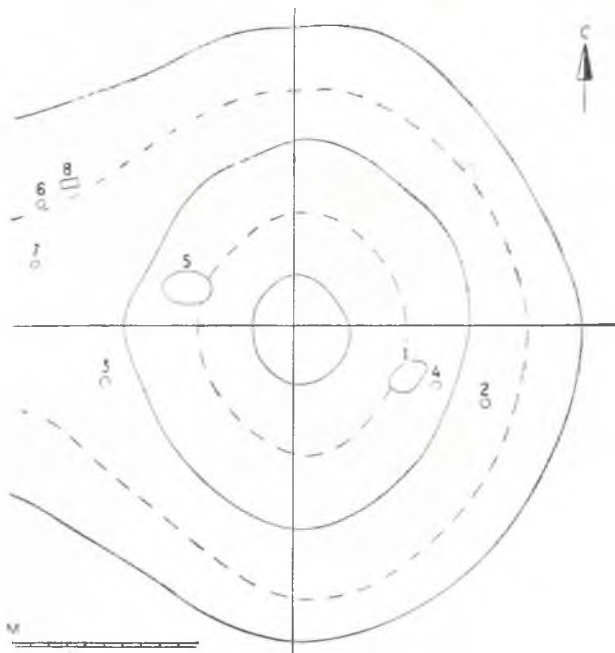
4. Паница, стъклена, от зеленикаво прозрачно стъкло, със заоблено дъно и отвесен ръб (обр. 11₂). От ръба надолу вървят високи ръбове, които постепенно се стесняват надолу и се загубват при заобленото дъно на съда. Размери: вис. 6 см, диам. 15,5 см, ръбовете са високи и широки по 6 мм и дълги 5,5 см. Стените дебели 2—3 мм. Възстановена (инв. № А 215). Подобна стъклена паница е открита при разкопките на гара Свиленград, датирана от II в. на н. е.¹ Същата датировка на този тип стъклени съдове дават и други автори,² а това съпада и с датировката на другите предмети от този гроб. Тази форма е позната от цветно стъкло.³

5. Шише, стъклено (балсамарий), от безцветно стъкло, с конусовидно тяло и висока шийка, завършваща отгоре със заоблен, извит навън ръб (пръстен). Дъното издуто (обр. 11₃). Размери: вис. 7,7 см, шир. 3,8 см. Добре запазено (инв. № А 216). Шишенце с такава форма и размери е намерено в Румъния.⁴

6. Шише, стъклено (балсамарий), от прозрачно зеленикаво стъкло, с почти сферично тяло, заоблено дъно и сравнително къса и широка шийка (обр. 11₄). Размери: вис. 11,7 см, шир. 7,8 см. Стените дебели 2—3 мм. Възстановено (инв. № 217).

7. Касероле, бронзово, с издължена плоска дръжка, накрая с кръгло разширение (обр. 11₅). Отгоре завършва с обърнат навън заоблен ръб, под който са врязани 5 тънки хоризонтални линии, а дъното е украсено с 6 концентрични окръжности. Отвътре изцяло, а отвън до 2 см от ръба съдът е посребрен. Размери: дълж. 34,5 см, дълб. 12 см, диам. на отвора 18 см. Покрит със светлозелена патина. Дъното отделено (инв. № А 210).

8. Съд, подобен на горния, с по-малки размери: дълж. 21,5 см, вис. 6,1 см, диам. на отвора 11 см, диам. на дъното 6,9 см. Част от съда отчупена (инв. № А 211). Касероле от съ-

Обр. 12. План на могила II и гробовете
Abb. 12. Hügel II mit den freigelegten Gräbern. Grundriß

¹ Ив. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИБАИ, XI, 1937, стр. 157, обр. 148.

² A. Kisa, Das Glas im Altertum, Leipzig, 1908, II, стр. 453, обр. 219; L. Kraskovska, Hroby z dobi rimskej v Zohore, Slovenska archeologia, VII, 1, 1959, стр. 102, обр. 24, 24^a, 25 и 67.

³ Chr. Simonett, Tessiner Grabfelder, Basel, 1941, табл. 9.

⁴ Th. Saucius-Saveanu, Callatis VII, Dacia, VII—VIII, 1934—1940, стр. 280, обр. 48-a.

щия тип ни е познато от цитираното вече находище в Словакия.¹ Приема се,² че тези бронзови касеролета се разпространяват от средиземноморските области главно от Италия. Те се срещат често и повечето автори ги датират към края на I в. от н. е. до нач. на II в. на н. е.,³ което е по-приемливо за нашия случай.

Обр. 13. Могила II. Гробен инвентар
Abb. 13. Hügel II. Grabinventar

9. Лампа, бронзова, с дръжка във форма на полумесец (обр. 11₆), с кръгъл резервоар и удължен фитилник, в двата края с волути. Рогчетата на полумесеца завършват с топчета, едното от които е отчупено. Към полумесеца е закачена бронзова халчица за капачето. Отворът

¹ T. Kolník, цит. съч., стр. 824, обр. 292.

² Пак там; също Е. О. Прушевская, Художественная обработка металла (торевтика). Античные города Северного Причерноморья, I, М—Л, 1955, стр. 349, рис. 35.

³ Sh. Simonett, цит. съч., табл. 14, 11; Fr. Behn, Römische Keramik mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen, Mainz, 1910, табл. I-405; V. Ondrouch, Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku, Bratislava, 1957, стр. 18, обр. 2, табл. III; L. Kraskovska, цит. съч., стр. 99, гроб № 1, обр. 2 и 3 и стр. 104, обр. 13, 14 и 15; A. Müfid Mansel, Grabhügelforschung in Ostthrakien, ИБАИ, XIII, 1939, стр. 167, обр. 205.

за сипване на маслото е обиколен от 5 концентрични окръжности. Размери: дълж. 14,6 см, вис. 2,95 см, шир. 7,4 см, диам. на дъното 4,5 см. Патинирана, добре запазена (инв. № А 213). Подобни лампи с полумесец са познати в Панония от I или нач. на II в. на н. е.¹ Бронзови лампи с полумесец от римската епоха са известни и у нас от Гиген² и Рибен³.

10. Фибула, сребърна (табл. Г II_{1,10}), със силно извит лък, който има елипсовидно сечение и завършва отпред с топче и остро връхче. Предният край на лъка се разширява в триъгълен иглодържател, а задният в плочка, която покрива спиралата. От нея се отделя тел, която прави по 4 спирали от двете страни и преминава в игла. По цялата дължина лъкът е украсен с врязани точки, а в задния край има изпъкнал пръстен. Размери: дълж. 3,9 см, шир. 1,6 см, на спиралата 1,7 см. Добре запазена (инв. № А 212). Този тип фибули са разпространени през I и нач. на II в. от н. е.⁴

11. Апликация, бронзова (табл. Г II_{1,11}), образувана от три клончета, допрени в основите си. Между тях остават две сърцеобразни празнини. Размери: дълж. 4,3 см, шир. 1,3 см, деб. 5 мм. Добре запазена, патинирана (инв. № А 214).

12. Апликация, бронзова, като горната.

Гроб № 2. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,90 м, на 4—5 м от И ос и на 10,10 м от Ю ос бе открито погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките от недогорели кости и въглени са събрани в глинено гърне с една дръжка, а до него е поставена глинена паничка с две дръжки:

1. Гърне с биконична форма (обр. 13_{1а} и табл. В II_{2,1}), с невисока шийка и завито навън венче. Плоската дръжка излиза от устието, върви хоризонтално, завива и се закрепва по средата на съда. Дъното е плоско. Размери: вис. 15 см, шир. 17 см, диам. на устието 11,5 см, на дъното 9,8 см, деб. на стените 3—4 мм. Възстановено (инв. № А 219).

2. Съд, глинен, с цилиндрична горе и конусовидна долу форма, със силно извито навън венче. Снабден с две дръжки и ниско вдлъбнато столче (обр. 13₁ и табл. А II_{2,2}). Съдът е сив и е бил покрит с лак, изгорял заедно с целия съд, който е деформиран от високата температура. Размери: вис. 7 см, шир. 9 см, диам. на дъното 4,5 см, стените дебели 3 мм. Възстановен (инв. № А 218). Тази форма често се среща у нас. В Кюстендилско подобна чаша е открита при с. Невестино,⁵ а още четири такива се пазят в Нар. музей в Кюстендил.⁶ Подобни чаши са известни в Гърция⁷ и Румъния⁸.

Гроб № 3. В ЮЗ сектор, на дълбочина 1,80 м, на 10,80 м от Ю ос и на 3,10 м от З ос се откри погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата.

Гробен инвентар:

1. Паничка, глинена (табл. Б II_{3,1}), широко отворена, с полусферична форма и със силно извито навън венче. Хоризонталният му ръб е украсен с две концентрични врязани окръжности, а от страни в двата срещуположни края има набраздяване, което замества дръжките на съдчето. Размери: вис. 3,5 см, диам. на отвора 8 см, на дъното 4 см, дебелина на стените 4—5 мм. Възстановена (инв. № А 221).

2. Паница, силно отворена, с форма на пресечен конус, със силно извит навън и наведен надолу ръб (табл. Б II_{3,2}), с почти плоско дъно. Покрита с червен лак, сега почти изтрита.

¹ D. Iwányi, Die Pannonischen Lampen, Budapest, 1935, табл. LX₃.

² Ив. Велков, Новооткрити старини, ИБАИ, V, 1928/1929, стр. 370, обр. 236.

³ Пак там, стр. 372, обр. 242.

⁴ Ст. Стефанов, Ранноримски фибули от Novae, Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, 1958, стр. 513, обр. 2—10; също И. Kovrig, цит. съч., стр. 16, табл. VI₅₇; Т. Kolnik, цит. съч., стр. 925, обр. 294.

⁵ Й. Иванов, Отчет за разкопките при Кадин Мост, Кюстендилско, ИАД, I, 1910, стр. 187, обр. 50.

⁶ Едната е намерена в гроб в Кюстендил, а другата е от с. Соголяно. Останалите две чаши са открити при разораване на надгробна могила в с. Богослов през 1960 г. заедно с други глинени съдове от римската епоха. Горните сведения получих от уредника на Народния музей в Кюстендил д-р. Л. Русева-Слокоска, за което ѝ благодаря.

⁷ H. Robinson, цит. съч., стр. 84, табл. 18-M₂ и M₃; табл. 70.

⁸ P. Nicorescu, Fouilles de Tyras, Dacia, III—IV, 1927—1932, стр. 582, обр. 63—65.

Размери: вис. 3,1 см, диам. на отвора 13,5 см, на дъното 7,5 см, дебелина на стените 5 мм. Добре запазена (инв. № А 220).

3. Паница, глинена, полусферична, със силно извито навън венче и насочен надолу ръб, с малко вдлъбнато дъно, покрита с червен лак (табл. Б II_{3,3}). Размери: вис. 4 см, шир. 8 см, диам. на дъното 4 см. Фрагментирана. Тази форма е позната и сред римските находки от императорската епоха в Германия.¹

4. Мънисто от зеленикав пясъчник с канелюри. Диам. 1,5 см и отвор 6 мм.

5. Фрагменти от две бронзови гривни от четириръба усукана тел, един малък бронзов гвоздей (табл. Г II_{3,5}) и фрагментиран железен нож.

Гроб № 4. В ЮИ сектор на естественото ниво, на 3,40 м от И ос и на 7,60 м от Ю ос се откри погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата.

Гробен инвентар:

1. Паница, глинена, с конусовидна форма. Фрагментирана.

2. Лампа, глинена, кръгла (обр. 13₂), с плоско дъно и плътна кръгла дръжка. Размери: вис. 3,5 см, шир. 6,2 см. Фитилникът отчупен (инв. № А 222). Този тип глинени лампи е познат в Панония² през императорската епоха.

3. Мънисто от стъклена паста, закръглено със светлокафяв цвят, украсено с кафяви и бели кръгове от четирите страни. Размери: диам. 1,5 см, деб. 1 см, отвор 0,5 см (инв. № А 223).

4. Ножче, желязно, силно фрагментирано и обезформено.

Гроб № 5. В СЗ сектор на естественото ниво, на 6 м от С ос и на 1 м от З ос открихме главно погребение. Изгарянето е извършено на самото място в огнище с диаметър над 2 м. Пластовете над гроба бяха непокътнати.

Гробен инвентар:

1. Урна, глинена, с биконична форма, широко устие и хоризонтален ръб, снабдена с две хоризонтално поставени дръжки. Дъното е с вдлъбнато столче. Горната половина на съда е украсена с три врязани хоризонтални и две вълнообразни линии (обр. 13₃ и табл. В II_{5,1}). Размери: вис. 40 см, шир. 43 см, диам. на отвора 29 см, на дъното 15 см, дебелина на стените 1 см. Възстановена (инв. № А 224). В Германия³ подобен съд се датира от императорската епоха.

2. Гърне с камбановидна форма, работено на ръка, снабдено с три езичести дръжки; украсено с релефен шнур, с вдлъбнатини от пръст. Размери: вис. 40 см, шир. 35 см. Тестото е грубо, с примес от едър пясък и с ронлива структура. Фрагментирано.

Гроб № 6. В СЗ сектор, на дълбочина 1,80 м, на 6,30 м от З ос и на 14,60 м от С ос открихме погребение чрез изгаряне извън могилата. Останките на покойника са били събрани в глинена урна, върху която е била поставена малка глинена паничка.

Гробен инвентар:

1. Урна, глинена (обр. 13₄ и табл. В II_{6,1}), с биконична форма, къса шийка и обърнато навън венче. Дръжките са три. Те излизат под устието и стигат до най-широката част на съда. Отвън са канелирани. Урната има щемпелувана украса от кръгове с радиални лъчи. Дъното е вдлъбнато, в средата с пъпче. Глината е примесена със ситен пясък, има хубав червен цвят и цялата повърхност на съда е била покрита с червен лак, който е почти напълно изтрит. Размери: вис. 14 см, шир. 14 см, диам. на дъното 7 см, дебелина на стените 3 мм. Възстановена (инв. № А 226). Съд с подобна форма е открит в Дуванли,⁴ във втори-чен гроб от римската епоха. Гърненца с подобна форма⁵ и украса⁶ са намерени между находки от римската императорска епоха в Германия.

¹ E. Gose, Gefäßstypen der römischen Keramik im Rheinland, Bonn, 1950, табл. 3, № 44 и табл. 18, № 259.

² D. Iwāny, цит. съч., табл. LVI.

³ E. Gose, цит. съч., табл. 40, № 422.

⁴ Б. Ф и л о в, Надгробните могили при Дуванли в Пловдивско, София, 1934, стр. 155, обр. 178₅.

⁵ F. Behn, цит. съч., № 335.

⁶ F. Oelmann, Die Keramik des Kastelle Niederbieber. Materialien zur Römisch-germanischen Keramik, I, табл. IX, 111.

2. Съд, глинен, с биконична форма, къса шийка и обърнато навън венче (обр. 13_б). Има две малки отвесни дръжки с кръгло сечение. Дъното е плоско с ниско столче. Размери: вис. 6 см, шир. 8 см, диам. на дъното 3 см, дебелина на стените 2—3 мм. Добре запазен (инв. № А 225).

Гроб № 7. В СЗ сектор на дълбочина 1,80 м (на място 0,40 м), на 3,15 м от 3 ос и на 14,70 м от С ос бе открито погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Инвентарът се състои от няколко фрагментирани съда, от които можахме да възстановим само един:

1. Стомничка с крушовидна форма, фуниевидно устие и една дръжка (обр. 13_в и табл. В II_{7,1}), с издатък в горния край. Устието е украсено с три изпъкнали хоризонтални пръстена, а долният край на шийката — с две хоризонтални линии. Кониchnото дъно представлява високо столче, украсено с 4 врязани хоризонтални линии, с малко пъпче в средата. Цялата повърхност на съда е покрита с ясночервен лак, който на места е изгорял. Размери: вис. 29 см, шир. 15 см, диам. на устието 8 см, на дъното 6,5 см; вис. на дръжката 10 см, шир. 3 см, деб. 1,2 см, деб. на стените 4—5 мм. Възстановена (инв. № А 227). Съдове с подобна форма са намерени в Пловдив,¹ при с. Павелско,² Асеновградско, с. Поповица,³ Пловдивско, с. Кап. Димитриево,⁴ близо до с. Лъки,⁵ Смолянски окръг, при Чомаковци⁶ и в м. Кайлъка при Плевен.⁷ Неин прототип се явява стомничката от могила V, гроб № 2, датирана с монети от III в.

Гроб № 8. В СЗ сектор, на дълбочина 1,80 м, на 7,30 м от 3 ос и на 12,50 м от С ос. Гробът е бил оформен с тегули, но при разкопаване за по-късен гроб е бил разбит. Останките от скелета бяха сложени в единия край и покрити с тегула с размери 64×48 см. От костите бяха запазени черепът, няколко ребра, двете бедрени кости и капаче от коляно. Инвентар липсва.

Могила III (обр. 14). Висока 3,40 м, с диаметър при основата 30 м. Разкопаването ѝ продължи от 26 август до 30 септември 1958 г. На няколко места по повърхността на могилата имаше следи от разкопаване.

Насипването на могилата е станало около едно главно погребение. Това личи добре от профилите на ребрата ѝ. Освен за главното погребение могилата е използвана през същата епоха за най-малко още 8 вторични погребения (обр. 16). Те, както и при разгледаните две могили, са извършени предимно чрез изгаряне на тялото на покойника извън могилата, а останките, събрани в глинен съд-урна, са заровени на дълбочина 30—40 см по периферията ѝ. Около урната или върху нея са били поставяни обикновено дарове: глинени и стъклени съдове, дребни предмети и храна.

В насипа на могилата имаше сравнително малко червени и сиви керамични фрагменти и няколко дребни предмета, дошли случайно с пръстта:

1. Халка, бронзова, затворена; диам. 2 см, деб. 2 мм. Патинирана, добре запазена (инв. № А 247).

2. Паница, глинена, с биконична форма (обр. 15₁ и табл. Б III), дебелостенна, с къса шийка и извито навън венче. Размери: вис. 8,5 см, шир. 14,5 см, диам. на устието 12 см, на дъното 4,7 см (инв. № А 237).

Гроб № 1. В ЮИ сектор на дълбочина 1,20 м открихме погребение чрез трупозаряване. Погребеният е възрастен човек, поставен направо върху земята. Ориентиран север-юг, с

¹ Д. Цончев, Археологически вестн. Новооткрити старини от Пловдивско, ИБАИ, XV, 1946, стр. 214, обр. 124.

² В. Миков, Разкопки в Родопите, ГПЛНБМ, 1940—1941, стр. 28, обр. 7.

³ Д. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГМПЮ, I, стр. 221, обр. 7.

⁴ Л. Ботушарова, Късноримска гробница при Капитан Димитриево, ИАИ, XVII, 1950, стр. 245, обр. 180-6.

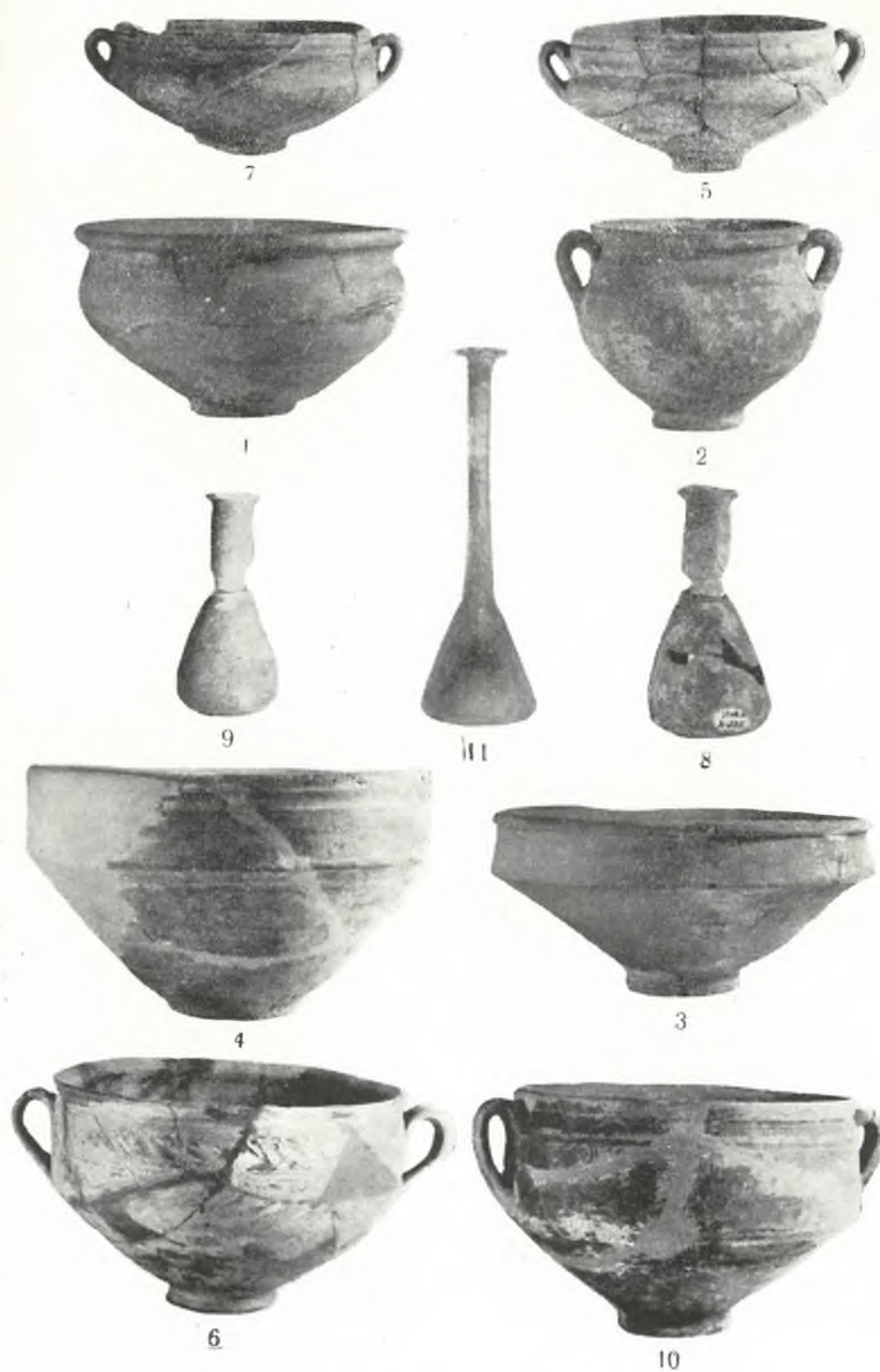
⁵ Хр. Джембов, Тракийски некропол край рудник в Родопите, Археология, II, 1960, кн. 3, стр. 52, обр. 4.

⁶ Т. Иванов, Принос към проучването на античния град при Чомаковци. Изследвания в памет на К. Шкорпил, 1961, стр. 267 и сл., обр. 15.

⁷ Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Пегков, Некрополът в местността „Кайлъка“ при Плевен. Археология, III, 1961, кн. 1, стр. 38, обр. 4—1.

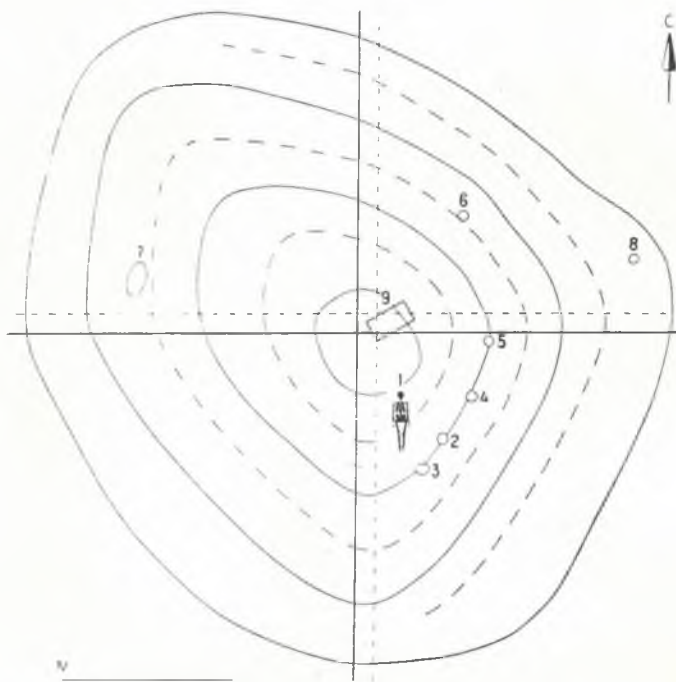

Обр. 14. Могила III
Abb. 14. Grabhügel III

Обр. 15. Находки от могила III
Abb. 15. Funde aus Grabhügel III

ръце отстрани на тялото. Долният край на краката беше пресечен от една късна яма. Между бедрата бе оставен малък глинен съд с биконична форма, подобен на съда от гроб № 6 на могила II (обр. 15₂ и табл. А III₁). Размери: вис. 7,5 см, шир. 9 см, диам. на устието 7 см, на дъното 3,5 см (инв. № А 228).

Обр. 16. Могила III — план с гробовете
Abb. 16. Grabhügel III mit den freigelegten Gräbern. Grundriß

Гр об № 2. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,20 м, на 5 м от И ос и на 3 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките бяха събрани в глинена паница-урна с форма на пресечен конус, с висок обрънат навън ръб, покрита с кафяв лак (обр. 15₃ и табл. А III₂). Размери: вис. 7 см, шир. 15 см, диам. на дъното 4,6 см (инв. № А 229).

Гр об № 3. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,20 м, на 2,40 м от Ю ос и на 7,20 м от И ос бе открито погребение чрез трупозигаряне извън могилата. На повърхността на могилата е била изкопана дупка, широка 60—70 см, в която е била поставена урната с горелите кости на покойника. Под урната и върху нея са били поставени още по една паничка, а до тях други две фрагментирани панички. Отгоре всичко беше покрито с фрагмент от тегула.

Гробен инвентар:

1. Паница, глинена (обр. 15₄ и табл. А III_{3,1}), с долна конусовидна и горна цилиндрична част, със заоблен ръб. Размери: вис. 9,6 см, шир. 15 см., диам. на дъното 5 см, деб. на стените 7 мм. Възстановена (инв. № А 231).

2. Паничка, глинена (обр. 15₅ и табл. А III_{3,2}), с конусовидна форма, с две дръжки, отвесен профилиран ръб при устието и малко дъно. Размери: вис. 6 см, шир. 10,5 см, диам. на устието 9,5 см, на дъното 2,8 см (инв. № А 232). Това е една от най-често срещаните форми в некрополите от римската епоха у нас.¹ Същата е позната и в Унгария,² датирана около II в.

¹ Н. Койчев, Нови находки в Новозагорско, ИАИ, XIII, 1952, стр. 366 и сл., обр. 369 и 370; също В. Миков, Разкопки в Сакар планина, ГИМ, VI, 1932—1934, стр. 118, обр. 104с и 105d.

² А. Мócsy, Frühromische Gräber in Savaria (Szombathely), Archaeologiai értesítő, 81, 2, 1954, стр. 178, обр. 8.

3. Паничка с конусовидна форма, заоблен ръб и плоско дъно, покрита с червен лак (табл. Б III₃₃). Размери: вис. 3,2 см, шир. 15 см, диам. на дъното 8 см; стените дебели 6 мм. Възстановена (инв. № А 230). Тази форма също се среща в споменатия по-горе некропол в Унгария.¹

Гроб № 4. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,20 м, на 3,15 м от И ос и на 5 м от Ю ос открит погребение чрез трупоиъгаряне, извършено извън могилата. Останките от покойника са събрани в глинена паница-урна, върху която са поставени още няколко по-малки глинени съда.

Гробен инвентар:

1. Паница (обр. 15₆ и табл. А III_{4,1}) с горна цилиндрична и долна конусовидна форма, с две малки дръжки и с обърнато навън венче. Покрита с ясночервен лак. Размери: вис. 11,5 см, шир. 17,5 см, диам. на дъното 5,5 см, деб. на стените 3 мм. В горната половина на съда има украса от вдлъбнати продълговати листа, които като венец обикалят целия съд. През средата му и над него минават по две хоризонтални линии. Възстановена (инв. № А 233). Такава паница ни е позната от с. Младиново (Ения), Хасковско.²

2. Паничка с две дръжки (обр. 15₇ и табл. А III_{4,2}), подобна на № 2 от гроб № 3 на могила III (вж. и цит. там литература).

3. Балсамарий, глинен (обр. 15₈ и табл. В III_{4,3}), с конична форма, висока шийка, която завършва с обърнат хоризонтален ръб. Дъното е плоско. Размери: вис. 11 см, шир. 5 см, диам. на дъното 4 см. Възстановен (инв. № А 235). Подобни сълзници са намерени в по-голямо количество в могиления некропол при Брезово,³ датирани I—II в. от н. е. Същите са ни познати от Пловдив.⁴

4. Балсамарий като горния (обр. 15₉).

Гроб № 5. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,60 м, на 0,40 м от И ос и на 7,60 м от Ю ос открит погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките на покойника намерихме събрани в глинена урна и заровени на 0,40 м дълбочина.

1. Паница-урна, подобна на тази от гроб № 4 на могила III, но без украса. Покрита с кафяв лак (обр. 15₁₀ и табл. А III₅). Размери: вис. 11 см, шир. 18 см, диам. на дъното 5,5 см, вис. на дръжките 5 см, шир. 2 см. Възстановена (инв. № А 236).

Гроб № 6. В СИ сектор, на дълбочина 1,80 м, на 6,65 м от И ос и на 4,20 м от С ос се откри погребение чрез изгаряне извън могилата. Останките бяха събрани във фрагментирана урна.

Гроб № 7. В СЗ сектор, на дълбочина 2,80 м, на 3 м от З ос и на 13,20 м от С ос намерихме погребение чрез изгаряне, извършено на площадка, изкопана в периферията на могилата, в огнище с размери около 2,5×1,80 м. В огнището имаше останки от недогорели кости, въглени и пепел.

Гробен инвентар:

1. Балсамарий (обр. 15₁₁) от безцветно прозрачно стъкло, с конична форма и висока шийка, която завършва със заоблен пръстен, с вдлъбнато дъно. Размери: вис. 18,5 см, шир. 6,3 см, вис. на шийката 13 см, шир. 1,5 см (инв. № А 238).

2. Балсамарий като горния.

3. Халка, бронзова, с диам. 2,2 см, деб. 2 мм (инв. № А 247).

Гроб № 8. В СИ сектор, на дълбочина 2,80 м, на 13,60 м от С ос и на 4,20 м от И ос открит погребение чрез изгаряне извън могилата. Гробният инвентар се състои от фрагменти:

1. Скоба, желязна, кована, с правоъгълни шипове, които изтъняват и се изострят постепенно. Размери: дълж. 5,5 см, шир. 7 мм. Добре запазена (инв. № А 246).

¹ А. Мбссу, цит. съч., стр. 174, фиг. 4—12.

² В. Миков, цит. съч., стр. 116, обр. 103а.

³ Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, XIII, 1939, стр. 265, обр. 67.

⁴ Хр. Джембов, Некропол от зидани гробове край Пловдив. Изследвания в памет на К. Шкорпил, София, 1961, стр. 303, обр. 6.

2. Гвоздей, железен, кован, с кръгло сечение, с дълж. 1,6 см, деб. 2 мм.

3. Панички, глинени, червени, тънкостенни, силно фрагментирани (три броя).

Гроб № 9. В СИ сектор на естественото ниво се откриха очертанията на правоъгълен гроб, ориентиран почти И—З. Единият край на гроба минава под центъра на могилата. На естествения терен ярко се открояваше изкопан правоъгълен трап, запълнен с по-светла пръст.

Обр. 17. Могила III — гроб № 9
Abb. 17. Grabhügel III — Grab Nr. 9

В краищата личеше ивица от черна пръст, размесена със сажди (шир. 1 см), а до нея друга ивица от яркочервена изпечена пръст, широка 2—3 см. Това вероятно главно погребение е извършено по следния начин: на естественото ниво преди насипването на могилата е била изкопана правоъгълна яма с размери около $2,20 \times 1,20$ м и дълб. 0,70 м. На дъното на тази яма, за да гори по-добре огънят, е била изкопана втора яма с размери около $1,30 \times 0,45$ м и дълбочина 0,40 м (обр. 17). Дъната на двете ями и особено това на малката бяха изпълнени с голямо количество пепел, недогорели кости и малко въглини. По цвят гробът приличаше на граден с тухли. Покойникът е бил поставен в дървен ковчег и изгорен с него в така приготвения гроб. При разчистването намерихме последователно следните предмети:

1. Пинсети, бронзови (обр. 18₃), оставени върху гроба веднага след затрупването му. Те са издължени, с триъгълни разширения в краищата. Размери: дълж. 7 см, шир. 4 мм, деб. 1,5 мм (инв. № А 245).

2. Амфора, плоскодънна, с биконична форма, къса шийка, заоблено и завито навън венче, с плоско дъно без столче. Дръжките са плоски, със заоблени краища (обр. 18₁ и табл. В III_{9,2}). Размери: вис. 25 см, шир. 18 см, диам. на отвора 4,5 см, на дъното 8,5 см.

Стените дебели 4—5 мм. Добре запазена (инв. № А 244).

3. Паничка, глинена, с биконична форма, с леко извито навън венче, с плоско дъно и с две малки дръжки, канелирани по цялата дължина с по три дълбоко врязани черти. Размери: вис. 6 см, шир. 10 см, диам. на отвора 9 см, на дъното 3,2 см. Стените дебели 3 мм. Добре запазена (инв. № А 241). Обр. 18₅ и табл. А III_{9,3}.

4. Паничка, глинена, като горната, сива, възстановена.

5. Стол, железен, сгъваем (обр. 18₄). Състои се от две правоъгълни рамки със страни 58×54 и 55×49 см. Дългите страни на рамките са свързани посредством винт. Горната страна на едната рамка завършва с по една желязна топка. Съответната страна на другата рамка е разчленена на две части, които също завършват с по една желязна топка, като са засилени с перпендикулярни на тях пръчки, така че се образуват правоъгълни форми. Едната рамка е счупена, а и двете са силно разядени от ръжда (инв. № А 571). Съвсем същият тип стол е открит в Стралджа, Ямболско,¹ датиран от края на I или началото на II в. от н. е.²

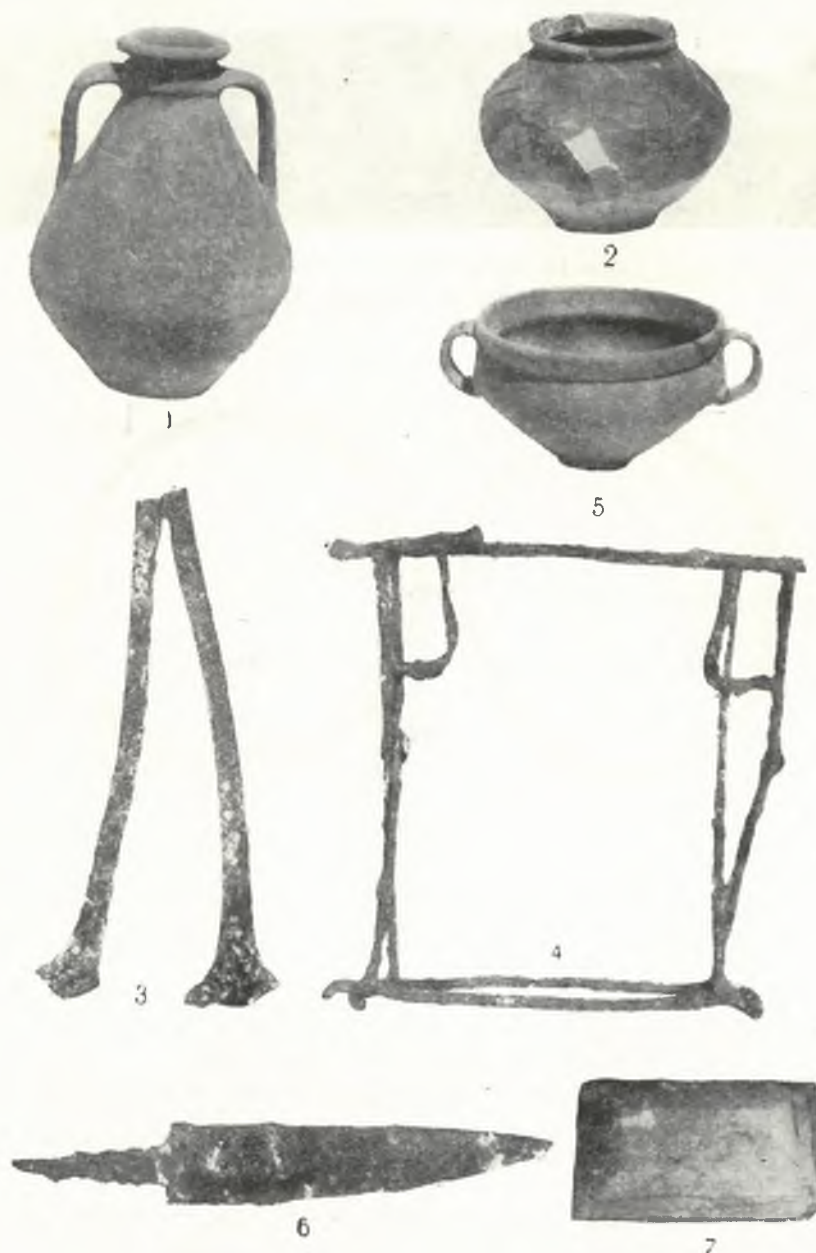
6. Балсамарий от безцветно прозрачно стъкло, с конична форма, висока шийка и широк, пръстеневидно заоблен ръб, с вдлъбнато дъно. Размери: вис. 18 см, диам. на дъното 7 см, ръб на устието 3 см, шир. на шийката 2 см. Възстановен (инв. № А 243).

¹ Д. П. Димитров, Могилна гробна находка от с. Стралджа, Ямболско, ИБАИ, VII, 1933 стр. 392—393, обр. 146; също Ив. Венедиков, Антични мобили в Тракия, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 225 сл., обр. 4.

² Д. П. Димитров, цит. съч., стр. 393. Тази датировка в нашия случай съвпада с останалите предмети от гроба.

7. Балсамарий като горния. Подобен балсамарий ни е познат от могилен гроб в с. Ца-лапица,¹ Пловдивско.

8. Плочка с форма на пресечена пирамида от тъмносиви силно уплътнени глинести шисти (обр. 18₇). Размери: долна основа $10,5 \times 7$ см, горна основа $9,6 \times 6,1$ см, вис. 1 см (инв. № At 239). Подобни плочки се срещат често из музеите в страната (Варна — повече от 10, Ст. Загора и др.).

Обр. 18. Могила III — инвентар от гроб № 9
Abb. 18. Grabhügel III — Inventar aus Grab Nr. 9

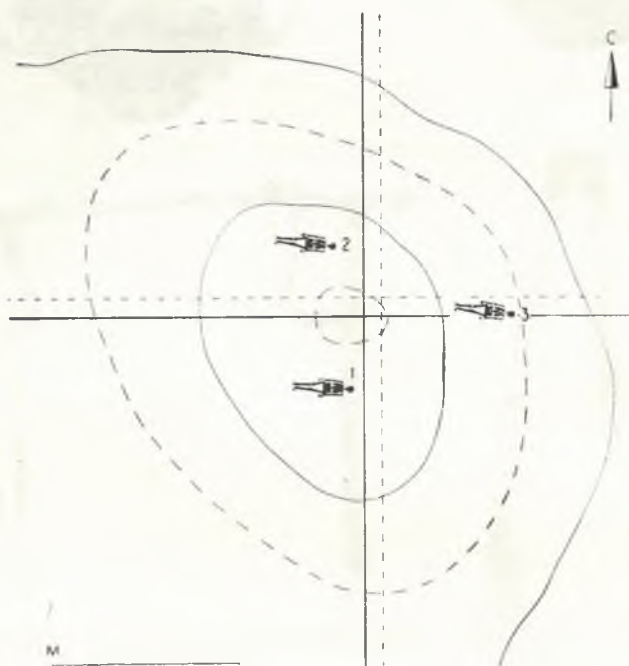
9. Нож, железен, триъгълен, едноостър, с дръжка от нетраен материал, в която е бил забит задния правоъгълен и заострен в края шип (обр. 18₆). Размери: дълж. 24,5 см, шир, 3,5 см, дебелина 8 мм (инв. № А 242).

¹ Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, Материали за древната история на Пловдив, София, 1939, стр. 118, обр. 130.

10. Гърне с конусовидна форма, къса шийка, малко плоско дъно без столче и обърнато навън венче. Покрито с ясночервен лак, на места изгорял (обр. 18₂ и табл. Б III_{9,10}). Размери: вис. 8 см, шир. 10 см, диам. на устието 4 см, на дъното 4 см, деб. на стените 3 мм

Обр. 19. Могила IV преди разкопаването
Abb. 19. Grabhügel IV vor der Ausgrabung

Обр. 20. План на могила IV с трите гроба
Abb. 20. Grabhügel IV mit den freigelegten drei Grabern

(инв. № А 240). Съд с такава форма от Долното Поволжие е датиран¹ I—II в. Подобно съдче от римската епоха притежава и музея в Ст. Загора.

11. Гвоздеи, железни (18 бр.), ковани, с квадратно сечение, с големи главички. Два вида размери: големите — дълж. 7 см, деб. 8 мм, диам. 2 см; малките — дълж. 3 см, деб. 4 мм, диам. 1 см.

12. Пластинки, железни и бронзови, силно обгорели и обезформени, с неясно предназначение.

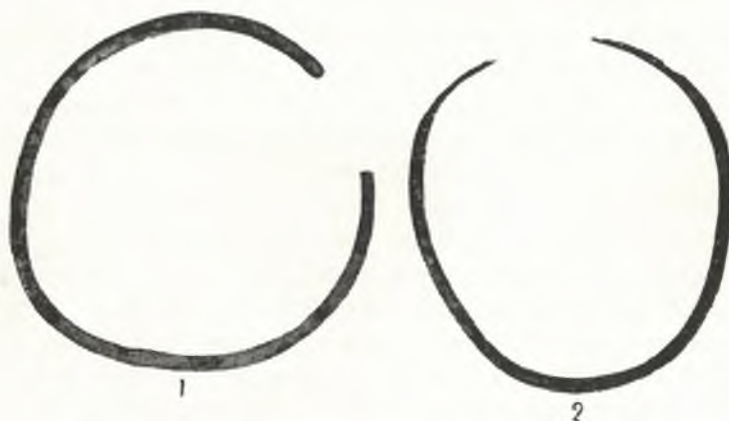
Почти всички дарове бяха сложени в югоизточния ъгъл на гроба. Някои от тях са били поставени там преди запалването на кладата. Те само са обгорели, но са се запазили цели, а

¹ К. Смирнов, Курганы у сел Иловатка и Политодельское Сталинградской области. МИА СССР, № 60, 1959, стр. 247, рис. 26₉ (Политодельское, курган № 14).

други са били хвърляни, докато е горял огънят. Така двете половини на гърнето № 10 намерихме на срещуположни краища в гробницата. Едната е прегоряла, а другата, която беше на пода на горната яма, е с напълно запазен червен лак. Някои от предметите са поставени в

Обр. 21. Могила IV — гроб № 1
Abb. 21 Grabhügel IV — Grab Nr. 1

Обр. 22. Могила IV — бронзови гривни от гроб № 3
Abb. 22. Grabhügel IV — Bronzene Armbänder aus Grab Nr. 3

югоизточния ъгъл на гроба след изгарянето и запълването му до половината с пръст. Те са съвършено запазени, без следи от обгаряне. Бронзовите пинцети са оставени най-отгоре след затрупването на целия гроб.

Погребение, извършено в така оформен гроб, е намерено в една могила при с. Кирилометодиево, Старозагорско,¹ и в Пловдив.² Първото от тях е добре датирано с монети от нач. на II в. от н. е. Тази дата съвпада с датировката на предметите от централното погребение на могила III в Меричлери.

Могила IV. Висока 1,20 м, с диаметър при основата 22 м (обр. 19). Могилата беше разкопана от 18 до 26 август 1958 г. Тя е била ежегодно разоравана като част от блока на ТКЗС. В могилния насип имаше съвсем малко случайно попаднали керамични фрагменти. Почти на естественото ниво открихме изпечена мазилка, фрагменти от груба ръчна керамика и голяма част от ръчна мелница с размери 16×14×6 см.

¹ Т. Герасимов, Разкопки на могили при с. Св. Кирилово, ИБАИ, XV, 1946, стр. 182—184, обр. 68.

² М. Чичикова, Отчетна конференция на Археологическия институт и музей при БАН за 1958 г., Археология, I, 1959, кн. 1—2, стр. 150.

В могила IV открихме само три погребения (обр. 20). Едното от тях (гроб № 2) беше разбъркано от ралото. Отделни човешки кости бяха забелязани на малка дълбочина (до 20 см) от повърхността на могилата, което показва, че е имало и други вторични погребения, унищожени при обработването на земята.

Гроб № 1. В ЮЗ сектор, на естествения терен, на 1,5 м от Ю ос и на 4 м от З ос бе открито погребение чрез трупополагане. Тялото на покойника е положено направо на земята, ориентирано изток — запад, с ръце отстрани на тялото, лявата сложена малко под таза, свита в дланта; главата е обърната наляво (обр. 21). Дълж. на скелета 1,74 м. До черепа бяха поставени три монети и една тока.

1. Монета от Константин I Велики (306—337 г.), медна, 19 мм, монетарница Сисция, Унгария. Лице: CONSTANTINVS IV^{NN}OB^S AVG — глава надясно.

Опако: VICTO — A SIS — изображения неясни, изтрита. Другите две монети са изтрита, неразчетени, по тип подобни на описаната.

2. Тока, желязна, правоъгълна, с бронзов език, който представлява объл тел с дълж. 2,5 см, деб. 2 мм, на върха изострена. Фрагментирана.

Гроб № 2. В СЗ сектор, почти на повърхността, на 2,5 м от С ос и на 4,30 м от З ос открихме погребение през трупополагане, ориентирано изток — запад, с ръце отстрани на тялото. Костите бяха разместени. Инвентар липсва.

Гроб № 3. В СИ сектор, на естественото ниво, на 7 м от С ос и на 0,25 м от И ос открихме погребение чрез трупополагане. Скелетът ориентиран изток — запад, с ръце отстрани на тялото. Размери: дълж. 1,63 м. Около вратните прешлени 5 стъклени мъниста от огърлица, на дясната ръка една бронзова гривна, а на лявата — две бронзови гривни.

1. Гривна, бронзова (обр. 22₁), отворена, от тел с кръгло сечение, дебел 3 мм, диам. 6 см, краищата отрязани. Добре запазена, патинирана (инв. № А 248).

2. Гривна (обр. 22₂), отворена, от бронзов тел с кръгло сечение, дебел 3 мм. Краищата са с разширения във форма на две квадратни плочки, украсени с по едно центрирано кръгче. Размери: диам. 5,5 см. Добре запазена, патинирана (инв. № А 249).

3. Гривна, бронзова, с кръгло сечение, с краища, които постепенно изтъняват, застъпват се един до друг и се закопчават с две тънки медни гайки. Размери: деб. 4 мм, диам. 7 см, разтегната дължина 28 см. Патинирана, фрагментирана (инв. № А 251).

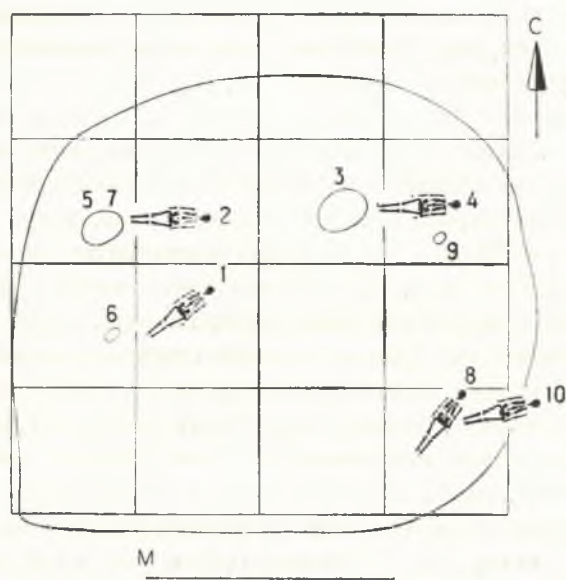
4. Мъниста, стъклени, с форма на тръбички, които се стесняват в краищата. Изработени са от полупрозрачно зелено (3 бр.) и синьо (2 бр.) стъкло. Размери: дълж. 1,5 см, деб. 5—6 мм (инв. № А 250).

Трудно може да се определи кое от откритите в могила IV погребения е главното. Гроб № 1 е от IV в., датиран с три монети. Насипът над същия гроб е размесен — очевидно този гроб е вторичен. Инвентарът на гроб № 3 също се датира късно — около III, а може би и IV в. от н. е. Насипът на могилата, който е от различна по цвят пръст, не ни дава никакви указания, защото пластове са разбъркани от дълбокото разораване с трактор и измененията от вторичното разкопаване се долавят трудно. Независимо от това внимателното проследяване на целия могилен насип по оставените централни ребра показва двойно насипване на могилата, подобно на това при могила II.

Могила V. Висока 0,50 м, с диаметър при основата около 30 м (обр. 23).

Могила V бе съвсем ниска, заравнена от продължителното разораване и едва се отделяше от околния терен. Тя личеше само на завоя на коларския път, където от изток и югоизток се виждаше едва забележимо издигане на терена до 0,40 — 0,50 м. Тук пътят минава върху източния и южния край на могилата. От юг и запад могилата се сливаше напълно с останалата част на блока на ТКЗС.

Пръстта на могила V беше наситена с останки от унищожени при обработката на земята вторични погребения. Освен останките от разбити глинени и стъклени съдове и човешки кости в разорания слой се откриха и няколко добре запазени предмета:

Обр. 23. План на могила V
Abb. 23. Grabhügel V. Grundriß

Обр. 24. Находки от могила V
Abb. 24. Funde aus Grabhügel V

1. Прешлен, глинен, с двойноконусовидна форма (обр. 24₁), украсен с резки, които образуват тгли. Размери: дълж. 3 см, шир. 2,5 см, диам. на отвора 7 мм (инв. № А269). Подобен прешлен е намерен в с. Михайлово,¹ Старозагорско.

2. Лампа, глинена, с кръгла форма, плоско дъно и масивен издатък — дръжка. Върху диска — релефна украса, обградена от две врязани концентрични окръжности. Представен е гладиатор, сразен в момент на падането му. Облечен е в къса дреха, с високи обувки, на главата с шлем. В дясната ръка държи къс меч, а лявата ръка, която е изпуснала щита, е вдигната нагоре, свита в лакета. Пред него се вижда изпуснатият щит, който още не е паднал на земята. Размери: вис. 2,5 см, шир. 6,5 см. Фитилникът, който е бил силно издаден напред, е отчупен. Покрита изцяло с червен лак. Фрагментирана (обр. 24₂).

Гроб № 1. В ЮЗ сектор на 3,5 м от центъра открихме погребение чрез трупополагане. Трупът на покойника бе поставен направо на земята, на естественото ниво, ориентиран изток — запад, с ръце от страни на тялото; дълж. 1,70 м. Върху лявата страна на таза намерихме апликация, вероятно обковка на колан, изработена от тънка бронзова тенекия с бобовидна форма. Подобна е на апликацията от могила I, гроб № 7, 11, но с две дупчици за гвоздейчета, около които е врязана окръжност. Размери: дълж. 3 см, шир. 1,8 см, дебелина 0,05 см. Патинирана (инв. № А 252).

Гроб № 2. В СЗ сектор, на дълбочина 0,40 м, на 1,5 м от З ос и на 4,20 м от С ос открихме погребение с трупополагане. Тялото на покойника бе положено направо на земята, ориентирано изток — запад, с изпънати от страни на тялото ръце; дълж. 1,67 м. На дясната страна на гърдите беше поставена червена паничка с три дръжки, а до дясното бедро стомна. По целия скелет намерихме разнообразни по форма и цвят стъклени мъниста, които са били пришити към дрехите.² До главата бяха поставени три монети.

Гробен инвентар:

1. Съд с биконична форма, с къса шийка и профилирано слабо извито навън венче, с три дръжки и малко вдълбнато дъно (обр. 24₃ и табл. Б V_{2.1}). Размери: вис. 9,5 см, шир. 11,5 см, диам. на отвора 9 см, на дъното 4 см, деб. на стените 2—3 мм. Възстановен (инв. № А 254).

2. Кана с крушовидна форма и фуниевидно устие. Дръжката е снабдена с призматичен издатък в горния край и панделка в долния. Дъното е плоско, с високо конично столче. Украсена е с изпъкнал хоризонтален ръб в основата на шийката. По тялото са спуснати три гирлянди от врязани концентрични кръгчета, които започват от шийката и стигат до най-широката част на съда. Двете гирлянди са свързани в долния си край с линия, образувана от същите концентрични кръгчета (обр. 24₅ и табл. В V_{2.2}). Целият съд е светлосив с допълнително загладена повърхност. Размери: вис. 23 см, шир. 16 см; вис. на дръжката 10 см, деб. 1,5 см, диам. на устието 7,5 см, на дъното 7,5 см, столчето вис. 2 см. Възстановена (инв. № А 255).

3. Мъниста, стъклени, от небесносиньо, морскосиньо, зелено и безцветно прозрачно и полупрозрачно стъкло, с различна форма и размери (обр. 24₄): зелените имат цилиндрична или биконична форма (7 бр.), с дълж. 1 см и шир. 5 мм; небесносините — цилиндрична форма, дълж. 1,7 см, шир. 4 мм; морскосините са с форма на многостранна призма (4 бр.), дълж. 7 мм, шир. 5 мм. Останалите мъниста са овални, от небесносиньо, безцветно и червено стъкло, с диам. от 3 до 7 мм. Всичко 27 добре запазени мъниста и още толкова фрагментирани.

4. Монета от Елагабал (218—222 г.), сечена във Филиппопол, бронзова.

Лице: (ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΣΕΥΗ) ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ — глава, надясно.

Опако: (ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ — Хермес гол, прав, държи кесия и кадуцей.

Другите две монети са подобни по тип, но са силно изтрети и не могат да се определят.

5. Верижка, бронзова, от дебела 2 мм тел, направена от скачени двойни халчици; запазена дълж. 7 см, шир. 8 см. Патинирана (обр. 24₈).

¹ Д. П. Димитров, Могилна гробна находка при с. Михайлово, Старозагорско, ГПНБМ, 1931—1934, стр. 87, обр. 22.

² Този начин на обшиване на дрехите с мъниста ни е познат от антични гробове в Кримския п-в от първите векове на н. е. Вж. В. Бабенчиков, Некрополь Неаполя Скифского, История и археология древного Крыма, Киев, 1957, стр. 122.

Гроб № 3. В СИ сектор, на естествения терен, на 2 м от И ос и на 3,20 м от С ос открит погребение чрез изгаряне, извършено в огнище с размери $2 \times 1,30$ м, изпълнено с голямо количество въглини, пепел и недогорели кости. Даровете бяха поставени на няколко групи из огнището.

Гробен инвентар:

1. Паница с конусовидна форма и висок наклонен навътре ръб. Дъното е малко, плоско, с ниско столче (обр. 25₁ и табл. А V_{3,1}). Размери: вис. 7,5 см, шир. 14,5 см, вис. на ръба 2,2 см, диам. на отвора 13 см, на дъното 4,5 см, деб. на стените 3—4 мм. Възстановена (инв. № А 257). Този тип паница ни е познат от могилен гроб в Нова Загора,¹ датиран от II в. от н. е.

2. Паничка с полусферична долу и цилиндрична горе форма, със завито навън под прав ъгъл венче, с малко дъно и сравнително дебели стени (обр. 25₂ и табл. Б V_{3,2}). Размери: вис. 4 см, шир. 9 см, диам. на отвора 7,5 см, на дъното 3,5 см. Възстановена (инв. № А 258).

3. Паница с конична форма, подобна на първата от същия гроб (обр. 25₃ и табл. А V_{3,3}), покрита с кафяво-червен лак. Размери: вис. 6 см, шир. 12,6 см, диам. на отвора 11,5 см, на дъното 4 см, дебелина на стените 3 мм. Възстановена (инв. № А 259).

4. Връх, железен, от копие, с форма на върбов лист, с изпъкнал в средата ръб (обр. 25₅). Размери: дълж. 28 см, шир. 3 см, диам. на втулката 2 см (инв. № А 260).

5. Връх, железен, от копие като горния.

6. Ножче, бронзово, с остър връх. От едната страна има врязан дълбок жлеб. Дръжката е плоска, поставена перпендикулярно на плоскостта на работещата част (обр. 25₁₆). Към нея има нитове за закрепване на нетрайния материал на дръжката. Размери: дълж. 12,5 см, шир. 1,6 см, деб. 2 мм. Подобен на него още един нож с отчупен връх. Патиниран (инв. № А 261).

7. Нож, железен, малко извит, едноостър, постепенно стесняващ се към върха. Дръжката е правоъгълна (обр. 25_{4а}). Размери: дълж. 15 см, шир. 2 см, деб. 3 мм. Счупен (инв. № А 262).

8. Тока, желязна, с правоъгълна форма. Фрагментирана.

9. Паничка с полусферична форма, с две дръжки, къса шийка и широк отвесен ръб (табл. А V_{3,9}). Размери: вис. 5,5 см, шир. 9,5 см, диам. на отвора 8 см, на дъното 4 см. Фрагментирана.

10. Паничка с полусферична форма, без дръжки, с къса шийка и обърнато навън венче (табл. Б V_{3,10}). Фрагментирана.

11. Паничка, подобна на № 3 от гроб № 9 на могила III, червена, фрагментирана (табл. А V_{3,11}).

Гроб № 4. В СИ сектор, на дълбочина 0,30 м, на 7 м от центъра открит погребение чрез трупополагане, ориентирано изток — запад. До костите, които бяха разбъркани, се намери глинена паница (табл. А V_{4,1}) с биконична форма, почти отвесно профилирано венче, две малки дръжки и малко дъно. Покрита е изцяло с червен лак. Размери: вис. 6 см, шир. 11 см, диам. на отвора 10 см, на дъното 4 см, деб. на стените 3 мм. Фрагментирана. Формата на този съд е позната от императорската епоха в Гърция.²

Гроб № 5. В СЗ сектор, на дълбочина 0,30 м, на 6,30 м от С ос и на 1,20 м от З ос открит погребение чрез изгаряне в огнище с размери $1,90 \times 1,20$ м, изпълнено с въглини и пепел, между които бяха оставени даровете за покойника, обгорели и потънали в обилната пепел.

Гробен инвентар:

1. Мъниста (5 бр.), сферични, канелирани, от жълто-зелен и синьо-зелен пясъчник, дебели от 1 до 1,5 см, с диам. 1,5 до 2 см (обр. 25₆). Добре запазени, но опушени и обгорели (инв. № А 263).

2. Паничка с конична форма, без дръжки, с малко вдлъбнато дъно, сиво-червеникава, покрита с кафяв лак (обр. 28₇ и табл. Б V_{5,2}). Размери: вис. 6 см, шир. 12,5 см, диам. на дъното 4 см, деб. на стените 4 мм. Възстановена (инв. № А 264).

3. Паничка с конична форма (обр. 28₈ и табл. Б V_{5,3}), с извит навън ръб, без дръжки. Покрита с лак, който е изгорял и добил кафяв цвят. Размери: вис. 4 см, диам. на устието 9,5 см, на дъното 4,5 см, деб. на стените 5 мм. Възстановена (инв. № 265).

¹ Н. Койчев, цит. съч., стр. 367, обр. 369.

² Н. Robinson, цит. съч., стр. 98, табл. 24, М₁₁₄ и табл. 70.

Обр. 25. Могила V — гробен инвентар
 Abb. 25. Grabhügel V — Grabinventar

4. Паница, широко отворена, с извит навън ръб, тъмносива, покрита с червен лак (табл. Б V_{5,4}). Размери: вис. 5 см, шир. 20 см, диам. на дъното 8 см, деб. на стените 6 мм. Фрагментирана.

5. Паница с цилиндрична горе и конична долу форма, с вдлъбнато дъно. Украсена е с венец от вдлъбнати листа. Сива, фрагментирана (табл. А V_{5,5}).

Обр. 26. Могила V — гробен инвентар

Abb. 26. Grabhügel V — Grabinventar

Грoб № 6. В ЮЗ сектор, на дълбочина 0,15 м, на 3,10 м от З ос и на 6,20 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Гробът бе разбъркан от разораването. Инвентарът силно фрагментиран.

1. Паничка с биконична форма, с две дръжки, с почти отвесно профилирано венче и малко дъно (табл. А V_{6,1}). Покрита с червен лак, фрагментирана.

2. Балсамарий от безцветно прозрачно стъкло, с конично тяло и тънка висока шийка, която завършва със заоблен пръстен, вдлъбнато дъно. Фрагментиран. Подобен балсамарий имаме от гроб № 7 на могила III.

3. Балсамарий като предходния, фрагментиран.

Грoб № 7. В СЗ сектор, на дълбочина 0,50 м, точно под гроб № 5 открихме погребение чрез трупополагане. Покойникът е поставен направо на земята, ориентиран изток — запад, с ръце отстрани на тялото. Дълж. 1,65 м. Предмети няма.

Гроб № 8. В ЮИ сектор, на 0,40 м дълбочина, на 6,20 м от И ос и на 7,30 м от Ю ос е било погребано дете, поставено направо на земята в неоформен гроб, ориентиран изток — запад, с ръце отстрани на тялото. Дължина на скелета 1 м. От дясната страна до главата бе поставена малка плоскодънна амфора, до нея малка каничка. Върху скелета имаше 5 монети — една, поставена между зъбите, две от двете страни на гърдите, една на лицето и една в ъгъла между краката.

Обр. 27. Могила VI
Abb. 27. Grabhügel VI

Гробен инвентар:

1. Амфора със сферична форма, с конусовидна шийка, плоско вдлъбнато дъно с пъпче в средата. Дръжките плоски, едната отчупена (обр. 25₉ и табл. В V_{8,1}). Размери: вис. 20 см, шир. 15 см, диам. на устието 3 см, на дъното 6,5 см, деб. на стените 4 мм¹ (инв. № А 266).

2. Кана с биконична форма, с обърнато навън венче, с една дръжка и вдлъбнато дъно (обр. 25₁₀ и табл. Б V_{8,2}). Размери: сегашна вис. 11 см, шир. 10 см, диам. на дъното 4 см, вис. на дръжката 6 см, стените дебели 3 мм. Фрагментирана.²

3. Монета от Константин I Велики (306—337), медна, 18 мм.

Лице: CONSTANTINVS AVG — глава с шлем, надясно.

¹ За стомничка с подобна форма от императорската епоха вж. Chr. Simonett, цит. съч., стр. 71, гроб 29.

² Формата е позната в Гърция и Италия. Вж. H. Robinson, цит. съч., стр. 14, 44, табл. I; *Rivista di studi Liguri*, XVIII, № 3—4, 1952, стр. 256, фиг. 21 (датирано III в.).

Обр. 28. Могила VI — гробен инвентар
Abb. 28. Grabhügel VI — Grabinventar

Опако: Надписът изтрит, вероятно (VIRTVS EXERCITVS), двама пленници с вързани
отзад ръце, между тях знаме, на което се чете VOT.
XX.

4. Монета на Константин I Велики, медна, 19 мм.

Лице: CONSTANTINVS IVN NOBC — глава с диадема, наляво.

Опако: Също като на горната.

5. Монета на Крисп (317—326 г.), медна, 20 мм.

Лице: CRISPVS NOBC AVG — глава с диадема, наляво.

Опако: Също като на горните.

6. Монета на Лициний (306—324 г.), медна, 20 мм, монетарница Тесалоник.

Лице: IMP LIC LICINIVS P F AVG — глава, надясно.

Опако: IOVI CONSERVATORI AVGG NN·TS — гол прав мъж, наляво, в дясната ръка държи Виктория върху кълбо, вляво жезъл.

7. Монета като горната, 23 мм.

Гроб № 9. В СИ сектор, на дълбочина 0,40 м, на 7 м от С ос и на 1 м от И ос се откри погребение с изгаряне извън могилата.

Гробен инвентар:

1. Урна с конусовидна долу и цилиндрична горе форма, с широк хоризонтален ръб. Дъното, сравнително голямо с невисоко, кухо столче. Снабдена е с дръжки, прилепени към тялото. Горната половина на съда е украсена с две вълнообразни линии, а широкият хоризонтален ръб — с три врязани концентрични окръжности, между които вървят две вълнообразни линии, (обр. 26₁ и табл. В V_{9,1}). Размери: вис. 18 см, шир. 3 см, диам. на отвора 23 см, на дъното 11 см, деб. на стените 6 мм. Фрагментирана.

2. Гърне с биконична форма, с къса шийка и обърнато навън венче, с две широки дръжки и кухо дъно с ниско столче (обр. 26₂). Размери: вис. 22 см, шир. 25 см, диам. на устието 16 см, на дъното 9,5 см, деб. на стените 6 мм. Фрагментирана.

3. Монета, автономна на Адрианопол, медна, 18 мм.

Лице: Глава на Херакъл, брадат, наляво.

Опако: ADRIANOPOLEITON — Херакъл прав, обърнат надясно, подпира се на тояга и държи лъвската кожа.

Гроб № 10. В ЮИ сектор, на дълбочина 0,40 м, на 6,20 м от И ос и на 10,10 м от Ю ос открихме погребение чрез трупополагане. Тялото на покойника е поставено направо на земята, ориентирано изток — запад, с изпънати надолу ръце. Дълж. 0,95 м. До главата бяха поставени две кани и една монета:

1. Кана с биконична форма, горният конус силно удължен, с извит навън ръб на устието и с една отчупена дръжка. Размери: вис. 9,5 см, шир. 7 см, диам. на устието 4,5 см, на дъното 3 см, деб. на стените 4 мм (обр. 26₃ и табл. Б V_{10,1}). Възстановена (инв. № А 267).

2. Кана с биконична форма като горната (обр. 26₄ и табл. Б V_{10,2}). Размери: вис. 10,5 см, шир. 10,5 см, диам. на устието 7,5 см, на дъното 3,6 см, вис. на дръжката 5,5 см, деб. на стените 2—3 мм.¹ Възстановена.

3. Монета от Константин I Велики (306—337 г.), медна, 22 мм.

Лице: IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG — глава с лавров венец, надясно.

Опако: IOVI CONSERVATORI ·SMN· — гол, прав мъж, наляво, в дясната ръка държи Виктория върху кълбо, в лявата жезъл.

Могила VI. Висока 2 м, с диам. при основата 32 м (обр. 27₁). Могилата беше разкопана от 20 юни до 15 юли 1960 г. По повърхността ѝ не личаха следи от разкопаване. Тя е била само разоравана. Подобно на могъла II е била образувана от насипването на няколко малки могилки, от които е оформена една голяма (вж. обр. 27_{2 и 3}). Под всяка от тези могилки имаше по едно главно погребение, над което пластовете не бяха нарушени.

¹ Подобно съдче, пълно с монети от римската епоха (Александър Север, Юлия Мама и др.), е намерено в Румъния. За това вж. V. Christescu, „Le castellum“ Romain de Săpata-de Jos, Dacia, V—VI, 1937, стр. 445, фиг. 8.

Могилният насип бе слабо наситен с керамични фрагменти. В него намерихме следните предмети, дошли случайно с пръстта от близкото селище:

1. Паничка, светлосива, с биконична форма, тесен отвор, извито навън ръбче и малко дъно (обр. 28₁). Размери: вис. 6 см, шир. 9 см, диам. на устието 4 см, на дъното 3,5 см, деб. на стените 4 мм (инв. № А 281).

2. Точило от жълтеникавокафяв пясъчник с паралелопипедна форма; изтрито в средата. Размери: дълж. 7,7 см, шир. 2,2 см, деб. 1,1 см (инв. № А 282).

3. Прешлен, глинен, с биконична форма. Глината примесена със сажди и пясък, повърхността заглаждана. Размери: дълж. 3 см, шир. 4 см, диам. на отвора 1 см. Добре запазен (инв. № А 283).

4. Пластинка, оловна, монетовидна, с малка кръгла дупка в средата. Диам. 3,1 см, деб. 3 мм (обр. 28₂). Патинирана.

5. Тока, бронзова, с желязно езиче, подковообразна (обр. 28₃). Размери: дълж. 3 см, шир. 2,5 см, деб. 4 мм. Патинирана (инв. № А 286). Токите с тази форма принадлежат към групата на най-древните полукръгли или подковообразни токички, които имат едночленна рамка и подвижно езиче. Подобна тока ни е позната от вторично погребение от римската епоха в Дуванли.¹ Такива токи са известни в областта на Полабието, долното течение на Висла и в Чехословакия,² където подобна тока е датирана от II в. на н. е.³

6. Шпора, желязна, с полукръгла форма, елипсовидно сечение, с шип, който постепенно се изостря. Облечена е с тънък бронзов тел, навит плътно около желязото. Размери: запазена дълж. 12 см, деб. 6 мм, шир. 8 мм, дълж. на шипа (шпората) 3 см. Краищата отчупени (инв. № А 284).

7. Монета от Юлия Мамея (222—235 г.), сечена в Деултум, бронз, 24 мм.

Лице: IVLIA MAMAEA AVG — нейната глава, с лавров венец, надясно.

Опако: COL FL PAC DEVLТ — Артемида ловджийка с кучето, надясно, вади стрела от нарамения тул и държи лък.

8. Монета от Фаустина Млада (161—180 г.), сечена в Адрианопол, бронзова, 23 мм.

Лице: FAUSTEINA SEBASTH — глава, надясно

Опако: ADRIANOPOLEITON — Фортуна права, наляво, с дясната ръка държи кормило, в лявата ръка рог на изобилието.

9. Монета на Константин I Велики (306—337 г.), сечена в Сисция (Унгария), медна, 17 мм.

Лице: CONSTANTINVS . . — глава с диадема, надясно.

Опако: GLORIA EXERCITVS · A SIS · Две бойни знамена, между двама войни в пълно въоръжение.

Гроб № 1. В ЮИ сектор, на дълбочина 0,50 м, на 0,40 м от И ос и на 0,30 м от Ю ос открихме погребение чрез трупозаравяне. Трупът бе положен направо на земята, ориентиран изток — запад; от скелета бе запазена само долната половина, останалата част бе разбъркана от предишно разкопаване. Инвентар липсва.

Гроб № 2. В ЮИ сектор, на дълбочина 0,70 м, на 0,30 м от И ос и на 3,10 м от Ю ос намерихме погребение чрез трупозаравяне. Трупът на покойника е бил поставен направо на земята, ориентиран изток — запад, с ръце отстрани на тялото. Дължината му е 1,80 м. Гробен инвентар липсва.

Гроб № 3. В СЗ сектор, на дълбочина 0,40 м, на 4 м от центъра открихме разбъркани човешки кости. Гробен инвентар липсва.

Гроб № 4. В ЮИ сектор, на дълбочина 1 м, на 3 м от И ос и на 5,10 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Пръстта над гроба беше сбита, смолиста.

¹ Б. Ф и л о в, Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско, София, 1934, стр. 82, обр. 102.

² V. Ondrouch, цит. съч., стр. 37.

³ Пак там, стр. 37, обр. 8, табл. 7₅.

Гробен инвентар:

1. Паничка с биконична форма, без дръжки, с тесен леко извит навън ръб (обр. 28₄ и табл. Б VI_{4,1}). Размери: вис. 5 см, шир. 8 см, диам. на устието 7 см, на дъното 3,5 см, деб. на стените 4 мм.¹ Добре запазена (инв. № А 272).

2. Кана със сферично тяло, отделено от шийката с врязана линия и със слабо извито навън устие, дъното плоско с малко столче. Дръжката излиза под устието и се закрепва над най-широката част на съда (обр. 28₅ и табл. Д VI_{4,2}). Цялата външна страна на съда е покрита с червен лак. Размери: вис. 11 см, шир. 9 см, диам. на отвора 5 см, на дъното 4,5 см, деб. на стените 4 мм. Възстановена (инв. № А 271). Съдове с подобна форма се срещат между находките от латенската епоха (IV—III в. пр. н. е.).² Тук имаме още един случай на съдове със запазени по-стари форми, дошли до римската епоха почти без изменение.

Гроб № 5. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,30 м, на 9,60 м от И ос и на 2,30 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките от покойника са събрани в глинена паница-урна.

1. Паница (обр. 28₆ и табл. Д VI_{5,1}) с долна конусовидна и горна цилиндрична част, със слабо извит навън ръб при устието, с две малки дръжки и дъно със столче във форма на пресечен конус. Покрита е с кафяв лак. Размери: вис. 7 см, шир. 9,5 см, диам. на отвора 9 см, на дъното 4 см, деб. на стените 4 мм. Дръжките отчупени. Възстановена (инв. № А 273).³

Гроб № 6. В ЮЗ сектор, на 0,70 м дълбочина, на 8,10 м от Ю ос и на 6,20 м от З ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките на покойника бяха събрани и сложени в изкопана в могилата дупка, направо на земята. Върху тях бе поставен фрагмент от голям долиум, а върху него здрава паница, обърната с дъното нагоре.

1. Паница с конусовидна форма, широко отворена, със силно извит навън ръб, с вдлъбнато дъно, с два изпъкнали концентрични кръга отдолу. Върху стените на съда минава широка врязана хоризонтална линия. Покрита е с тъмночервен лак⁴ (обр. 28₇ и табл. Д VI_{6,1}). Размери: вис. 4 см, диам. на отвора 14 см, на дъното 6 см, шир. на ръба 1,2 см, деб. на стените 4 мм (инв. № А 274).

Гроб № 7. В ЮЗ сектор, на дълбочина 0,80 м, на 5 м от З ос и на 10 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, станало извън могилата. Останките от покойника бяха сложени направо на земята в изкопана на повърхността на могилата дупка. Върху тях бяха оставени две глинени паници.

Гробен инвентар:

1. Паница с конусовидна форма без дръжки, с висок ръб, покрита с червен лак. Дъното е малко, с ниско столче (обр. 28₈ и табл. Д VI_{7,1}). Размери: вис. 6,5 см, шир. 15 см, диам. на отвора 13 см, на дъното 4 см, деб. на стените 4 мм (инв. № А 275).

2. Паница с конусовидна форма, със заоблен ръб и плоско дъно с високо столче (обр. 28₉ и табл. Д VI_{7,2}). Размери: вис. 6 см, шир. 15 см, диам. на дъното 5 см, деб. на стените 6 мм. Възстановена (инв. № А 276).⁵

Гроб № 8. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,60 м, на 2,90 м от И ос и на 8,80 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките бяха събрани в голяма глинена урна (обр. 29), до която бе поставена по-малка паница. Около тях имаше пепел, кости и нокти от птица, в малко огнище с диаметър около 0,70 м.

Гробен инвентар:

¹ За чаша с подобна форма вж. А. Мѐссу, цит. съч., стр. 173, фиг. 3 — 2₂ датирана II в. на н. е.

² Р. Попов, Предисторически изследвания във Врачанското поле, ИБАИ, II, 1923—1924, стр. 114, обр. 49; Г. Табакова, Антична керамика от Казанлъшкия музей, Археология, III, 1961, кн. 1, стр. 56, № 15, обр. 4в; R. et E. Vulpé, Les fouilles de Tinoul, Dacia, I, 1924, стр. 206, фиг. 36₃.

³ За съд със същата форма, без дръжки вж. Н. Robinson, цит. съч., стр. 64, табл. 13—K₅₁ и стр. 29, табл. 47; А. Мѐссу, цит. съч., стр. 173, фиг. 3—3₁.

⁴ Р. Niculescu, цит. съч., стр. 582, фиг. 73; също Н. Robinson, цит. съч., стр. 76, табл. 70—L₂.

⁵ Н. Robinson, цит. съч., стр. 30, табл. 6—g 8.

1. Урна с конусовидна долу и цилиндрична горе форма, с почти хоризонтален ръб, който има триъгълно сечение. Снабдена е с две широки дръжки и малко дъно. Цялата ѝ повърхност е покрита с червен лак.¹ Размери: вис. 18 см, шир. 26,5 см, диам. на отвора 23 см, на дъното 7,5 см, деб. на стените 5 мм (обр. 28₁₀ и табл. Д VI_{8,1}). Възстановена (инв. № А 277).

2. Паничка с конична форма, с леко извит навън ръб и широко плоско дъно. Фрагментирана.

Гроб № 9. В ЮИ сектор, при дълб. 1,60 м, на 2 м от И ос и на 9,10 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките бяха събрани в глинена паница-урна, до която бе поставена по-малка паничка.

Гробен инвентар:

1. Паница-урна с конусовидна долу и цилиндрична горе форма, със силно извит и издаден навън хоризонтален ръб, с две широки дръжки и сухо дъно със столче. Фрагментирана.

2. Паница с конична форма, силно извит навън ръб и кухо ниско столче, светлосива. Размери: вис. 4 см, шир. 13 см, диам. на дъното 5,5 см, деб. на стените 4 мм. Фрагментирана.

Гроб № 10. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,60 м, на 4,40 м от И ос и на 9,20 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне извън могилата.

Гробен инвентар:

1. Паница с биконична форма, отвесен заоблен ръб, покрита със светлокафяв лак, с две малки дръжки и малко дъно. Размери: вис. 7 см, шир. 12 см, диам. на отвора 10 см, на дъното 3,2 см, деб. на стените 3 мм. Фрагментирана.

2. Паница с биконична форма и светлосив цвят. Дъното е вдлъбнато, ръбчето хоризонтално. Фрагментирана.

3. Нож, железен, едноостър, с правоъгълна дръжка. Размери: запазена дълж. 8 см, шир. 2,5 см, деб. 6 мм. Върхът отчупен.

Гроб № 11. В ЮЗ сектор, на дълбочина 1,10 м, на 5,60 м от Ю ос и на 6,40 м от З ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Гробният инвентар е разбит, останките са размесени с горели кости и пепел, вероятно гробът е бил засегнат от по-късни изкопи върху могилата.

Гробен инвентар:

1. Паница с конусовидна форма, със завит навътре ръб, плоско дъно със столче; покрита с червен лак (табл. Д VI_{11,1}). Размери: вис. 6,5 см, шир. 13 см, диам. на дъното 6 см, деб. на стените 6 мм. Фрагментирана.

2. Кана с биконична форма, с тясна висока шийка и прищипнато устие. Дъното е кухо, със столче. Дръжката е канелирана, с правоъгълно сечение. Съдът е покрит с кафяв лак, почти изтрит. Размери: вис. 15 см, шир. 15 см, диам. на дъното 4 см, деб. на стените 3 мм. Фрагментирана.

Гроб № 12. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,80 м, на 1 м от И ос и на 9 м от Ю ос открихме погребение чрез изгаряне, извършено извън могилата. Останките на покойника заедно с малко пепел и въглени бяха поставени в яма с диаметър около 60 см, изкопана в могилата на дълбочина 50 см. Върху тях бе поставена една чаша (обр. 29) с две дръжки, подобна на чашата от могила II, гроб № 2 (обр. 28₁₁ и табл. Д VI_{12,1}), покрита с червен лак, почти изтрит. Размери: вис. 7,5 см, шир. 8,5 см, диам. на отвора 7 см, на дъното 4 см, деб. на стените 3 мм (инв. № А 278).

Гроб № 13. В ЮЗ сектор, на естествения терен (2 м дълб.), на 10 м от Ю ос и на 6 м от З ос открихме погребение чрез трупозаравяне. Скелетът, поставен направо на земята, е ориентиран изток—запад, с ръце отстрани на тялото (обр. 30 и 31). Дълж. на скелета 1,43 м. От дясната страна на черепа имаше малко глинено гърне и глинена лампа, а от лявата —

¹ Глинен съд с подобна форма е намерен в Средна Германия, срв. Chr. Peschek, Wandalen in der Wetteran zur Spätlatenezeit, Germania, 3—25/1941, табл. 25.

стъклена паничка. В лявата ръка бе сложена монета, в устата още една, а около шията намерихме цветни стъклени мъниста от гердан.

Гробен инвентар:

1. Гърне с биконична форма, с къса шийка и обърнато навън венче, накрая заоблено. Дъното е плоско, с едва забележимо столче (обр. 28₁₂ и табл. Д VI₁₃₁). Изработено е от не-

Обр. 29. Могила VI — урни от гроб № 8, 12 и 14
Abb. 29. Hügel VI — Urnen aus Grab Nr. 8, 12 und 14

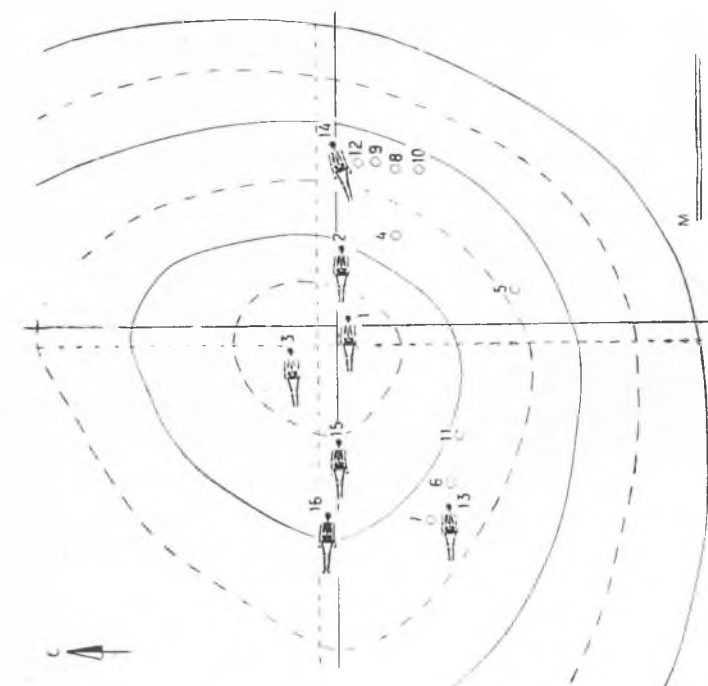
пречистена глина, примесена с пясък, с дебели стени, лошо изпечено, опушено, с ронлива структура, но добре оформено и загладено отвън. Размери: вис. 11 см, шир. 11 см, диам. на отвора 7,5 см, на дъното 5 см, деб. на стените 8 мм. Възстановено (инв. № А 279).

2. Лампа, глинена, кръгла, отгоре плоска, с голям отвор. Фитилникът е издаден напред. Добре изпечена, червена. Фрагментирана.

3. Паничка от прозрачно, безцветно стъкло, с цилиндрична форма и вдлъбнато дъно. Стените дебели 1 мм. Фрагментирана.

Обр. 30. Могила VI — гроб № 13
Abb. 30. Hügel VI — Grab Nr. 13

Обр. 31. План на могила VI с гробовете
Abb. 31. Hügel VI mit den freigelegten Gräbern. Grundriß

4. Монета от Елагабал (218—222 г.), сечена в Никопол на Росица.

Лице: Надписите изтрити, глава с лавров венец, надясно.

Опако: В средата на венец надпис ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣ ΙΣΤΡΟ.

5. Монета от Елагабал, сечена в Августа Траяна.

Лице: ΑΥΤ Μ ΑΥΡΗΛ ΑΝΤ (ΩΝΕΙΝΟC) — глава на Елагабал, надясно.

Опако: ΑΥΓΟΥCΤΗC (ΤΡΑΙΑΝΗC) — храм с четири колони.

6. Мъниста — от морскосиньо полупрозрачно стъкло, с форма на четиристенна и шестстенна призма, с дълж. 10—15 мм, шир. 4 мм (3 бр.); от светлосиньо полупрозрачно стъкло, цилиндрични, с дълж. 6 мм, деб. 2 мм (5 бр.); от небесносиньо полупрозрачно стъкло, цилиндрични, с дълж. 6 мм, деб. 2 мм (2 бр.); от черно непрозрачно стъкло, спираловидна тръбичка, с дълж. 12 мм, деб. 2 мм (1 бр.); от безцветно прозрачно стъкло, диам. 18 мм, деб. 9 мм, отвор 6 мм (1 бр.); от тъмнокафява стъклена паста, с биконична форма, с дълж. 13 мм, деб. 6 мм (1 бр.); от синкавозеленикав пясъчник, подобно на мънистата от могила V, гроб № 5, диам. 15 мм, деб. 10 мм, отвор 7 мм (1 бр.).

Гроб № 14. В ЮИ сектор, на дълбочина 2 м, на 0,30 м от И ос и на 9,40 м от Ю ос, бе погребано дете чрез трупозаравяне, положено направо на земята, ориентирано изток—запад, с ръце отстрани на тялото. Дължина на скелета 1,12 м. До черепа бе изправена малка плоскодънна амфора (обр. 29) с яйцевидна форма, с къса шийка и фуниевидно устие, с две плоски, къси, широки дръжки, леко канелирани с пръсти. Дъното е с високо столче. Изработена е от бледожълта пречистена глина. Покрита е с червен лак, почти измит. Размери: вис. 19 см, шир. 13 см, диам. на отвора 6 см, на дъното 6 см, деб. на стените 5—6 мм (обр. 28₁₃ и табл. Д VI_{14,1}) (инв. № А 280). Същата по форма амфора ни е позната от могилен гроб при Н. Загора.¹ Подобна амфора, покрита до половината с червен лак, притежава и Нар. музей в Ст. Загора.

Гроб № 15. В ЮИ сектор, на дълбочина 1,20 м, на 7,60 м от центъра, под западното ребро на могилата, открихме погребение чрез трупозаравяне, направо на земята, ориентирано изток—запад, разбъркано отчасти при разораване на могилата. Гробен инвентар липсва.

Гроб № 16. В СЗ сектор, също под западното ребро на могилата, на 10,5 м от центъра, на дълбочина 1,60 м имаше детско погребение чрез трупозаравяне, положено направо на земята, ориентирано изток—запад, с ръце отстрани на тялото. Дължина 1,10 м. Гробен инвентар липсва.

ДАТА НА НЕКРОПОЛА

Датирането на некропола при Протестантските гробища в Мерицлери е улеснено от някои характерни предмети и от монетите, открити в няколко от гробовете. Керамиката в общи линии повтаря най-често срещаните в римската епоха форми, което улеснява още повече относителното датиране на гробовете. Посочените в текста паралели свидетелствуват за преобладаване на форми, характерни за първите векове на н. е. Смятаме, че най-точно могат да се датират бронзовите съдове от гроб № 1 на могила II — нач. на II в. от н. е. Сребърната фибула, стъклената паница и бронзовата лампа от същия гроб се отнасят също към това време. Това важи и за бронзовите фибули от гробове № 3 и 5 на могила I, железния стол от гроб № 9 на могила III и т. н. Някои погребения са датирани с по няколко монети (гроб № 2, 8 и 10 на могила V; гроб № 13 на могила VI и др.) от III—IV в. Това показва, че разкопаният некропол в Мерицлери е просъществувал сравнително дълго време — от началото на II в. докъм средата на IV в. от н. е.

¹ Н. Койчев, Нови находки в Новозагорско, ИАИ, XVIII, стр. 368, обр. 369.

НАЧИН НА ПОГРЕБЕНИЕ

Погребенията в некропола са извършени по два начина: чрез изгаряне и чрез заравяне на трупа. От всичко 53 погребения 34 са извършени чрез трупоизгаряне и 19 чрез трупозаравяне, или $\frac{2}{3}$ са погребения чрез трупоизгаряне, а $\frac{1}{3}$ чрез трупозаравяне. Ето разпределението

Могила	Изгаряне	Заравяне	Всичко
I	6	1	7
II	7	1	8
III	8	1	9
IV	—	3	3
V	4	6	10
VI	9	7	16
Всичко	34	19	53

им по могили:

Тези данни биха добили смисъл, ако вземем пред вид времето, през което са извършени различните погребения. Трябва да отбележим, че в нашия некропол и двата начина на погребение се срещат през цялото време.

1. В могили I, II и III има само по едно погребение, извършено чрез трупозаравяне, но както главните, така и вторичните погребения тук се датират от нач. на II до III в. включително, т. е. през този период преобладават

погребенията чрез трупоизгаряне, но се среща и трупозаравянето.

2. В могила VI главните погребения (№ 13 и № 14) са чрез трупозаравяне и датират от III в. на н. е. В същата могила са извършени още 5 вторични погребения с трупозаравяне и 9 вторични погребения чрез трупоизгаряне, които са от втората половина на III в. до нач. на IV в. Ясно е, че до края на III в. в некропола все още преобладава трупоизгарянето.

3. В могили IV и V повечето погребения са извършени чрез трупозаравяне. Тук веднага трябва да обърнем внимание на факта, че в могила IV всички погребения са най-рано от края на III в. и от IV в., а в могила V — предимно от IV в., т. е. през IV в. вече трупозаравянето се среща по-често от изгарянето на трупа.

Предполагаме, че докато е съществувало селището или по-точно докато са извършвани погребения в по-късните по време могили (могили IV, V и VI), нищо не е пречило да се използват и по-ранните могили, така както се използват изобщо могилите за вторични погребения даже и през средновековието. Но тук се забелязва, че в могили I, II и III липсват погребения от IV в.

Погребенията чрез трупоизгаряне са няколко вида:

1. При някои случаи изгарянето става на самото място, на естествения терен (мог. I, гроб № 7, мог. II, гроб № 1 и № 5). След изгарянето върху огнището е натрупан могилният насип, като преди това са наредени даровете, обикновено в няколко групи. Това са главни погребения. Някои вторични погребения са извършени на изкопана в края на могилата заравнена площадка, на която е станало и изгарянето (мог. I, гроб № 5 и мог. III, гроб № 7).¹

2. Погребение в предварително изкопан на естествения терен гроб, когато изгарянето става в самия гроб (мог. III, гроб № 9), след което е насипан могилният насип.

3. Погребения, при които изгарянето става извън могилата, а останките от покойника, събрани в глинен съд-урна, са заровени плитко по повърхността на могилата (дълб. от 0,30 до 0,60 м на самото място). До урната са поставени най-често още един или няколко съда обикновено малки глинени панички с две дръжки. Тези вторични погребения са най-многобройни в нашия некропол. Забележително е, че те са наредени на една хоризонтала, едно до друго, на около 1 м височина от естественото ниво (могила I, гробове № 1, 2 и 3; могила II гробове № 2, 3, 4 и 6; могила III, гробове № 2, 3 и 4; могила IV, гробове № 4, 5 и 9 и др.). При някои от тези погребения даровете — три или четири глинени съда — са наредени един върху друг (вж. напр. могила III, гробове № 3 и 4): най-отдолу широко отворена паница, върху нея паница-урна, над последната още една по-малка паница и т. н.

¹ Вж. описанието на могила I, гроб № 5.

4. При няколко погребения (могила VI, гробове № 6, 7 и 12) изгарянето на трупа е станало също извън могилата, но останките от покойника са поставени без урна направо на пръстта, в изкопана тясна дупка на малка дълбочина в могилата. Върху тях са даровете.

5. Друг случай имаме при могила V, гроб № 8. Тук в малка дупка, изкопана на повърхността на могилата, е изгорена птица, върху останките на която са сложени урната с праха на покойника (изгорен извън могилата) и другите дарове.¹

Погребенията с трупозаравяне са по-еднообразни:

1. От всичко 19 погребения при 18 случая покойникът е положен направо на земята в неоформен гроб. Само един гроб е оформен и покрит с тегули (могила II, гроб № 8).

2. При 18 гроба трупът е ориентиран изток—запад. Два от тях са с отклонение СИ—СЗ. Само един гроб е ориентиран север—юг (могила III, гроб № 1).

3. От 19 гроба 13 са с ръце, поставени отстрани на тялото. Друго положение не е установено. В останалите 6 гроба поради разбъркване положението на ръцете не е ясно.

4. От 19 погребения с трупозаравяне 9 са без инвентар. Към останалите 10 има глинени или стъклени съдове, монети, мъниста, апликации от коланна украса, токи и т. н.

* * *

Преди всичко прави впечатление, че някои от могилите (могила II, могила IV и могила VI) са оформени от затрупването на няколко (по две) могилки, при което е образувана една по-голяма могила. През 1960 г. при разкопките на две надгробни могили в с. Д. Росица, Търговишко, Д. Овчаров е установил, че могилният насип на една от могилите е образуван от обединяването в една на няколко предварително насипани малки „могилки“.² От публикувания материал се вижда, че погребение е намерено само в една от „могилките“.³ Ясно е, че в този случай отделните „могилки“ са били част от могилният насип на една могила. Те ни показват само особения начин на насипване на тази могила. В Мерицлери случаят е друг. Тук имаме по две първоначални могилки, близки по време, затрупани допълнително с общ насип, от който е оформена една могила, но във всяка от малките могилки, които са в състава на голямата могила, има отделно централно погребение.⁴

Може да се предположи, че в отделните малки могилки, съединени в една голяма, са погребани хора, свързани с роднинство.

Освен начина на насипване на могилите спасителните разкопки на некропола при Мерицлери ни дадоха възможност да установим погребалните обичаи в един район, който не е проучван системно. Придобит бе богат материал от глинени, бронзови и стъклени съдове, накити, оръжия, повечето от които могат да се датират сравнително точно. Благодарение на метода на работа, който приложихме неотстъпно в Мерицлери,⁵ успяхме да проследим и документираме голямо количество вторични погребения от сравнително малки могилки. В нашата литература такива погребения почти липсват.

¹ Между останките от покойника на гроб № 3 от могила I също имаше горели кости и нокти от птица, черупки от орехи и др., но те бяха поставени в урната, т. е. горели са заедно с покойника извън могилата.

² Д. Овчаров, Могилни погребения при с. Д. Росица, Търговишко, Археология, III, 1961, кн. 4, стр. 61 и сл.

³ Пак там.

⁴ При разкопаването на могила I в Хасково през 1963 г. се натъкнахме на същия начин на насипване на могилата. Тя бе образувана от малки могилки, всяка с диаметър около 10 м и вис. около 2 м. Те също имаха отделни главни (централни) погребения.

⁵ Прилагането на този метод стана по указания на др. Мария Чичикова, н. сътрудник при АИ на БАН, на която изказвам благодарност за оказаната помощ.

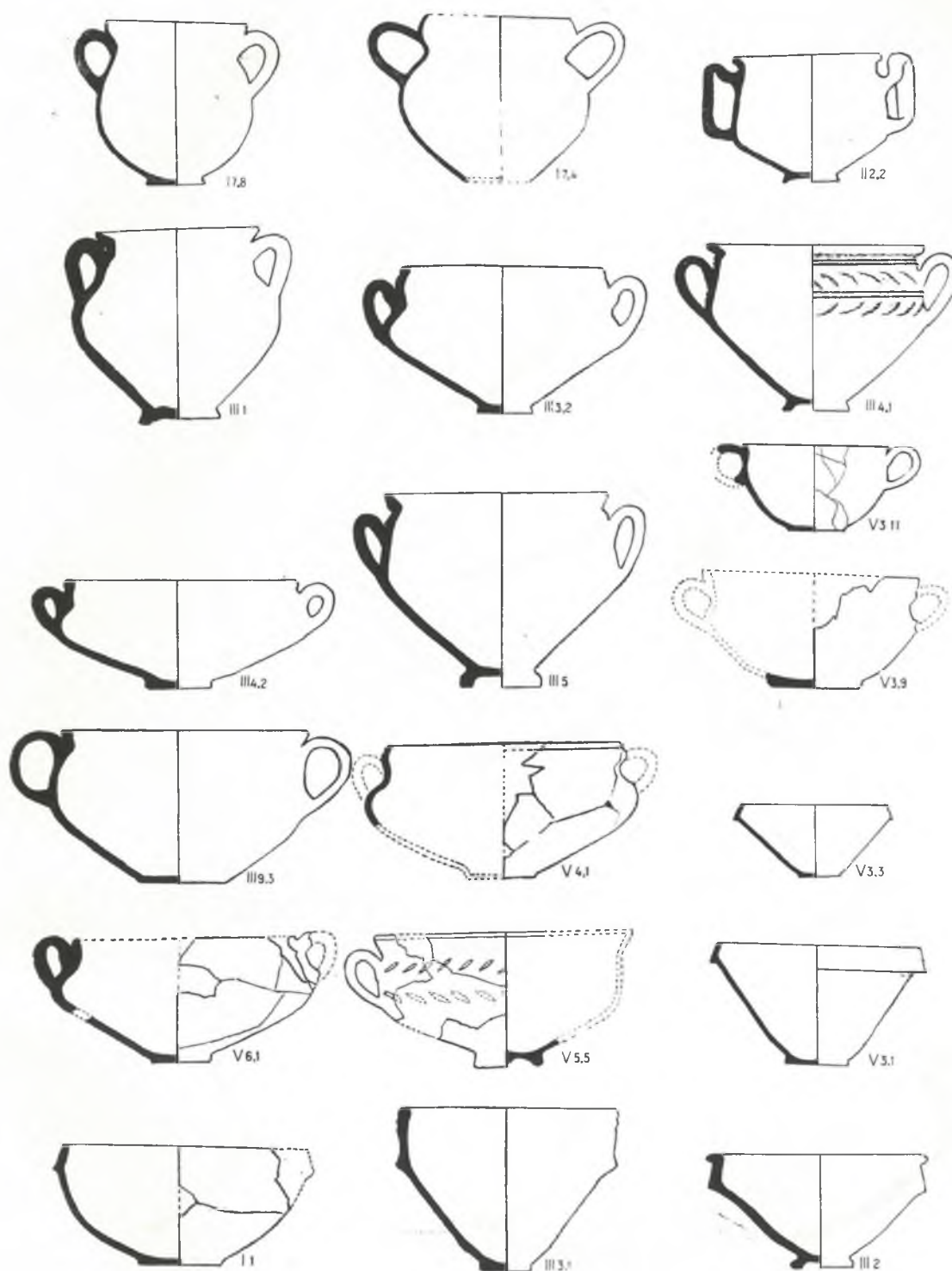

Табл. А. Материали от некропола в Мерицлери
 (първото число означава номера на могилата, второто — на гроба,
 третото — на предмета в описанието на гроба)
 Tafel A. Funde aus der Nekropole in Meriçleri
 (die erste Zahl bedeutet die Hügelnummer, die zweite die Grabnummer,
 die dritte die Nummer des Gegenstands in der Beschreibung des Grabes)

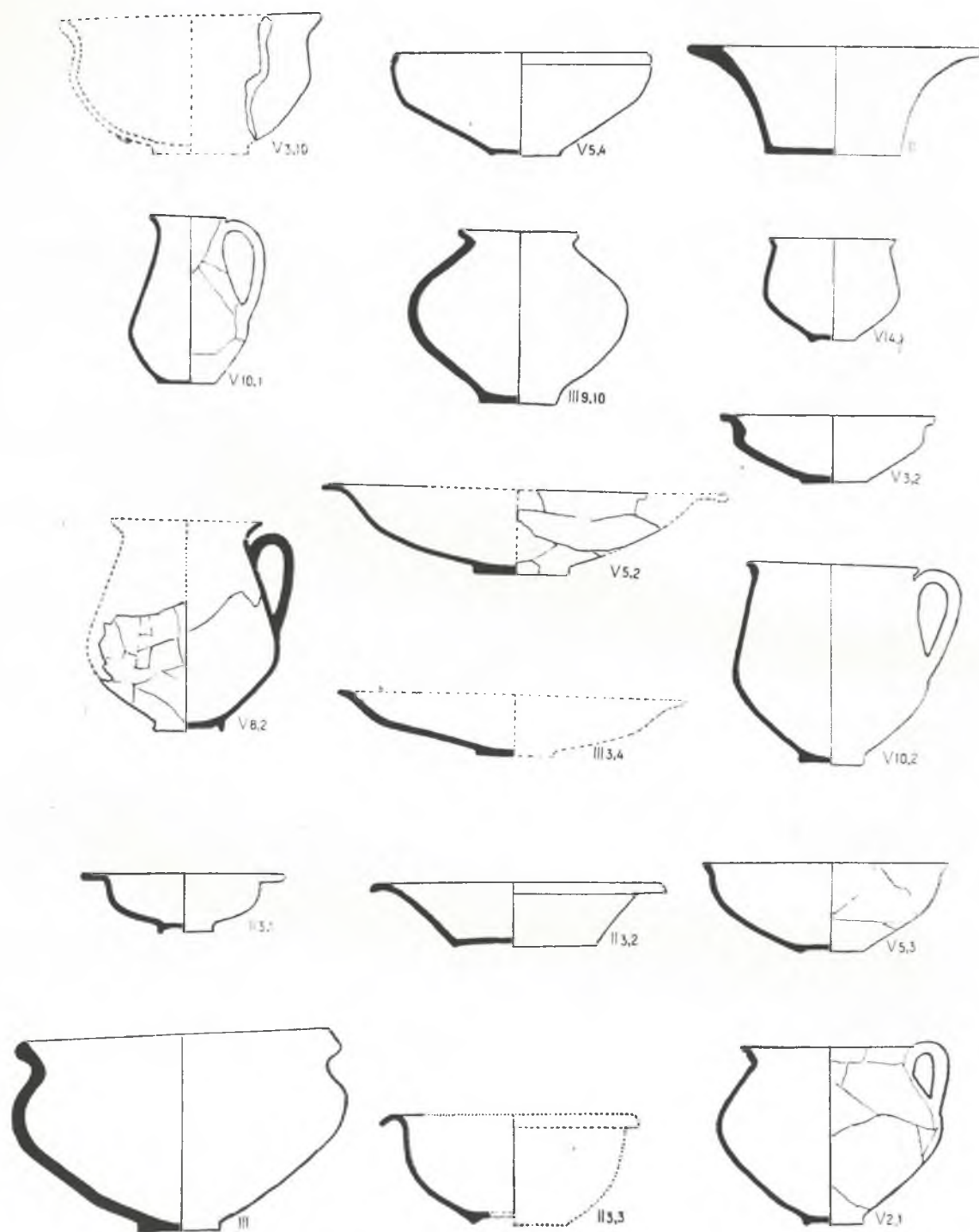

Табл. Б. Материали от некропола в Меричлери
Tafel B. Funde aus der Nekropole in Meriçleri

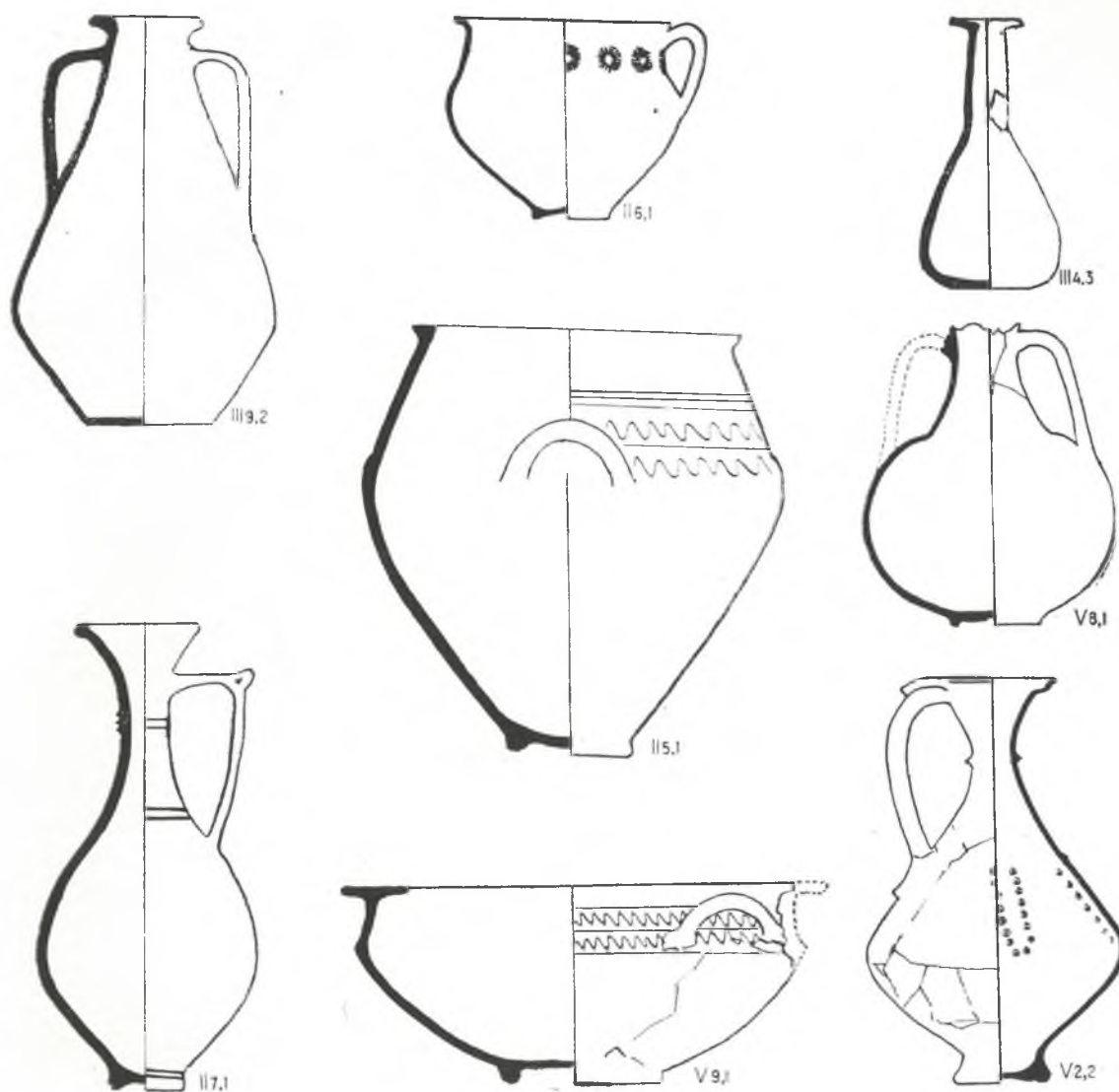

Табл. В. Материали от некропола в Мерицлери
Tafel B. Funde aus der Nekropole in Meriçleri

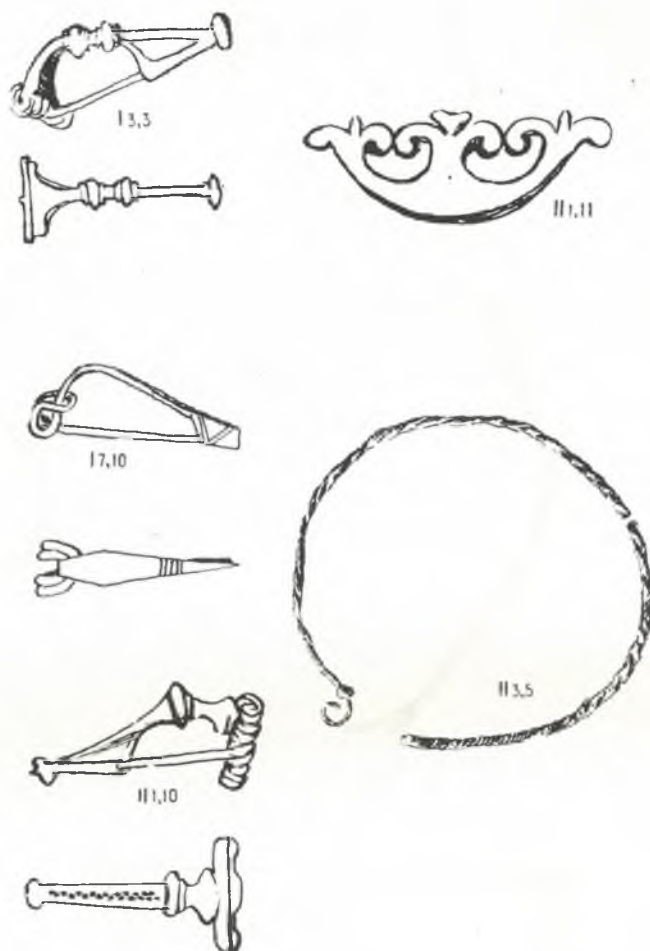

Табл. Г. Материали от некропола в Мериçлери
Tafel Г. Funde aus der Nekropole in Meriçlerî

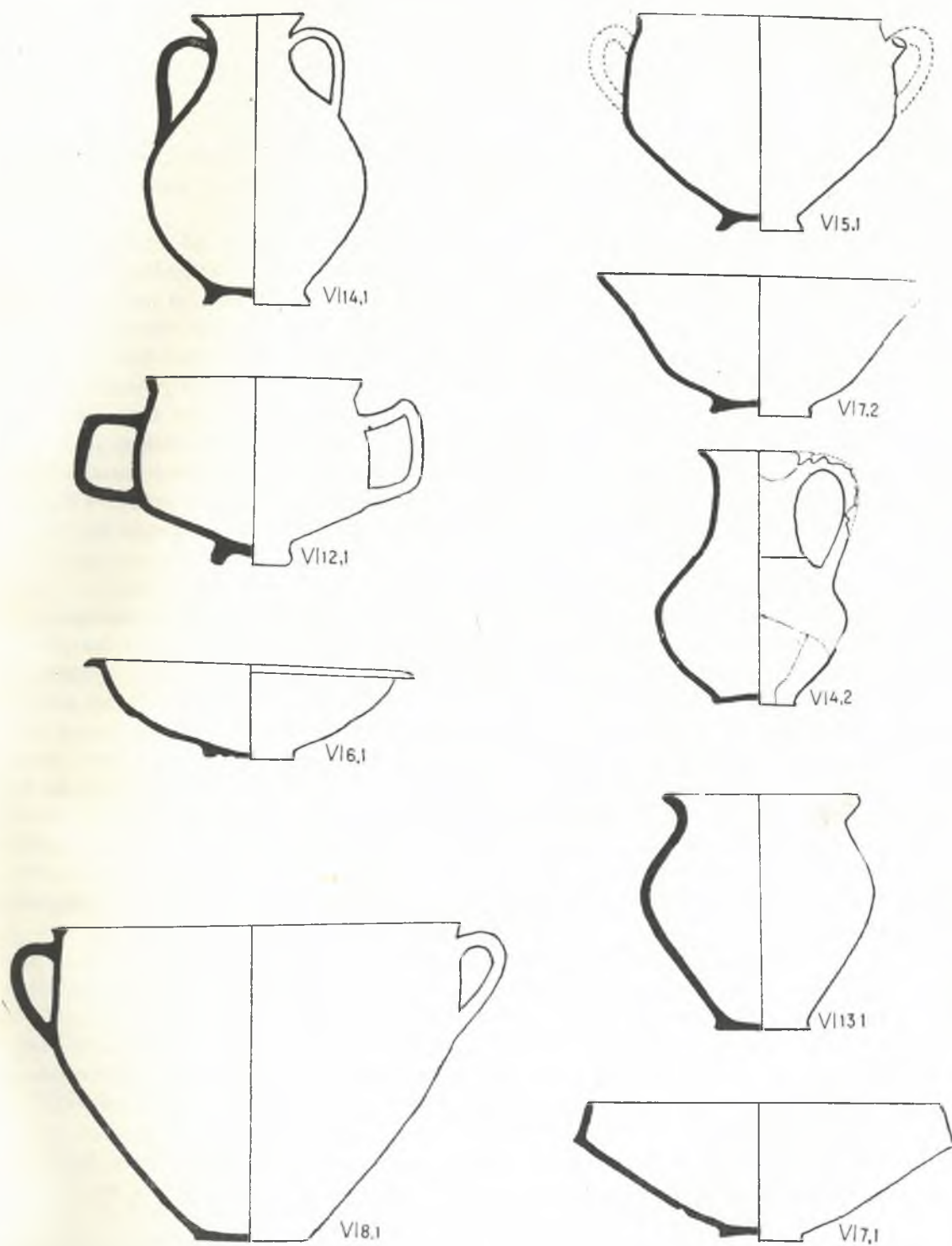

Табл. Д. Материали от некропола в Мерицлери
Tafel Д. Funde aus der Nekropole in Meriçleri

AUSGRABUNG EINER THRAKISCH-RÖMISCHEN HÜGELNEKROPOLE IN MERIČLERI

D. ALADŽOV

(Zusammenfassung)

Es werden die Ergebnisse der bei Rettungsgrabungen in der Ortschaft „Protestantischer Friedhof“ bei Meričleri, Bezirk Haskovo, (7 km nördlich des Flusses Marica) freigelegten sechs Hügelgräber mitgeteilt.

In verhältnismäßig kleinen Hügeln (0,50 bis 3 m Höhe) wurden insgesamt 53 Primär- und Sekundärbeisetzungen, mit verschiedenartigem, gut erhaltenem Grabinventar aufgedeckt. Im Hügel III ist das Grab Nr. 9 charakteristisch, das aus zwei Abteilungen besteht und im natürlichen Gelände ausgegraben worden ist. Der Tote war in einen Holzsarg gelegt und mit diesem im Grabe selbst verbrannt worden. Vom Grabinventar sind ein zusammenlegbarer eiserner Stuhl und eine Tonamphore bemerkenswerter. Im Hügel II wurden zwei Primärbeisetzungen aufgedeckt. In dem einen Grab fanden sich die fürs Ende des 1. Jahrhunderts u. Z. charakteristischen bronzenen Kasserollen, nebst einer silbernen Fibel, einer bronzenen Lampe und mehreren Glasgefäßen. In einigen Gräbern der Hügel V und VI wurden Münzen vom Anfang des 4. Jh. u. Z. sowie verschiedenartige Tongefäße gefunden: Krug (Grab Nr. 2, Hügel V), Kanne (Grab Nr. 11, Hügel VI) u. a. m. In den meisten Sekundärgräbern fand sich ein sehr spärliches Inventar, mitunter nur ein kleines Tonnäpfchen.

Die Erforschung der Nekropole läßt folgende Schlüsse zu:

In der Nekropole beobachtet man während der ganzen Zeit beide Bestattungsweisen. Im 2. und 3. Jahrhundert herrscht die Verbrennung, im 4. Jahrhundert die Beerdigung vor. Im ganzen sind in der Nekropole 34 Beisetzungen durch Verbrennung und 19 durch Beerdigung feststellbar.

Die Leichenverbrennung erfolgte entweder in situ oder außerhalb des Hügels. Im zweiten Fall wurde die Asche des Toten gesammelt und in einer Tonurne 30—40 cm unter der Hügeloberfläche eingegraben (Sekundärgräber). Von diesen beiden Feuerbestattungsweisen sind einige Abarten feststellbar. Bei manchen Bestattungen befindet sich die Verbrennungsstelle an der Peripherie des Hügels. In anderen Fällen erfolgte die Verbrennung ebenfalls außerhalb des Hügels doch wurden die Überreste in ein in den Hügel gegrabenes Grübchen (ohne Urne) beigesetzt. In allen hier beschriebenen Fällen wurden Grabbeigaben gefunden: Ton-, Glas- und Bronzegefäße, Speere, Messer und sonstige Gegenstände. Manche wurden mitverbrannt, andere nach der Verbrennung ins Grab gelegt.

Bei den Erdbestattungen wurden die Leichen unmittelbar in der Erde, mit Kopf nach Osten und seitlich angelegten Händen beigesetzt (nur ein Fall war in Nord-Süd-Richtung orientiert). Christliche Gräber wurden nicht festgestellt.

In Meričleri fällt eine Besonderheit in der Aufschüttungsart der Gräber auf. Manche Hügel sind in der Weise gebildet worden, daß zwei kleinere Hügel nachträglich, durch gemeinsames Aufschütten, zu einem großen Hügel vereinigt wurden. Jeder der beiden kleinen Hügel birgt ein Primärgrab. Wahrscheinlich sind Verwandte in dieser Weise beigesetzt worden.

Das beim Grab Nr. 7 im Hügel I gefundene eiserne Schwert mit kupferner Scheide sowie die Bronzefibel und ein eiserner Sporn zeugen von noch nicht überlebten Traditionen aus der Latène-Zeit, die man auch bei einigen anderen Gräbern beobachtet.

Die ungefähre Datierung der Nekropole in Meričleri wird durch einige kennzeichnende Gegenstände, wie zum Beispiel die gefundenen Münzen, ferner die Keramik mit ihren typischen Formen aus der römischen Kaiserzeit, wesentlich erleichtert.

Bei der freigelegten Nekropole in Meričleri handelt es sich um eine heidnische Nekropole die verhältnismäßig lange Zeit bestanden hat — vom Anfang des 2. Jh. u. Z. bis Mitte des 4. Jh. u. Z.

ТРАКИЙСКИ ПОДРАЖАНИЯ НА БРОНЗОВИ МОНЕТИ ОТ МАРОНЕЯ

Йорданка Юркова

Един от най-интересните въпроси из областта на античната нумизматика обхваща така наречените варварски подражания. Този въпрос е особено важен за нас, тъй като най-голямата част от тези „варварски имитации“ е била изработвана от траките и техният значителен дял в паричната циркулация в нашите земи през IV—I в. пр. н. е. е засвидетелствуван в многобройните колективни находки.

Добре известно е обстоятелството, че траките са изработвали свои варваризирани подражания на монети, придобили широка популярност както поради чистотата на тяхната сплав и тегло, така и поради тяхното масово разпространение. Такива са били главно монетите на Филип II, Александър III, Филип III Аридей и малко по-късно тасоските тетрадрахми.¹ При това тракийските подражания на тези монети са били изработвани и пускани в обръщение тогава, когато на пазара започвал да се чувствува недостиг от оригиналните монети.

Следователно ние отнасяме тракийските подражания към период, в който се прекратява коването или вносът на съответните оригинали.

Всички познати досега подражания, за които вече споменахме, са от сребро. Затова и още по-голяма новост представляват за нас варваризираните бронзови имитации на монетите на град Мароней, носещи върху лицето си изображението на кон, препускащ най-често надясно, а върху опакото — лоза в квадрат. Конят и лозата са най-характерните монетни типове за маронейските монети. Приема се даже,² че конят играе роля на *παράσημον* (герб) на град Мароней, а лозата — символ на Дионис или Марон (митически основател на града) — напомня за прочутите маронейски вина. Тези бронзови маронейски монети се датират от първата половина на IV в. пр. н. е. (400—350 г.).³ За край на автономното маронейско монетосечене се приема 353 г. пр. н. е., в която Филип II превзел Абдера и Мароней, атински съюзни градове.⁴

В същност обаче едно по-подробно запознаване с историята на Мароней през този период едва ли би позволило да приемем 353 г. пр. н. е. като абсолютна граница на нейното автономно монетосечене. Мароней, богата гръцка колония, е поддържала оживени търговски

¹ Макар и по-рядко, срещат се варваризирани подражания на някои други антични монети, циркулирали в нашите земи. Такива са тетрадрахмите на Патрай (вж. Т. Герасимов, Подражания на леонския цар Патрай (335—315), ИАИ, XXVI, 1963, стр. 270 и сл.); тетроболите на Истиея (вж. Т. Герасимов, Тракийски подражания на тетроболите на Истиея, ИАИ, XXII, 1959, стр. 336 и сл.); тетрадрахмите на I македонска област (вж. K. Pink, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, Budapest, 1939, tabl. XXIX, № 601—603); драхмите на Дирахсион (в находката от с. Белица, Разложко); Г. Кацарова, Нови данни за датировката на тетрадрахмите на остров Тасос от втори период на монетосеченето му и на тракийските му тетрадрахми от I в. пр. н. е., ИАИ, XXVII, 1964, стр. 143.

² Babelay V. Head, *Historia numorum*, Oxford, 1911, стр. 249 и сл.

³ Вж. B. V. Head, цит. съч., стр. 249; J. Varoucha Christodouloupolous, *Acquisitions du Musée Numismatique d'Athènes*, BCH, LXXXVI, 1962—II, стр. 421 и сл.

⁴ Г. Кацаров, Цар Филип II Македонски, София, 1922, стр. 132—133.

връзки с траките. За нуждите на интензивната си търговска дейност тя започва още през V в. пр. н. е. да сече сребърни монети. От своя страна обаче и одрисите, северни съседи на Моронея, оказвали влияние върху нейното развитие. Така след преустройството на Атинския морски съюз от Перикъл само Маронея, Абдера и Енос продължили да сечат сребърни монети, докато другите подвласни градове секли само дребни медни монети или прекратили напълно автономното монетосечене. Маронея, Енос и Абдера дължали това свое изключително право¹ само на съседството с одрисите.

По-късно, за първата половина на IV в., имаме много малко сведения, които да ни говорят за отношенията между Маронея и одрисите. Естествено е, че търговските връзки между тях са продължавали. За това ни свидетелствува интензивното маронейско монетосечене както на сребърни, така и на медни монети. За някаква политическа зависимост на Маронея от одрисите през този период не би могло да се говори. Така, когато в 361 г. пр. н. е. избухнала война между Маронея и Тасос, атиняните били тези, които принудили двете воюващи страни да се споразумеят, докато за Котис, намиращ се тогава на върха на своята власт, не се споменавало нито дума.² След смъртта на Котис в 359 г. одриското царство било разделено на три части, владени от Берисад, Амадок и Керсоблепт. Излишно е да се впускаме тук в подробности при определяне точните граници на тези три царства. За нас е интересно само да знаем, че Демостен определя земята около Маронея като подвласна на Амадок,³ който е владеел южните склонове на Родопите и земите по горното и средното течение на р. Арда. Нямаме никакви сведения, които да ни показват какви са били точно отношенията между Маронея и Амадок. Обаче знаем един важен факт, потвърден от достигналите до нас екземпляри, а именно че монетарницата в Маронея е секла бронзови монети с името на Амадок.⁴ Тези монети носят върху едната си страна характерните за Маронея типове — лоза, грозд и предната половина на кон, а върху другата — двойната брадва, отличителен знак на тракийските царе. Върху лицето на тези монети наред с двойната брадва стои името на Амадок, а върху опакото — името на монетния магистрат,⁵ което е още един важен признак, че те са сечени в Маронея. Ние не знаем точно годините на царуването на Амадок. Името му е споменато за последен път в 351 г. пр. н. е.⁶ За негов наследник се приема Терес II.⁷ И от него имаме медни монети, сечени в Маронея, които се отличават от монетите на Амадок само по името на царя. И върху опакото на Тересовите медни монети се намират имена на маронейски монетни магистрати.⁸ Като имаме пред вид, че Терес е царувал приблизително до 343/41 г. пр. н. е. и че Маронея е сякла медни монети и за него, както и за неговия предшественик Амадок, ни става ясно, че в никакъв случай не можем да приемем 350 г. пр. н. е. като година, в която Маронея, превзета от Филип II, прекъсва своето автономно монетосечене. Може би е най-правилно да приемем, че властта на Филип II над Маронея е била първоначално поне до 341 г. пр. н. е. номинална и се е изразявала само в забрана над сеченето на сребърни монети. Това, че Маронея е запазила през този период известна автономия и правото да сече медни монети, показват и имената на монетните магистрати върху монетите на Амадок и Терес. Сеченето на монетите на Амадок и Терес от монетарницата на Маронея поставя въпроса за отношенията между Маронея и тракийските царе. Съвсем естествено е да приемем тези отношения за добри. И даже ако направим аналогия с подобни примери, ко-

¹ E. Babelon, *La politique monétaire d'Athènes*, Revue Numismatique, Paris, 1913, стр. 477 и сл.

² М. Тонев, Приноси към историята на траките, сп. Беломорски преглед, т. I, 1942, стр. 197.

³ Пак там, стр. 199.

⁴ Н. Мушмов, Монетите на тракийските царе, София, 1927, табл. I, № 14—18.

⁵ B. V. Head, цит. съч., стр. 240 — върху опакото на медна Амадокова монета около лозата, обградена в рамка, се чете името на монетния магистрат: *ΕΓΙ ΑΗΜ[ΟΚΡΙ]ΤΟ*

⁶ М. Тонев, цит. съч., стр. 194.

⁷ М. Тонев, цит. съч., стр. 194, споменава за едно писмо на Филип II, в което се говори за някой си Терес, който в 346 г. е владеел част от Тракия.

⁸ Н. Мушмов, цит. съч., стр. 204, № 22 — *ΕΓΙ ΚΛΕΑΝΔΡ[Ο]*.

гато гръцки градове секат монети за келтите, какъвто е случаят на Кабиле, сякъл монетите на Кавар,¹ бихме могли да предположим, че и Маронея е имала известна финансова зависимост от Амадок и Терес, чиито владения са граничели непосредствено с града. Тази зависимост се е изразявала вероятно в задължението Маронея да изработва и доставя на тракийските царе определено количество медни монети. Известно потвърждение за това бихме могли да намерим в един фрагментиран надпис върху мрамор — договор между Атина и тримата тракийски царе от 357 г., в който се определят финансовите задължения на гръцките градове, разположени по тракийския бряг, както към Атина, така и към тракийските царе.² По-късно и Филип II е респектирал за известно време отношенията между Маронея и тракийските царе, както това проличава от медните монети на Терес II. Най-правилно би било да приемем, че след 353 г. пр. н. е., когато ѝ било отнето правото да сече сребърни монети, Маронея пуска в обръщение за задоволяване нуждите на местния пазар многобройни медни монети от дребен номинал. Те имат върху лицето си изображение на кон, а върху opakото — лоза в квадратна рамка, а около нея — надпис *MAPQNITQN*. В периода (353—341 г. пр. н. е.) на постепенно завладяване на Тракия от Филип II, когато Филиповите златни, сребърни и медни монети не са били още завладели тракийския пазар, медните маронейски монети са играли значителна роля в стоково-паричната циркулация. Този факт е засвидетелствуван от колективните монетни находки.³

В Атинския музей⁴ е постъпила една минимална част от огромна находка, състояща се от няколко хиляди медни монети от Абдера и Маронея. Почти всички маронейски монети имат монограма на монетния магистрат П и К, който е и най-често срещан върху маронейските монети от с. Хисар, Крумовградско.⁵

Това е доказателство, че двете находки могат да се датират относително от един и същ период.

По всяка вероятност укриването на тази огромна находка, която е наводнила пазара в Тракия, трябва да се свърже с походите на Филип II в Тракия.⁶ Значителната роля, играна от медните тракийски монети за задоволяване нуждите на вътрешния тракийски пазар, ни обяснява и появата на техните имитации.

Най-правилно би било да приемем, че интересующите ни варваризирани бронзови монети са сечени от траките, след като Маронея спира сеченето на оригиналните. Като имаме пред вид, че Филип II в похода си от 342/341 г. пр. н. е. детронира Терес и Керсоблепт⁷ и поставя Тракия под управлението на един македонски стратег и че Маронея е сякла монети за Терес, можем да направим извода, че до 342/341 г. Маронея сече медни монети и следователно едва след тази дата трябва да отнесем и появата на тракийските подражания на нейните бронзови монети.

Обстоятелството, че Маронея е била най-тесно свързана с одриското царство на Амадок и Терес, ни дава възможност да предполагаме, че именно там са били изработвани и интересующите ни имитации. Естествено е варварските подражания да произхождат от географска област, разположена в непосредствена близост до Маронея, област, в която ориги-

¹ Т. Герасимов, Где са сечени тетрадрахмите на Кавар, келтски владетел в Тракия, ИАИ, XXII, 1959, стр. 115 и сл.

² М. Тонев, цит. съч., стр. 204.

³ Т. Герасимов, Колективни находки на монети през 1939 год., ИБАИ, XIII, 1939, стр. 345; Т. Герасимов, Колективни находки на монети през 1933 и 1934 г., ИБАИ, VIII, 1934, стр. 473; Н. Мушмов, Колективни находки на монети, ИБАИ, VII, 1932, стр. 424; Т. Герасимов, Съкровища на монети, открити в България през 1962 г., ИАИ, XXVII (под печат): с. Хисар, Кърджалийско, Гърне с дребни бронзови монети от Маронея (IV в.) — лице — кон, езлещ надясно; opakо — лоза в квадратна рамка.

⁴ Varoucha Christodoulou, цит. съч., стр. 421.

⁵ Т. Герасимов, цит. съч. (под печат).

⁶ Varoucha Christodoulou, цит. съч., стр. 421.

⁷ Я. Тодоров, Тракийските царе, ГСУ, кн. XXIX, 7, стр. 55 и сл.

налните монети са били широко известни и ценени. Такава област е Южна и Югоизточна Тракия. Единствените ни познати засега колективни находки, съдържащи интересующите ни имитации на маронейските бронзови монети, са намерени именно в Югоизточна Тракия в района на днешния град Елхово и са доказателство за масовата им циркулация в този район.

Не би ли било правилно и логично да търсим тогава и „производителите“ на тези имитации всред траките, обитаващи тази област.

Находката от Къзълагач (дн. Елхово) съдържа 240 бронзови „варварски“ подражания на монети на Мароней и Абдера. За съжаление обаче ние притежаваме само кратки библиографски данни¹ за тази находка, която повече от половин век стои затворена в нумизматичната сбирка при Археологическия музей — Загреб. Така ние нямаме сведения нито за процентното съотношение на варварските подражания на маронейските и абдерските монети в находката, нито за това, от какъв номинал са подражанията на бронзовите абдерски монети. Неясен остава за нас и въпросът за степента на варваризация на тези монети.

Находката от с. Голямо Крушево, Елховско,² съдържаща множество бронзови „варварски“ подражания на монети на Мароней и Абдера, е била за съжаление разпръсната. Само няколко екземпляра от нея са попаднали в сбирката на д-р Хараланов в Коларовград.

Тук можем да дадем описанието на петте маронейски имитации, с които засега разполагаме. При това две от тях са били намерени в извора на Aquae Calidae.

1. Лице — кон, препускащ надясно.

Опак — лоза в квадратна рамка.

Мед; Д=14 мм. Обр. 1₁.

Конят има несъразмерно удължена глава, увеличен корем и дълга опашка. Местният гравьор се е опитал да предаде под коня и монограма на монетния магистрат. Тя е варваризирана във вид на триъгълник.

Лозата върху opakото е представена като дърво с четири увиснали клончета. Чрез точки, неорганически свързани с клончетата, гравьорът се е опитал да предаде гроздовете на лозата. Надписът около рамката е също така варваризиран — *NPCHΩV* и е невъзможно почти да се открие у него оригиналният прототип *MAPΩNITΩN*. М е така видоизменена, че прилича на разкрячена N, първата омега е приела формата на нашето C, а крайната N прилича на латинската V. Липсват напълно три букви — A, I и T. Единствено P е запазила своята основна форма.

Все пак този, макар и варваризиран надпис, както и известната релефност на изображението върху тази монета, която изчезва напълно върху останалите още по-варваризирани екземпляри, ни дават право да дадем описаната монета като пример на варваризация — I степен, при която имитациите се оказват най-близки до оригиналите.

Към първата степен на варваризация можем да отнесем и следващия екземпляр.

2. Лице — кон, препускащ наляво.

Опак — лоза в квадратна рамка.

Мед; Д=12 мм. Обр. 2.

Конят е също с удължена глава — подобно на предишния екземпляр. И тук имаме опит да се представи, варваризирано разбира се, монограмът под коня. Лозата върху opakото е предадена също схематично като дърво с увиснали клончета.

От подхлъзването на печата буквите от надписа не са могли да излязат. Виждат се очертанията само на една буква — N.

3. Лице — кон, препускащ наляво.

Опак — лоза в квадратна рамка.

Мед; Д=13 мм. Обр. 1₂.

¹ Vjesnik Hrvatskoga archeol. društva, N. S., VII, 1905, стр. 232 и сл.; P. Noe, A Bibliographie of Greek Coins Hoards, New York, 1937, стр. 153.

² Т. Герасимов, Колективни находки на монети, ИБАИ, XV, 1946, стр. 239.

1

2

3

4

Обр. 1
Fig. 1

1

Обр. 2
Fig. 2

Конят е с извънредно дълга глава, която е взела почти формата на хобот. Шията също е несъразмерно дълга по отношение на тялото. Липсва релефност. Нямаме дори и опит за предаване монограма на монетния магистрат.

Лозата върху опакото е предадена още по-варваризирано, отколкото върху предидущите два екземпляра. Тук гравьорът е свел изобразяването на лозата до четири, подобни на бръшлянови листа дъгички. Това е вече втората степен на варваризация. Името на Мароней около квадратната рамка е представено чрез някакви неразгадаеми чертички. Отчетливо се вижда само едно М с разкрачени рамене.

4. Лице — кон, препускащ наляво.

Опакото — лоза в квадратна рамка.

Мед; Д = 16 мм. Обр. 1₃.

Тук имаме напълно варваризиран кон с глава във форма на хобот, поставена върху една прекалено дълга шия. Лозата е предадена чрез четири точки в рамка. Вместо надпис се виждат също две точки. Това е третата степен на варваризация.

Подобен екземпляр е и следващият.

5. Лице — кон, препускащ наляво.

Опакото — лоза в квадратна рамка.

Мед; Д = 14 мм. Обр. 1₄.

И тук конят е с дълга шия и неестествено удължена глава. Лозата е представена чрез четири малки квадратчета, във всяко от които се намира по една точка.

Имитациите на маронейските монети, с най-характерните белези на които ние се запознахме, са първите тракийски подражания на бронзови антични монети, чието предназначение е било да задоволяват нуждите на вътрешния пазар.

IMITATIONS THRACES DE MONNAIES DE BRONZE DE MARONÉE

I. IOUROKOVA

(Résumé)

Les premières imitations thraces de monnaies de bronze antiques, destinées au marché intérieur étaient les imitations barbares de bronze de monnaies de Maronée. Elles portent sur l'avvers la représentation d'un cheval galopant le plus souvent vers la droite et sur le revers une vigne dans un carré.

L'auteur rejette la supposition, selon laquelle l'année 353 av. n. ère serait la date limite de la frappe autonome des monnaies de Maronée. Il serait d'après lui plus exacte d'admettre que le pouvoir de Philippe II sur Maronée était au début purement nominal, du moins jusqu'en 341 av. n. ère et ne consistait que dans l'interdiction de frapper des monnaies d'argent.

Les noms de magistrats monétaires sur les monnaies d'Amadok et Teres, frappées dans les ateliers monétaires de Maronée, prouvent que cette ville avait gardé à cette époque une certaine indépendance et le droit de frapper des monnaies de cuivre.

Lorsque Philippe II (353—341 av. n. ère) conquiert peu à peu la Thrace et que ses monnaies d'or, d'argent et de cuivre n'avaient pas encore envahi ce pays, les monnaies de cuivre de Maronée de petite valeur nominale jouaient un rôle important dans les échanges commerciaux, ce que viennent confirmer les trésors monétaires.

Les monnaies de bronze barbarisantes que font l'objet de cette étude furent émises après que Maronée cessa la frappe de ses monnaies originales, soit après 342/341 av. n. ère. Le fait que Maronée ait entretenu des relations très étroites avec le royaume des Odrysses d'Amadok et de Teres, nous autorise de croire que c'est précisément là que ces imitations furent fabriquées.

On remarque sur les exemplaires que nous possédons trois degrés différents de représentations barbarisées.

РАСКОПКИ МНОГОСЛОЙНОГО ПОСЕЛЕНИЯ У СЕЛА ЕЗЕРО БЛИЗ Г. НОВА ЗАГОРА В 1963 ГОДУ

Георги Ил. Георгиев и Н. Я. Мерперт (Москва)

В 1963 г. болгаро-советская экспедиция продолжила раскопки многослойного поселения близ г. Нова Загора, именуемого также Дипсийской могилой. Поселение расположено в трех километрах от города, на лугу с рядом заболоченных участков и небольшим водоемом у южной полы холма. Подобное расположение у края болота не является в данном случае исключением. Оно характерно и для других первобытных поселений Болгарии. В качестве примеров в Юго-Восточной Болгарии достаточно указать Азмашку могилу, целиком раскопанную в 1960—1963 гг.¹, Дончеву могилу² и ряд других. Причину такого расположения следует, очевидно, видеть в природной защищенности поселений, наличии постоянных водных ресурсов и значительной увлажненности почвы, что облегчало использование ее для примитивного земледелия. Далеко простирающиеся вокруг поселений луга, частично заливаемые во время весенних паводков, создавали достаточно благоприятные условия и для развития скотоводства.

Раскопки Азмашкой могилы доказали, что в эпоху ее существования уровень почвенных вод был несколько ниже современного и, следовательно, распространение заболоченных участков было меньшим. Такие же условия были характерны и для поселения у с. Езеро. Однако, не вызывает сомнений наличие теперь и в древности значительных увлажненных участков, а также основного водоема — реки Горный Азмак, на которой в нескольких километрах к востоку расположено еще одно поселение — так называется Чук-Татарска могила у с. Падарево.

Остатки многослойного поселения у с. Езеро ныне представляют собой овальный в плане холм (селищна могила), несколько вытянутый с востока на запад. Размеры его по основанию примерно 200×145 м, наивысшая точка достигала 9 м от уровня поля.

Поселение уже давно привлекало внимание археологов. Раскопки его начались в 1952 г. и производились с некоторыми перерывами вплоть до 1958 г. под руководством В. Микова при постоянном сотрудничестве основателя и директора Новозагорского музея Н. Койчева.³ Исследования велись на средства указанного музея. За эти годы на поверхности поселения была вскрыта весьма значительная площадь. Правда, на большинстве участков были вскрыты лишь верхние напластования на глубину не свыше 1 м. Только в центральной части поселения на сравнительно небольшой площади была достигнута глубина 3,10 м. Раскопками засвидетельствовано наличие на поселении слоя XII—XIV вв. (остатки болгарской деревни), слоя поздне-

¹ Г. Ил. Георгиев, Азмашката селищна могила край Стара Загора, Археология, год. IV, 1962, кн. I, стр. 58 и сл.; его же, Главни резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 г., ИАИ, XXVI, 1963, стр. 157 и сл.

² П. Детев, Селищната могила при с. Биково, ГМПО, I, 1954, стр. 151 и сл.

³ В. Миков, в сб. Последните археологически разкопки в България (под ред. на Д. П. Димитров), 1955, стр. 14—15.

римского и византийского времени, а также чрезвычайно мощного и насыщенного слоя раннего бронзового века. Отдельные находки позволяли предполагать наличие и более ранних слоев, относящихся к энеолиту и неолиту. Огромные материалы из этих раскопок хранятся ныне в Новозагорском музее и составляют наиболее значительную для территории Болгарии коллекцию находок раннего бронзового века.

В 1961 г. раскопки поселения были возобновлены болгаро-советской экспедицией под руководством В. Микова и Н. Мерперта. В западной части холма экспедицией были заложены два раскопа. Первый — стратиграфический — площадью несколько менее 100 кв. м располагался на склоне холма и полностью прорезал слой бронзового века. Здесь было установлено наличие девяти строительных горизонтов этой эпохи, под которыми был открыт регулярный энеолитический слой. На втором — основном — раскопе площадью 1125 кв. м. началось широкое вскрытие строительных горизонтов, установленных на стратиграфическом раскопе. В 1961 г. здесь вскрыты III и IV горизонты.¹

Все указанные выше раскопки достаточно убедительно доказали необходимость и безусловную перспективность дальнейших исследований поселения. Всестороннее изучение его материалов должно значительно пополнить сведения о бронзовом веке Болгарии. Эта важнейшая эпоха, ознаменовавшаяся значительными культурными и этническими сдвигами, изучена пока еще далеко недостаточно. Можно указать, что до сего времени встречаются утверждения, что ранний бронзовый век Юго-Восточной Болгарии имел иноземное происхождение, а среднего бронзового века здесь не было совсем.² В связи с этим особую важность приобретает вопрос о переходе от энеолита к бронзовому веку, для разработки и решения которого материалы поселения у с. Езеро могут дать много значительных свидетельств. Не менее важно создание хронологической школы для бронзового века Болгарии, установление и прочное обоснование относительной и абсолютной хронологии. Это тем более важно, что для предшествующих периодов — энеолита и неолита — такая шкала уже создана,³ и ныне необходимо продолжить ее и для последующей эпохи. Значительный (до 4 м) культурный слой бронзового века на поселении у с. Езеро является чрезвычайно благодарным объектом такого исследования. Широкое вскрытие поверхности конкретных строительных горизонтов должно дать представление о многих сторонах экономики и культуры древних обитателей Юго-Восточной Болгарии. Это основная цель исследований, наряду с которой должны быть, естественно, поставлены задачи этнического и исторического характера, такие, как передвижение племен на грани энеолита и бронзового века, древнейшая история индоевропейцев на Балканах и т. п.

Решению этих задач подчинена и методика раскопок поселения. Экспедиция не могла ограничиться только стратиграфическим раскопом, как это часто еще практикуется при изучении многослойных поселений, в частности, в Малой Азии. Стратификация культурного слоя, безусловно, важная задача: без ее решения невозможно изучение эволюции материальной культуры и вопросов относительной хронологии. Однако, все эти вопросы, при всем своем значении, являются лишь первым этапом историко-археологического исследования. Разрешение их создает хронологическую систему, необходимую для второго, основного этапа — всестороннего изучения жизни общества, оставившего ту или иную археологическую культуру. И здесь уже необходимы не ограниченные стратиграфические зондажи, а широкое вскрытие поверхности поселения, стремление к максимально полному использованию всех археологических свидетельств, оставленных древними племенами.

Вскрытие культурного слоя широкими площадями, ставшее обязательным требованием при раскопках древних поселений в Советском Союзе и ряде других стран, в последние годы успешно применяется и при изучении многослойных поселений Болгарии. Особенно показательны

¹ Н. Я. Мерперт, Первый год работы советско-болгарской экспедиции, КСИА АН СССР, вып. 93, 1963, стр. 24 и сл.

² J. Mellaart, Anatolia and the Balkans, Antiquity, No 136, 1960.

³ G. Il. Georgiev, Kulturgruppen der Jungstein- und Kupferzeit in der Ebene von Thracein (Südbulgarien). L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha, 1961, стр. 45—100.

здесь исследования уже упоминавшейся выше Азмашкой могилы, являющейся первым поселением неолитической и энеолитической эпох на Балканах, культурный слой которого вскрыт и исчерпывающе изучен целиком. Значение такого метода очевидно: только он может дать представление о планировке поселений, особенности отдельных их участков, домостроительстве, хозяйственном своеобразии конкретных комплексов, — короче говоря, — о жизни создавших поселения человеческих коллективов.

Поэтому и на поселении у с. Езеро особое значение придается основному раскопу, заложенному в 1961 г. В 1963 г. он был несколько расширен: площадь его достигла 1300 кв. м. В последующие сезоны экспедиция планирует дальнейшее его расширение, с тем чтобы исследованиями была охвачена подавляющая часть всей площади поселения.

Решение исторических задач, всестороннее изучение материалов поселения и определение культурной их принадлежности требуют также изучения района, окружавшего поселение, и определение круга близких ему памятников. С этой целью экспедиция провела разведку на значительной территории Юго-Восточной Болгарии. На результатах этой разведки мы остановимся в конце настоящей статьи. Ныне же перейдем к основным результатам раскопок поселения у с. Езеро.¹

Стратиграфический раскоп. Как уже указывалось выше, в 1961 г. стратиграфический раскоп, заложенный в юго-западной части холма, прорезал слой бронзового века, позволив выделить в нем девять строительных горизонтов, и был доведен до начала энеолитического слоя, которому и принадлежал уже следующий — десятый — горизонт. Последний открыт на глубине около трех метров от поверхности этого участка и четырех метров от 0 (т. е. от наивысшей точки холма, засвидетельствованной при раскопках В. Микова). В 1963 г. специальному исследованию подвергся уже энеолитический слой. Вся площадь раскопа опущена еще на один метр, т. е. на глубину 4 м от поверхности и 5 м от 0. При этом вскрыты два строительных горизонта XI и XII. Оба они дали уже только энеолитический материал. Толщина XI горизонта около 40 см, глубина его от поверхности 3,20 — 3,60 м. XII-ый строительный горизонт имел такую же толщину и располагался на глубине 3,60 — 4,00 м.

Следует отметить, что с переходом к энеолиту цвет и характер культурного слоя изменились по сравнению со слоем бронзового века. Цвет становится более светлым, плотность слоя и толщина отдельных строительных горизонтов несколько возрастают. Последнее, очевидно, следует связывать с большей массивностью энеолитических сооружений, которые реже подвергались перестройкам, составляли значительные напластования и придавали специфическую окраску культурному слою. Вместе с тем надо отметить чрезвычайно плохую сохранность энеолитических построек на исследуемом участке, который, несомненно, представлял в эту эпоху крайнюю периферию поселения.

Сооружения XI-го горизонта сожжены и полностью разрушены; однако по следам их можно заключить, что на площади раскопа находились три постройки. От крайней восточной сохранились остатки печи в виде пятна обожженной глины диаметром 1,20 м. Рядом с печью располагалась обмазанная слоем глины „рабочая площадка“. И печь, и площадка весьма близки соответствующим сооружениям в домах бронзового века, что и не удивительно: ведь XI горизонт является лишь вторым горизонтом энеолита и относится к самому концу этой эпохи.

Северо-западнее отмеченных остатков сохранились следы второго такого же комплекса, еще более разрушенного. Наконец, в центральной части стратиграфического раскопа найдены следы еще одного сооружения, имевшего, видимо, вспомогательный характер: ни печи, ни очага оно не имело, прослежено лишь близкое прямоугольнику пятно утрамбованной глины от пола здания. Западнее его регулярный энеолитический слой не прослеживается.

Остатки сооружений XII строительного горизонта представлены развалом большой глиняной печи. Диаметр сохранившейся ее части 1,40 м.

¹ В 1963 г. экспедиция работала в следующем составе: Г. Георгиев, Р. Катинчаров, А. Радунчева, В. Мулетаров (Археологический институт и Музей БАН), Е. Бацова (Сливенский музей), Н. Мерперт (Институт археологии АН СССР). Руководили раскопками Г. Георгиев и Н. Мерперт.

Ограниченная площадь стратиграфического раскопа не позволила с должной полнотой установить формы и размеры домов и прочих сооружений. Однако, судя по развалам печей, можно с уверенностью говорить, что все эти сооружения характерны для середины и второй половины энеолита.

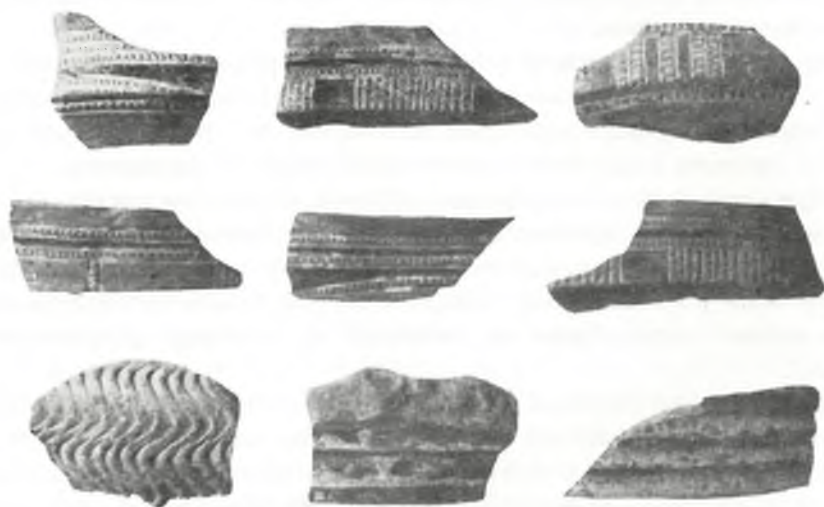

Рис. 1. Фрагменты глиняных энеолитических сосудов (XI—XII горизонты).
Стратиграфический раскоп

В исследованных энеолитических горизонтах найден ряд каменных и костяных орудий. Среди них прежде всего должны быть отмечены каменные топоры. Первый из них — проушной сделан из зеленоватого камня и заметно уплощен. Обух его в сечении овальный. Он найден на грани XI и XII горизонтов и находит аналогии среди материалов второй половины энеолита. Второй топор, найденный в нижней части XII горизонта, совершенно иного типа: это крупный клин с дугообразным рабочим краем и шлифованной поверхностью, сделан он из темно-серого камня. Общий облик его крайне архаичен: такие формы распространены главным образом в конце неолита и в первой половине энеолита, хотя известны и позже. Помимо топоров, каменные орудия представлены обычными для энеолита долотами и теслами, плоскими кремневыми ножами и концевыми скребками. Найдена также часть полированного молота из черного камня.

Костяные орудия представлены тщательно отполированными и хорошо заостренными шильями. Такие шилья широко распространены как в энеолите, так — почти без изменений — и в бронзовом веке. Кроме того, найдено весьма тщательно обработанная длинная костяная булава.

Подавляющее большинство находок в обоих энеолитических горизонтах составляют фрагменты глиняных сосудов (рис. 1). Сосуды эти весьма разнообразны: от огромных толстостенных хранилищ для зерна и воды до изящных миниатюрных сосудов. Различны их формы, техника изготовления и обработки поверхности, орнаментация.

Особенно характерны для второй половины энеолита фрагменты многочисленных сосудов средних и малых размеров. Отметим здесь находки фрагментов крышек таких сосудов. Крышки эти выполнены очень тщательно, поверхность их залощена, а нижняя — цилиндрическая — часть украшена глубокими круговыми канелюрами, заполненными белой пастой. Такие крышки характерны для комплекса типа Салманозо, они хорошо представлены в IV энеолитическом горизонте „Азмашкой могилы“.¹

¹ Г. Ил. Георгиев, Главни резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 г., ИАИ, XXVI, 1963, стр. 168, обр. 18, 1.

Много сосудов с острым, резко выраженным ребром в верхней части тулова или в середине его. Из приемов орнаментации таких сосудов часто встречаются вертикальные канелюры, иногда сочетающиеся с дисковидными или шишечными налечами. Украшения графитными узорами встречены как в простейших, так и в более сложных вариантах. Большей частью такие узоры очень просты — это параллельные полосы, треугольники и сегментовидные фигуры. Однако в ряде случаев орнамент значительно сложнее и разнообразнее: нанесенные графитом геометрические фигуры сочетаются с отпечатками различных штампов, точечными вдавливаниями, резными фигурами, заполненными белой пастой. Некоторые варианты подобной орнаментации с рельефно выделенным узором могут быть отнесены к типу „Kerbschnitt“, известному как в Болгарии, так и в Румынии (начиная с культуры Боян).

Особо должны быть отмечены миниатюрные сосуды. Они часто сохраняются полностью, точно повторяют формы и пропорции обычных сосудов и дают представление о ряде их типов. Так в XI горизонте миниатюрные сосуды представляют ряд форм открытых чаш и острореберных горшков.

В целом керамика XI строительного горизонта относится к характерному для второй половины энеолита комплексу, относимому в Болгарии к типу Коджадермен — Салманово — Караново VI, а в Румынии — ко второй и третьей фазам культуры Гумельницы¹. Последнее время приведен ряд данных, позволяющих относить этот комплекс к первой половине третьего тысячелетия до нашей эры². На территории Югославии, в долине Моравы, хронологически, а в известной мере и по облику материала, этому комплексу соответствуют памятники типа Бубани-Хум I-а³.

Керамика XII строительного горизонта по своему составу, технике производства, формам и характеру орнаментации весьма близка описанной выше керамике XI горизонта. Но вместе с тем следует отметить и некоторые новые признаки в комплексе двенадцатого горизонта. Прежде всего, заметно возрастает процент сосудов с графитной орнаментацией, что особенно заметно в нижней части горизонта, т. е. на уровне полов жилищ. Узоры становятся значительно разнообразнее, причем в выполнении их применяются оба известных приема: и позитивный, и негативный. В качестве примера последнего приема упомянем фрагмент сосуда с орнаментом в виде сравнительно больших кругов, расположенных вертикальными и горизонтальными рядами на сплошном графитном фоне. Такой вариант орнамента в Болгарии до сих пор встречался чрезвычайно редко, в Румынии же он достаточно характерен для памятников I—II фаз Гумельницы⁴.

Более обычны сочетания широких графитных лент и треугольников, расположенных иногда на одном сосуде как вертикальными, так и горизонтальными рядами. Подобные мотивы также характерны для керамики культуры Гумельницы⁵.

Столь развитая графитная орнаментация является спецификой уже не только второй половины энеолита, но и времени его расцвета. Появляются и некоторые специфические формы, распространенные в „культуре Марицы“, например, широкие чаши с фигурным (волнообразным) краем устья⁶.

Все вышеизложенное позволяет наметить определенные различия в конкретных горизонтах исследованной части энеолитического слоя поселения. Общая толщина этой части ныне приблизилась уже к 1,50 м. Верхний энеолитический горизонт (X) вскрыт в 1961 г., два следующих охарактеризованы выше. Нет никаких сомнений, что все они представляют последовательные

¹ D. Berciu, Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări, București, 1961, стр. 445 и сл.

² G. Il. Georgiev, Kulturgruppen..., стр. 94.

³ M. V. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, BRGK, Nr 39, 1958, стр. 54 и сл., табл. 7—10.

⁴ D. Berciu, op. cit., рис. 204; 214, 2; 218; 220.

⁵ Ibid, рис. 203, 2; 224, 2; 230.

⁶ G. Il. Georgiev, цветн. таблица.

этапы развития единой культуры: это доказывается пре-
емственностью основных форм всех категорий материаль-
ной культуры. Но, если два верхних горизонта — X и
XI — дают материал, характерный для второй половины
энеолита, то XII, судя по ряду приведенных выше призна-
ков, должен быть отнесен к середине этого периода.

Если верхние горизонты были отнесены к этапу
Коджадермен — Салманово — Караново VI — Гумельница
II—III, то в XII горизонте уже заметно возрастает число
признаков, характерных для этапа Марица — Караново V —
Гумельница I.

Основной раскоп. Перейдем к характеристике
работ на основном раскопе, расположенном в юго-западной
части холма и непосредственно примыкающем к стратигра-
фическому раскопу. Раскоп этот был несколько расширен
с восточной стороны, после чего площадь его достигла
1300 кв. м. (рис. 2). Исследованию подверглись два строи-
тельных горизонта V и VI, на некоторых же квадратах на-
чалось вскрытие VII горизонта (рис. 3). При этом весь рас-
коп был углублен в среднем на 40 см и достиг уровня
1,35 м от поверхности.

Прежде чем перейти к характеристике исследованных
горизонтов, следует кратко остановиться на некоторых об-
щих особенностях слоя бронзового века. Выше уже упо-
миналось, что в этом слое были выделены девять строи-
тельных горизонтов. Они не равномерны по своей мощ-
ности, но большинство их — сравнительно тонкие. Далеко
не всегда отдельные горизонты различаются с достаточной
четкостью: здесь не было хорошо заметных слоев глины,
с помощью которых выравнивалась поверхность перед
постройкой новых жилищ в неолите и второй половине
энеолита. Эти слои значительно облегчают выделение
строительных горизонтов указанных эпох. Горизонты же
бронзового века различаются лишь по остаткам полов жи-
лищ, уровням печей, очагов и других сооружений, неоднो-
кратно подвергавшихся перестройкам и потому распо-
лагавшихся на нескольких уровнях даже в пределах одно-
го горизонта.

Слой состоял прежде всего из остатков жилых со-
оружений, как правило, сильно разрушенных. Среди них
следует отметить куски глиняной обмазки стен, скопления
желто-зеленой глины на местах развалов печей и очагов,
остатки зернохранилищ, скопления золы и угля, утрамбо-
ванные, а часто и покрытые специальной обмазкой участки
полов и т. д.

Общий характер домостроительства в исследованные
периоды жизни поселения был тем же, что и в последую-
щие, представленные третьим и четвертым строительными
горизонтами. Дома были сравнительно легкой конструк-
ции. Основу их стен составлял ряд кольев, оплетенных
ветвями и обмазанных глиной. Легкими были и перекры-

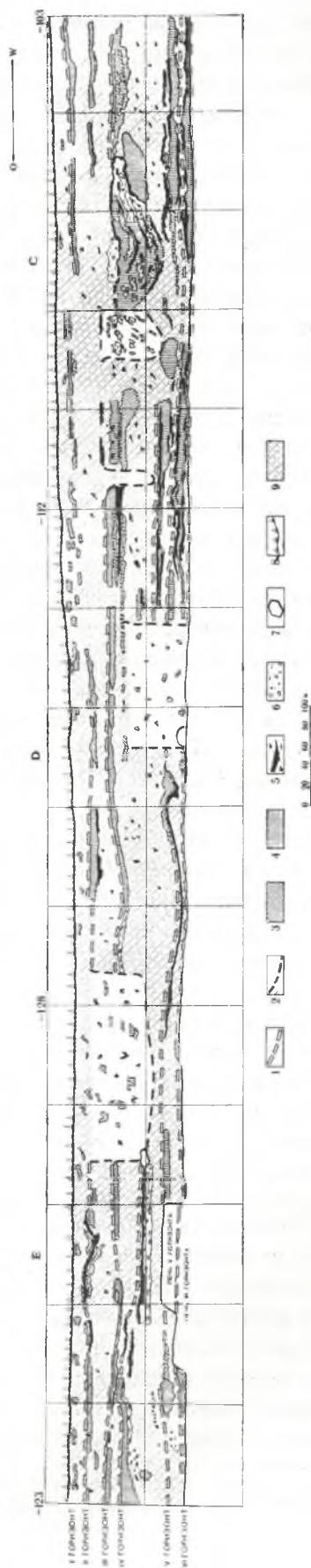

Рис. 3. Южный профиль основного раскопа
1 — границы строительных горизонтов; 2 — границы ям и перекопов; 3 — обожженная глина; 4 — светлая глина (остатки полов сооружений); 5 — уголь;
6 — зола; 7 — камни; 8 — травяной покров; 9 — серый культурный слой бронзового века

тия домов: для крыш использовались, очевидно, камыш и другие растения соседних болот. Естественно, подобные дома были крайне недолговечны: они быстро разрушались или сгорали при многочисленных пожарах. Пожары эти охватывали все поселение или значительные его участки, что совершенно естественно при чрезвычайно большой плотности застройки. Новые дома сооружались непосредственно на развалинах старых, устранялись лишь наиболее крупные куски обрушившейся обмазки стен. При строительстве новых домов, а также при их перестройке или ремонте обновлялась или сооружалась заново и печь.

В целом, в бронзовом веке применялись те же строительные приемы, что и в более ранние эпохи, начиная со среднего неолита. Однако более ранние дома, ныне хорошо известные по раскопкам Каранова и Азмашкой могилы, гораздо более массивны и долговременны. В бронзовом же веке появилась явная тенденция к упрощению и облегчению конструкции. Даже внутренние сооружения — печи, площадки, подставки для зернотерок заметно уступали по массивности более ранним. Естественно, дома чаще перестраивались и ремонтировались, при этом частично, а иногда и полностью менялись их очертания. В связи с этим чаще менялась и общая планировка значительных участков, а вместе с ней и строительные горизонты, толщина которых заметно уменьшилась.

Все это обусловило значительные трудности при выявлении отдельных жилищ и определении планировки поселения. Вместо четких очертаний жилищ, характерных для более ранних слоев, здесь часто приходится встречаться с хаотически разбросанными ямками от кольев, связанными с различными постройками, а часто и с различными горизонтами, промежутки между которыми весьма незначительны.

Поэтому отдельные жилища в конкретных строительных горизонтах можно выделить далеко не всегда, и изучены они слабее неолитических и энеолитических жилищ. Это касается и домов V и VI горизонтов основного раскопа. Здесь выделение отдельных домов было особенно трудно. Общая толщина обоих горизонтов очень невелика: 40, а на некоторых участках — 30 см. Между тем в период, соответствующий V горизонту, произошла заметная перестройка поселения с изменением ориентировки домов. В связи с этим на многих участках поверхности VI горизонта оказались беспорядочные скопления ямок от кольев, одна часть которых была связана с VI, другая — с V, а некоторые — с IV и III горизонтами.

Значительно лучше сохраняются внутренние сооружения — печи и очаги, которые и позволяют судить о плотности застройки и планировке поселения. Правда, вопрос о конструкции печей, в частности, о наличии здесь печей со сводом на плетеном из прутьев каркасе, подобных печам неолитических и энеолитических домов, остается пока открытым. Более определенна конструкция очагов, среди которых удалось выделить два типа: а) круглые простые очаги без окружающего бортика и б) более крупные очаги подковообразной формы с бортиками, сохранившимися у некоторых очагов на высоту до 40 см и иногда снабженными орнаментом.

Очаги первого типа особенно многочисленны: десятки их найдены по всей площади, очаг, а иногда два или три открывались на подавляющем большинстве квадратов.¹ Особенно показательны для второго типа сооружения, открытые на квадрате Е-3, где очаг V горизонта непосредственно перекрывает очаг VI горизонта (рис. 4). Остатки их располагались на глубине 1,05—1,35 м. Конструкция обоих очагов одинакова. Основы их составляют площадки из глины, к которой примешаны отдельные камни и многочисленные фрагменты сосудов. Сверху площадки покрывались весьма толстым (до 10 см) слоем глины, образовавшимся, возможно, в результате неоднократных обмазок. Поверхность пода печи тщательно выравнивалась. Края площадок укреплены сплошным рядом поставленных на ребро плоских камней, особенно хорошо сохранившимся у нижнего очага. Камни достигают высоты 28 см и составляют основу глиняного бортика очагов. Последний сделан из глины без каких-либо следов деревянного каркаса. Некоторые сохранившиеся фрагменты бортиков имеют округленный

¹ Раскоп был разбит на квадраты со стороной 5 м. Их ряды имели по линии запад-восток буквенные обозначения (А—F) и по линии юг-север — цифровые (1—9).

край — своего рода венчик, украшенный ямочными вдавливаниями. Размеры сооружений весьма значительны. Подковообразный очаг V строительного горизонта имел длину 2,40 м, ширину 2,50 м и ширину устья 0,90 м. Очаг VI горизонта более вытянутой формы: длина его до 2,75 м, ширина 2,10 м, ширина устья — 0,90 м (рис. 5). Ориентировка очагов различна: первый

Рис. 4. Очаги V и VI строительных горизонтов

1 — камни; 2 — ямы; 3 — серая глина; 4 — обожженная глиняная площадка; 5 — поды очагов; 6 — стенки очагов; 7 — обмазка стенок; 8 — границы нижнего сооружения (VI горизонт); 9 — границы верхней конструкции (V горизонт)

обращен устьем на юго-восток, второй — на юго-запад. Перед устьем второго очага прослежена обмазанная глиной квадратная площадка со стороной 0,80 м.

Ныне еще трудно с должной определенностью ответить на вопрос, все ли открытые очаги подобного рода находились внутри домов или же часть их находилась вне жилищ, под особыми навесами. Последнее предположение вполне закономерно, и, если оно подтвердится, это внесет заметные коррективы в общие представления о планировке поселений, объяснит чрезвычайную густоту расположения очагов и печей в каждом строительном горизонте.

Внутри жилищ, помимо остатков печей и очагов, были обнаружены „рабочие площадки“ — обмазанные глиной участки, на которых сушилось зерно и находились зернотерки. Рядом с этими площадками находились зернохранилища: очень большие толстостенные сосуды, иногда вкопанные в землю. Сделаны они из грубой глины, смешанной с растительными остатками и почти не обожженной. В некоторых из таких сосудов сохранилось и само зерно.

Весьма интересным представляется наличие определенной преемственности специфики отдельных участков поселения в различных строительных горизонтах. Так в IV горизонте на

северо-восточных участках раскопа 1961 г. были отмечены скопления золы и угля, среди которых обнаружены комплекс металлических (медных?) орудий¹ и каменные формы, которые могут быть связаны с деятельностью древних металлургов. В связи с этим было высказано предположение, что в этой части поселения могли находиться мастерские литейщиков.²

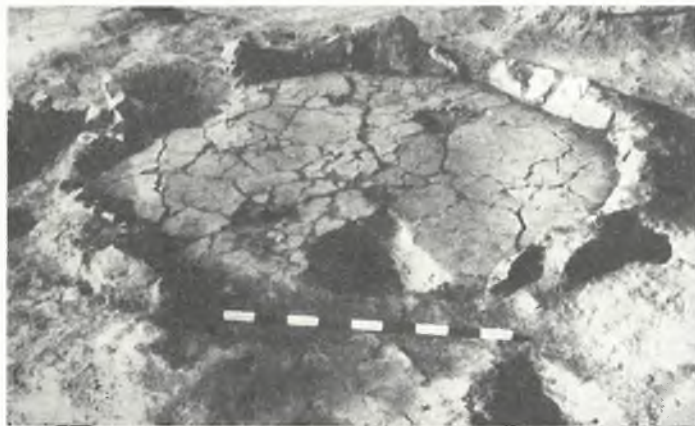

Рис. 5. Очаг VI строительного горизонта

В V и VI горизонтах на тех же участках основного раскопа вновь были открыты значительные зольно-угольные скопления, среди которых найдены листовидный металлический нож с длинным черенком для рукояти, верхняя половина второго такого же ножа и чрезвычайно острое квадратное в сечении шило.

Это позволяет полагать, что в период IV строительного горизонта мастерские литейщиков располагались на том же месте, что и в более ранние периоды, представленные V и VI строительными горизонтами.

Переходя к характеристике находок, упомянем прежде всего орудия труда, которые изготовлялись из кремня (ножи, серпы, вкладыши для серпов), камня (сверленные топоры, молоты и наконечники булав, тесла, ложила и пр.), кости и рога (иглы, шилья, долота, мотыги, молоты), изредка из металла (медь?). Остановимся на некоторых наиболее важных категориях.

Каменные орудия. Наиболее интересны здесь сверленные топоры (рис. 6). Целые их экземпляры и крупные фрагменты найдены в 1963 г. на основном раскопе восемь раз (в 1961 г. в III и IV горизонтах найдено шесть топоров). Производство некоторых форм топоров на самом поселении безусловно доказывается неоднократными находками заготовок для них и незаконченных производством изделий (наиболее показательны топоры с незавершенной сверлиной). Находки 1963 г. представлены рядом различных форм. Наиболее простая из них — клиновидные тяжелые топоры с широким обухом и высоким лезвием (кв. Д-6 и Е-3). Далее следуют ладьевидные топоры с плавными очертаниями и округленной, несколько суживающейся обухной частью (С-1). Следующий тип близок к ладьевидному и отличается от него лишь наличием хорошо выраженных боковых выступов по обеим сторонам проуха (Д-2, Д-3, С-7, С-8).

Подобные топоры находят аналогии среди находок из Михалича³ и других поселений бронзового века Болгарии. Распространение подобных типов, сменивших заметно отличные от них энеолитические формы, требует самого пристального внимания. Вполне вероятно связь его с общим процессом, охватившим в раннем бронзовом веке значительную часть Европы и приведшим к распространению там сходных форм боевых топоров. Процесс этот был обусловлен сложным взаимодействием многочисленных племен, среди которых значительная роль принадлежала племенам юга Европейской части СССР.⁴ И, очевидно, не может считаться случайным поразительное сходство охарактеризованных выше топоров из нашего поселения с древнейшими „боевыми топорами“ Северного Причерноморья, начиная с топоров древнеямной культуры.⁵

¹ Н. Я. Мерперт, *op. cit.*, рис. 10.

² *Ibid.*, стр. 29—30.

³ В. Миков, *Предисторическото селище до с. Михалич*, Свиленградско, РП, I, 1948, рис. 3.

⁴ А. Я. Брюсов, *Об экспансии „культур с боевыми топорами“ в конце III тыс. до н. э.*, СА, 1961, № 3.

⁵ О. ф. Лагодовська, О. Г. Шапошникова, Л. М. Макаревич, *Михайлиўське поселення*, Київ, 1962, стр. 131 и сл., табл. XXII.

Помимо указанных выше обычных форм „боевых топоров“ была найдена половина топора уже отнюдь не обычного (рис. 7). Обушная часть его оформлена в виде короткой округлой лопасти. По обе стороны проуха расположены широкие выступы, уже не округлые, как у описанных выше форм, а прямоугольные. На выступах прослежены следы орнамента в виде прочерченного креста. Прямые аналогии этому топору нам не известны. Можно говорить об определенном сходстве его с топором, случайно найденным у с. Люлина (близ Грудева) и хранящимся в Археологическом музее БАН в Софии. Наиболее перспективным представляется нам сравнение этой формы с металлическими топорами, открытыми в Малой Азии и относящимися ко второму периоду анатолийского бронзового века (Хороз-тепе и др.).¹ Подражание же в камне металлическим формам в рассматриваемом случае несомненно. Можно с уверенностью считать также, что наш топор не имел практического значения, а был парадным оружием или отличительным знаком одного из родовых вождей.

Кроме топоров, из камня сделаны шаровидные булавы, производство которых на поселении также доказывается находками „недосверленных“ экземпляров, а также крупные молоты, песты, терочники и, наконец, овальные зернотерки средних (до 25 см) и крупных (до 50 см) размеров.

Кремневые орудия представлены двумя группами изделий. Первую составляют пластинчатые ножи и вкладыши для серпов как с прямым (С-9), так и с зубчатым (В-8) лезвием. Эти изделия полностью аналогичны своим энеолитическим прототипам и свидетельствуют о том, что энеолитическая техника производства кремневых орудий нашла продолжение в бронзовом веке. Однако, с другой стороны, необходимо отметить постепенное затухание и общий упадок техники обработки кремня. Об этом свидетельствует вторая группа — чрезвычайно грубо и небрежно выполненные ножи, скребки и тесла. Такой упадок следует, очевидно, связывать как с отсутствием в этой части Болгарии залежей высококачественного кремня, так и с распространением и все возрастающей ролью металлических орудий.

Изделия из кости и рога весьма многочисленны. Кость употреблялась прежде всего для изготовления различных шильев. Чаще всего для этого использовались кости барана — трубчатые или тазовые, одно из шильев было сделано из кабаньего клыка. Из кости делали также долота, ложила для обработки поверхности сосудов, украшения, например, подвески из просверленных зубов оленя. Неоднократно были встречены коровьи астрагалы с просверленным поперечным отверстием. Назначение их пока неясно. Но возникает предположение, не являются ли они деталями примитивной узды?

Из рога изготавливались мотыги, короткие и довольно массивные молоты и проушные наконечники в виде небольших молотков или клевцов (рис. 8).

Изделия из металла представлены уже упоминавшимися выше ножами и шилом (рис. 9). Шило четырехгранное в сечении, длина его 5,7 см, относится к наиболее простому и распространенному типу этого орудия, известному без каких-либо изменений от энеолита до конца бронзового века. Ножи относятся к одному типу: оба листовидные, черенковые. Длина целого ножа 10,2 см при ширине 2 см, второй нож сохранился лишь частично, длина его 7,2 см,

Рис. 6. Каменные топоры (V—VI горизонты)

¹ Burhan Tezcan, Yeni Horoztepe Buluntuları, Anatolia, V, Ankara, 1960, стр. 13 и сл., табл. 27, з.

ширина — 2,1 см. Ножи типичны для раннего бронзового века, когда подобные ножи были распространены чрезвычайно широко от Передней Азии и Восточного Средиземноморья¹ до Северного Причерноморья, где близкие формы известны в комплексах катакомбной и северо-кавказской культур.

Рис. 7. Обушная часть каменного топора (VI горизонт)

Рис. 8. Роговые орудия (V—VI горизонты)

Подавляющее большинство находок составляют, естественно, керамические изделия и, прежде всего, целые и фрагментированные сосуды самых различных форм и размеров. Прежде всего отметим, что никаких существенных различий между керамикой V и VI горизонтов нет, она составляет единую группу. Поэтому весь этот материал будет рассмотрен в целом.

¹ Например в Полиохни на о-ве Лемносе, см. H. Riemann, AA, 1932—1937, 167 и сл., Abb. 22—24; V. L. Milošević, Die Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel und Südosteuropas, Berlin, 1949, стр. 88.

Как и в более поздних горизонтах, здесь представлены многочисленные формы сосудов-хранилищ, „кухонной“ и „столовой“ посуды. Для первой группы основной формой являются большие одноручные и двуручные кувшины с черной грубой, а иногда залощенной поверхностью или же пифосовидные сосуды без ручек с широким плоско срезанным венчиком. Эти сосуды, да и вся группа сосудов-хранилищ в целом, очень мало изменяются на протяжении всех выделенных на нашем поселении горизонтов бронзового века. Более подвержены изменениям две другие группы. Они характерны именно для средних горизонтов, некоторая специфика которых выявлена еще на стратиграфическом раскопе.¹ Здесь уже полностью отсутствуют кувшинчики с косо срезанным горлом и высокой ручкой, столь характерные для верхних строительных горизонтов. Значительно реже стали встречаться кувшины с высоким горлом и маленькими петлевидными ручками на краю его, известные в III и IV строительных горизонтах и аналогичные сосудам Бодрогкерестурской культуры (тип *Milchtopf*). Среди форм, представленных в V и VI горизонтах, отметим следующие:

1. Открытые широкие чаши с плоским дном, прямым или вогнутым венчиком, лощеной — черной или коричневой — поверхностью. Такие чаши являются одной из наиболее характерных и важных форм сосудов как для исследуемых горизонтов, так и для всего слоя бронзового века. Они составляют заметный процент всех керамических находок. Размеры чаш различны: средний диаметр их — 15—25 см, у отдельных же экземпляров он превышает 50 см. Различны и пропорции: от очень низких чаш с пологими боками до высоких чаш с крутыми боками. Часть сосудов этой группы лишена ручек, другие же имеют одну, две и даже четыре ручки. Последние самых различных форм: вертикальные и горизонтальные, петлевидные, валиковые „ложные ручки“, защипы и кнопки по краю венчика и т. п. Отдельные сосуды снабжены сливом или даже носиком в подражание асковидным сосудам (носик асковидного сосуда, найден в пятом горизонте). Орнамент сосудов этой группы, найденных в средних горизонтах слоя бронзового века, состоит из лент, полос, геометрических фигур (чаще всего треугольников), выполненных резцом, наколами и штампом, особенно же распространены отпечатки шнура.

В 1963 г. был найден ряд вариантов данной формы. Остановимся на некоторых из них.

Сосуд с кв. Е-9 (рис. 10 б) имеет округлые борта, плавно переходящие в дно, и загнутый внутрь венчик, под которым проходит шнуровая полоса. Шнуром же нанесены короткие вертикальные отрезки, группы которых (по пять отрезков в каждой группе) составляют „ложные ручки“. Высота сосуда 6,5 см, диаметр устья 16, диаметр дна 5,6 см. Поверхность — лощеная, темно-серая.

Сосуд с кв. Д-5 (рис. 10 а) близок предыдущему, но борта его менее округлые, высота 6,9 см, диаметр устья 17,4 см, диаметр дна 9,1 см. Поверхность — лощеная светло-коричневая.

Сосуд с кв. Д-7 (рис. 11) имеет форму перевернутого и усеченного широкого конуса. Дно маленькое. Высота сосуда 7,5 см, диаметр устья 18,1 см, диаметр дна 5,7 см. Сосуд отличается сложной системой орнамента, покрывавшего целиком как внешнюю, так и внутреннюю поверхности, предварительно тщательно залощенные и имевшие коричневый цвет. На внешней поверхности нанесен горизонтальный зигзаг. Его составляют широкие полосы, идущие по всему тулову — от венчика до дна. В зигзаг с обеих сторон впущены углы и треугольники.

Рис. 9. Металлические орудия (VI горизонт). Уменьш. $\frac{1}{7}$

¹ Н. Я. Мерперт, *op. cit.*, стр. 27.

Полосы очерчены резцом и заполнены точечными вдавливаниями. Весь узор инкрустирован белой пастой. На внутренней поверхности в той же технике выполнены треугольники и косые кресты, фигуры и дно сосуда заполнены точечными вдавливаниями и инкрустированы, с внешней стороны на дне сосуда широкие полосы составляют крест с тем же заполнением.

Рис. 10. Глиняные сосуды: а) VI горизонт; б) V горизонт. Уменьш. $\frac{3}{4}$

Рис. 11. Глиняный сосуд (VI горизонт). Уменьш. $\frac{2}{3}$

Среди многочисленных фрагментов сосудов этого типа отметим стенку чернолощеной чаши, с обеих сторон покрытой чрезвычайно тонкими шнуровыми вдавливаниями, составляющими треугольники, заполненные крестом (рис. 12).

2. Кувшины с одной или двумя ручками, средних и малых размеров. Поверхность лощеная, черная или коричневая. Техника нанесения орнамента та же, что и у предыдущей группы. Близки к этой группе и кружки с одной ручкой, большей частью небольших размеров. Приведем некоторые примеры их.

Кружка с кв. Д-9 (рис. 13 а) с плоской вертикальной ручкой, начинающейся несколько ниже венчика. Тулово ниже ручки имеет ребро. Высота сосуда 12,5 см, диаметр устья 11 см, диаметр дна 7,9 см. Поверхность лощеная, коричневая.

Кружка с кв. В-9 (рис. 13 б) с кольцевидной ручкой. Высота 9 см, диаметр устья 10,7 см, диаметр дна 8,2 см. Поверхность лощеная, светло-коричневая.

Сосуд с кв. F-5 подобен предыдущему (рис. 13 в). Высота 8,1 см, диаметр устья 10,5 см, диаметр дна 7,1 см. Поверхность лощеная, светло-коричневая.

Собственно кувшины представлены в подавляющем большинстве случаев лишь фрагментами. Однако некоторые из них удалось восстановить полностью. Таков, например, крупный кувшин с кв. Д-7. Он имеет раздутое тулово, высокую цилиндрическую шейку и небольшую кольцевидную ручку (рис. 14). Венчик несколько отогнут и украшен насечкой по краю.

Высота 27,7 см, диаметр устья 12,9 см, диаметр дна 9 см. Поверхность лощеная, темно-серая. Кувшин стоял в яме и был покрыт крупной чашей.

3. Особо должны быть отмечены встреченные дважды (кв. В-9 и Д-6) грубые толсто-стенные сосуды в виде низких цилиндров. Венчики их округлены и отогнуты, поверхность

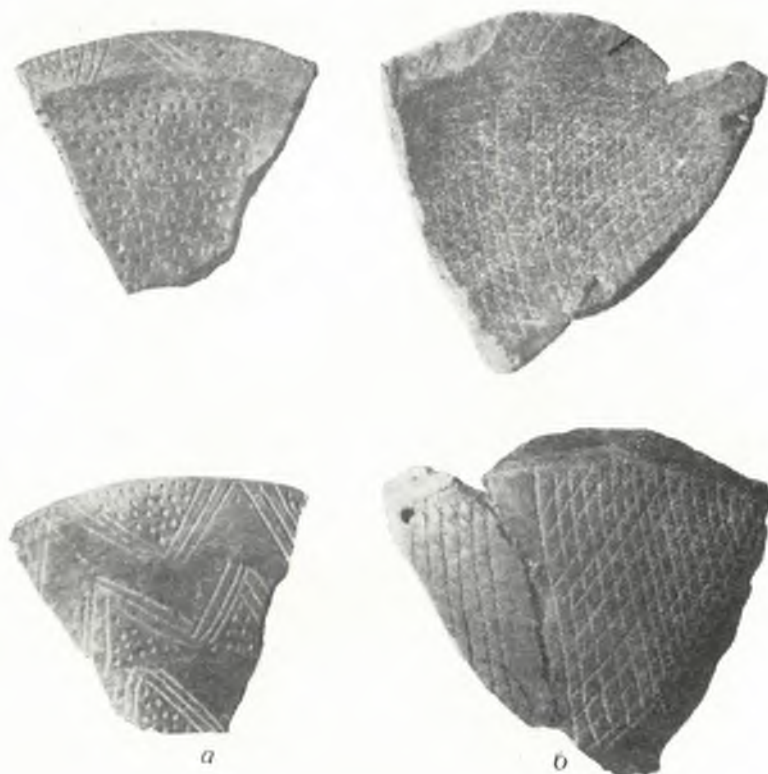

Рис. 12. Фрагменты глиняных сосудов (VI горизонт)

залощена крайне небрежно, обжиг неравномерный. Один такой сосуд восстановлен (рис. 15). Он имеет следующие размеры: высота 8,2 см, диаметр устья 21,6 см, диаметр дна 19,7 см. Оба сосуда встречены в зольном слое, на очагах. Они служили, очевидно, своего рода кастрюлями или жаровнями.

Эта специфическая форма является отголоском очень древней традиции, восходящей к местному позднему неолиту. Подобные сосуды, правда, с более резко отогнутым венчиком, достаточно хорошо известны уже в слое Караново III.¹

Найдены и другие формы сосудов: двуручные кубки, миски и пр., чаще же всего — горшки с наlepным великом на шейке или на самом венчике. Валик украшен вдавливаниями или нарезкой. На днищах отдельных сосудов отмечены отпечатки плетенки из болотных растений или ветвей (рис. 16 г).

Характерная особенность сосудов бронзового века по сравнению с энеолитическими — наличие ручек в подавляющем большинстве случаев. Ручки весьма разнообразны: плоские с ребром или несколькими ребрами, расчлененными ямочными вдавливаниями, круглые в сечении ручки с наleпами, витые ручки, ленточные ручки и др. (рис. 17—18).

Внешняя обработка сосудов иногда весьма груба, в других же случаях весьма тщательна: черное или коричневое лощение покрывает как внешнюю, так и внутреннюю поверхности.

Орнаментация сосудов крайне многообразна. Укажем основные ее виды:

¹ G. Il. Georgiev, op. cit., табл. V, 3.

Рис. 13. Глиняные сосуды (VI горизонт). Уменьш. $\frac{3}{4}$

Рис. 14. Глиняный кувшин (VI горизонт). Уменьш. $\frac{3}{4}$

Рис. 15. Глиняный цилиндрический сосуд (V горизонт). Уменьш. $\frac{2}{3}$

а. Рельефные пояса, украшенные ямочными вдавливаниями (рис. 19). Иногда последние образуют геометрические фигуры, а на поверхности одного из больших сосудов рельефным валиком изображена пятипалая конечность (рис. 16 в).

б. Рельефные налепы — шишечки, особенно часто в верхней части сосуда (рис. 20).

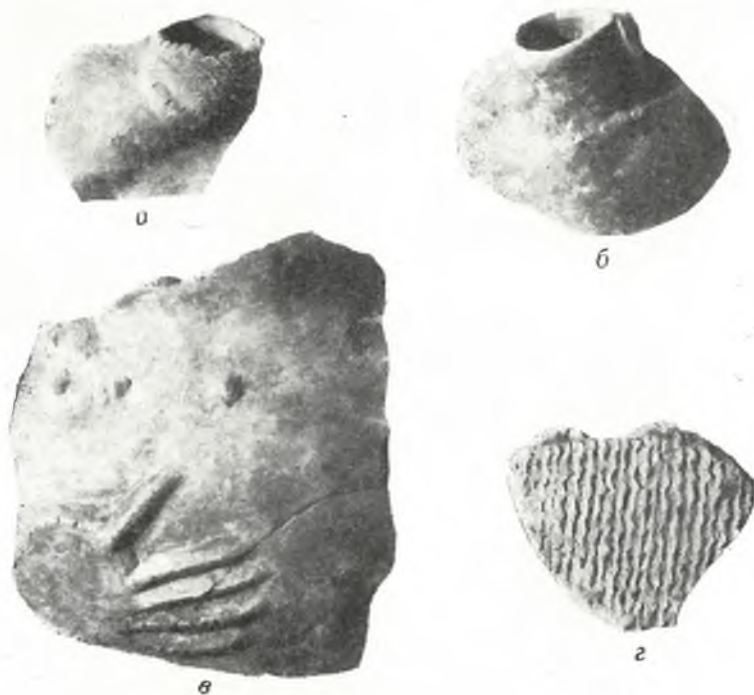

Рис. 16. Фрагменты глиняных сосудов (VI горизонт)
а, б — носики; в — рельефный орнамент в виде пятипалой конечности;
г — отпечаток плетенки на дне сосуда

в. Резные и штампованные линии, треугольники и ленты, заполненные или обрамленные точечными вдавливаниями, резная решетка и пр. (рис. 21, 22, 23).

г. Орнамент, нанесенный отпечатками толстого или тонкого шнура. Представлен различными вариантами, среди которых более всего распространены заполненные решеткой треугольники (рис. 24—25).

Следует отметить сочетание на одних сосудах различных по технике видов орнамента, а также выполнение одних и тех же узоров различными техническими приемами. Укажем, например, на такой характерный мотив, как системы „свисающих треугольников“, хорошо известный на поселениях раннего бронзового века Южной Болгарии, прежде всего в Михаличе¹. В III и IV горизонтах он встречался изредка, а в V и VI горизонтах стал одним из наиболее распространенных орнаментальных мотивов. Отметим несколько различных его вариантов:

1. Треугольники очерчены резцом и заполнены точечными вдавливаниями.
2. Треугольники очерчены резцом и заполнены такой же решеткой, ниже их — так же выполненный широкий крест.
3. Треугольники очерчены тонким шнуром и заполнены шнуровой же решеткой.

Наиболее сложный и интересный случай применения шнуровой орнаментации встречен на полностью сохранившемся навершии крышки сосуда, имевшего, очевидно, урнообразную или леканообразную форму (рис. 26). Навершие найдено на кв. Д-7. Оно представляет собой пяти-

¹ В. Миков, Предисторическое селище до с. Михалич, рис. 7—8.

лепестковую розетку диаметром 10,7 см с большими круглыми вдавливаниями в центре как с внешней, так и с внутренней стороны. Вдавливания окружены шнуровыми кольцами и отрезками, последние покрывают и лопасти розетки.¹

Керамика из слоя бронзового века исследуемого поселения требует специального всестороннего исследования, которое, естественно, не входит в задачи настоящей предварительной публикации. Поэтому ограничимся лишь несколькими общими замечаниями.

Рис. 17. Ручки глиняных сосудов (V—VI горизонты)

Керамический комплекс V и VI строительных горизонтов на территории Болгарии находит ближайшие аналогии в неоднократно упоминавшемся поселении Михалич,² где почти полностью представлен набор встреченных нами форм и орнаментов. Михалич — памятник не стратифи-

¹ Аналогичное навершие найдено в Михаличе — см. В. Мик ов, *op. cit.*, рис. 7.

² Мы пока лишены возможности сопоставлять наши материалы с материалами верхнего слоя поселения у с. Каранова, расположенного менее чем в 15 км от с. Езеро. Огромный материал Каранова, хранящийся в Археологическом музее БАН в Софии, пока еще не опубликован.

цированный, и, благодаря материалу из поселения у с. Езеро, он обретает теперь определенное место в стратиграфии и периодизации бронзового века Юго-Восточной и Южной Болгарии

За пределами Болгарии относительно близкие аналогии нашему керамическому комплексу представлены в многослойных поселениях Македонии,¹ а в Сербии — среди материалов памятников типа Бубани-Хум II.² Отдельные черты сходства могут быть указаны и среди керамики более северных культур: Чернавода на территории Румынии,³ Бодрогкерестурской культуры на

Рис. 18. Ручки глиняных сосудов (VI горизонт)

территории Венгрии и др. Значительно более комплексные аналогии наш материал находит в керамике Северо-Западной Анатолии, прежде всего в Трое I и II,⁴ что справедливо подчеркнуто Меллаартом.⁵

Особый интерес представляют сосуды с шнуровой орнаментацией, составляющие среди керамики исследованных горизонтов весьма значительную группу. Они определенным образом свидетельствуют уже не о восточных — азиатских — связях, а о культурном контакте с северо-восточными областями, прежде всего с Северным Причерноморьем. При этом, однако,

¹ W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge (Mass.), 1939.

² M. V. Garašanin, *op. cit.*

³ D. Berciu, *op. cit.*

⁴ C. W. Blegen, C. G. Boulter, J. L. Caskey., *Troy*, I vol., Princeton, 1950, табл. 223a—b, 370a—b и др.; C. Blegen, *Troy and the Trojans*, London, 1963, рис. 11 и 19.

⁵ J. Mellaart, *op. cit.*, стр. 275, сл.

Рис. 19. Рельефный орнамент глиняных сосудов (V—VI горизонт)

Рис. 20. Различные виды орнамента глиняных сосудов (VI горизонт)

Рис. 21. Резной орнамент глиняных сосудов (VI горизонт)

Рис. 22. Резной и накольчатый орнамент глиняных сосудов (VI горизонт)

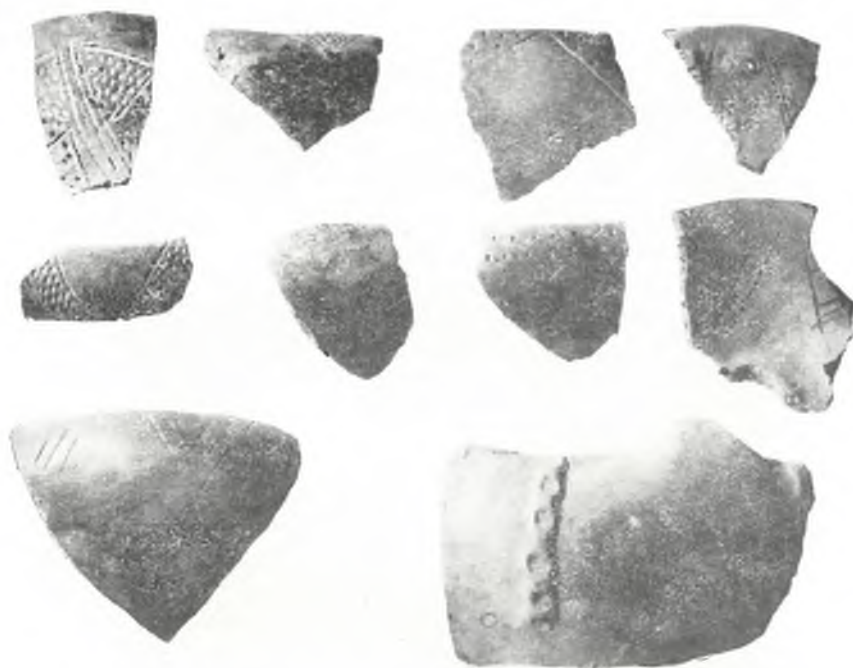

Рис. 23. Различные виды орнамента глиняных сосудов (VI горизонт)

Рис. 24. Шнуровой орнамент глиняных сосудов (V—VI горизонты)

Рис. 25. Шнуровой орнамент глиняных сосудов (VI горизонт)

Рис. 26. Навершие крышки глиняного сосуда с шнуровым орнаментом (V горизонт). Уменьш. $\frac{1}{2}$

Рис. 27. Глиняные модельки проушных топоров (VI горизонт)

Рис. 28. Глиняная голова быка (V горизонт)

необходимо подчеркнуть глубокое своеобразие данной группы керамики нашего поселения, резкое отличие ее от форм, известных в северных областях „культур шнуровой керамики“. Наши материалы еще раз подтверждают наличие на Балканах особого центра такой керамики. Четкая стратиграфия нашего поселения должна сыграть значительную роль в определении времени появления шнуровой орнаментации на Балканах, освещении процесса ее развития и разрешении некоторых общих вопросов сложной проблемы „шнуровой керамики“.

Прочие глиняные изделия немногочисленны. Среди них прежде всего отметим модельки проушных топоров. Они найдены трижды (на квадратах В-2, С-9 и F-9) (рис. 27). Следует подчеркнуть, что в верхних горизонтах нашего раскопа таких моделек не было. Абсолютные аналогии им известны в Михаличе. Можно указать, что глиняные модельки топоров известны и на других территориях: в Чехословакии (Иевишовице С-2), в европейской части СССР (Балановский могильник), причем везде они датируются ранним бронзовым веком. Практического применения эти изделия не имели, их, скорее всего, следует связывать с культовыми обрядами.

Найдены и глиняные пряслица — как биконические, так и простые, с грубо обработанными краями, сделанные из стенок сосудов. Последние также находят аналогии среди пряслиц из Михалича.

На кв. Е-3 было найдено глиняное изображение головы и шеи быка, украшенных кружковым штампованным орнаментом (рис. 28). Это не первое изображение животного, найденное на поселении. Ранее статуэтки животных были найдены в 1961 г. на кв. С-4 в IV строительном горизонте, а также во время раскопок пятидесятых годов. Однако все эти статуэтки обычны и находят аналогии среди материалов того же Михалича.¹ Фрагмент же, найденный в 1963 г., не мог принадлежать такой статуэтке. Судя по вертикальному положению шеи животного, изображение это украшало край фигурного сосуда. Такие сосуды являются весьма редкой находкой, — один из них хранится в Пловдивском археологическом музее. Отметим, что кружковый орнамент того же типа, что и на нашей находке, известен на статуэтках и прочих изделиях анатолийского раннего бронзового века (Троя III, Алача—Уйюк и пр.).

При расчистке внутренних сооружений домов неоднократно найдены скопления зерна — на рабочих площадках вблизи зернотерок, в специальных ямах (кв. С-7, Е-9), в сосудах (кв. В-9). Из одного такого скопления взята проба, исследованная в лаборатории Института археологии АН СССР А. В. Кирьяновым. В пробе обнаружено 1800 зерен многорядного ячменя и 3 зерна, напоминающие по форме зерна пшеницы — двузернянки — полбы.

Что касается значительного остеологического материала, собранного на поселении, то ему посвящено специальное определение проф. С. Иванова, приложенное к настоящей публикации

* * *

Важнейший вопрос хронологии поселения у с. Езеро и периодизации его истории может быть рассмотрен здесь лишь в предварительном плане: стратиграфический раскопок еще не доведен до конца и характер нижней части культурного слоя нам пока не известен, да и нижние горизонты слоя бронзового века исследованы только на ограниченной площади стратиграфического раскопа. Однако материал, полученный за два последних сезона раскопок поселения, позволяет все же сделать некоторые общие и частные хронологические заключения, а также наметить направление дальнейших исследований в этой области.

Прежде всего остановимся на вопросах относительной хронологии. Наши раскопки еще раз подтвердили, а в ряде моментов и уточнили общую картину хронологического соотношения и последовательности различных периодов энеолита и бронзового века. Ранее эта картина с наибольшей яркостью выявилась при раскопках Каранова, материалы которых позволили внести заметные коррективы в существовавшие ранее представления. Так, была отмечена неправомерность синхронизации огромного энеолитического слоя Каранова (и других

¹ В. Миков, *op. cit.*, рис. 10.

аналогичных поселений Юго-Восточной Болгарии) с Троей I и необходимость отнесения его к значительно более ранним периодам развития культур, не имеющим прямых аналогий ни в Трое, ни среди материалов других поселений Малой Азии.¹ Далее было высказано предположение о том, что значительная активизация культурных связей и определенная культурная нивелировка рассматриваемой территории и северо-западной части Малой Азии — прежде всего Трояды — начинается лишь после конца энеолитического периода, в раннем бронзовом веке.²

Все это получило полное подтверждение в стратиграфии поселения у с. Езеро. Напомним, что уже сейчас там выделены горизонты как середины, так и второй половины энеолитического периода, достаточно четко следующие один за другим. В ранних горизонтах сохраняются еще элементы, относящиеся к так называемой „культуре Марицы“ (Караново V) в Болгарии. Эта культура синхронизируется с ранней Гумельницей, Бубани-Хум I-а, Кукутени А, Трипольем В-1. Ранние горизонты охватывают достаточно длительный период развития, начало которого на нашем поселении еще не освещено. Сменяющие их верхние энеолитические горизонты дают материал, относящийся в Болгарии к комплексу Коджадермен — Салманово — Караново VI. Этот комплекс синхронизируется с Гумельницей II—III, Бубани-Хум I-в, Кукутени АВ, Трипольем В-2. Некоторые конкретные различия между указанными подразделениями энеолитического слоя были отмечены выше. Но нигде, ни в ранних, ни в поздних горизонтах этого слоя, нет никаких общих признаков с Троей I, во всяком случае с теми ее материалами, которые были до сего времени введены в научный оборот (мы не касаемся здесь материалов Кум-тепе, поскольку отсутствие исчерпывающей публикации лишает нас возможности судить об общем их характере, хронологии и связи с собственно троянской культурой и стратиграфией). Весь облик культуры совершенно иной.

С переходом же к раннему бронзовому веку картина заметно меняется. С этого времени уже со значительными фактическими основаниями можно говорить о тесных связях с Троядой, о наличии ряда общих культурных элементов, более того, о комплексном культурном сходстве обеих областей. На обосновании такого заключения мы остановимся несколько ниже. Сейчас же отметим, что оно позволяет с уверенностью считать наш энеолитический слой предшествующим Трое I. Это подтверждается отсутствием каких-либо троянских элементов и в других энеолитических слоях, прежде всего в Караново V и VI и в Азмашкой могиле III и IV.

Что же касается отмеченной на нашем поселении общей стратиграфической картины, то она полностью подтверждается стратиграфией Каранова, Быкова, Азмашкой могилы, Кирилло-мефодиева, Капитан Димитриева, Деветашкой пещеры и многих других поселений. Во всех этих случаях энеолитические слои без троянских элементов перекрываются слоями раннего бронзового века, содержащими троянские элементы.

Таковы данные стратиграфии, которые представляются нам решающими при разработке данного вопроса. В этой связи необходимо упомянуть общую схему относительной хронологии и соотношения культур Анатолии и Балкан, предложенную Меллаартом³. В ней энеолитический слой Каранова, рассматриваемый в целом и именуемый Караново IV (по старой классификации В. Микова) синхронизируется с ранней Гумельницей, ранней Салькуцей, Трипольем В-1, Кукутени А и Бубани-Хум I-а-в. Такая синхронизация не отличается от предложенной выше и, естественно, представляется нам приемлемой. Но весь этот „хронологический горизонт“ Меллаарт сопоставляет с Троей I и ранним бронзовым веком Анатолии, с чем уже согласиться трудно. Никаких сколько-нибудь убедительных доказательств такого сопоставления не приведено. Вызывает сомнения и сама правомерность сопоставления в пределах тесно связанных областей Восточного Средиземноморья типичных энеолитических культур с культурой бронзового века.

¹ G. H. Georgiev, *op. cit.*, стр. 93 и сл.

² *Ibid*, стр. 94.

³ J. Mellaart, *op. cit.*, стр. 277.

Определенные возражения вызывает и следующая ступень синхронизации, касающаяся уже слоя бронзового века нашего поселения. Здесь Меллаарт упоминает слой Караново V (Караново VII по новой классификации) и само поселение у с. Езеро. Они синхронизируются с поздней Гумельницей, поздней Салькуцей, Трипольем В-2, Усатовым, Кукутени АВ и В, Бубани-Хум II, после чего весь этот горизонт сопоставляется с Троей II.

Прежде всего коснемся самой системы синхронизации. Сопоставление материалов из слоя бронзового века нашего поселения с материалами Бубани-Хум II закономерно и легко может быть подтверждено фактическими материалами. Не вызывает возражений хронологическая однозначность их с ранним бронзовым веком Македонии. Возможна и синхронизация их с Усатовым, хотя она и требует фактических обоснований, которых Меллаарт не приводит. Но каковы основания для синхронизации нашего слоя с Гумельницей? Здесь следует еще раз подчеркнуть, что на нашем стратиграфическом раскопке достаточно четко выявлено залегание керамики, характерной для II и III периодов Гумельницы, в XI-ом и XII-ом строительных горизонтах, т. е. в энеолитическом слое, непосредственно подстилающем слой раннего бронзового века. А это, естественно, исключает саму возможность синхронизации. Отметим также, что распространение культуры Гумельница ознаменовало процесс культурной интеграции, охватившей значительную территорию Балкан и Подунавья. Этому периоду в Болгарии соответствуют слои Каранова V и VI. Начало же бронзового века было ознаменовано изменением направлений связей, распадом старых и созданием новых общностей, среди которых постепенно оформился ряд локальных культур. С этими-то культурами, например, с культурой Чернавода на территории Румынии, представляется нам закономерным сравнение материалов слоя бронзового века нашего поселения.

Сопоставление указанного „хронологического горизонта“ с Троей II может быть принято лишь как приблизительное и ориентировочное. В определенной мере это касается и поселений бронзового века Юго-Восточной Болгарии.

В связи с этим отметим, что само наличие заметного сходства между их культурой и культурой Трои безусловно, оно совершенно правильно подчеркивается тем же Меллаартом, Блегеном и другими исследователями.¹ Здесь можно назвать целый ряд аналогий. Прежде всего упомянем описанные выше открытые чаши, столь характерные для нашего поселения, Михалича и других болгарских памятников. Не менее характерны они и для нижних слоев Трои, где Меллаарт четко и правильно выделяет ряд типов этой группы.² Близкие аналогии могут быть отмечены и среди других типов сосудов — кувшинов, асковидных сосудов и пр. Сходство отнюдь не ограничивается керамикой: весьма близки костяной инвентарь, некоторые типы сверленных каменных топоров³, пряслица⁴, металлические ножи.

Итак, сходство, в том числе и сходство с Троей II, сомнений не вызывает. Но можно ли ограничивать его только этим периодом, есть ли основания для столь точной синхронизации? Полагаем, что таких оснований не достаточно. Все указанные типы аналогичных находок имеют значительную амплитуду хронологического колебания. Упомянутый Меллаартом характерный двуручный кубок (*derpa*) из Баа-дере (близ Михалича)⁵ является, безусловно, весьма интересной находкой. К сожалению, стратиграфические условия ее и связанный с ней комплекс не ясны. Подобные сосуды известны не только в Трое II, но и в Трое III и IV.⁶ Кроме того, нельзя забывать, что слой бронзового века поселения у с. Езеро имел девять строительных горизонтов и накапливался достаточно долго. Поэтому закономерно сопоставление его не

¹ J. Mellaart, *op. cit.*, стр. 275 и сл.; C. Blegen, *Troy and the Trojans*, стр. 58; G. Il. Georgiev, *op. cit.*, стр. 94.

² J. Mellaart, *op. cit.*, стр. 275, обр. 2.

³ C. Blegen, *op. cit.*, обр. 10.

⁴ *Ibid.*, обр. 9, 16, 21.

⁵ В. Миков, *Предисторическото селище до с. Михалич*, стр. 20, обр. 12.

⁶ C. Blegen, *op. cit.*, рис. 22 и 26.

только с Троей II, но с тремя или четырьмя древнейшими периодами Трои, начиная с Трои I, во всяком случае с поздних ее горизонтов.

Отмеченные выше отдельные противоречия и спорные моменты в весьма интересной работе Меллаарта связаны, как мы полагаем, с отсутствием должного стратиграфического обоснования его хронологической системы, в основу которой положены типологические сопоставления, подкрепленные данными радиоуглеродного анализа, безусловно, интересными, но пока еще единичными и разрозненными. Между тем явная недостаточность типологических сличений для синхронизации различных культур, а в ряде случаев и относительность самого сходства, убедительно показаны самим Меллаартом. Им глубоко справедливо поставлены под сомнение сличения глиняных статуэток из Винчи (слои 9—8 м) с мраморными раннекикладскими „идолами“, лицевых урн из Винча-Тордош с урнами из Трои II и т. д. Здесь с Меллаартом нельзя не согласиться.¹

Выше мы остановились на некоторых моментах относительной хронологии слоя бронзового века нашего памятника в аспекте его восточных-анатолийских связей. Периодизация Трои является здесь одним из важнейших опорных пунктов. Но заслуживают внимания и другие данные, другие системы сопоставлений.

Остановимся прежде всего на стратиграфии многослойных поселений Македонии, соответствующие слои которых чрезвычайно близки нашему по всем основным категориям находок. Стратиграфия эта весьма показательна, она убедительно рассмотрена Хэртли, который ретроспективно восстанавливает следующую картину:²

а) начало позднего бронзового века Македонии определяется по характерной микенской импортной керамике 1500 г. до н. э.,

б) средний бронзовый век начался здесь, по мнению Хэртли, заметно ранее рубежа XVIII—XVII вв. до н. э., поскольку серая раннеминийская керамика, датируемая Обергом 1700 г. до н. э., найдена лишь в самой верхней части слоя среднего бронзового века,

в) ранний бронзовый век был весьма длительным (Хэртли не соглашается с Обергом, определившим длительность этого периода в 300 лет); начало его на основании близких аналогий в Терми и той же Трое II отнесено к середине III тыс. до н. э.

Для нас здесь важно прежде всего стратиграфическое расположение слоя бронзового века. Материалы Македонии заметно пополняют данные болгарских многослойных поселений, большинство которых не имеет слоев среднего и позднего бронзового века. Они позволяют продолжить общую стратиграфическую колонку и довести ее до микенского периода, имеющего уже твердые хронологические основания.

Следует также отметить возможность хронологического сопоставления слоя бронзового века поселения у с. Езеро с бодрогкерестурской культурой Венгрии. Основанием здесь служат уже отмеченные выше сосуды типа *Milchtopf*. Особо подчеркнем, что распространение таких форм отмечено только в верхних строительных горизонтах.

Наконец, значительное распространение сверленных „боевых топоров“ и шнуровой орнаментации в исследуемом слое делает закономерной постановку вопроса о синхронизации его с соответствующими культурами Центральной и Восточной Европы, в том числе с древнеминой и катакомбной культурами южнорусских степей.

Подводя итоги рассмотрению относительной хронологии нашего памятника, отметим следующее:

Значительная мощность слоя раннего бронзового века и наличие в нем девяти строительных горизонтов позволяют говорить о большой длительности этого периода. В основном весь он относится ко времени до распространения минийской керамики. Нижние строительные

¹ Возражения Меллаарту, содержащиеся в специальной статье М. Гарашанина, не представляют нам убедительными, — см. M. V. Garašanin, *The Neolithic in Anatolia and the Balkans*, *Antiquity*, vol. XXXV, No 140, 1961, стр. 276 и сл.

² W. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, 1939, стр. 126.

горизонты слоя (в том числе V и VI) с материалом типа Михалича синхронизируются с ранним бронзовым веком Македонии (Критсана и др.), Бубани-Хум II, Троей I—II. Верхние горизонты синхронизируются с поздней порой раннего бронзового века Македонии (Арменохори и др.), концом бодрогкерестурской культуры, Троей III—IV (см., например, кувшины со скошенным горлом).¹

Очень кратко остановимся на вопросах абсолютной датировки рассматриваемого слоя. Они могут быть поставлены лишь в самом общем плане, поскольку, как известно, абсолютные даты основного эталона — Трои — до сих пор являются предметом дискуссии и у различных авторов заметно расходятся.² Но во всяком случае мы считаем абсолютно неприемлемой предложенную ранее датировку начала раннего бронзового века Юго-Восточной Болгарии началом II тысячелетия до н. э.³ Вся система приведенных выше сопоставлений позволяет относить это начало, а вместе с ним и нижние горизонты слоя бронзового века поселения у с. Езеро к середине III тысячелетия до н. э., причем не исключена возможность заметного удреждения этой даты в дальнейшем. Конец же данного периода и соответственно верхние горизонты нашего слоя могут быть отнесены к рубежу III и II или первым векам II тысячелетия до н. э. Для обоснования верхней даты весьма важно приведенное выше сопоставление с концом бодрогкерестурской культуры.

В связи с рассмотрением данного вопроса упомянем приведенные Меллаартом заключения относительно темпа накопления строительных горизонтов Трои I и особенно Бейзесултана. В последнем случае примерно за 1500 лет (с 5000 по 3500 гг. до н. э.) накопилось 25 строительных горизонтов. На этом основании длительность накопления одного горизонта Меллаарт определяет в 55—60 лет.⁴

При всей относительности этих цифр, обусловленной неравномерностью смены конкретных горизонтов, некоторые из которых имели, несомненно, значительно большую длительность, они представляют все же определенный интерес и могут быть приняты во внимание. А если так, то период от верхнего энеолитического (X-го) горизонта до верхнего горизонта бронзового века (I-го) мог иметь продолжительность минимум 550—600 лет. Исследованные же в 1963 г. V и VI строительные горизонты могут быть ориентировочно отнесены к концу третьей или к последней четверти III тысячелетия до н. э.

Вопросы исторической интерпретации нашего памятника смогут быть рассмотрены в полной мере лишь после исчерпывающего исследования на большой площади всех горизонтов слоя бронзового века. В частности, тогда станет возможной постановка важнейшего вопроса о переходе от энеолита к бронзовому веку, который некоторыми исследователями связывался с резкими культурными и этническими переменами, связанными с вторжением на Балканы индо-европейских племен.⁵ Сейчас мы хотели бы подчеркнуть неправомерность схематичного и упрощенного решения этого чрезвычайно сложного вопроса. Ранний бронзовый век изучаемой области явился временем взаимодействия различных, иногда даже противоположных исторических факторов, таких, как постепенные внутренние изменения — нараставший кризис раннеземледельческого хозяйства и усиление роли скотоводства, отдельные миграции и перемещения, распадение старых культурных общностей и консолидация новых племенных групп, заметное усиление как восточных, так и северных связей. Старые традиции в экономике и культуре еще сохранялись, а вместе с ними сохранялись оседлость, долговременные поселения,

¹ C. Blegen, *op. cit.*, обр. 22.

² Показательна здесь сравнительная таблица этих дат, приведенная у C. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, Oxford, 1948, стр. 231; см. также C. Blegen, *op. cit.*, стр. 174; J. Mellaart, *op. cit.*, стр. 277 и др.

³ V. Mikov, *The prehistoric mound of Karanovo*, *Archaeology*, vol. 12, 1959, No 2; его же, *Культура неолита, энеолита и бронзы в Болгарии*, СА, 1958, No 1.

⁴ J. Mellaart, *op. cit.*, стр. 278.

⁵ I. H. Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria*, *ASPRB*, XVI, 1948, Ch. VII; J. Mellaart, *The end of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean*, *AJA*, 1958, No. 1; его же *Anatolia and the Balkans*, стр. 276.

принципы домостроительства и многие виды материальной культуры. С другой стороны, указанные выше факторы обусловили постепенное увеличение подвижности населения, а в связи с этим — более легкий характер построек, к концу же раннего бронзового века — полное прекращение жизни на долговременных поселениях. Наряду со старыми традициями вырабатывались теперь новые, связанные с новыми формами хозяйства и быта.

Изменяются и характер и ориентация внутренних и внешних связей. Мощное анатолийское влияние при всем своем значении¹ не было единственным и исключительным. И уж во всяком случае нет никаких оснований для утверждения анатолийского происхождения культуры раннего бронзового века Юго-Восточной Болгарии и тем более создавших ее племен.

Одновременно с восточными связями закономерно усилились связи с подвижными скотоводческо-земледельческими племенами Северного Причерноморья, которые проникали все далее на юг вплоть до Болгарии, а возможно и Северо-Западной Анатолии. И выработка определенных культурных явлений, общих для этих племен и населения изучаемого района, таких, как сверленные „боевые топоры“ и шнуровая орнаментация, оказывается исторически объяснимой: она обуславливается всеми указанными факторами как внешнего, так и внутреннего порядка.

Однако нет оснований преувеличивать значение и северных связей. В этом аспекте весьма значительным является вопрос о появлении и распространении на Балканах шнуровой орнаментации. Материалы пятого и шестого горизонтов нашего поселения особенно важны для его разработки, ибо ими представлен кульминационный период развития такой орнаментации. Эти материалы свидетельствуют, с одной стороны, о безусловном расцвете и огромном многообразии шнуровой² орнаментации на Балканах в раннем бронзовом веке, с другой же, — об абсолютном своеобразии форм сосудов с этой орнаментацией, резко отличных от форм северных — классических — областей „культур шнуровой керамики“. Все это подтверждает правильность заключений некоторых исследователей о весьма раннем распространении на Балканах шнуровой орнаментации вне связи с прямой миграцией.¹ В настоящее время становится все более ясно, что шнуровая орнаментация как своего рода „мода“ распространилась в раннем бронзовом веке на огромной территории у самых различных племен. Можно выделить несколько самостоятельных групп ее, и вопросы происхождения каждой из них должны рассматриваться особо, хотя и с постоянным учетом взаимодействия различных групп. Значительная и оригинальная группа керамики с шнуровой орнаментацией развилась, как показывают наши материалы, на Балканах, причем представлена она, прежде всего, в исследуемых районах Болгарии; в Греции и Югославии сосуды с шнуровым орнаментом единичны.

Исследования многослойного поселения у с. Езеро, прежде всего слоя бронзового века, в ближайшие годы будут продолжены и расширены. Можно не сомневаться в том, что материал их сыграет значительную роль в разработке ряда общих вопросов древнейшей истории Восточной и Юго-Восточной Европы.

* * *

Одновременно с раскопками экспедиция провела разведку, продолжавшуюся с 25 по 30 августа 1963 г. и охватившую Старозагорский, Сливенский, Ямболский и Бургасский округа Юго-Восточной Болгарии.² При этом были обследованы 24 поселения, выяснены особенности их расположения, произведен сбор подъемного материала и на основе его ориентировочно определены хронологические рамки поселений (рис. 29).

Список памятников и результаты предварительного определения приведены ниже.

1. Грудево, Старозагорский округ (Плоска могила). Энеолит, бронзовый век, ранний железный век.

¹ V. Milošević, Zur Frage der Schnurkeramik in Griechenland, Germania, 33, 1955, стр. 151 и сл.; M. V. Gašanić, Neolithikum und Bronzezeit. . . , стр. 51 и сл.

² В разведке, помимо указанных ранее сотрудников, принимали участие директор Старозагорского музея Д. Николов и сотрудник того же музея М. Димитров.

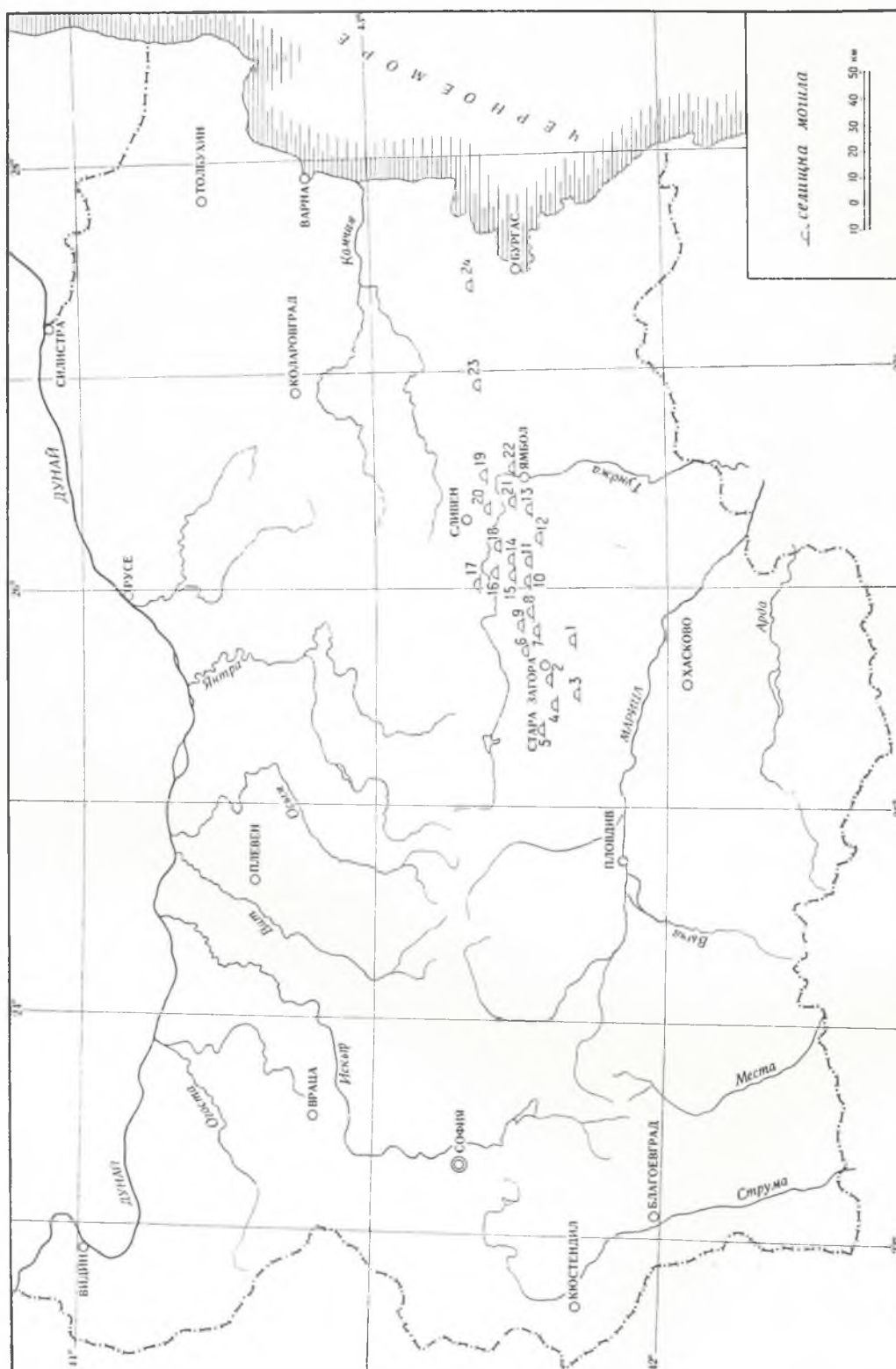

Рис. 29. Карта поселений, обследованных экспедицией в 1963 г.

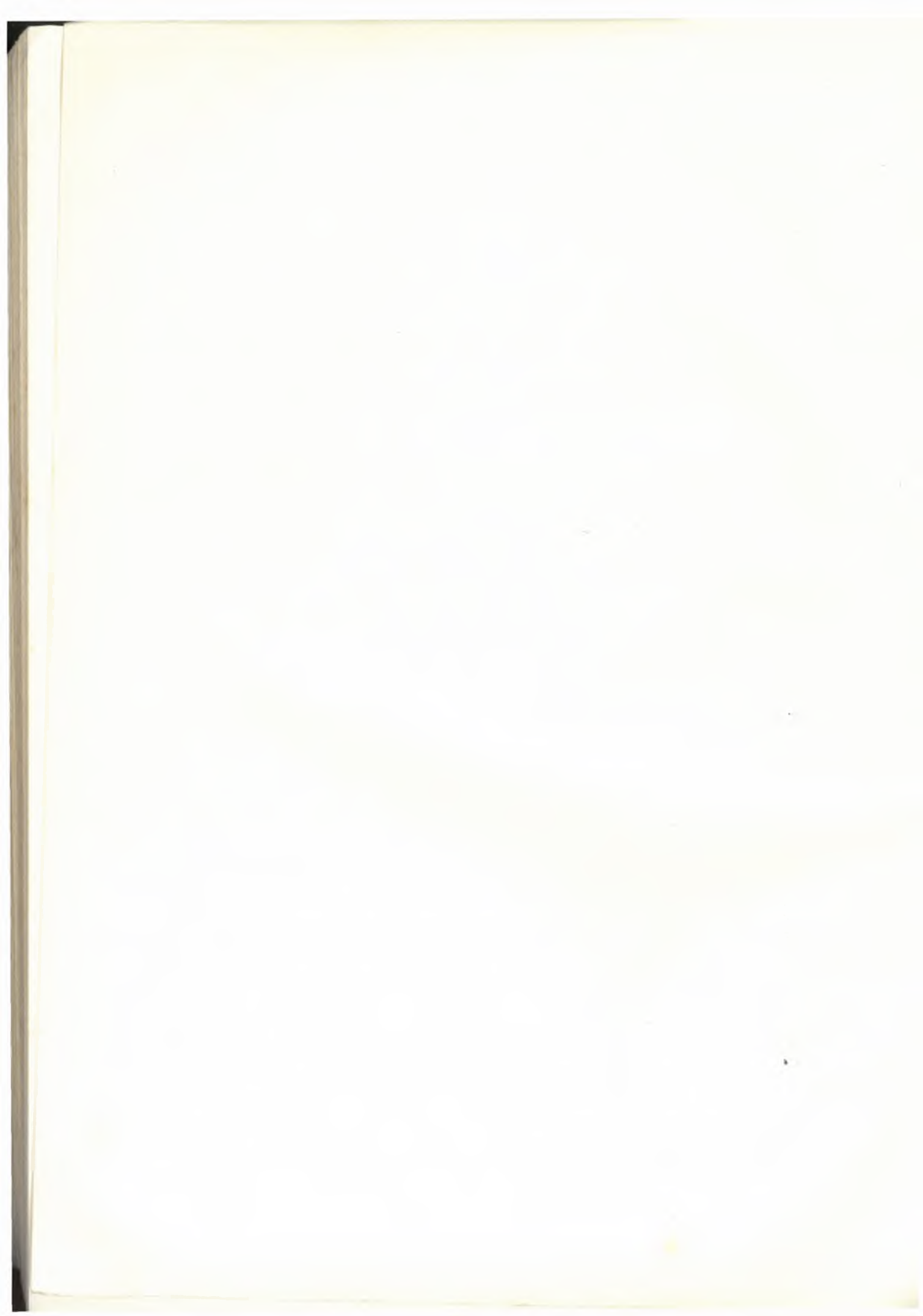
1. Грудено (Плоска могила); 2. Стара Загора (Берекетска могила); 3. Калояновец; 4. Кирилломефодиево; 5. Чаталка; 6. Далбоки;
7. Плоска могила; 8. Стамбово; 9. Братя Кунчеви; 10. Нова Загора; 11. Падарево (Чук-татарска могила); 12. Омарчево (Грибищенска могила); 13. Быково (Донцова могила); 14. Конево (Драгиева могила); 15. Конево (Карапелитска могила); 16. Джиново; 17. Гаврилово;
18. Чинтулово; 19. Желю войвода; 20. Крушаре; 21. Чокоба (Чехларска могила); 22. Веселиново; 23. Карнобат; 24. Жигарово

2. Стара Загора (Берекетска могила). Энеолит, бронзовый век.
3. Калояновец, Старазагорский округ. Караново IV-Протомарица. Культурный слой нарушен насыпанным на поселении большим курганом.
4. Кирилломефодиево, Старазагорский округ. Неолит, энеолит, бронзовый век, римский и византийский слои.
5. Чаталка, Старазагорский округ. Энеолит, бронзовый век, ранний железный век, римский и средневековый слои.
6. Далбоки, Старазагорский округ. Энеолит, бронзовый век.
7. Плоска могила, Старазагорский округ. Неолит, энеолит, бронзовый век.
8. Стамово, Старазагорский округ. Неолит, энеолит, бронзовый век.
9. Братя Кунчевы, Старазагорский округ. Энеолит, бронзовый век.
10. Нова Загора, Сливенский округ. Неолит, энеолит.
11. Падарево, Сливенский округ (Чук-татарска могила). Энеолит.
12. Омарчево, Сливенский округ (Гробищенска могила). Энеолит, бронзовый век. Сверху — курган.
13. Быково, Сливенский округ (Дончова могила). Энеолит, бронзовый век.
14. Коневево, Сливенский округ (Драгиева могила). Энеолит, бронзовый век.
15. Там же (Карапелитска могила). Бронзовый век.
16. Джиново, Сливенский округ. Неолит, энеолит, бронзовый век.
17. Гаврилово, Сливенский округ. Энеолит, бронзовый век.
18. Чинтулово, Сливенский округ. Энеолит, бронзовый век.
19. Желю воевода, Сливенский округ. Энеолит, бронзовый век.
20. Крушаре, Сливенский округ. Энеолит, бронзовый век. Слой нарушен курганом.
21. Чокоба, Сливенский округ (Чехларска могила). Бронзовый век.
22. Веселиново, Ямболский округ. Неолит, бронзовый век.
23. Карнобат, Бургасский округ. Энеолит, бронзовый век (?).
24. Житарово, Бургасский округ. Энеолит.

Разведка позволила заметно уточнить представления о многослойных поселениях и пополнить археологическую карту исследованных районов, являющихся территорией наибольшего сосредоточения памятников этого типа. Были отмечены как общие черты, так и различия в расположении поселений и природном их окружении. Было дано предварительное определение структуры культурного слоя поселений. Тем самым были выявлены поселения, дающие полную стратиграфическую колонку — от неолита до раннего бронзового века включительно, а также, с другой стороны, поселения с более кратким периодом существования, в том числе однослойные, целиком относящиеся к бронзовому веку, подобно Карапелитской могиле.

Несомненный интерес представляет установленное разведкой наличие культурных слоев на ровных полевых участках рядом с холмами самих многослойных поселений (Берекетска могила). Видимо, сама структура древнейших земледельческих поселений Болгарии была сложнее, чем представлялось ранее: помимо долговременных поселений на больших холмах существовали и своего рода „выселки“, менее долговременные и примыкавшие к основным поселениям.

Некоторые из указанных поселений, согласно плану экспедиции, в ближайшие годы подвергнутся раскопкам, прежде всего для выяснения их стратиграфии.

КОСТИ ЖИВОТНЫХ ИЗ МНОГОСЛОЙНОГО ПОСЕЛЕНИЯ У С. ЕЗЕРО БЛИЗ Г. НОВА ЗАГОРА

Стефан Иванов

При раскопках поселения у с. Езеро собрано в общей сложности 347 костей и их фрагментов; из них 60 из энеолитического пласта и 287 из пласта эпохи бронзы (VI горизонт, глубина 1,05—1,25 м). В основном мы остановимся на материалах последнего горизонта ввиду того, что число костей из энеолитического пласта незначительно.

Исследованный материал показывает, что дикие и домашние животные занимали чрезвычайно важное место в пище местного населения той эпохи.

Среди найденных костей 19,87% принадлежат диким животным, а 80,13% — домашним; общее соотношение между обеими группами — 1:4 (табл. 1). Это свидетельствует о том, что у жителей поселения бронзового века у с. Езеро было хорошо развито животноводство, дававшее подавляющую часть мясной пищи. Однако и значение охоты как дополнительного источника было достаточно велико.

Таблица 1

Кости животных из раскопок поселения у с. Езеро

Виды животных	Энеолит			Эпоха бронзы		
	число костей	%	суммарный %	число костей	%	суммарный %
Домашние						
Крупный рогатый скот (<i>Bos taurus</i>)	29	48,33	95,00	133	46,34	80,13
Мелкий рогатый скот — овца, коза (<i>Ovis</i> , <i>Capra</i>)	17	28,33		50	17,42	
Свинья (<i>Sus scrofa dom.</i>)	7	11,67		36	12,54	
Собака (<i>Canis familiaris</i>)	4	6,67		11	3,83	
В общем	57			230		
Дикие						
Тур (<i>Bos primigenius</i>)	—	—	5,00	43	14,98	19,87
Олень (<i>Cervus elaphus</i>)	—	—		4	1,39	
Косуля (<i>Capreolus capreolus</i>)	3	5,00		3	1,05	
Кабан (<i>Sus scrofa fer.</i>)	—	—		3	1,05	
Бобр (<i>Castor fiber</i>)	—	—		1	0,35	
Птицы (<i>Aves</i>)	—	—		3	1,05	
В общем	3			57		
Итого	60			287		

Видовой состав потреблявшихся в пищу диких животных на первый взгляд разнообразен: тур, олень, косуля, кабан, а может быть и бобр, представленный, правда, лишь одной половиной нижней челюсти. В действительности же подавляющее большинство костей диких животных принадлежит туру, тогда как прочие виды представлены одним-двумя фрагментами каждый. Такое резкое различие отнюдь не следует объяснять особенностями распространения указанных видов на пространствах, которые были доступны охотникам из поселения у с. Езеро. Природная среда, жизненно необходимая для тура, не менее благоприятна и для оленя, косули или кабана. Если заметное превосходство костей тура подтвердится при изучении массового материала, этот интересный факт потребует особого изучения.

Подразделение домашних животных по видам очень неравномерно. Первое место безусловно занимает крупный рогатый скот, которому принадлежат 46,34% от общего числа как диких, так и домашних животных. Место, которое занимал крупный рогатый скот в хозяйстве жителей поселения у с. Езеро, выявится еще более отчетливо, если рассмотреть процентное соотношение между костями одних лишь домашних животных. В таком случае крупный рогатый скот составит 57,83%, а остальным четырем видам домашних животных, включая и собаку, будут принадлежать в общей сложности 42,17%. При этом собаку не следует включать в это число, так как ее очевидно разводили с другой целью, а потребление ее в пищу населением ничем не засвидетельствовано. При таком исчислении процент костей крупного рогатого скота возрастает до 60,73%, а на остальные потреблявшиеся в пищу виды — овцу, козу и свинью — остается в общем 39,27%. Все это свидетельствует не только об особенно большом значении разведения крупного рогатого скота, но и о весьма высоком развитии животноводства вообще.

Разведение мелкого рогатого скота — овец и коз — стояло на втором месте. Их кости составляют 17,42% общего числа костей, или 21,74% костей домашних животных, включая и собаку, и 22,83% без нее.

Третье место занимала свинья. Ее кости составляют соответственно 12,54, 15,65 и 16,44% (изучение числа особей приводит к тем же выводам).

Возраст потреблявшихся в пищу животных различен для различных видов. Жители поселения убивали только взрослых и старых особей крупного рогатого скота, преимущественно поросят, иногда совсем молодых (изредка взрослых) свиней, чаще взрослых овец и коз, гораздо реже ягнят и козлят. Это указывает на то, что как крупный, так и мелкий рогатый скот до потребления населением в пищу мог быть использован в других хозяйственных целях.

В связи с физическим типом домашних животных могут быть рассмотрены только кости крупного рогатого скота. По костным остаткам здесь ясно обособляются два вида: мелкий, низкорослый, встречающийся гораздо реже, и крупный, значительно более распространенный. Это тоже подчеркивает высокую степень развития животноводства.

На первый взгляд может представиться, что результаты исследования рассмотренного материала противоречивы: значительно развитое животноводство обычно несовместимо с сохранением заметной роли охоты. Однако тщательное изучение костей крупного рогатого скота показывает, что этот вид в известной степени близок дикому виду — туру. Ясно, что в общем процессе развития животноводства крупный рогатый скот как вид может считаться весьма молодым; у него сохранились еще некоторые отличительные признаки его дикого предка.

Все это порождает предположение о возможности существования поблизости центра доместикации, в котором велся процесс приручения и одомашнения тура. Если такое предположение подтвердится массовым материалом, то закономерным станет и сохранение значения охоты, практически являвшейся прежде всего отловом туров.

Рассмотренный материал из поселения у с. Езеро (раскопки 1963 г.) порождает еще ряд интересных вопросов, ожидающих подтверждения и разрешения. Однако это станет возможным лишь при условии изучения гораздо большего числа костей, причем не только из поселения эпохи бронзы, но и из более древних — энеолитических и неолитических — поселений.

ТРАКИЙСКИ ПАМЕТНИЦИ ВЪВ ВРАЧАНСКО

Богдан Николов

До преди двадесетина години в днешния Врачански окръг съществуваша повече от четиристотин надгробни могили. Съвсем малък брой от тях са описани,¹ а някои — разкопавани и проучвани.² Добитите при редовни разкопки, а също и като случайни находки материали са обнародвани,³ но въпреки това от тях не може да се добие една по-цялостна представа за културата на траките през ранната и късната желязна епоха в този край.

През последните години обаче броят на надгробните могили във Врачанско значително намалява. Преди четири десетилетия Р. Попов смяташе, че могилите само във Врачанското поле⁴ са около сто. Днес техният брой е намалял на по-малко от половината.

Основната причина за бързото изчезване и унищожаване на надгробните могили в този край е, че по-голямата част от тях са в блокове с обработваема земя и ежегодно се разорават с машини. Така в продължение на десетина години те са се деформирали или са се изравнили с околния терен.

В настоящото съобщение описваме колективни находки и отделни предмети, които са намерени случайно като погребален инвентар както в разрушени могили, така и в плоски тракийски гробове. Нашите наблюдения, направени при разрушени вече могили, показват, че през старата и новата желязна епоха траките са извършвали погребенията на своите мъртви чрез изгаряне на трупите. Изгарянето е ставало на самото място, а после върху огнището с обгорелите кости и погребалния инвентар е насипвана могила. През старата желязна епоха в предбалканския край върху останките от кладата е насипвано малко пръст, сетне ред камъни и върху тях отново пръст до окончателното оформяване на могилата. Могилите с находки от старата желязна епоха имат основа от 8 до 10 м в диаметър и височина до 1 м, а тези от новата желязна епоха са с по-големи размери.

¹ К. Шкорпил, Могили, Пловдив, 1898, стр. 9, 35, 71, 106, 154 и 159.

² Р. Попов, Предисторически изследвания във Врачанското поле, ИБАИ, II, 1923/1924, стр. 99—136.

³ В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София, 1933; В. Миков, Тракийски тип фибули, ИБАИ, VI, 1930/1931, стр. 176; В. Миков, Келтйски находки у нас, БИБ, V, 1932/1933, кн. 1, стр. 186; В. Миков, Материали от желязната епоха, ИАИ, XXI, 1957, стр. 296; Р. Попов, Култура и живот на предисторическия човек в България, София, 1943, ч. II, стр. 52 и 87; Р. Попов, Единични находки от бронзовата и халщатска епоха, ИБАИ, III, св. II, 1913, стр. 298; Ив. Велков, ИБАИ, III, 1925, стр. 248; Д. Бучински, ИБАИ, XV, 1946, стр. 227; Д. Бучински, ИАИ, XVIII, 1952, стр. 364; Ат. Милчев, Археологическо проучване на околностите на Алтимир, Оряховско, ГСУ ФИФ, т. I, 1957, стр. 232—234; Р. Попов, Материали за проучване на халщатската и латенската култура, ГНМ, 1921, стр. 169, 173, 178; Ст. Стефанов, ИБАИ, XIV, стр. 275; Ив. Венедиков, Тракийската юзда, ИАИ, XXI, стр. 189, 191.

⁴ Р. Попов, ИАИ II, 1923/1924, стр. 104.

НАХОДКИ ОТ СТАРАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА

С. БЕЛИ ИЗВОР

При разрушаване на една от могилите южно от селото, в основата ѝ е намерено погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което е събран следният погребален инвентар:

1. Бронзова торква от четириръбест силно усукан тел със сплеснати краища и отчупени

Обр. 1. Накити от могилното погребение при с. Бели извор
Abb. 1. Schmuck aus dem Hügelgrab bei Beli izvor

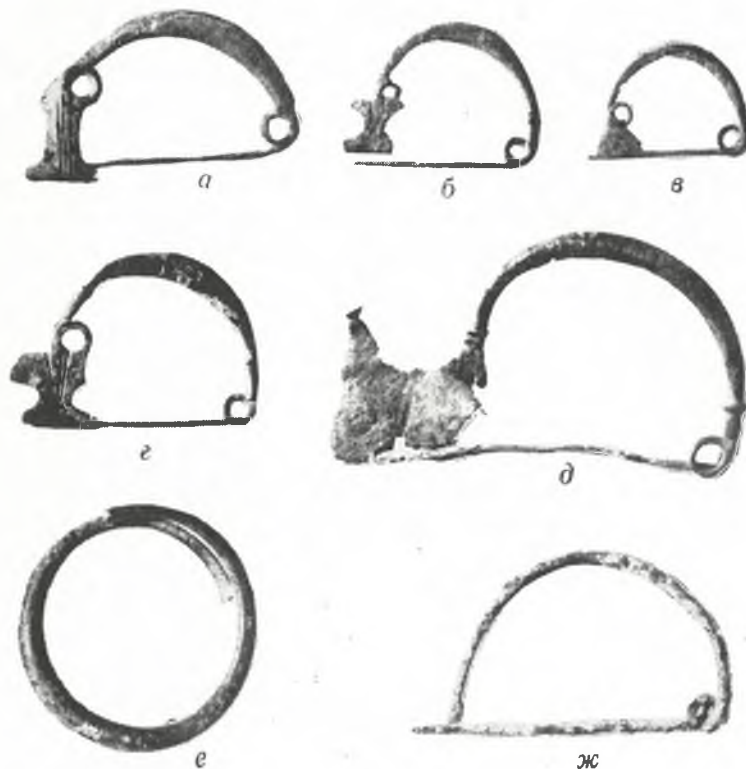
върхове (обр. 1а). Диаметърът на торквата е 10 см, дебелината на тела — 0,4 см. Силно е окислена. Зелена патина.

2. Бронзова торква, подобна на първата. Единият ѝ край е сплеснат и завит, а другият отчупен (обр. 1б). Диаметърът ѝ е 10 см, дебелината на тела — 0,3 см.

3. Бронзова торква, подобна на първите две. Краищата ѝ са изтънени, а върховете им отчупени (обр. 1в). Диаметърът ѝ е 8 см, дебелината на тела — 0,3 см.

4. Бронзова верижка, изработена от пет скачени един за друг спирални пръстени (обр. 1г). Всеки от пръстените е изработен от сплеснат полуцилиндричен тел, които прави по три спирални навивки с диаметър от 1,5 до 2 см.

5. Бронзова спирава от сплеснат тел и начупена на седем парчета (обр. 1д). Обща дължина 18 см, диаметър — 0,8 см.

Обр. 2. Бронзова гривна и фибули от могилното погребение при с. Бели извор

Abb. 2. Bronzenes Armband und Fibeln aus dem Hügelgrab bei Beli izvor

6. Четири броя бронзови копчета с полусферична кука форма, снабдени откъм вътрешната си страна с дъга за пришиване (обр. 1е). Диаметърът е от 1,2 до 1,5 см.

7. Бронзово масивно полусферично копче (обр. 1ж), отвътре с плоска дъга за пришиване. Върху външната му повърхност е изрязан двоен кръст със завити рамене. Диаметър 3,5 см.

8. Масивно бронзово полусферично копче, отвътре с плоска дъга за пришиване, в отвън украсено с врязани триъгълници, разположени концентрично (обр. 1м). Диаметър 4,5 см.

9. Бронзово копче във форма на кръст с удължени краища (обр. 1з) на раменете. Ширина 3 см.

10. Странична бронзова тока от колан със завита надолу кука и дъговидно изрязани краища (обр. 1и). Отвън по дължината си е украсена с четири, две по две, врязани бразди. Дължина 6,5 см.

11. Средна бронзова тока от колан с правоъгълна форма и с дължина 7 см. От двете ѝ вътрешни страни има по една завита кука, а от външната ѝ страна по дължина минава профилиран пояс от шест успоредни бразди (обр. 1к).

12. Странична бронзова тока от колан с извита нагоре кука и дъговидно изрязани краища на свободните страни (обр. 1л). Украсена е с четири, две по две, успоредни бразди. Дължина 4,5 см.

13. Масивна бронзова гривна с разминаващи се краища (обр. 2e). Изработена е от надебелен в средата объл тел. Двата края на гривната са леко профилирани и имат четириръбесто сечение. Диаметър 5,5 см.

Обр. 3. Два железни върха за копия от погребението при с. Бели извор
Abb. 3. Zwei eiserne Speerspitzen aus dem Grab bei Beli izvor

14. Бронзова дъговидна двупримчеста фибула, изработена от надебелен в средата объл тел. Примките имат четириръбесто сечение. Иглодържателят е с неправилна четириъгълна форма и дъговидно изрязани краища (обр. 2a). Изведен е от края на едната примка, която преминава върху плочката с едно клиноподобно удебеление от три релефни линии. Дължината на фибулата е 8 см.

15. Бронзова дъговидна двупримчеста фибула от същия тип (обр. 2g). В двата края на дъгата има по едно пръстеновидно удебеляване и по 12 пръстеновидни нареза. Примката преминава върху плочката в едно клиноподобно удебеление, а по две врязани линии следват формата му от двете страни. Върху повърхността на плочката са изчукани кръгове с означен център. Дължината на фибулата е 6,5 см.

16. Бронзова дъговидна двупримчеста фибула, подобна на № 15. Орнаментът върху плочката ѝ е изтрит (обр. 2b). Дължината ѝ е 5 см.

17. Малка бронзова дъговидна двупримчеста фибула с триъгълна плочка на иглодържателя (обр. 2v). Дължината на фибулата е 4 см.

18. Бронзова дъговидна фибула с една примка (обр. 2d), изработена от надебелен в средата объл тел. В единия край на дъгата има пръстеновидно удебеляване, след което следват примката и иглата. В другия край на дъгата има други две пръстеновидни удебелявания, след които е изведена плочката на иглодържателя, която е в неправилна четириъгълна форма и дъговидно изрязана отгоре. Предният ѝ свободен край е удължен нагоре и завършва с топче. Дължината на фибулата е 11 см.

19. Желязна дъговидна фибула с една примка (обр. 2ж), силно пострада от окиса. Единият край на лъка е сплеснат и служи за иглодържател. Дължината на фибулата е 8 см.

20. Два железни върха за копия (обр. 3). Върху плоските им страни минава по един изпъкнал надлъжен ръб. Дължината на единия връх е 40 см, а на другия — 24. В горната част на листа на големия връх има две симетрично разположени дупки.

С. СОФРОНИЕВО

В западната част на селото, в двора на Маринчо Чуков, е имало малка, едва забележима могилка. При риголване на лозе могилката е била разкопана от стопанина. След един слой земя от около 0,40 м е последвал ред от едри речни камъни и под тях се открива огнище с недогорели кости от човек и кон, пепел, късове от натрошен глинен съд, бронзова юзда (загубена от намервача) и следният погребален инвентар:

21. Крив железен нож — махайра — с едно острие (обр. 4a). Дължината на ножа заедно с дръжката е 53 см, а само на дръжката 15 см. Ширината на ножа е 4 см. Той леко се извива при основата на дръжката, където е и най-голямата му ширина, а към върха постепенно се стеснява. Дръжката е плоска и отгоре завършва дъговидно с издадени встрани краища на дъгата, а под тях има още два симетрично издадени навън израстъка. Не личи дръжката да е била обковавана.

22. Два железни върха за копия с дължина по 40 см, силно окислени. Втулките за поставяне на дръжки са по-големи от листовете (обр. 4б, в).

23. Желязна верижка, съставена от две части (обр. 4г). Първата част е образувана от две скачени една за друга скоби, изработени от усукани железни пръчки. Втората част се състои от девет скачени една за друга удължени халки. Общата дължина на верижката е 29 см.

24. Бронзов тас с диаметър на устието 17 см и височина 4 см. Изработен е от цял тънък лист. Дъното му е вдълбано умбовидно навътре и е очертано с два профилирани концентрични пояса (обр. 5а, б).

25. Бронзова дъговидна двупримчеста фибула от същия тип като № 14 (обр. 6а). В краищата на дъгата има по едно голямо пръстеновидно удебеляване, а от двете му страни още по две по-малки. Иглата на фибулата е отчупена при намирането и загубена. Плочката отвън е украсена с три врязани успоредни вертикални линии. Дължината на фибулата е 7,5 см.

26. Бронзова спирална гривна (обр. 6б), изработена от объл тел с дебелина 0,3 см, който прави осем спирални навивки. Краищата на гривната са леко сплеснати, от което получават елипсовидно сечение и завиват навън. Диаметърът на навивките е 7 см.

27. Шест броя бронзови части от конска сбруя (обр. 7а, б). Пет от тях са напълно еднакви по форма и размери — дължина 3,5 см, ширина 0,6 см и височина 0,8 см. Горната им част има полуцилиндрична повърхност и е украсена с напречни гъсти нарязи. Всяка има от долната си страна по една тънка дъговидна пластинка, която в средата се опира на едно стълбче. Шестата има формата и устройството на останалите пет с тази разлика, че в горната си част е широка 2,5 см. Вероятно са предназначени за украса на ремък.

28. Две плоски бронзови украси от конска сбруя, които имат форма на изрязан отвътре кръг с пробит издатък отгоре за окачване (обр. 7г). Кръгът е по-широк в лявата си страна. Издатъците са украсени с много тънки хоризонтални и коси нарязи. Дължината на всяка от украсите заедно с издатъка е 7,5 см, ширината — 6 см.

29. Кух и плосък бронзов завършек на колан с форма на сплеснат конус (обр. 7ж, з). На върха си има масивна халка за окачване, а встрани под нея — два симетрично разположени израстъка. И двете страни на предмета са украсени с ажурно изрязани орнаменти. Свободните неизрязани полета са украсени с изчукани точки, врязани кръгчета и прави линии. Общата му дължина е 10,5 см, ширината на основата му — 4 см.

30. Две бронзови украси от конска сбруя. Всяка се състои от централен кръг, от който излизат встрани по шест кръгли, симетрично разположени израстъка (обр. 7и). Върху централния кръг има украса от шест врязани дъги, отворени навън, които в средата образуват шестоъгълник. Всеки от предметите има отдолу по две пресичащи се под прав ъгъл дъговидни пластинки, които са служили за окачване върху ремъка (обр. 7к). Диаметърът му заедно със симетричните странични издатъци е 5 см, а височината — 2 см.

Обр. 4. Железен меч махайра, два върха за копия и желязна верижка от с. Софрониево
Abb. 4. Eisernes Schwert (Mahaira), zwei Speerspitzen und eisernes Kettchen aus Sofronievo

31. Бронзова украса с форма и устройство на описаните две, но без орнамент от горната страна (обр. 7в). Диаметърът ѝ е 3 см, височината — 0,8 см.

32. Бронзов полусферичен предмет (обр. 7е), отдолу с цилиндрична пръчица за прикачване. Диаметърът му е 3 см, височината — 2 см.

а

б

Обр. 5. Бронзова фиала от погребението при с. Софрониево

а) гледана отгоре; б) гледана от страни

Abb. 5. Bronzene Fiale aus dem Grab bei Sofronievo

а) Ansicht von oben; б) Seitenansicht

а

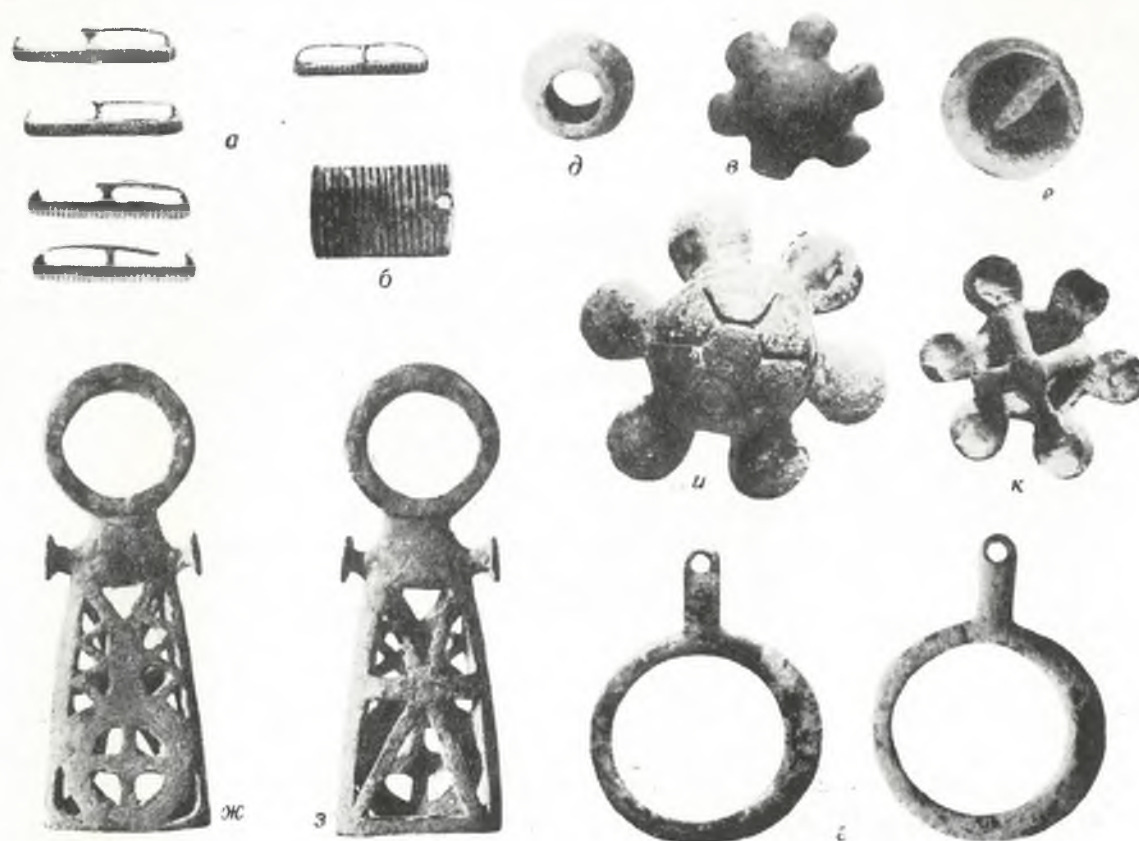

б

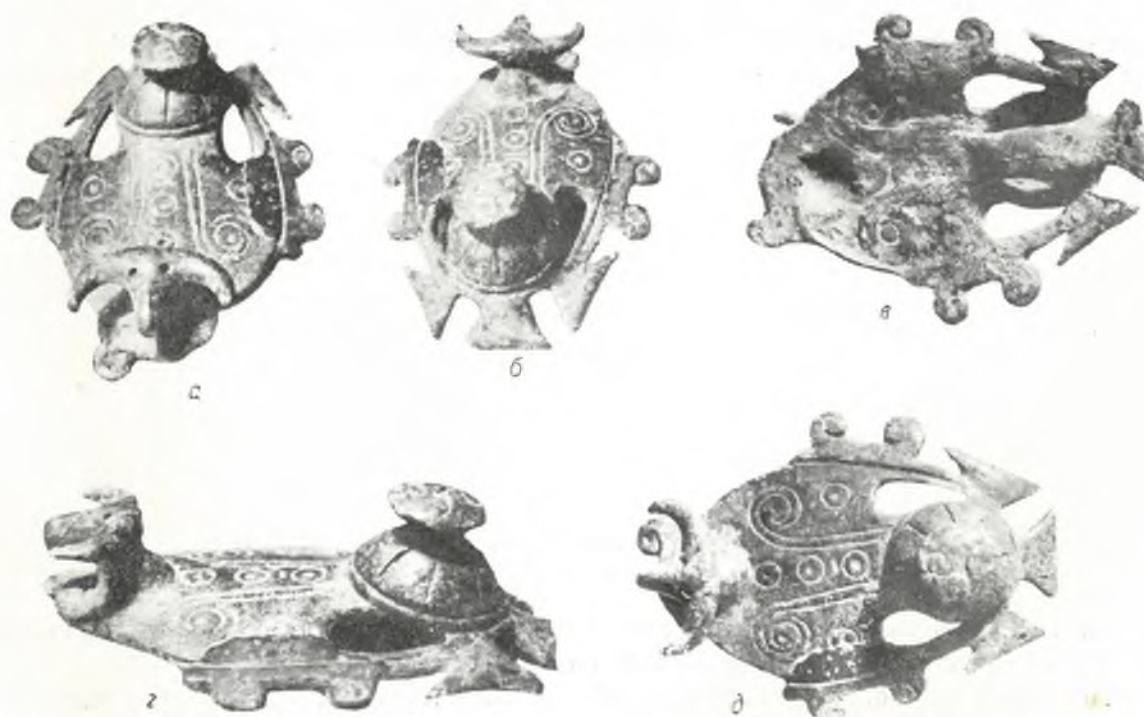
Обр. 6. Бронзова двупримчеста фибула и спирална гривна от находката при с. Софрониево

Abb. 6. Bronzene doppelplattige Sprossenfibel und spiralförmiger Armreif aus dem Fund bei Sofronievo

32а. Кух бронзов предмет във форма на два пресечени конуса, съединени с основите си (обр. 7д). Двата му края са профилирани навътре. Височината му е 2 см, диаметърът в средата — 2,5 см. Имало е още един подобен, но е загубен от намервача.

Обр. 7. Бронзови накити от конска сбруя от находката при с. Софрониево
Abb. 7. Bronzebeschlag am Pferdegeschirr aus dem Fund bei Sofronievo

Обр. 8. Бронзов начелник за кон от находката при с. Софрониево
Abb. 8. Bronzener Stirnriemenbeschlag aus dem Fund bei Sofronievo

33. Бронзов начелник, който гледан отгоре е в елипсовидна форма с дължина 8,5 см, ширина — 6,5 см и височина — 3,5 см. Периферията му встрани е украсена с волути, а отзад — с три изпъкнали неправилни триъгълника, които наподобяват криле и опашка (обр. 8d). Предният

Обр. 9. Бронзов съд от втората находка при с. Софрониево
Abb. 9. Bronzenes Gefäß aus dem zweiten Fund bei Sofronievo

горен край на начелника представлява глава на животно с извити напред рога и две дупчици за очи (обр. 8a). В задната част се издигат стъпаловидно едно над друго два куполовидни израстъка, украсени с дълбоки нарезки (обр. 8г). Горната свободна повърхност на начелника е украсена с две по две успоредни врязани линии, които напред се отдалечават и краищата им завиват на противоположни страни във волути. Между линиите и волутите са врязани пет симетрично разположени кръгчета с означен център. От двете страни на стъпаловидните израстъци е изрязана по една елипса. Отдолу предметът е кух (обр. 8в), а в предната си част по дължина има дъговидна пластинка за окачване.

У съседа на Маринчо Чуков в същия край на с. Софрониево при разрушаването на друга една по-малка могила е намерено погребение с подобен инвентар, който е разпилян и от него е запазен само:

34. Бронзов съд без дръжка с издута средна част и висока шийка с издаден навън устен ръб (обр. 9). Зелена патина. Височината на съда е 13 см, диаметърът в издута част — 11 см, диаметърът на устието — 7 см. Профилираният устен ръб е опасан отвън с плоска широка халка, която е украсена с полегати черти, а отгоре е нарязана.

С. КАМЕНО ПОЛЕ

При разрушаването на една малка могила в м. Осен до извора Стублата е намерено погребение, извършено чрез изгаряне. От богатия погребален инвентар са запазени само:

35. Бронзова дъговидна двупримчеста фибула (обр. 10a), изработена от слабо надебелен

Обр. 10. Бронзова фибула и култова бравичка от с. Камено поле
Abb. 10. Bronzefibel und Kultbeil aus Kameno pole

в средата на лъка объл тел. От едната примка излиза иглата, а от другата — триъгълна плочка, която отдолу е подвита. Дължината на фибулата е 5 см.

36. Бронзова вотивна бравичка (обр. 10б), широка в горния си край — 3 см, а в долния — 2 см, висока — 3,5 см. По средата на плоския горен край има кръгла дупчица за окачване. Горните краища на бравичката са удължени встрани и преминават в схематично представени животински глави.

С. ДЕВЕНЕ

На 3 км северно от селото в м. Копровица доскоро имаше три малки надгробни могили. Разоравани с тракторен плуг през последните години, те бяха заравнени с околния терен. При разрушаването на една от тях е намерено погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, при което е имало богат погребален инвентар, но е разпилян. От него можаме да приберем само:

37. Двуостър къс железен меч, акинакес, с дължина 25 см, само дръжката — 14 см, ширина на ножа — 5 см (обр. 11). Има следи от врязана украса върху едната плоска страна на дръжката, която завършва с дъговидно извити нагоре антени. В краищата на всяка антена е изобразена глава на птица (грифон?). Дръжката е дебела, масивна и по всичко личи, че върху нея не е имало допълнителна обковка.

С. КРИВОДОЛ

При копане на основи за къща югозападно от гара Криводол е разкрит плосък гроб с погребение, извършено чрез изгаряне. Заедно с пепелта, обгорените кости и късовете от натрошена глинена урна са намерени запазени:

38. Триръб бронзов връх за стрела, дълъг 3 см. На задния му край има кухня за поставяне на пръчката. Всяка от трите плоски страни е украсена с вдълбано триъгълниче отпред и с по два жлеба, които отиват към задната част (обр. 12 а).

39. Бронзова фибула, във форма на двоен диск, изработена от цяла пластинка с дължина 7 см и диаметър на кръговете 3 см. От вътрешната ѝ страна с два нита е закрепена бронзова игла и иглодържател. Отвън в средата на всяко кръгче на фибулата има изпъкнало щитче (обр. 12 б), а по периферията на двата кръга и на средната съединяваща ги част са изчукани по два реда малки точки.

40. Бронзова дъговидна фибула с една примка от същия тип като № 18 (обр. 12 в). Повърхността на лъка е украсена с врязани концентрични поясчета и зигзагообразни линии. На двата края на дъгата има по три пръстеновидни удебелявания. Дължината на фибулата е 11 см.

Обр. 11. Къс железен меч акинакес от с. Девене
Abb. 11. Kurzes eisernes Schwert (Akinakes) aus Devene

С. АЛТИМИР

При разрушаване на малка могила в м. Над Обрашина е намерено погребение, извършено чрез изгаряне на трупа. Освен пепел, обгорени кости и късове от натрошена урна са намерени и три фибули:

41. Бронзова дъговидна фибула с една примка (обр. 13 а) от същия тип като № 18.

В единия край на дъгата, откъм примката, има три пръстеновидни удебелявания, а на другия ѝ край удебеляванията са две. В долния преден край иглодържателят е прояден от окиса. Горният му свободен край завършва с пръстеновидно удебеляване, върху което има конусовидно топче с основата нагоре. Дължината на фибулата е 10,5 см.

42. Бронзова дъговидна двупримчеста фибула от същия тип като № 14 (обр. 13 б). На двата си края дъгата има по три пръстеновидни удебелявания. Иглодържателят е

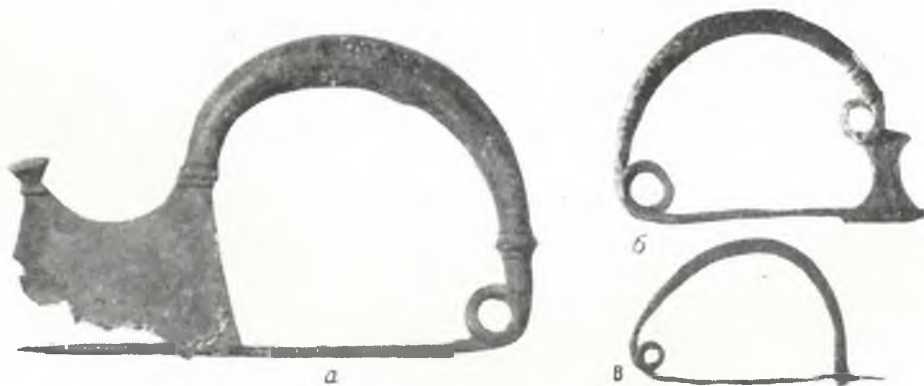
с неправилна четириъгълна форма и дъговидно изрязани страни. Дължината на фибулата е 8,5 см.

43. Бронзова дъговидна фибула с една примка (обр. 13 в). Изработена е от по-тънък объл тел. Единият край на дъгата е сплеснат и служи за иглодържател. Дължината на фибулата е 6,5 см.

Обр. 12. Две бронзови фибули и връх за стрела от с. Криводол

Abb. 12. Zwei Bronzefibeln und Pfeilspitze aus Krivodol

Обр. 13. Три бронзови фибули от с. Алтимир

Abb. 13. Drei Bronzefibeln aus Altimir

С. ПУДРИЯ

При оран под античната крепост „Калето“ е разкрит плосък гроб с погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което са запазени следните предмети:

44. Бронзова ситула с две дръжки, силно проядена от окиса (обр. 14 а). Височината ѝ е 23 см, диаметърът на устието — 21 см, диаметърът на дъното — 11 см. Периферният устен ръб на ситулата е украсен с овули. Дръжките са прикрепени върху съда посредством уши, които в долната си част представляват красиво изваяни женски глави (обр. 14 б, г).

45. Бронзова вазичка с широка и висока шийка и силно изтеглен навън периферен устен ръб (обр. 14 б). Издутата част на тялото е украсена с гравирани орнаменти от дълги листа, от които съдът изглежда като канелиран. Височината на вазичката е 8 см, диаметърът — 7 см.

46. Два железни върха на копия, силно проядени от окиса. Единият е дълъг 37 см, а другият — 17 см.

С. ХЪРЛЕЦ

На запад от селото е разрушена малка могила с погребение, извършено чрез изгаряне на трупа. От разпиления погребален инвентар е запазена само:

47. Сребърна масивна дъга от възлеста фибула, дълга 10 см. Дъгата представлява горната част на фибулата, а долната, която се е състояла от иглодържател и игла, е отчупена и

Обр. 14. Бронзова ситула и бронзова вазичка от погребение при с. Пудрия
Abb. 14. Bronzesitula und Bronzefase aus einem Grab bei Pudrija

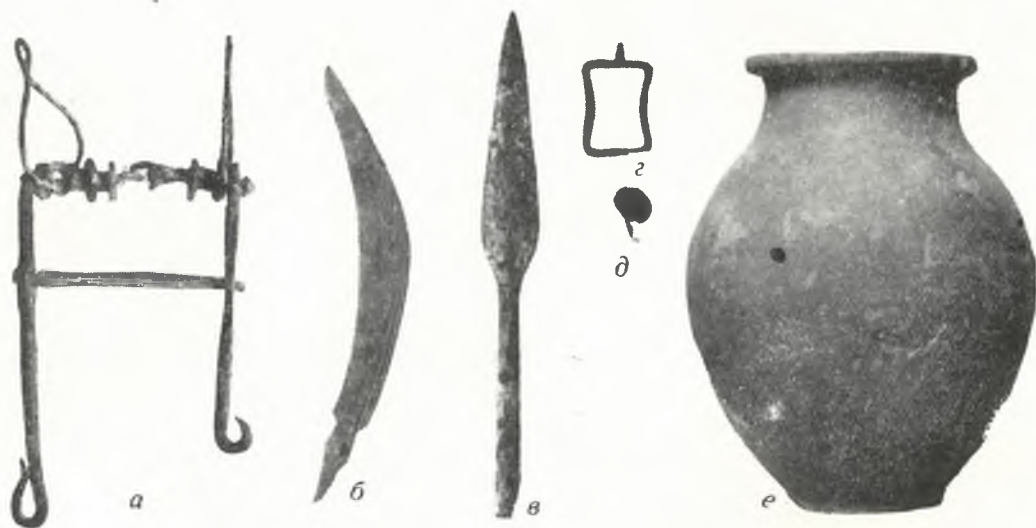
изгубена след намирането. Дъгата е съставена от четири големи и четири по-малки редуващи се сферични надебелявания. В задната долна част на дъгата е изрязан жлеб за поместване на иглодържателя, а задното сферично надебеляване в долния си край е удължено и преминава в скоба.

НАХОДКИ ОТ НОВАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА

С. АЛТИМИР

Първа находка

На 2,5 км северозападно от селото в м. Дръндарска кошара до 1960 г. имаше некропол от шест малки и една голяма могила. Първите с диаметър от 12 до 16 м и височина 1 м, а голямата с диаметър 24 м и височина 2,5 м. През поменатата година кооперативното сто-

Обр. 15. Могилна находка от с. Алтимир — м. Дръндарска кошара
Abb. 15. Hügel Fund aus der Ortschaft Drändarska Košara bei Altimir

панство заравни могилите и сега площта се използва за зеленчукова градина. Разрушаването на могилите е станало, без да е уведомен за това музеят и поради това разкритите погребения и погребален инвентар са разпилени и съвсем малка част е запазена. В основата на една от могилите е имало пепел, обгорени кости на човек и кон и следният погребален инвентар:

48. Желязна юзда с нееднакво дълги странични скоби и двуделен зъбалец (обр. 15 а). Едната скоба е дълга 23 см, другата — 18 см, а подбрадната пръчица — 14 см. Страничните скоби са нееднакви, защото след протриването на долната елипсовидна част на едната от халката на поводите, тя е била допълнително закривена. На всеки дял от зъбалеца на юздата са наизани последователно по два цилиндрични железни пръстена и по две колелца. Откъм външната страна на зъбалеца до скобите има по една осморка за прикрепяне юздата към оглавника.

49. Железен крив нож с дължина 27 см и ширина на листа 3,3 см (обр. 15 б). Върху едната плоска страна по дължината на ножа има украса от точки, а върху другата — два плитки улея, които започват от основата на дръжката и завършват към средата на ножа, след което към върха продължават с точки. Под улеите има два реда изчукани триъгълници, разположени шахматно с острите си върхове навътре. Дръжката е изтеглена от самия нож и накрая е изострена за втикване в ръкохватката, която е била от нетраен материал и допълнително е прикрепяна с два железни гвоздеа.

50. Железен връх за копие с дължина 32 см и ширина на листа 3,5 см (обр. 15 в).

51. Желязна прежка от колан с отчупена игла, изработена от сплеснат четириръбест тел (обр. 15 г), дълга 7 см. Железен гвоздей с широка заоблена глава и подвито под прав ъгъл острие (обр. 15 д).

52. Глинено гърне без дръжка (обр. 15 *е*), високо 22 см, с диаметър на търбуха — 18 см и диаметър на устието — 12 см. Работено е на гърнчарско колело от пречистена глина и при изпичането е придобило еднакъв светлосив цвят.

Втора находка

В друга разрушена могила от същия некропол е разкрито погребение, извършено чрез изгаряне. Погребалният инвентар е разпилян и от него можяхме да съберем частите на четири глинени съда:

Обр. 16. Глинени съдове от погребение в м. Дръндарска кошара — с. Алтимир
Abb. 16. Tongefäße aus einem Grab in der Ortschaft Drändarska Košara bei Altimir

53. Глинена кана с плоска дръжка и високо и широко устие, работена на ръка от пречистена глина (обр. 16 *а*). Сиво-черен цвят. Височината на каната е 17 см.

54. Глинена чаша във форма на пресечен конус с надолу завита дръжка (обр. 16 *б*). Работена е на ръка от глина с дребни песъчинки. Нееднакъв светлосив цвят. Височината ѝ е 9 см, диаметърът на устието е 15 см.

55. Глинена чаша, подобна на първата, висока 6 см и с диаметър на устието 11 см. Сиво-черен цвят (обр. 16 *в*).

56. Глинена паница със завит навътре устен ръб (обр. 16 *г*), висока 10 см и с диаметър на устието 27 см. Работена е на ръка от пречистена глина. Лъскаво червено-кафяв цвят. От периферния ѝ ръб отстрани излизат четири симетрично разположени триъгълни израстъка, украсени с чертички. Под единия израстък има друг вертикален, пробит за окачване на паницата.

Трета находка

На югоизток от с. Алтимир в крайнината на Циганската махала до преди няколко години имаше некропол от три могили, високи до 1 м и с диаметър на основата до 16 м. Те бяха разрушени и пръстта им използвана за тухли. При унищожаване на една от тези могили в основата ѝ е намерено огнище от клада и следният погребален инвентар:

57. Железен крив нож с ножница (обр. 17 *а*). Дължината на ножа е 26 см, само на дръжката — 7 см, а ширината на листа — 2,5 см. Върху дръжката са запазени две дупки с по един гвоздеи. Върху едната плоска страна на ножа има украса от издълбани дъги, които се пре-

сичат във форма на буква М. На мястото на пресичането — украса от центрирани кръгчета. След орнамента към върха на ножа е вдълбан плитък и широк улей. Ножницата, чийто връх е отчупен, е дълга 16 см (обр. 17 б). Изработена е от желязна пластинка, която е огъната, за да обхване ножа по дължина.

Обр. 17. Находка от могилно погребение при с. Алтимир — м. Циганска махала

Abb. 17. Funde aus einem Hügelgrab in der Ortschaft Ciganska Mahala bei Altimir

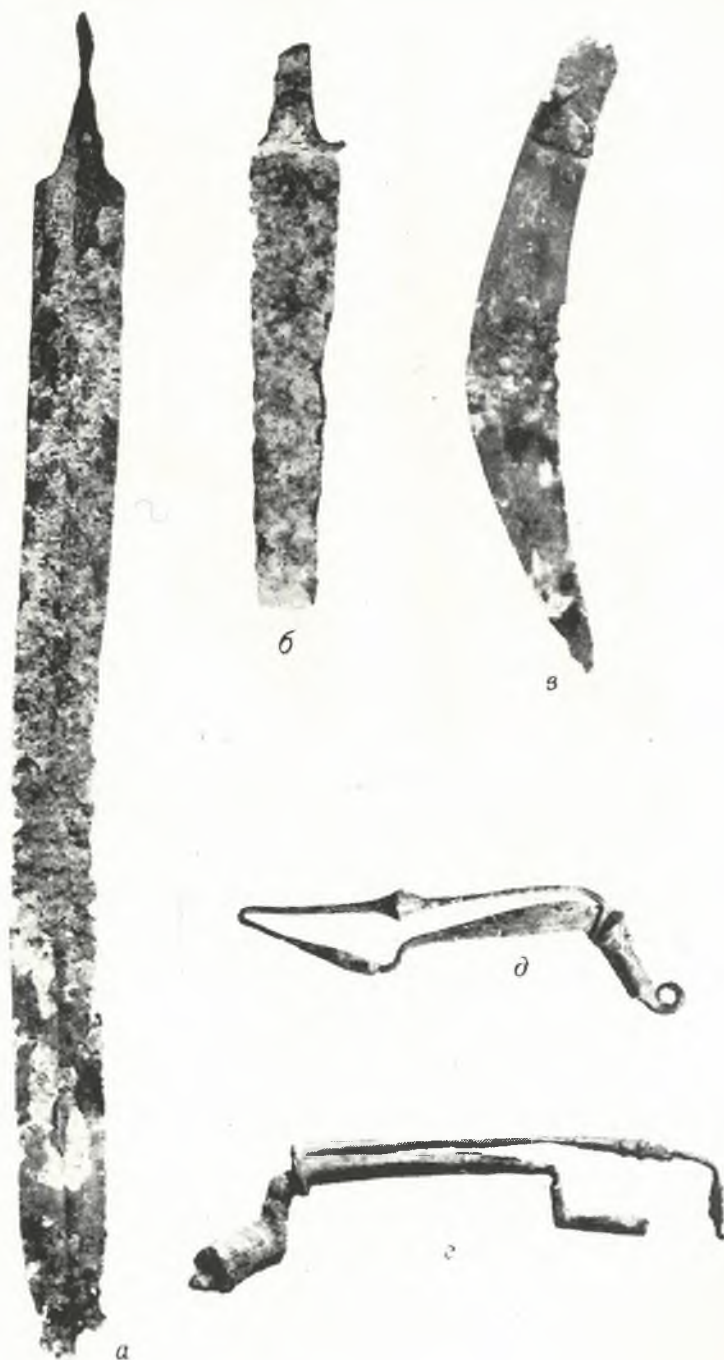
58. Част от желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 17 в). От нея са запазени едната странична скоба, дълга 21 см, подбрадната пръчица, дълга 8,5 см, и единият дял от зъбалеца, върху който са нанизани последователно два цилиндрични железни пръстена и две колелца. В единия си край подбрадната пръчица завършва с полусферично топче, а в другия е леко сплесната и пробита по дължина. На страничната скоба има две дупки, които са служели за преместване на подбрадната пръчица.

59. Бронзова торква с диаметър 9 см (обр. 17 д). Единият ѝ край е отчупен, а другият завършва с осем сплеснати сфери, последната от които приема конусовидна форма.

60. Бронзова апликация (обр. 17 з), сплътена и деформирана при изгарянето на трупа. Съставена е от три затворени халки, свързани помежду си с тънки и усукани медни телчета и халкички.

Четвърта находка

На 4 км югоизточно от с. Алтимир в м. Уловица — над извора Стублата — има некропол от седем могили. Тъй като могилиите всяка година се разорават с машини, то пет от тях са вече

Обр. 18. Находки от две могилни погребения при с. Алтимир — м. Уловица
Abb. 18. Funde aus zwei Hügelgrabern in der Ortschaft Ulovica bei Altimir

почти заличени. През 1962 г. трактористите са попаднали на погребения в две от тези могили. Тракторният плуг е извадил на повърхността пепел, обгорени кости, късове от глинени съдове и погребален инвентар, от който са запазени следните предмети:

61. Железен двуостър меч с отчупен връх и част от дръжката. Запазената дължина е 59 см, а ширината на листа — 4 см. Върху двете плоски страни по дължината на меча има по три изпъкнали успоредни ръба, средният от които е най-висок (обр. 18 а).

Обр. 19. Могилно погребение от с. Търнава — м. Митков връх
Abb. 19. Hügelgrab in der Ortschaft Mitkov Vrah bei Târnava

62. Желязна двустранна фибула (обр. 18 д), дълга 11 см, силно окислена. Иглата, иглодържателят и едната спирала на фибулата са отчупени.

Пета находка

63. Горна част от двуостър железен меч с остатък от дръжката. Силно окислен. Запазената дължина е 25 см, а ширината на листа — 4 см. В основата на дръжката е нанизан звънчевиден предпазител (обр. 18 б).

64. Железен крив нож (обр. 18 в) с отчупена част от дръжката, силно окислен. Запазената дължина е 33 см и най-голямата ширина на листа — 4,5 см. Върху дръжката е останал един железен гвоздей, а в основата ѝ е нанизана широка елипсовидна гривна.

65. Бронзова двустранна фибула с дължина 10 см (обр. 18 г). Двете спирали и иглата на фибулата са отчупени при изравнянето им от плуга.

С. ТЪРНАВА

Северозападно от селото в м. Митков връх при оран са разрушени две малки надгробни могили. Във всяка от тях е била разкрита погребална клада с пепел, обгорени кости и погребален инвентар, който е разпилян от машините и от него можяхме да съберем само следните предмети:

Първа находка

66. Горна част от двуостър железен меч с остатък от дръжката. Запазената дължина е 24 см, а ширината на листа — 5 см. Върху двете плоски страни по цялата дължина на меча има по един изпъкнал ръб, а в основата на дръжката е нанизан звънчевиден предпазител (обр. 19 а).

67. Железен връх за копие със силно сплеснат и разширен лист (обр. 19 б), дълъг 30 см, с ширина на листа — 5 см. В задния край на втулката има два профилирани пояса, които имитират двойна намотка.

68. Железен връх за копие с дължина 32 см и ширина на листа 3 см. Върху двете плоски страни по дължината на листа има по две врязани бразди, успоредни на страничните ръбове (обр. 19 в).

69. Сребърна дъговидна фибула от типа на фибулите от Букьовското съкровище. Иглата е отчупена. По дължината на дъгата има пет релефни звездовидни орнамента. Единият край на дъгата е сплеснат в двойна листовидна пластинка, украсена от лицевата страна с врязан геометричен орнамент (обр. 19 г). В долната част на двете листовидни пластинки е запазен сребърен нит със заоблена главичка, чрез който е била захваната иглата. Другият край на дъгата е сплеснат в иглодържател. На лицевата му страна са разположени симетрично три кухи цилиндъра с полусферични върхове. Дължината на фибулата е 5 см.

Други четири сребърни фибули от същия тип, непубликувани досега, са намерени при неизвестни обстоятелства в околностите на Лом и се пазят в музея на града. Едната от тях показваме тук (обр. 19 д).

Втора находка

70. Железен двуостър меч с отчупен връх. Част от дръжката също липсва (обр. 20 а). Запазената дължина е 65 см, а най-голямата ширина — 4 см. Върху двете плоски страни по цялата дължина на меча има изпъкнал ръб.

71. Железен крив нож с обща дължина 40 см, само на дръжката 12 см и ширина на ножа 3 см. В задния край на дръжката е нанизана сплесната цилиндрична втулка, украсена с профилирани ръбове и напречни нарезки (обр. 20 б). Върху едната плоска страна на ножа има два успоредни плитки улея, които вървят по дължината му и се сближават към върха.

72. Железен връх за копие с отчупен връх (обр. 20 в). Запазената дължина е 39 см, ширината на листа — 3,5 см.

73. Железен връх за копие с леко отчупен връх (обр. 20 г), дълъг 37 см, с ширина на листа 3 см.

С. ПАВОЛЧЕ

През 1959 г. са били заравнени със земята две надгробни могили при разклонението на шосето Враца—Мездра за с. Паволче. Една от могилите беше известна под името „Копана могила“, а другата е без име. В основата и на двете са намерени погребения, извършени чрез изгаряне на труповете. Погребалният инвентар в по-голямата си част е разпилян и загубен. От него можахме да съберем следните предмети:

Първа находка

74. Железен двуостър меч с ножница (обр. 21 а). Дължината на меча заедно с дръжката е 92 см, а само на дръжката — 18 см, ширината на меча — 4,5 см. По дължина върху двете плоски страни на меча има по един изпъкнал ръб. Върхът на меча е леко заострен. Дръжката е изтеглена направо от меча и представлява четириръба пръчка.

Ножницата е изработена от две тънки железни пластинки, чиито странични ръбове взаимно се обхващат и отвън са пристегнати с железен кант. Отгоре ножницата завършва звънчевидно и е обхваната от две пластинки, които имитират телени намотки. От едната страна на ножни-

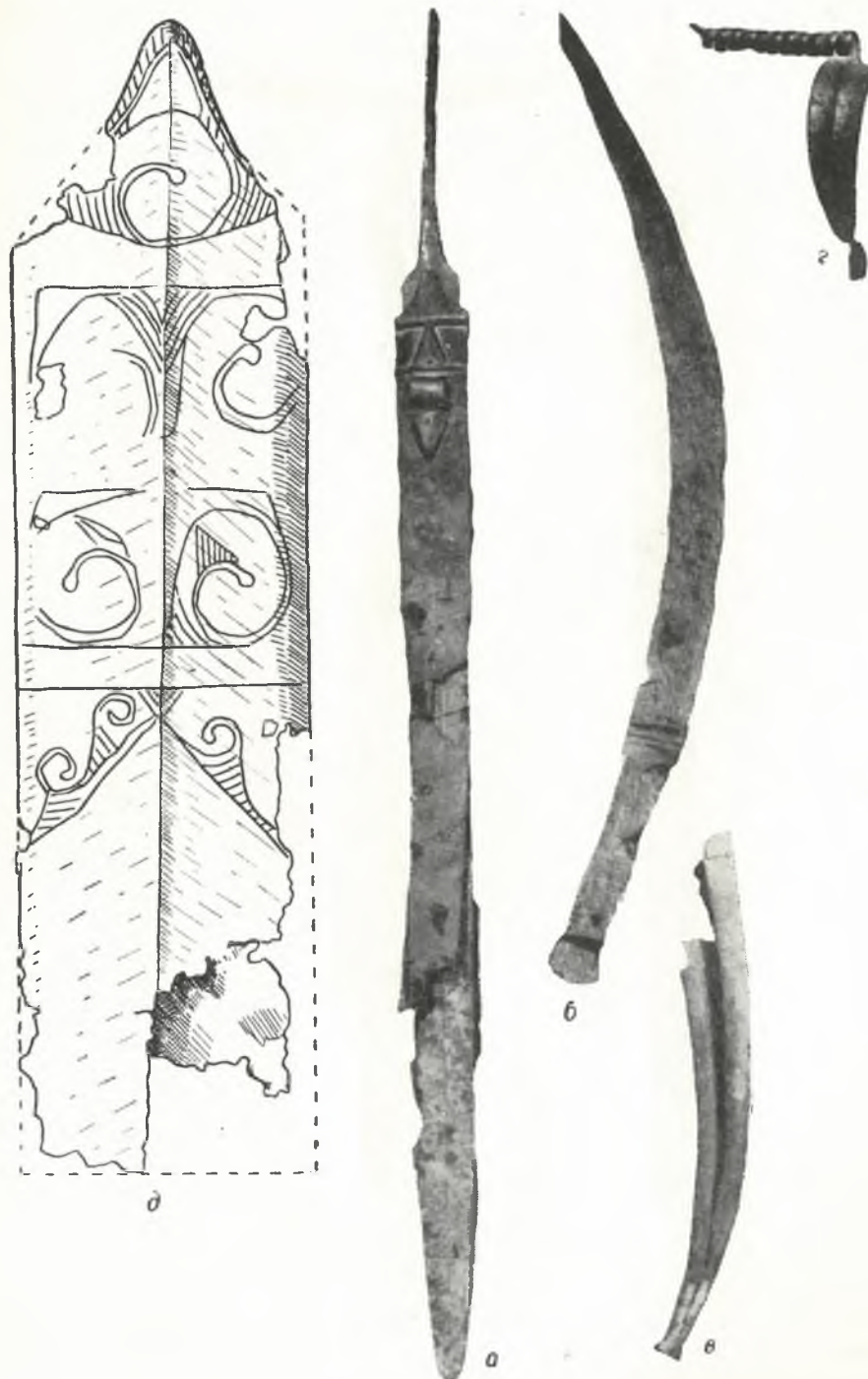

Обр. 20. Могилно погребение от с. Търнава — м. Митков връх
Abb. 20. Hügelgrab in der Ortschaft Mitkov Vrah bei Tärnava

цата е прикрепена скоба за окачване върху колана, а другата ѝ страна е украсена с изчукан геометричен орнамент (обр. 21 д).

75. Железен крив нож със сребърна ножница (обр. 21 б, в). Общата дължина на ножа е 45 см, само на дръжката — 12 см, а ширината на листа — 3 см. Откъм тилната част по цялата

дължина на ножа са изрязани две дълбоки бразди. В основата и в края на дръжката има по една широка елипсовидна халка, а по средата на дръжката са запазени три железни гвоздеа. Ножницата е направена от цяла сребърна пластинка, огъната по дължината на ножа. Върхът ѝ е фуниеобразно разширен. Дължината на запазената част от ножницата е 25 см.

Обр. 21. Могилно погребение от с. Паволче — Копана могила
Abb. 21. Hügelgrab in der Ortschaft Kopana Mogila bei Pavolče

76. Част от сребърна двустранна фибула, от която е запазена само дъгата и едната спирала (обр. 21 г). Дъгата има листовидна форма с изпъкнал по средата ръб. Дължината на фибулата е 5 см.

Втора находка

77. Железен двуостър меч с отчупена дръжка (обр. 22 а). Запазената дължина е 88 см, ширината на листа — 4,5 см. Върхът на меча е заоблен, а по дължина върху двете му плоски страни има по един изпъкнал ръб.

Обр. 22. Останки от могилно погребение при с. Паволче
Abb. 22. Reste aus einem Hügelgrab bei Pavolče

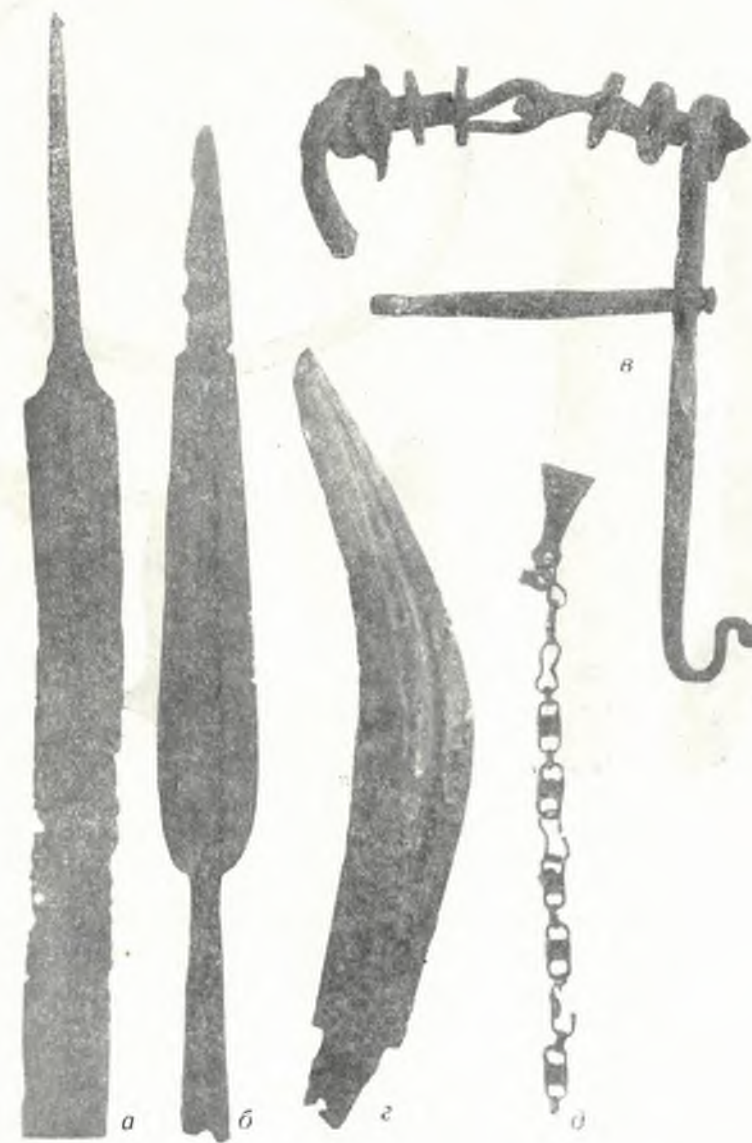
78. Железен връх за копие с изпъкнал по средата ръб и отчупен връх (обр. 22 б). Запазената дължина е 46 см, ширината на листа — 6 см. В задния край на втулката са запазени два срещуположно забити гвоздеа със заоблени глави.

79. Бронзова двустранна фибула с дължина 9 см (обр. 22 в). Част от иглата и иглодържателят са отчупени след намирането.

Заедно с тези предмети и в двете погребения е имало по една желязна юзда с двуделен зъбалец, късове от натрошени глинени съдове и други предмети, които не са запазени.

С. КОМАРЕВО

На 2 км северно от селото в м. Врачанка има некропол от седем могили, които ежегодно се разорават с тракторен плуг и са вече на заличаване. При окончателното изравняване на една от тези могили трактористите са попаднали на погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което е запазен следният инвентар:

Обр. 23. Могилно погребение от с. Комарево — м. Врачанка
Abb. 23. Hügelgrab in der Ortschaft Vračanka bei Komarevo

80. Железен двуостър меч с пречупен връх (обр. 23 а). Запазената дължина е 80 см, само на дръжката — 15 см, ширината на меча — 4,5 см. Дръжката е изтеглена направо от меча и представлява четириръба пръчка с топче на върха. От двете плоски страни по дължината на меча има по един изпъкнал ръб, а от двете страни на всеки ръб — по пет реда успоредни линии от изчукани точки.

81. Желязна верижка за окачване на меча за колана (обр. 23 д). Верижката е дълга 32 см, съставена е от десет продълговати и във формата на осморки халки, които през средата са

пристегнати с широки пластинки. В долния край на верижката има две триъгълни пластинки, разширени в горния си край и с по една дупка за окачване на верижката, а в долния им край са запазени по два нита, с които са били приковани към ремъка.

Обр. 24. Останки от могилно погребение при с. Комарево — м. Врачанка
Abb. 24. Reste aus einem Hügelgrab in der Ortschaft Vračanka bei Komarevo

82. Железен крив нож с отчупена част от дръжката (обр. 23 г). Запазената дължина е 28 см, ширината на листа — 4 см. Върху едната плоска страна по дължината на ножа има два широки и плитки улея, които следват извивката му и се сближават към върха.

83. Железен връх за копие, дълъг 45 см (обр. 23 б). Върху двете плоски страни по дължината на листа има по един изпъкнал ръб.

84. Желязна юзда с двуделен зъбалец, на която едната странична скоба е пречупена (обр. 23 в). Дължината на запазената странична скоба е 23 см, дължината на подбрадната пръчица — 12 см. На всеки дял от зъбалеца са нанизани последователно по два цилиндрични прешлена и по две железни колелца.

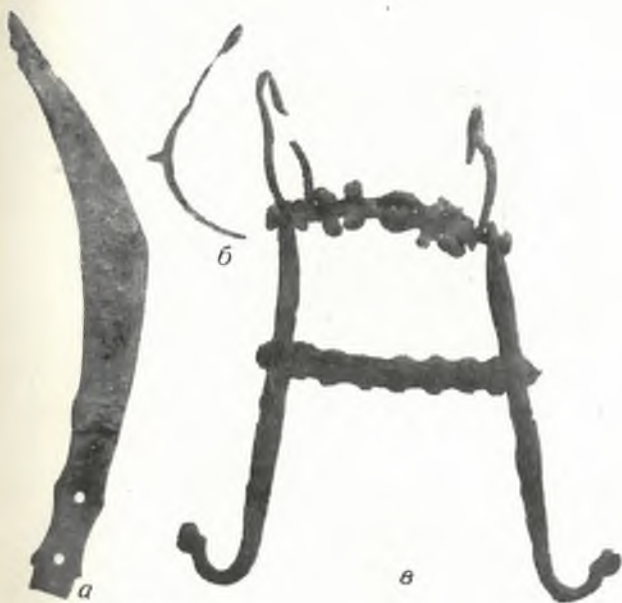
Втора находка

При спасителен сондаж на една от най-разрушените могили на същия некропол се оказва, че тракторният плуг вече е попаднал на погребението и е разпилял и повредил голяма част от инвентара. В разкритото огнище от клада, което се очерта в североизточната част от основата на могилата, се намериха обгорени кости на човек и кон, късове от натрошени глинени съдове и следните предмети:

85. Железен крив нож с дължина 27 см и ширина на листа 4 см. Силно окислен. Дръжката и част от върха са отчупени (обр. 24 а).

86. Два железни върха за копие, почти разрушени от окиса (обр. 24 б, в). Едното е дълго 26 см, а другото — 15 см.

87. Част от желязна юзда с двуделен зъбалец, силно окислена (обр. 24 г). Останалите ѝ части са засегнати от плуга и разпиляни. Запазена е едната половина от страничната скоба с дължина 11 см и единият дял от зъбалеца. Върху страничната скоба е запазена и част от подбрадната пръчица. Върху запазения дял от зъбалеца е нанизана кръстовидна желязна плочка с топчета на раменете.

Обр. 25. Предмети от плосък гроб при с. Комарево — м. Кирков връх

Abb. 25. Gegenstände aus einem flachen Grab in der Ortschaft Kirkov Vrah bei Komarevo

88. Бронзова затворена торква с ключалка (обр. 24 д). Има форма на елипса с най-голям диаметър 16 см. Изработена е от дебел объл тел с диаметър на сечението 0,7 см. Единият край на торквата е по-тънък, а другият — надебелен и вдълбан. Така двата края са вдянати един в друг и пробити, като през дупките е прекаран железен гвоздей.

Трета находка

При риголване за лозе в м. Кирков връх, южно от с. Комарево, е разкрит плосък гроб с погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което са запазени следните предмети:

89. Железен крив нож (обр. 25 а) с дължина 29 см и ширина на листа 4 см. На едната му плоска страна има два успоредни плитки улея, а в основата на дръжката е нанизана широка халка. Дръжката е симетрич-

но разширена в средата, а на върха ѝ е нанизана широка задънена халка. По дължината на дръжката има три дупки.

90. Желязна дъговидна шпора със запазена дължина 11 см. Изработена е от надебелен в средата объл тел. От външната страна на дъгата има заострен шип (обр. 25 б). Единият край на шпората е отчупен, а другият е сплеснат и чрез едно обратно завиване назад образува тесен правоъгълен отвор за поставяне на ремъка.

91. Желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 25 в). Дължината на страничните скоби е 23 см, дължината на подбрадната пръчица — 16 см, а върху нея е нанизана желязна тръба със седем колена. В краищата на зъбалеца са нанизани по една осморка за окачване на оглавника, а на всеки дял по два цилиндрични прешлена и по две кръстовидни плочки.

с. ЛИПНИЦА

В м. Стърчи крак, на 2 км югозападно от селото, при риголване за лозе е разкрит плосък гроб с погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което са запазени:

92. Железен крив нож с отчупена част от дръжката (обр. 26 а). Дължината му е 43 см, най-голямата ширина на листа — 4,5 см. В основата на дръжката, която е дъговидно изрязана отдолу, са запазени два железни гвоздеа. Ножът в предната си половина е двуостър и върхът му е закривен нагоре, а в задната долна част е дъговидно изрязан. От двете плоски страни по дължината има широк жлеб, който в основата си следва дъговидно изрязаната част на ножа.

93. Железен връх за копие, прегънат през средата на листа по време на погребението (обр. 26 б). Общата му дължина е 53 см, ширината на листа — 4,5 см. От двете плоски страни по дължина има високо изпъкнал ръб. В задния край на втулката са запазени два срещуположно забити гвоздеа.

94. Желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 26 в). Едната странична скоба е пречупена в долния край, а подборадната пръчица е загубена след намирането. Дължината на страничните

Обр. 26. Предмети от плосък гроб
при с. Липница — м. Стърчикрак
Abb. 26. Gegenstände aus einem flachen
Grab in der Ortschaft Stârçi krak bei Lipnica

Обр. 27. Предмети от погребален инвентар
от с. Галиче
Abb. 27. Grabinventar aus Galiče

скоби е 23 см. В краищата на зъбалеца са нанизани по една осморка за окачване на оглавника, а на всеки дял — по шест бронзови кръстовидни плочки, излети по три заедно.

с. ДОЛНИ ЛУКОВИТ

95. Желязна юзда с двуделен зъбалец, намерена южно от селото в м. Бренишкото, където има некропол от десетина могили. Дължината на страничните скоби е 21 см, на подборадната пръчица — 16 см. Страничните скоби са сплеснати в средата и на всяка има по три кръгли дупки за местене на подборадната пръчица. Последната представлява обла пръчка, върху която е нанизана желязна тръба. В края на всеки дял от зъбалеца има по една осморка, а след това по три бронзови кръстовидни плочки с топчета на раменете, които са споени по три в една.

с. ГАЛИЧЕ

Първа находка

На 2 км западно от селото в м. Прапора при риголване лозето на Т. Везирски е открит плосък гроб, от който са запазени:

96. Железен двуостър меч с част от върха на ножницата (обр. 27 а). Дължината на меча е 103 см, само на дръжката — 15 см, ширината на листа — 4,5 см. В основата на дръжката е нанизан звънчевиден предпазител, а самата тя е четириръба и завършва с топче. Върхът на меча е леко заоблен, а по дължината на двете му плоски страни има по един изпъкнал ръб. Запазената част от върха на ножницата е дълга 9 см. Съставена е от две железни пластинки, чиито странични краища взаимно се обхващат и са пристегнати с железен кант.

97. Глинена погребална урна с две дръжки, с високо и широко устие, което има завит навън периферен ръб (обр. 27 б). Работена е на грънчарско колело. Светлосив цвят. Височината на урната е 42 см, диаметърът на издутата част — 28 см.

Заедно с тези предмети е имало желязна юзда, връх за копие, умбо от щит и др., които не са запазени.

Втора находка

В източната част на с. Галиче, в двора на Лило Калчев, на дълбочина 0,60 м е разкрит плосък гроб, от който са запазени:

98. Железен крив нож, дълг 35 см и с най-голяма ширина 3 см. В основата на дръжката е нанизан плосък елипсовиден прешлен, а на върха ѝ куха задънена халка (обр. 27 г). По дължина откъм тилната част на ножа има плитък улей, а на другата плоска страна — две бразди.

99. Глинена погребална урна с широко устие и две дъговидни дръжки, разположени хоризонтално (обр. 27 в). Устният ръб е профилиран и завит навън. Работена е на грънчарско колело от пречистена глина и има еднакъв сиво-кафяв цвят. Височината на урната е 27 см, диаметърът на търбуха — 24 см, диаметърът на устието — 18 см.

с. СОКОЛАРЕ

Около могиления некропол в м. Илиевски геран, югозападно от селото, са намерени при оран:

100. Горна част от двуостър железен меч със запазена дължина 47 см (обр. 28 а), ширина на листа 5 см. Върхът и част от дръжката са отчупени. От двете страни на меча има по един изпъкнал надлъжен ръб.

101. Железен крив нож, дълг 27 см и с най-голяма ширина 3,5 см. Върху едната плоска страна на ножа има плитък жлеб (обр. 28 б). В основата на дръжката е нанизан плосък елипсовиден прешлен, а над него по дължината на дръжката личат два гвоздеа.

с. ТЪРНАК

На север от селото в м. Селището при копаене на пръст за тухли е разрушена надгробна могила с погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което са запазени само:

Обр. 28. Двуостър железен меч и закривен нож от с. Соколаре

Abb. 28. Zweischneidiges eisernes Schwert und gekrümmtes Messer aus Sokolare

102. Железен двуостър меч с дължина 94 см, само на дръжката — 14 см. От двете страни мечът има надлъжен изпъкнал ръб. Върхът на меча е леко заострен, а в основата на дръжката е нанизан звънчевиден предпазител (обр. 29 а).

Обр. 29. Железен двуостър меч и връх за копие от с. Търнак

Abb. 29. Zweischneidiges eisernes Schwert und Speerspitze aus Tärnak

Обр. 30. Двуостър меч, част от закривен нож и желязна юзда от с. Бъркачево

Abb. 30. Zweischneidiges Schwert, Teil eines gekrümmten Messers und eisernes Zaumgebiß aus Bärkačevó

Обр. 31. Двуостър железен меч с ножница от с. Остров

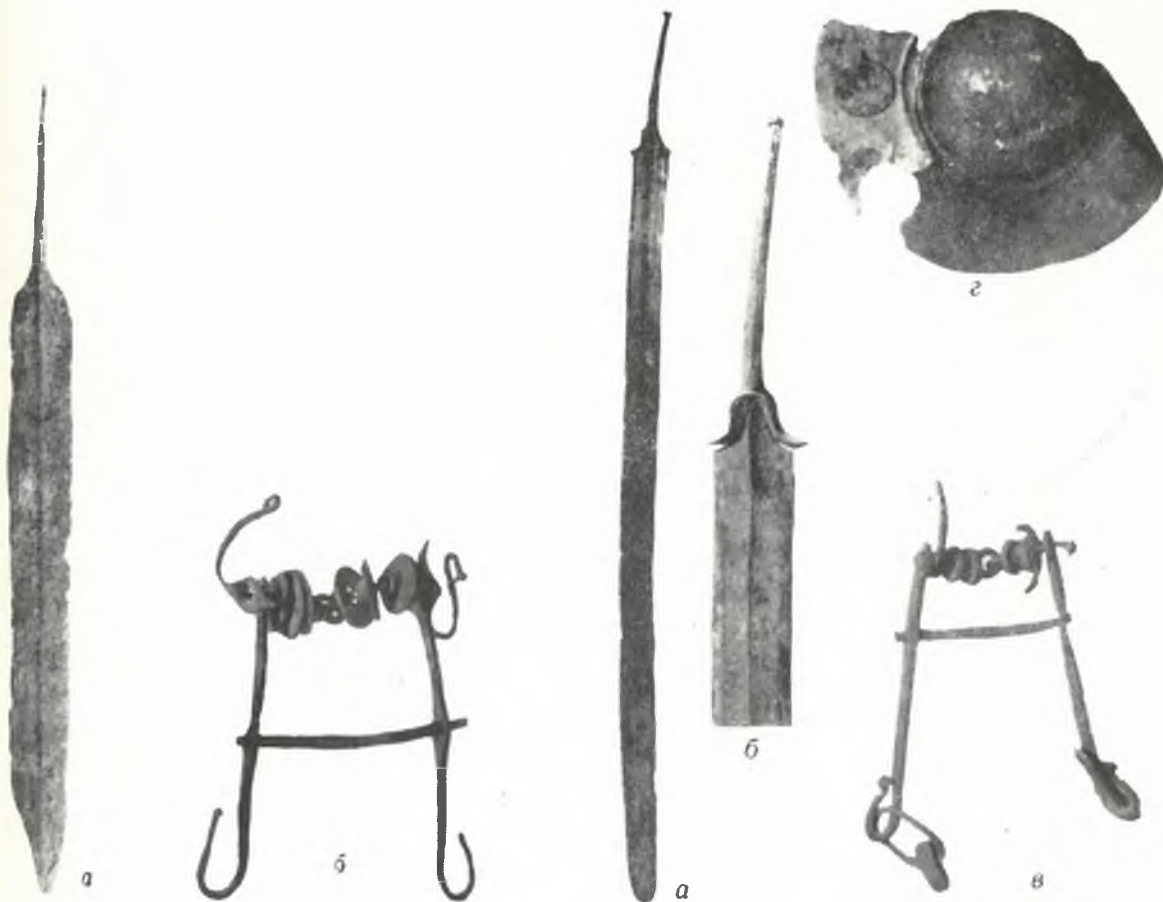
Abb. 31. Zweischneidiges eisernes Schwert mit Scheide aus Ostrov

103. Железен връх за копие, дълъг 48 см и с най-голяма ширина на листа 4 см. От двете плоски страни по дължината на листа има по един изпъкнал ръб (обр. 29 б). В средата листът е силно окислен.

с. БЪРКАЧЕВО

На североизток от селото, където има могилен некропол, са намерени при оран:

104. Железен двуостър меч (обр. 30 а) с дължина 102 см, ширина на листа 4,5 см и дължина на дръжката 17 см. Последната има четириръбо сечение и завършва с топче на върха.

Обр. 32. Двуостър железен меч и тракийска юзда от с. Камено поле

Abb. 32. Zweischneidiges eisernes Schwert und thrakisches Zaumgebiß aus Kameno pole

Обр. 33. Инвентар от могилно погребение от с. Борован — Блъсната могила

Abb. 33. Hügelgrabinventar aus des Ortschaft Bläsnata Mogila bei Borovan

От двете страни на меча върви изпъкнал надлъжен ръб, ограничен от два успоредни плитки жлеба, които го следват по цялата дължина.

105. Желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 30 в). Дължината на страничните скоби е 22 см. На всеки дял от зъбалеца са нанизани една осморка, две кръстовидни плочки с топчета на рамената и редуващи се с тях два цилиндрични пръстена. Подбрадната пръчица се състои от пръчковидна основа, на която е нанизан цилиндричен уплътнител с пръстеновидни колена. Страничните скоби са сплеснати и разширени в средата, където имат по два кръгли отвора за преместване на подбрадната пръчица.

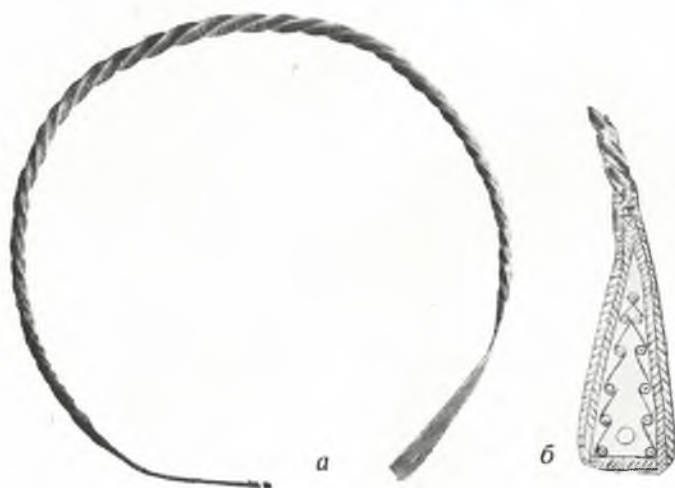
106. Горна част от крив железен нож (обр. 30 б) със запазена дължина 12 см.

Събраните от нас сведения показват, че на мястото на находката, е имало малка могила, изравнена при разораване. В основата ѝ е разкрито огнище от погребална клада, където освен описаните по-горе предмети е имало и други, разнесени от плуговете из пръстта.

с. ОСТРОВ

Също при оран около могилния некропол южно от селото е намерен:

107. Железен двуостър меч с ножница (обр. 31), дълъг 93 см и широк 5 см. От двете страни на меча има по един надлъжен изпъкнал ръб, ограден от изчукани точки. Върхът на меча е заоблен. Ножницата е като вече описаните.

Обр. 34. Сребърна торква от погребението в Блъсната могила — с. Борован

Abb. 34. Silbernes Torques aus dem Grab in der Ortschaft Bläsната Mogila bei Borovan

с. КАМЕНО ПОЛЕ

При оран в м. Осен е разкрит плосък гроб, от който са запазени:

108. Железен двуостър меч с косо отчупена долна част (обр. 32 а). От двете страни на меча има по един надлъжен изпъкнал ръб. Запазената дължина е 70 см, само на дръжката — 17 см, най-голяма ширина на меча — 5,3 см.

109. Желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 32 б) с дължина на страничните скоби 22 см. На всеки дял от зъбалеца са нанизани три железни колелца и три цилиндрични прешлена. От външната страна на скобите върху пръчките на дяловете от зъбалеца са нанизани една дъга, сплесната и пробита, единият край на която е завит като кука и завършва с полусферично топче.

с. БОРОВАН

При разрушаване на т. нар. „Блъсната могила“, която се намираше в м. Езерото, на 3 км северно от селото, е намерено погребение, извършено чрез изгаряне, от което са запазени:

110. Железен двуостър меч с обща дължина 102 см, само на дръжката — 14 см, ширината на меча — 4,5 см. Дръжката е изтеглена направо от меча и завършва с топче на върха. В основата ѝ е нанизан звънчевиден предпазител (обр. 33 а). На всяка от двете плоски страни на меча има един изпъкнал надлъжен ръб, който от двете страни е следван от два плитки жлеба (обр. 33 б). Върхът на меча е леко заоблен.

111. Желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 33 в). Дължината на страничните скоби е 23 см. В долния край на страничните скоби са нанизани по една продълговата затворена халка, а на всяка от тях по още една занитена и сплесната, върху която са били прикачвани поводите на коня. На всеки дял от зъбалеца са нанизани две колелца и два цилиндрични пръстена.

112. Желязно умбо от щит (обр. 33 г), единият край на което е прояден от окиса и отчупен. Диаметърът му е 28 см, височината — 7 см. Изработено е от дебел железен лист, а по периферията му са запазени две дупки и един железен гвоздей с обла широка глава, които са служили за приковаване към щита.

113. Сребърна торква (обр. 34), изработена от усукан четириръбест тел. Краищата ѝ са сплеснати във форма на триъгълник и имат по една кръгла дупка отпред. Външната страна на триъгълниците е украсена с врязан геометричен орнамент от полегати чертички и кръгчета с означен център (обр. 34 б).

ВРАЦА

При неизвестни обстоятелства около т. нар. „Ветренска могила“ североизточно от града заедно с късове от глинена урна са намерени:

114. Железен връх на копие с дължина 30 см и ширина на листа 5 см. В задния край на втулката са запазени два срещуположно забити гвоздеа със заоблени глави и три пръстеневидни удебелявания, които са украсени с полегати нарязи (обр. 35 а).

Обр. 35. Предмети от могилено погребение при Враца
Abb. 35. Gegenstände aus einem Hügelgrab bei Vratsa

Обр. 36. Железен двуостър меч с части от ножница — с. Буковци
Abb. 36. Zweischneidiges eisernes Schwert mit Teilen der Scheide aus Bukjovci

115. Част от закривен железен нож (обр. 35 б) със запазена дължина 16 см. В основата на дръжката е нанизана елипсовидна халка. Върху едната плоска страна на ножа има плитък и широк жлеб, а под него два успоредни реда от триъгълници, обърнати с остриетата навътре.

с. БУКЪОВЦИ

Около могиления некропол североизточно от селото при оран с тракторен плуг е намерен:

116. Железен двуостър меч, пречупен на две, със запазени парчета от ножницата (обр. 36 а, б). Дължината на двете запазени части от меча заедно с дръжката е 65 см, ширината 5 см. В основата на дръжката е нанизан звънчевиден предпазител. Ножницата е запазена върху горната част на меча и върху част от върха му, който по-късно е отчупен и загубен.

с. ЕНИЦА

Вследствие риголване за лозе в м. Бекриевец североизточно от селото е унищожен могилен некропол, който се състоеше от четири могили. При изравняването на една от могилите е намерено погребение, извършено чрез изгаряне на трупа, от което са запазени:

Обр. 37. Глинени съдове от могилен некропол при с. Еница
Abb. 37. Tongefäße aus einer Hügelnekropole bei Enica

117. Глинена погребална урна с две отчупени дръжки (обр. 37 а), висока 29 см, с диаметър на търбуха 22 см, а диаметър на устието — 14 см. Работена е на ръка от глина с дребни песъчинки. Тъмнокафяв цвят.

118. Глинена кана с една дръжка, застолено дъно и широко фуниевидно устие (обр. 37 б). Работена е на грънчарско колело от добре пречистена глина. Сиво-кафяв цвят. Височината на каната е 17 см, диаметърът на търбуха — 12 см, а диаметърът на устието — 9 см.

119. Глинена чаша с една дръжка, широко устие и завит навън периферен ръб (обр. 37 в). Работена е на грънчарско колело от пречистена глина. Светлосив цвят. Височината на чашата без дръжката е 8 см, диаметърът на устието — 9 см.

120. Глинена чаша с една дръжка и високо профилирано дъно (обр. 37 г). Работена е на грънчарско колело от фино пречистена глина. Светлосив цвят. Височината ѝ без дръжката е 9 см, диаметърът на устието — 11 см.

с. СОФРОНИЕВО

В центъра на селото в двора на Марин Флоров при риголване за лозе е разкрит плосък гроб, от който са запазени:

121. Начупена на късове голяма глинена урна, в която е имало обгорели кости, пепел и две бронзови гривни, които описваме по-долу. От събраните късове можахме да възстановим горната част на урната (обр. 38). Тя е работена на ръка от глина с дребни песъчинки. Нееднакъв сиво-кафяв цвят. Устният ѝ ръб е профилиран и завит навън. Външната повърхност на урната е украсена с релефни пояси, които са прищипнати, докато глината е била мека. Поясите вървят хоризонтално и вертикално и при пресичането им са направени топки, наподобяващи възли.

122. Глинена кана с една дръжка и висока цилиндрична шия, завит навън периферен ръб. Двойноконусовидно тяло (обр. 38 а). Работена е на ръка от пречистена глина и има керемиденочервен цвят. Височината на каната е 19 см, диаметърът на издутата част — 13 см.

123. Глинена кана с една дръжка (обр. 38 б). Работена е на ръка от глина с дребни пещчинки. Керемиденочервен цвят. Височината на каната е 13 см, а диаметърът на издутата част — 9 см.

124. Две бронзови гривни, изработени от дебел тел с полуцилиндрично сечение. Краищата им са изтънени, като на едната са раздалечени, а на другата се разминават. Най-голям диаметър на гривните е 6,5 см, дебелината на тела — 0,6 см.

Втора находка

В западния край на с. Софрониево, в двора на Марин Стариков, при риголване за лозе е разкрит плосък гроб, от който е запазена само:

125. Глинена кана с една дръжка и двойноконусовидна форма на тялото (обр. 38 в). Работена е на грънчарско колело от пречистена глина, при изпичането добила светлосив цвят. Височината ѝ е 16 см, а диаметърът на най-издутата част — 9 см.

Обр. 37. Фрагмент от глинена урна
от с. Софрониево
Abb. 37. Tonurne (Fragment)
aus Sofronievo

с. КРУШОВИЦА

Източно от селото в м. Бъзович при риголване за лозе е унищожен некропол от десетина могили. При спасителен сондаж на една от могилите се оказа, че тракторният плуг е попаднал на погребение и разпилял погребалния инвентар. Из пръстта можахме да съберем само:

Обр. 38 а, б, в. Глинени съдове от с. Софрониево
Abb. 38 а, б, в. Tongefäße und Bronzearmbänder aus Sofronievo

126. Железен предмет, силно окислен. Предният му край е отчупен, а задният кух. В предната си част има пръстеновидно удебеляване. Дължината на предмета е 10 см.

127. Бронзов предмет, вероятно торква, от който са запазени две части. Изработен е от объл тел и едната част завършва с две сплеснати сферични удебелявания. Дължината на двете части е 8 см.

128. Бронзово полусферично кухо копче, което отдолу е снабдено с плоска дъга за пришиване. Диаметърът му е 1,3 см.

Втора находка

В новото село Крушовица при гарата при копаене на основи за жилища се откриват останките от голям некропол, от който можахме да съберем:

Обр. 39. Погребална урна и две бронзови гривни
от с. Крушовица
Abb. 39 Bestattungsurne und zwei Bronzearmbänder
aus Krušovica

129. Глинена погребална урна с две дръжки и висока цилиндрична шия (обр. 39 а). Ръбът ѝ е отчупен. Работена е на грънчарско колело от пречистена глина и при изпичането е добила нееднакъв светлосив цвят. Височината на урната е 38 см, диаметърът на търбуха — 26 см.

130. Две бронзови гривни с разминаващи се краища (обр. 39 б), които са намерени в описаната урна заедно с обгорени кости от човек и пепел. Гривните са работени от четириръбест тел с постепенно изтъвени краища. Диаметърът на гривните е 6 см, дебелината на тела — 0,8 см.

От други стопани, които са изразявали в дворовете си тракийски погребения, събрахме следните съдчета:

131. Глинена кана с една дръжка (обр. 40 а), работена на грънчарско колело

от глина с дребни песъчинки. Тъмносив цвят. Височината ѝ е 6,5 см, диаметърът на търбуха — 6 см.

132. Две глинени чашки (обр. 40 б, ж), подобни на първата, но с отчупени устия и дръжки.

133. Две високи глинени канички (обр. 40 в, д) със завити навън периферни устни ръбове и отчупени дръжки. Височината на първата е 8 см, на втората — 12 см. Работени са на грънчарско колело от глина с дребни песъчинки. Светлосив цвят.

134. Глинена чашка в светлосив цвят, работена на грънчарско колело от пречистена глина. Устието и дръжката са отчупени. Височината ѝ е 5 см, диаметърът в издутата част — 7 см (обр. 40 г).

135. Глинена паница с равно отрязано дъно и завит навътре периферен устен ръб (обр. 40 е). Работена е на грънчарско колело от пречистена глина. Светлосив цвят. Височината ѝ е 7 см, диаметърът на устието — 13 см.

Малко на изток от местонамирането на описаните предмети при изкопи за новата читалищна сграда беше разкрита част от голям некропол, който датира от края на бронзовата и началото на халщатската епоха.¹

с. ЛЕСУРА

Първа находка

136. Железен двуостър меч (обр. 41 а) с обща дължина 101 см, само на дръжката — 18 см, ширината на меча — 5 см. Дръжката е четириръба и завършва с топче. От двете плоски страни по дължината на меча има по един изпъкнал ръб.

¹ Б. Николов, Селища и некрополи от бронзовата епоха във Врачанско, сп. Археология, IV, 1964, кн. 2, стр. 74—76, обр. 10, 11, 12 и 13.

137. Желязна юзда с двуделен зъбалец (обр. 41 б), на която едната странична скоба е отчупена и загубена по-късно заедно с подбрадната пръчица. Дължината на запазената странична скоба е 23,5 см. В разширението на скобата има три кръгли дупки за местене на подбрадната пръчица. На всеки дял от зъбалеца са запазени една кръстовидна желязна плочка с топчета на раменете и едно колелце.

Обр. 40. Глинени съдчета от различни погребения при с. Крушовица
Abb. 40. Kleine Tongefäße aus verschiedenen Gräbern in Krushovica

Мечът и юздата са намерени при унищожаване на малка могила в м. Варниците, югозападно от селото. Заедно с тях е имало желязни върхове за копия, закривен нож, глинени съд и други предмети, които не са запазени.

Втора находка

В западния край на селото, в двора на Васил М. Керашки, в плосък гроб е намерено погребение със следния инвентар:

138. Горна част от желязен двуостър меч с дължина 35 см, само на дръжката — 15 см и ширина на меча — 6 см. В основата на дръжката е нанизан звънчевиден предпазител.

139. Желязен връх за копие с пречупен връх и счупен лист на две парчета. Общата му дължина е 50 см. Върху двете плоски страни на листа са изчукани точки.

140. Желязна юзда с двуделен зъбалец, на която едната странична скоба и единият дял от зъбалеца са отчупени и загубени по-късно. Върху подбрадната пръчица е нанизана цилиндрична тръба с девет пръстена. Върху запазенения дял от зъбалеца има два цилиндрични прешлена. Дължината на страничната скоба на юздата е 23 см.

141. Част от желязно умбо за щит, силно проядено от окиса. Диаметърът на основата му е 10 см, височината — 6 см. Периферията на умбото е отчупена и захвърлена след намирането на погребението.

От описаните материали се вижда, че в могилените некрополи обикновено са намирани предмети от тракийско въоръжение, накити, глинени съдове и предмети от конско снаряжение, което потвърждава, че заедно с тракиецата воин е бил погребван и неговият кон. В плоските

тракийски гробове много по-рядко се среща оръжие. По-богати на тракийско въоръжение са могилените некрополи от втората желязна епоха. Заедно с двуострия железен меч в тях неизбежно се явява и юздата на лостове с двуделен зъбалец, а също така кривият железен нож, върхове за копия, умбо от щит, накити и пр. Един бегъл поглед върху всички намерени материали би ни показал по-добре времето, от което са нашите могили.

Обр. 41. Железен двуостър меч и юзда от погребение в м. Варниците при с. Лесура
Abb. 41. Zweischneidiges eisernes Schwert und Zaumgebiß aus einem Grab in der Ortschaft Varnicite bei Lesura

Фибули. Като най-характерен белег на тракийските погребения през първата и втората желязна епоха са фибулитите. Те си остават и най-сигурната основа за датировката на останалия погребален инвентар. В описаните находки от Врачанско се срещат фибули от известни досега типове, а също и такива, които имат по-малко разпространение или пък не са намирани досега в този край. Особено впечатление прави фактът, че в нашите находки при едно и също погребение от първата желязна епоха се явяват фибули от два и повече типа. Такъв е случаят с погребенията от Бели извор, Алтимир, Криводол и др. Поради това тук не може да се говори за някаква хронологическа последователност на тези различни типове фибули. Очевидно е, че въпреки разнообразието на типове и форми те са били употребявани едновременно от един и същ човек.

Един от най-старите типове е еднопримчестата дъговидна фибула с плочка при иглодържателя.¹ Този тип фибули се отнася към първата половина на ранната желязна епоха² — IX—VIII в. пр. н. е. При нашите находки това са фибулитите № 19 и № 43. Присъствието обаче и на други типове фибули, които се датират по-късно, показва, че находките принадлежат към VII—VI в. пр. н. е. Тук се среща и двупримчестият вариант на този вид фибула, която има триъгълна плочка при иглодържателя,³ а именно фибулитите № 17 и № 35 от находките при Бели извор и Камено поле. В нашите находки посочените варианти се срещат заедно с двупримчестата фибула, която има два сърповидни отреза на четириъгълната плочка — № 14, 15, 16, 25 и 42, които са характерни за цялата северозападна част на Балканския полуостров.⁴ Друг тип фибули, разпространени нашироко в нашата област, е тесалийският — № 18, 40 и 41, които се отнасят главно към VI в. пр. н. е.⁵ Сравнително редки и без данни за датата са възлестите фибули, от които имаме представен само един екземпляр — № 47. Заслужава внимание и още един

¹ А. т. Милчев, Към въпроса за най-древните фибули в българските земи. Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, стр. 415 и сл.; Iv. Venedikov, Paros und Chalkis in der Frühgeschichte Trakien. Klio, Band 39, 1961, стр. 32.

² Ch. Blinkenberg, Les fibules grecques et orientales, Kopenhagen, 1926, стр. 80.

³ Iv. Venedikov, цит. съч., стр. 32 (тип B).

⁴ Iv. Venedikov, цит. съч., стр. 34 (тип C).

⁵ Iv. Venedikov, цит. съч., стр. 34 (тип D).

тип фибула или аграфа, която има форма на двоен диск — № 39 и в Гърция се датира от VII в. пр. н. е.¹ Нашият екземпляр, намерен в едно погребение с тесалийски тип фибула № 40, се отнася най-късно към VI в. пр. н. е. и цялата находка, която съдържа една триръба стрела от бронз (№ 38), трябва да отнесем към същото време. Този тип фибули продължава да се употребява в Босна и през IV и III в. пр. н. е.² През втория период на желязната епоха фибулите като накит се срещат по-рядко в нашите находки, още повече че те са откривани от случайни

Обр. 42

Abb. 42

намервачи, които не са имали за цел да запазят всички предмети от едно погребение. Тук трябва да споменем фибула № 69, която е от типа на фибулите от Буковското съкровище.³ В нашия случай е много важен фактът, че фибула № 69 е намерена в находката при с. Търнава заедно с част от меч (№ 66), който се отнася към средно латенската епоха, т. е. III—II в. пр. н. е. Трябва да отбележим, че фибулата от Търнава се отличава доста от фибулите, намерени с накита при Буковци, а също така и от четирите фибули, открити при Лом, които са от същия тип (срв. обр. 21). Вижда се следователно, че този тип се задържа до много късно време както в Босна,⁴ така и в Северозападна България. В Македония тези фибули са известни от некрополите при Требенище, Охридско, през втората половина на VI в. пр. н. е.⁵

На втората желязна епоха, и то към нейния край, трябва да се отнесат и фибулите с двустранна спирала — № 61, 65 и 79, които са от къснолатенски тип. Следователно от всичко

¹ Ch. Blinkenberg, цит. съч., стр. 363.

² C. Truhelka, WMBH, I, стр. 83.

³ Р. Попов, Сребърно съкровище от с. Буковци, ГНМ, 1922—1925, стр. 1 и сл.

⁴ Р. Попов, цит. съч., стр. 14, обр. 16.

⁵ P. Amandry, Collection Hélène Sthatholos. Les bijoux antiques, Strasbourg, 1953, № 148—149.

казано дотук се вижда, че надгробните могили и гробните находки от Врачанско съдържат погребения, които са от VI до I в. пр. н. е.

Торквите в най-стария и известен у нас тип можем да видим за пръв път в сигурно датирани находки от Бели извор — № 1, 2 и 3. Те са изработени от усукан тел и краищата им са извити в куки за закачване. Най-старите торкви са от бронз. През по-късния период на желязната епоха продължават да се употребяват торкви с подобна форма, които освен от бронз са работени и от сребро. От последния вид е торква № 113, която е намерена заедно със средно латенски меч (№ 110) и юзда на лостове с двуделен зъбалец (№ 111). Прави впечатление, че по-късните торкви имат сплеснати краища с орнаменти и кръгли дупки, които са служили за привързване двата края на торквата. Като най-типичен пример в това отношение е бронзовата заключена торква от могилната находка при с. Комарево — № 88, която е също от средно латенската епоха. Двата края на тази торква влизат един в друг и се заключват с помощта на малко желязно клинче. Откритият досега материал все още не ни дава една по-ясна представа за развитието на торквата и особено за богатството на типове и форми, които се срещат през втората желязна епоха. В това отношение можем да посочим като пример № 59 и № 127, но тези екземпляри са доста пострадали. Все пак като най-характерно в нашия материал може да се посочи разликата в начина на заключване на торквата. Откритите досега торкви както в находките от Врачанско, така и на други места¹, показват същите форми.

Украси от конска сбруя. От изключително значение е цялата гарнитура от украшения за кон, намерена в с. Софрониево — № 27, 28, 29, 30, 31 и 32, в която за пръв път заедно с обикновените украшения на оглавника се проявява и конският начелник — № 33. Със своите типични геометрични форми находката трябва да се отнесе към периода преди V в. пр. н. е., още повече че тя е сигурно датирана с една бронзова двупримчеста фибула — № 25, която има два дълговидни отреза на четириъгълната плочка на иглодържателя². Бронзовият конски начелник от Софрониево има типична украса главата на рогато животно. Този тип украса е известен и от други находки, намерени у нас³, а също така и от гробната находка при с. Камено поле. В тази находка заедно с двупримчеста фибула (№ 35) с триъгълна плочка⁴ в погребението е намерена и една бронзова вотивна брадвичка (№ 36), която в двата си горни края има по една стилизирана животинска глава. Останалите части от украсата на конска сбруя са повечето познати от други обнародвани материали и имат най-сигурни паралели в Македония⁵, където се датират в VII—VI в. пр. н. е. Интересни са и кръстовидните апликации от конска сбруя като № 9 от находката при Бели извор. Подобни украси са открити вече и на други места в Северозападна България⁶.

Юзди. Интересно е, че всички открити досега юзди в находките от Врачанско принадлежат на периода след IV в. пр. н. е. и спадат към юздите на лостове, характерни за елинистическата епоха. По-старите юзди от нашите находки имат кръстовидна основа, излята от бронз⁷ (№ 94 и 95), а идващите по време след тях — от желязо⁸ (№ 87, 91, 105 и 137). Зъбалецът на по-късните юзди е обнизан само с желязни колелца и цилиндрични пръстени (№ 48, 58, 109 и 111). Нашите материали също така позволяват да се види, че по-старият тип юзда, на която зъбалецът е обнизан с бронзова или желязна кръстовидна основа, имат върху под-

¹ В. Мик ов, Халшатски находки от Държаница, Видинско и Рибново, Неврокопско, ИБАИ, XII, 1938, стр. 342, обр. 150; В. Мик ов, Гробни находки от Ковачовица, ГПНБМ, 1925, стр. 182 и сл.; В. Мик ов, Предисторически селища и находки в България, София, 1933, стр. 161, обр. 117; Т. Иван ов, Предпазно въоръжение на тракийец от Асеновград, РП, I, 1948, стр. 106, обр. 81 и цит. там литература за торквите.

² Iv. Venedikov, цит. съч., стр. 32.

³ А. Милчев, Трако-кимерийски находки в българските земи, сб. Гаврил Кацаров, ч. II, 1955, стр. 359—370.

⁴ Iv. Venedikov, цит. съч., стр. 32.

⁵ P. Amandry, цит. съч., № 166.

⁶ В. Мик ов, Материали от желязната епоха, ИАИ, XXI, 1957, стр. 296, обр. 3.

⁷ Ив. Венедиков, Тракийската юзда, ИАИ, XXI, 1957, стр. 169.

⁸ Ив. Венедиков, пак там., стр. 169.

брадната пръчица нанизана бронзова¹ или желязна тръба. Останалите по-късни юзди, чийто зъбалец е обнизан с колелца и пръстени, нямат желязна тръба върху подбрадната пръчица. Трябва да отбележим и това, че върху страничните скоби на по-ранния тип юзди има по две или по три кръгли дупки, които са служили за преместване на подбрадната пръчица, докато при по-късните има обикновено само по една дупка, в която стои подбрадната пръчица. Прави впечатление, че едни от юздите вместо осморки за окачване на оглавника са снабдени с по една голяма кука в краищата на зъбалеца. Това по-добре се вижда при юзди № 109, 111 и 140, които са намерени в погребения заедно със средно латенски мечове — № 108, 110 и 138. По всичко личи, че те са от края на среднолатенската или началото на къснолатенската епоха. Такъв тип закачалки за поводи се срещат за пръв път и очевидно представляват нов по-късен вариант. На тази мисъл ни навежда и фактът, че куки вместо осморки се явяват в повечето случаи при юзди, които имат по-опростено устройство на зъбалеца и подбрадната пръчица. И така всички показани юзди в находките от Врачанско принадлежат съответно на периода между началото на III в. пр. н. е. и края на I в. пр. н. е., както се датира обикновено юздата на лостове².

Криви железни ножове. В находките от Врачанско се явяват всички известни досега видове криви железни ножове от старата и новата желязна епоха. Най-ранен от тях е кривият железен нож — махайра от находката при с. Софрониево, който заедно с останалите предмети се датира от VI в. пр. н. е. Криви ножове от вида на махайрата са познати у нас и от стенописите на Казанлъшката гробница³. В нашите находки махайрата или кривият железен нож е в четири различни варианта:

а) Махайрата от с. Софрониево — № 21, която има характерен тъп ъгъл на извивката под дръжката и право острие. Този вариант се отличава от махайрата, намерена в Голямата могила при Дуванлий, която е от втората половина на V в. пр. н. е.⁴, именно по ъгловата си форма и най-вече по това, че дръжката на махайрата от Софрониево има плоска глава в задния си край. Следователно махайрата от Софрониево е един по-стар вариант, който, както видяхме, заедно с цялата находка от украса за кон и една дъговидна двупримчеста фибула — № 25 се датира определено от VI в. пр. н. е.

б) По-близо до махайрата от Дуванлий е кривият железен нож от находката при с. Липница — № 92. Той е намерен в едно погребение заедно с юзда № 94, която поради бронзовите си ежове на зъбалеца трябва да се датира в началото на III в. пр. н. е. Типично за този крив нож е силно подчертаният и издут напред дъговиден ръб на острието и издатъкът под дръжката, която много напомня махайрата от Дуванлий. Кривият нож от Липница е следователно една по-късно запазена и видоизменена форма на махайрата.

в) Следващият вариант на кривия железен нож е този, при който ъгълът на извивката е смъкнат в средата на острието. Самото острие отвътре е добило дъговидна форма и при ножа липсва плоската глава на дръжката. Този вариант се наблюдава най-добре при кривия нож № 89, намерен в погребение заедно с юзда № 91 и с желязна дъговидна шпора. От същия вариант са и ножовете № 101 и № 64, намерени заедно със среднолатенски мечове и двустранна фибула. Ножове от същия вариант са познати и от по-рано известните находки във Виноград, Търновско⁵.

г) Всички останали криви железни ножове от нашите находки, а именно № 49, 57, 71, 75, 82 и 98 са и в двете си страни дъговидни. За датировката на този последен вариант ни улеснява и обстоятелството, че някои от тях се намерени заедно с юзди от по-късен тип. Такива

¹ Ив. Венедиков, цит. съч., стр. 169, обр. 16, 18 и 23.

² Ив. Венедиков, Тракийската юзда, ИАИ, XXI, 1957, стр. 161 и сл.

³ В. Миков, Античната гробница при Казанлък, София, 1954, стр. 9, табл. III и VI.

⁴ Б. Филов, Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско, София, 1934, стр. 116, обр. 140.

Р. Попов, Материали за проучване на халщатската и латенската култури в България и Македония, ГНМ, 1921, стр. 166, № 27, обр. 161.

са ножовете № 57, 49 и 82, открити с юзди № 58, 48 и 84. Останалите криви ножове от нашите находки (№ 85, 106 и 114) са доста пострадали от окиса и не може да се определи към кой от последните два варианта принадлежат. Ако се вземе пред вид обстоятелството, че нож № 85 е намерен в едно погребение заедно с юзда № 87, чийто зъбалец е обнизан с кръстовидни железни ежове, то този нож може да се отнесе към варианта „в“.

Мечове. В находките от Врачанско се явяват два типа железни мечове. По-старият тип е късият меч — акинакес, след който идват дългите двуостри мечове келтийски тип. Досега са открити два меча акинакес. Единият е нашият — № 37, а другият е от некропола при с. Равна, Провадийско,¹ датиран от края на халщатската епоха. Големият двуостър железен меч е познат от историята през втората половина на IV в. пр. н. е. Известно е, че Филип II Македонски е убит с такъв меч.² Двуострите дълги железни мечове, т. нар. келтийски тип, са открити досега на много места у нас,³ особено между Дунав и Стара планина, а също така в Румъния и Югославия⁴. Най-характерната особеност на този тип дълги мечове, намирани у нас, е звънчевидният предпазител в основата на држката и страничните успоредни ръбове от двете плоски страни по дължината на оръжието. Трябва да отбележим, че в нашите находки двуострите дълги мечове се явяват в едни и същи погребения заедно с тракийски юзди на лостове, които имат железни кръстовидни ежове, пръстени и колелца на дяловете. Освен с тракийската юзда от средно- и къснолатенската епоха дългите мечове се намират в находките от Врачанско и заедно с криви железни ножове, торкви, фибули, глинени съдове и пр., употребявани от траките през периода между III—I в. пр. н. е. От нашите находки се вижда, че досега не са открити дълги мечове в погребение заедно с юзди от по-ранен тип, които имат бронзови ежове на зъбалеца или бронзови тръби на подбрадната пръчица. Следователно дългите, келтийски тип мечове са били употребявани от траките в нашия край през периода между III—I в. пр. н. е., т. е. през средната и къснолатенската епоха. Една част от тези железни мечове несъмнено принадлежат към среднолатенския тип, тъй като имат ясно заострен връх на острието. Това може да се види по-добре при мечове № 74 и № 102. При останалите върхът на острието е по-закръглен и говори за по-късна дата през средния и късен латен — края на III и I в. пр. н. е. още повече, че някои от тези мечове, като № 104, 110 и 136, са намерени в едно погребение заедно с добре датирани вече юзди. При някои от мечовете се откриха и части от ножницата, които по-добре са запазени в горната част на оръжието. От всички наши находки се вижда, че ножницата е съставена по един и същ начин — от две железни пластинки, като страничните ръбове на едната от тях обхващат другата. Освен това един железен кант с дълбок жлеб от вътрешната си страна е залавял отвън по ръба двете пластинки на ножницата. Това личи по-добре при запазения кант от връх на ножница, който е показан на обр. 39. Горните ръбове на ножницата приемат обикновено формата на звънчевидния предпазител в основата на држката на оръжието. Върху едната плоска страна на ножницата е занитена желязна скоба, през която е минавал коланът за прикрепяне на меча към тялото на боеца. От другата плоска страна на ножницата пък са споявани или изчуквани различни орнаменти (вж. обр. 21d).

Железни върхове за копия. Няколко по-добре запазени екземпляра от нашите находки ни дават възможност да направим и един по-бегъл преглед на разните форми от върхове за копия. Най-ранните върхове за копия са тези от Бели извор — № 20, обр. 3, които заедно с цялата находка се датират от VI в. пр. н. е. Тези две копия, които имат на двете си плоски страни по един висок и заоблен ръб по цялата дължина на листа, са запазили във

¹ М. Мирчев, Раннотракийският могилен некропол при с. Равна, ИАИ, XXV, 1962, стр. 118, табл. XXX.

² Г. И. Кацаров, Цар Филип II Македонски, История на Македония до 336 г. пр. Хр., София, 1922, стр. 278.

³ В. Миков, Ловеч и Ловчанско, I, стр. 64; Р. Попов, Новооткрити паметници от желязната епоха в България, ИБАИ, V, 1929, стр. 279—281, обр. 141 и 145; Р. Попов, ГНМ, 1921 стр. 164, обр. 154; Р. Попов, Предисторическо и старохрист. пам. от София и околн., 1921, стр. 33.

⁴ B. Gavela, Keltski oppidum Židovar, Beograd, 1953, стр. 49; D. Berciu, Arheologia preistorică a Olteniei, Craiova, 1939, стр. 209.

формата си една традиция, която е унаследена още от края на бронзовата епоха. Изпъкналият по средата на листа ръб се запазва и в някои върхове за копия от по-късно време. За пример в това отношение можем да вземем връх за копие № 93, намерен в едно погребение заедно с юзда № 92, която има върху зъбалеца ежове, излети от бронз и поради това се датира от началото на III в. пр. н. е. През къснолатенската епоха ръбът по средата на листа на копието е плосък (№ 83) или само леко очертан (№ 72, 73, 78 и 103), а в останалите случаи тези ръбове по средата на листа липсват (№ 50 и 67). Копия от посочените наши варианти и форми са известни и от други добре датирани находки у нас¹.

Повечето от съдовете, които се срещат в нашите находки, са добре датирани с останалия погребален инвентар. Съдовете от бронз — № 23, 34, 44 и 45 — са несъмнено внесени от Гърция и показват не само търговските връзки на местните тракийски племена с Юга, но също така и изискан вкус в средите на местната тракийска аристокрация. Глинените съдове обаче изцяло са работени от местни тракийски майстори, като по-голямата част от тях са правени на грънчарско колело и след изпичането са придобили типичния за латенската епоха у нас светлосив цвят. Във формата на една част от глинените съдове, които са работени на грънчарско колело, личи влияние от юг (№ 97, 119, 120 и 129). Двата глинени съда от Софрониево — № 122, 123, — работени на грънчарско колело и с форма, която се среща за пръв път тук, имат паралели в подобни глинени съдове, намерени в Румъния², където се датират от II—I в. пр. н. е. Останалите глинени съдове по форма и техника на изработката са напълно подчинени на местна тракийска традиция.

THRAKISCHE DENKMÄLER IM BEZIRK VRACA

B. NIKOLOV

(Zusammenfassung)

Im Bezirk Vraca wurden in den letzten Jahren beim Bodenpflügen und bei Aushubarbeiten für Bewässerungsanlagen zahlreiche thrakische Hügel und flache Gräber aufgedeckt. Bei einem großen Teil derselben handelt es sich um Feuerbestattungen. Der Hügel wurde auf die Feuerstätte aufgeschüttet. Das vorgefundene Grabinventar, hauptsächlich Sammelfunde, besteht aus Fibeln und Torques, Zaumgebiß, Sporen, Zaumbeschlag, Waffen (Akinakes, eiserne keltische Schwerter, Mahaira, gekrümmte thrakische Messer, Speerspitzen), Bronze- und Tongefäße u. a. aus dem 6.—1. Jh. v. u. Z. d. h. aus dem Ende der Hallstätter und der La-Tène-Zeit. Da ein großer Teil der Gräber von zufälligen Feldarbeitern usw. aufgedeckt wurden, sind nicht alle Gegenstände des Grabinventars erhalten geblieben. Trotzdem bieten diese Materialien, von denen manche erstmalig vorgefunden werden, die reiche Kultur der Thraker aus dieser Gegend eingehender kennenzulernen und den Einfluß der Völker und Stämme aus dem Süden und dem mittleren Donaauraum sowie die Beziehungen mit ihnen zu verfolgen.

Das charakteristischste Merkmal der thrakischen Beisetzungen aus der ersten und zweiten Hallstätter Periode sind die Fibeln. Unter dem gefundenen Material befinden sich neben den Fibeln bisher bekannter Typen auch Fibeln, die im Bezirk Vraca weniger verbreitet sind bzw. dort noch nicht gefunden worden waren. Es fällt auf, daß sie in ein und denselben Gräbern aus dem 6. Jh. v. u. Z. in verschiedenen Typen vorkommen. Offenbar sind sie bei den betreffenden Personen gleichzeitig im Gebrauch gewesen. Noch augenfälliger ist dies in den Gräbern von Beli izvor (Abb. 2) Krivodol (Abb. 12) und Altimir (Abb. 13). Unter dem Material aus dem Bezirk Vraca und dem ge-

¹ Р. Попов, Материали за проучване на халщатската и латенска култури в България и Македония, стр. 158, обр. 146, 159, 163 и др.; И. Венедиков, Находки от ранножелязната епоха в България, ИВАД, XIV, 1963, стр. 17, обр. 4; И. Велков, ИАИ, XXI, 1957, стр. 312, обр. 3 и 7.

² D. Berciu, Arheologia preistorică a Olteniei, Craiova, 1939, стр. 178.

zeigten Material aus dem Fund bei Lom finden sich auch Fibeln vom Typ des Bukjovci-Schatzes. Die zusammen mit einem Schwert aus der mittleren La-Tène-Zeit (Nr. 66) gefundenen Fibeln dieses Typs (Nr. 69, Abb. 21, r, d) sind, ähnlich wie die gefundenen analogen Fibeltypen und deren Varianten aus Bosnien, viel länger und in einer bedeutend späteren Zeit (3. Jh. v. u. Z.) in dieser Gegend gebräuchlich gewesen.

Der Pferdegeschirrbeschlag aus dem Fund von Sofronievo (Nr. 27, 28, 29, 30, 31 und 32), bei dem zum erstenmal der Stirnriemenbeschlag vorkommt (Nr. 33), ermöglicht eine genaue Vorstellung von der Zweckbestimmung eines jeden Gegenstandes zu bekommen, zumal er durch eine bronzene doppelplattige Sprossenfibel aus dem 6. Jh. v. u. Z. (Nr. 25) gut datiert ist. Der Kopf eines gehörnten Tieres auf dem Pferdestirnriemen aus Sofronievo hat schon seine sehr nahen Parallelen in dem kleinen bronzenen Kultbeil aus Kameno pole (Nr. 36), das ebenfalls zusammen mit einer doppelplattigen Sprossenfibel aus dem 6. Jh. v. u. Z. (Nr. 35, Abb. 10, a) gefunden wurde.

In den Funden von Vraca stellen die bronzenen Torques (Nr. 1, 2 und 3) den ältesten Typ dar. Nach ihnen folgen zeitlich die silbernen Torques (Nr. 113). Aus einer späteren Zeit (3. Jh. v. u. Z.) stammt auch ein geschlossener bronzener Torques (Nr. 88), der zusammen mit einem Zaumgebiß gefunden worden ist.

Sämtliche Zaumgebisse aus den Funden von Vraca stammen aus einer Periode nach dem 4. Jh. v. u. Z. Sie gehören zu den Hebelgebissen, die für die hellenistische Zeit charakteristisch sind. Parallelen eines größeren Teiles dieser Gebisse finden sich in bereits bekannten Typen, die an vielen Stellen Bulgariens gefunden wurden. Unter den Funden von Vraca erscheint aber auch eine bisher unbekannte Variante des späteren Gebißtyps. Das sind die Pferdegebisse Nr. 109, 111 und 140, die mit gewöhnlichen Haken anstatt mit S-Haken in das Kopfgestell eingehängt werden.

Die im Bezirk Vraca gefundenen gekrümmten thrakischen Messer aus dem 6. bis 1. Jh. v. u. Z. stellen vier Varianten dar: a) die Mahajra aus Sofronievo (Nr. 21), die mit der Fibel Nr. 25 ins 6. Jh. v. u. Z. datiert wird; b) das gekrümmte Messer aus Lipnica (Nr. 94), das mit dem Zaumgebiß Nr. 92 gefunden wurde und aus dem Anfang des 3. Jh. v. u. Z. stammt; dieses Messer stellt eine auch in späterer Zeit erhalten gebliebene und modifizierte Form der Mahajra dar; c) die nächstfolgende Variante des gekrümmten eisernen Messers, bei dem der Krümmungswinkel nach unten in die Mitte des Messerrückens verlegt ist und die Schneide eine bogenartige Form erhalten hat (Nr. 64, 89 und 101); d) alle übrigen gekrümmten Messer aus den Funden von Vraca, bei denen Messerrücken und Schneide bogenförmig gekrümmt sind (Nr. 49, 57, 71, 75, 82 und 98); sie werden in eine spätere Zeit datiert, da sie zusammen mit Zaumgebissen eines späteren Typs gefunden wurden.

Unter den Funden von Vraca beobachtet man auch zwei bekannte Typen eines zweischneidigen eisernen Schwertes — der Akinakes aus Devene (Nr. 37) aus dem Ende der Halstätter Zeit, und das lange keltische Schwert. Die langen eisernen keltischen Schwerter aus den Funden im Bezirk Vraca ähneln den an anderen Orten Nordbulgariens sowie in Rumänien und Jugoslawien gefundenen Schwertern. Ihr Griff ist mit Schutzglocke versehen. Rücken und Schneide der Schwerter verlaufen Parallel. Von den Klingen, die alle den gleichen Typ aufweisen, sind Teile erhalten geblieben. Es wird hervorgehoben, daß das lange keltische Schwert in den Gräbern der freigelegten Nekropole stets zusammen mit dem Hebelgebiß aus mittel- und spätläténischer Zeit sowie mit gekrümmten thrakischen Messern, Fibeln, Sporen, Tongefäßen usw. anzutreffen ist. Das sind Gegenstände, die von den Thrakern in der Periode 3. — 1. Jh. v. u. Z. besonders viel verwendet wurden.

Die meisten Bronze- und Tongefäße werden in dieselbe Zeit datiert wie das übrige Grabinventar. Die Bronzegefäße Nr. 44, 45, 23 und 34 sind zweifellos aus Griechenland eingeführt worden, während die Tongefäße von einheimischen thrakischen Meistern gearbeitet sind. Ihrer Form nach verraten manche Tongefäße (Nr. 97, 119, 120 und 129) einen südlichen Einfluß, während sich zu den beiden Gefäßen aus Sofronievo (Nr. 122 u. 123) in Rumänien Parallelen finden lassen. Sämtliche übrigen Gefäße folgen in der Form und Technik einer lokalen thrakischen Tradition.

МОГИЛНИ ПОГРЕБЕНИЯ ПРИ С. ДОЛНО САХРАНЕ, СТАРОЗАГОРСКО

Людмил Гетов

През пролетта на 1961 г. започна работата по разширението на язовир „Г. Димитров“. Проектираното издигане на стената на приливника с 2 м увеличаваше значително площта на язовирното езеро, вследствие на което някои от разположените близо до брега надгробни могили се оказаха застрашени от заливане. Те бяха групирани в два некропола — единият в м. Деветте могили, на 2 км югозападно от с. Копринка, и другият в м. Под могилиите при с. Долно Сахране, Старозагорско (обр. 1). Това наложи още същата година Казанлъшкият музей да проведе спасителни разкопки на тези два некропола.¹

В настоящата статия ще бъдат обнародвани резултатите от проучването на могиления некропол при с. Долно Сахране.

Село Долно Сахране се намира на 15 км западно от Казанлък. Районът му е богат с археологически паметници от различни епохи, но досега тук не бяха извършвани проучвания. Южно от селото на около 2,5 км се намира селищната могила Гердеме.² Югоизточно от селото в м. Под могилиите близо до язовирното езеро има осем надгробни могили. По събрани сведения от стопаните на околните ниви се установи, че тук те са били повече унищожени напълно в миналото при обработване на нивите. Сега само купчини камъни показват приблизително местата им. Около тях в нивите са откривани много фрагменти от груба ръчна керамика и накити. От тези случайни находки е запазена само една многоспирална бронзова гривна от старожелязната епоха, която се съхранява в Казанлъшкия музей под инв. № 481.³

В продължение на две години, от 1961 до 1963 г., бяха проучени чрез редовни разкопки четири могили от некропола. Те са разположени на невисока тераса на левия бряг на р. Тунджа от двете страни на потъналото сега в язовира шосе Казанлък—Карлово.⁴

Насипът на могилиите в разрез е почти един и същ. Разлика има само в дебелината на отделните пластове. Най-горният пласт с дебелина от 0,40 до 0,60 м се състои от сравнително чиста пръст, примесена с камъни и малко фрагменти от керамика; под него следва дебел пласт от почти еднороден състав от чакъл и пясък; в центъра на могила I последният пласт се очертава като малка могила от пръст с по-тъмен цвят. Особеност при изграждане на могилиите е използването на големи речни и ломени камъни, разхвърляни без всякакъв ред из насипа, но съсредоточени предимно в южната половина на могилата. Те са вземани от реката и близката кариера. Върху три от могилиите се откриха вторични християнски погребения.

¹ Разкопките започнаха през октомври 1961 г. и се провеждаха едновременно и на двата некропола с главен научен ръководител н. сътр. от АИМ М. Чичикова. Проучванията при с. Долно Сахране се извършваха от Л. Гетов, комуто бе предоставено и публикуването на материалите от некропола. Заснемането на профилите извърши Я. Мойнова, техник от Казанлък. В разкопките взе участие и В. Вълков, тогава уредник в музея.

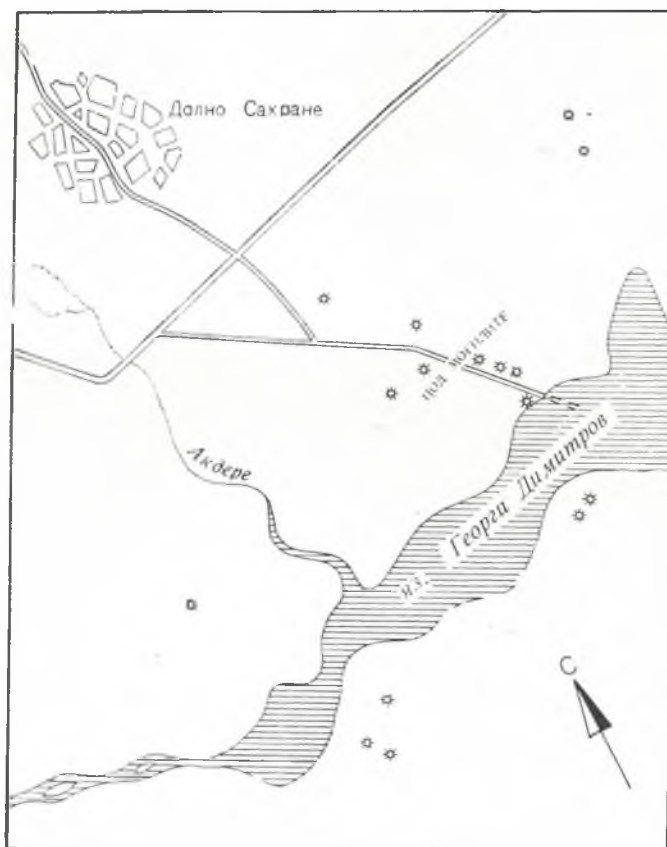
² В. Миков, Предисторически находки в България, София, 1933, стр. 76.

³ В. Миков, цит. съч., стр. 134.

⁴ За разкопките през 1961 г. вж. Л. Гетов, Могилено погребение от халшатската епоха при с. Д. Сахране, Старозагорско, Археология, V, 1963, кн. 1, стр. 51.

МОГИЛА ПЪРВА¹

Тя е разположена на самия бряг на крайречната тераса и е известна под името „Плачи могила“. Височината ѝ е 3,2 м, диаметърът 34 м. По повърхността ѝ личаха следи от иманярски изкопи. Върху нея се откри средновековен християнски некропол от 21 гроба. В източния край на могилата преди около 25 години били открити четири глинени питоса. По време на

Обр. 1. Карта на надгробните могили в района на язовир „Г. Димитров“
Fig. 1. Carte des tombes tumulaires dans la région du barrage „G. Dimitrov“

разкопките подобен питос се откри в южната половина на могилата на около 12 м от центъра ѝ. Отгоре беше похлупен с каменна плоча, а вътре пълен с чиста жълтеникава глина. Питосът беше силно пропукал от тежестта на могилния насип и при изваждането му се разпадна. Откри се и околостъстен зид от речни и ломени камъни, който е опасвал могилата като пръстен. Той беше проследен към юг, югоизток и отчасти от север. Към югоизток се прекъсваше при брега на терасата. Максималната му ширина е 0,55 м, а височината около 0,35 м. Зидът е имал по-скоро конструктивно, отколкото култово предназначение. Изграден е да предпазва могилния насип от свличане. С подобни зидове са оградени и други надгробни могили у нас.²

¹ Могилите са номерирани по реда на разкопаването им.

² А. т. Милчев, Археологическо проучване в Севлиево и Троянско, ГСУ, ФИФ, Л, 1956, кн. 1, стр. 472 и 473, табл. 5, обр. 1; Й. Иванов, Отчет за разкопките при Кадин мост, ИБАД, Л, 1910, стр. 179 и 180; В. Миков, Надгробните могили в България, Сб. Археологически открития в България, 1957, стр. 221; Куполните гробници при Мезек, ИБАИ, XI, 19, стр. 2 и 7, обр. 3 и 4. С околостъстния зид изглежда предварително е определен и диаметърът на могилата. След изграждането ѝ той е задържал от свличане все още рохкавата пръст на насипа.

В центъра на могилата на 0,15 м над равнището се откри огнище с диаметър около 1,2 м, изпълнено с дебел пласт черна мазна пепел и въглини, където е станало изгарянето на трупа. Пепелта с обгорелите кости бе поставена в голям глинен съд (амфора), обърнат с устието надолу и похлупен върху долната половина на друг подобен съд. Късове от трети съд със същата форма бяха долепени отстрани (обр. 2). Той е поставен предварително счупен и му липсваха устието и дръжките. Очевидно амфорите са използвани вторично като погребални

Обр. 2. Централното погребение в могила I
Fig. 2. Sépulture centrale du tumulus I

Обр. 3. Глинена амфора от могила I
Fig. 3. Amphore d'argile du tumulus I

урни. Близко до тях се откриха три фрагментирани глинени съдчета и голям съд с двойна дръжка. Напълно успяхме да възстановим само две от малките съдчета и две от амфорите.

Погребален инвентар

1. Амфора, глинена, с кафяв цвят, работена на грънчарско колело. Има сферично тяло, къса цилиндрична шийка и две вертикални дръжки под ръба на устието. Дъното завършва с пръстеновидно столче. Устието е с издаден навън венец, украсен с врязани линии отстрани и отгоре. Височината ѝ е 40 см, ширината на тялото — 32 см, диаметърът на устието — 16 см, диаметърът на дъното — 12 см (обр. 3).

2. Амфора, глинена, подобна по форма и цвят на предходната. Височината ѝ е 39,4 см, ширината на тялото — 31 см, диаметърът на устието — 15,6 см, диаметърът на дъното — 13 см.

3. Амфора, глинена, със сив цвят. Липсват дръжките и устието. По форма се доближава до описаните по-горе. Запазената ѝ височина е 26 см, ширината на тялото — 24 см, диаметърът на дъното — 11,5 см (обр. 4).

Амфорите имат най-близки паралели с тези, открити при Брезово,¹ Яса Тепе в Пловдив² и Плевен.³ Датират се в V—IV в. пр. н. е.

4. Чашка, глинена, с бежов цвят, работена на колело. Има двойно конусовидно тяло, разширено навън устие и ниско профилирано дъно. Снабдена е с две дръжки с овално сечение, които съединяват ръба на устието с най-изпъкналата част на тялото. Височината ѝ е

¹ Ив. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИБАИ, VIII, 1934, стр. 6, обр. 7.

² П. Детев, Материали за праисторията на Пловдив, ГНАМП, III, 1959, стр. 64—67, сбр. 92. Тази амфора е използвана вторично за урна.

³ М. Čičićova, Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellénistique, Acta antiqua Philippopolitana, Studia archaeologica, стр. 42, обр. 4—1.

8,2 см, с дръжките — 9,5 см, ширината — 8,7 см, диаметърът на устието — 9,2 см, диаметърът на дъното — 5 см (обр. 5 а). Съдче с подобна форма е открито в културния пласт от старожелязната епоха в Деветашката пещера. Характерно е за края на тази епоха.¹

5. Чашка, глинена, с керемиденочервен цвят, работена на колело. Тялото е почти цилиндрично, а устието с леко разширен навън ръб. Има две дръжки с овално сечение, които започват от дъното и излизат високо над устието. Дъното е леко вдлъбнато, без столче. Височината ѝ е 8,5 см, с дръжките — 10,6 см, ширината — 8 см, диаметърът на устието — 10,7 см, диаметърът на дъното — 5,7 см (обр. 5 б). Подобно съдче не ни е известно от други находища у нас.

Обр. 4. Глинена амфора от могила I
Fig. 4. Amphore d'argile du tumulus I

6. Фрагмент от глинена чашка в керемиденочервен цвят. Има висока плоска дръжка, вдлъбната отгоре и извит навън ръб на устието.

7. Кана в светлокафяв цвят, работена на колело от добре пречистена глина. Има сферично тяло, къса шийка с форма на пресечен конус, профилирано дъно и двойна дръжка високо над устието. Шийката е украсена с изпъкнали успоредни линии. Съдове с двойни дръжки са известни и от други находища у нас от втората половина и края на старожелязната епоха.² В насипа на могила I при Копринка е открит фрагмент от устие на кана с двойна дръжка, която напълно се схожда с описаната по-горе.³

8. Част от дъговидна желязна фибула, на която липсва иглодържателят. Височината на лъка е 4,3 см.

9. Фибула, желязна, дъговидна, силно окислена и залепнала за сивата амфора. Дължината ѝ е 5,7 см.

10. Ножче, желязно, дълго 9,4 см. То е характерно за гробните находки от старожелязната епоха и по-късно.⁴

НАХОДКИ ОТ МОГИЛНИЯ НАСИП

От могилния насип произхождат фрагменти от керамика, работена на ръка и грънчарско колело, както и някои дребни битови предмети, попаднали тук с пръстта при насипването на могилата. Те са открити в най-горния пласт, съставен предимно от чиста пръст.

1. Прешлен за вретено с двойноконусовидна форма, висок — 2,4 см, ширина — 3,5 см.

2. Тежест за рибарска мрежа, фрагментирана, изработена от дъно на съд. Диаметърът ѝ е 4,5 см.

3. Фрагмент от устие на питос, под който има вдълбан печат във вид на осемлистна розета (обр. 6). Печати върху питоси във форма на розети са открити в голямо количество при разкопките на Севтополис.⁵ Те представляват знак на работилницата, където е произведен питосът.⁶

5. Питос, изработен от глина с голям примес на пясък. След изпичането си е добил червен цвят. Ръбът на устието му отгоре е равен, а отстрани профилиран. Тялото му има яйцевидна форма. Височината му е 1,55 м, ширината — 0,95 м, диаметърът на устието — 0,35 м.

¹ В. Миков, Н. Джамбазов, Деветашката пещера, София, 1960, стр. 146, обр. 106-а, б.

² Ив. Велков, Могилни гробни находки от Дуванли, ИБАИ, VI, 1930/1931, стр. 5, обр. 4; Археологически вести, ИБАИ, VI, 1930/1931, стр. 260, обр. 193.

³ К. Жуглев, Разкопки и проучвания на Могила № 1 — Копринка, ГСУ, ФИФ, XLIX, II, 1956, стр. 130 и сл. обр. 71—1.

⁴ М. Мирчев, Раннотракийският могилен некропол при с. Равна, ИАИ, XXV, 1962, стр. 123 и цитираната там литература.

⁵ М. Čiřicova, Les timbres sur pithoi de Seuthopolis, BCH, 1958, II, стр. 472, обр. 10, 11; табл. XXVII, 2,3.

⁶ Пак там. стр. 483.

Датата на централното погребение от могила I можем да определим най-вече въз основа на керамиката. Тя е работена на колело от добре пречистена глина. Амфорите, както вече отбелязахме, могат да бъдат датирани към края на V и нач. на IV в. пр. н. е. Към същото време се отнасят и съдът с двойната дръжка и двете чашки с високо издигнатите над устието дръжки.

Обр. 5, а, б. Глинени чашки от могила I
Fig. 5 а, б. Tasses d'argile du tumulus I

Обр. 6. Устие на питос с розета от могила I
Fig. 6. Embouchure d'un pithos à rosette du tumulus I

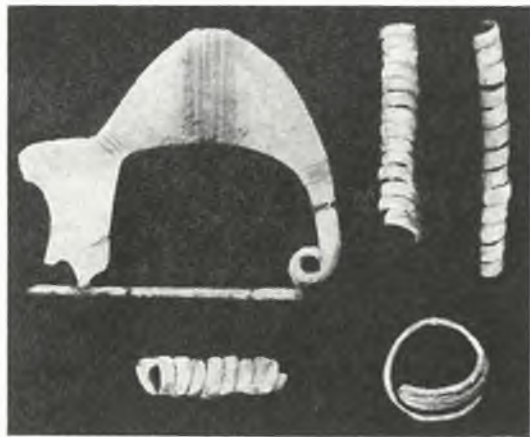
Керамиката е местно производство, но почти без изключение имитира гръцки образци. Това личи от формата на амфорите с прикрепените под ръба на устието къси вертикални дръжки. Под влияние на гръцки керамични образци са изработвани и съдовете с двойни дръжки. Формите на двете чашки с високи дръжки свидетелствуват за запазване и доразвиване на една стара форма, характерна за съдовете от бронзовата и първата половина на старожелязната епоха по цялата територия на Балканския полуостров.¹

¹ E. Dunareanu-Vulpe, *Considérations sur certaines formes caractérisants l'âge du bronze de l'Europe Sud-Orientale*, Paris, 1930, стр. 13—14; N. Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, III, 1932, стр. 143—145; стр. 259—263; 265—271, 272; стр. 153—154, стр. 269—299.

За развитието на тази форма в нашите земи през желязната епоха вж. В. Миков, *Златното съкровище от Вълчитрън*, София, 1958, стр. 28—29.

Обичаят да се поставят питоси в могилите е свързан с култа към мъртвите и е засвидетелствуван и при други могилни погребения у нас от V—IV в. пр. н. е.¹

Пред вид на изтъкнатото по-горе и посочените паралели погребението от могила I датираме в края на V и началото на IV в. пр. н. е.

Обр. 7. Гробни находки от могила II
Fig. 7. Trouvailles funéraires du tumulus II

МОГИЛА ВТОРА

Могилата отстои на около 80 м северно от могила I и е разположена в равна ливада. Висока е 2,4 м с диаметър 18 м. На върха ѝ се намериха две вторични погребения, ориентирани по християнски с глави към запад, без гробен инвентар, вероятно средновековни.

В могилата се откриха две погребения чрез трупополагане, и двете в южната ѝ половина. Извършени са по следния начин: след като могилата е издигната на около 0,7 м, върху площадка от едри речни камъни са положени умрелите с опънати долни крайници, с глави към юг и ръце скръстени високо пред гърдите. Върху тях отново е нареден пласт от камъни и след това е довър-

шено изграждането на могилата.² От това може да се извади заключение, че двете погребения са станали едновременно.

Погребален инвентар

1. Пръстен от объл бронзов тел с дебелина 1 мм. Единият му край образува плоска спирала с четири завивки, след което извива и образува отворен кръг с диаметър 2 см (обр. 7). Подобни пръстени са открити при Царевброд, Врачанско,³ Байлово, Софийско⁴ и Мезек⁵. Датират се в VI в. пр. н. е.

2. Спирали от тънка бронзова пластинка. Въз основа само на откритите няколко фрагмента трудно може да се установи предназначението им. Вероятно са част от огърлица (обр. 7). Подобни спирали са открити в могила II при с. Царевец, Врачанско.⁶ Датират се в VII—VI в. пр. н. е.

3. Фибула, бронзова, дъговидна. Лъкът в средата е ладиевидно разширен, удебелен и украсен откъм лицето с пет изпъкнали ребра в средата и по три в краищата. Единият край на лъка завършва с плочест иглодържател, а другият, след като прави две спирални завивки, преминава в игла. Отличава се от ладиевидните фибули по това, че гърбът ѝ е плосък. Размери: височина 5,4 см, дължина 6,5 см, ширина на лъка в средата 2,5 см (обр. 7). Аналогични

¹ Б. Филев, Надгробните могили при Дуванли, София, 1934, стр. 11, обр. 11; М. Чичикова, Печати с изображение на накити върху питоси от Севтополис, Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, стр. 475.

² Подобен начин на погребение е констатиран и в некропола при с. Малка Брестница, Ловешко; Вж. В. Миков, Могилни некрополи от Ловчанско и Тетевенско, ИБАИ, VI, 1930/1931, стр. 167, а също и в някои некрополи от Румъния: D. Berșiu — E. Comșă, Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu, MCA, II, 1956, стр. 360.

³ Р. Попов, Предисторически изследвания във Врачанското поле, ИБАИ, II, 1923/1924, стр. 120, обр. 53-г и и цит. там литература.

⁴ Р. Попов, Некрополът при с. Байлово, Софийско, ИБАИ, I, 1921/1922, стр. 75, обр. 61.

⁵ Ив. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИБАИ, XI, 1937, стр. 132, обр. 120—24.

⁶ Р. Попов, Предисторически изследвания..., стр. 122, обр. 54-Д.

фибули са известни от Лъкавица¹ и Проглед,² Асеновградско, Кепели, Панагюрско,³ Казанлък⁴ и другаде.⁵ Отнасят се към VI в. пр. н. е. Нашата фибула стои най-близо до фибулата от Кепели.

Керамика. Поради това, че скелетите са поставени между два пласта камъни, керамиката беше в много лошо състояние. От запазените фрагменти не можа да бъде възстановен нито един съд. Все пак някои фрагменти позволяват да бъде възстановена поне приблизително формата на съдовете. Те са били груби, дебелостенни, работени на ръка от недобре пречистена глина и имат нечист охрово-червен до тъмнокафяв цвят. Повърхността на някои от тях е опушена. Украсата им се състои от лепени хоризонтални и вертикални лентести пояси, разчленени чрез притискане с пръст. Повече от фрагментите произхождат от високи полуцилиндрични или конични съдове с прави и леко извити навън ръбове на устията. Имат плоски езичести и пъпковидни дръжки, симетрично разположени под ръба на устието. Всички езичести дръжки имат вертикални дупчици. Дъната на съдовете са равни.

Обр. 8. Площадката, открита в могила II
Fig. 8. Chantier découvert dans le tumulus II

Благодарение на откритите с нея накити керамиката може да се датира сравнително точно към VI в. пр. н. е. Тази датировка се потвърждава и от аналогични съдове, известни от други находища у нас от същото време.⁶

В северната половина на могилата близо до центъра бе разчистена правоъгълна площадка с посока изток—запад, обградена от надлъжните си страни с големи ломени камъни. Имаше следните размери: дължина 5,3 м, ширина 1,6 м, височина над равнището 0,40 м. При разчистване на обграденото пространство не се откриха никакви предмети (обр. 8).

Въз основа на гробните находки и начина на погребение двете погребения от могила II датират в VI в. пр. н. е.

МОГИЛА ТРЕТА

Могилата е висока 5 м, с диаметър на основата 31 м. На върха ѝ се откриха две вторични средновековни погребения, при едното от които имаше гривна, изплетена от четворно вита тел. В нея бяха открити десет погребения чрез трупополагане. Разстоянията между тях са различни, но никъде не се застъпват. Височината им от основата на могилата е от 0,20 до

¹ Б. Дякович, Халщатски и латенски фибули от Арх. музей при Народната библиотека в Пловдив, ИБАИ, I, 1921/1922, стр. 3, обр. 17 а, б.

² В. Миков, Разкопки в Родопите, ГПНБМ, 1942, стр. 6—7, обр. 2.

³ Р. Попов, Археологически вести, ИБАИ, VII, 1934, стр. 157, обр. 108.

⁴ Г. Табакова, Халщатски фибули от Казанлък и околностите му, Археология, I, 1959, кн. 3—4, стр. 87, обр. 90-з,

⁵ За фибулите от Гърция и Македония вж.: Chr. Blinkenberg, Les fibules grecques et orientales, København, 1926, 105, IV, 16-a; Iv. Venedikov, Paros und Halkis in der Frühgeschichte Thrakiens, Klio, 1961 39, стр. 38.

⁶ Ст. Стефанов, Старините по долния басейн на Янтра, София, 1956, стр. 29, обр. 18-б; М. Мирчев, цит. съч., стр. 97 и сл.

2,4 м. При шест от погребенията, разположени на височина от 0,20 до 0,70 м, скелетите бяха свити (хокери), като умрелите са погребвани по един и същ начин — полулегнали на дясната си страна, с прегънатата през коремната област лява ръка, а дясната, опъната от страни на тялото. Всички погребения са единични. Изключение прави само погребение 4, където са

Обр. 9. Погребение с изпънат скелет под пласт камъни (могила III)

Fig. 9. Sépulture à squelette étendu du tumulus III

погребани двама покойници в свито положение, трупове на които са поставени един върху друг с глави съответно към юг и север. Скелетите не са оцветени с охра.

От 1,3 до 2,4 м високо в южната половина на могилата се откриха още четири погребения, при които умрелите са погребани с изпънати долни крайници. Ръцете им са поставени пред гърдите или събрани над коремната област. Два от скелетите лежахме между два пласта камъни подобно на погребенията от могила II (обр. 9).

В центъра на могилата бе направен сондаж с размери 5×5 м и дълбочина 0,70 м, но вкопан под нивото на терена гроб не се откри.

В южната половина на могилата бе разкрита разрушена пещ за печене на вар. Изградена е от едри речни камъни, споени с кал. Има кръгла форма с диаметър на основата 3 м. Стените ѝ бяха запазени на места до 1,3 м височина. Подът ѝ е измазан с глина, примесена с вар и пясък. На дъното на пещта имаше около 0,20 м дебел пласт от вар и пясък. Отворът ѝ вероятно е бил от южната страна, за да се изсипва най-удобно съдържанието ѝ, като се използва наклона на могилата. Тук бе открита малка площадка от трамбована глина с примес от вар, пясък и счукани тухли, която е свързана с пещта.

Състоянието, в което открихме пещта, не позволява да възстановим първоначалния ѝ вид, нито да определим откога точно датира. По всяка вероятност тя трябва да се отнесе към средновековието и да се свърже със средновековното селище, следи от което личат западно от могилния некропол.

Описание на погребенията

Погребение 1. На 0,30 м над основата на могилата към центъра ѝ. Скелетът е свит (хокер), ориентиран с глава към изток. Краката са кръстосани над коленете. Дясната ръка е опъната покрай тялото, а лявата, свита високо пред гърдите и прегъната така, че от лакътя надолу е успоредна на дясната. Близко до скелета се откриха дълбока паница и чаша с висока дръжка (обр. 10).

Погребален инвентар:

1. Чаша с една дръжка, работена на ръка от недобре пречистена глина. Повърхността ѝ е лъскаво черна. Има къса шийка с извит навън ръб на устието, сферично тяло, стеснено в долната си част и равно дъно. Устието е косо отрязано. Висока, издигаща се над устието дръжка с вдлъбнатина отгоре съединява ръба на устието с най-издутата част на тялото. Височината ѝ е 9,5 см, с дръжката — 14,5 см, диаметърът на устието — 10 см, ширината на тя-

лото — 11,2 см, диаметърът на дъното — 6 см (обр. 11,а). Съдовете с излъскана черна повърхност високи дръжки и косо отрязани устия се отнасят към последния период на бронзовата и началото на желязната епоха.¹ Чашата стои много близо по форма до една чаша от Букьовци, датирана в края на бронзовата и началото на желязната епоха, която обаче е с две дръжки.²

2. Паница, работена на ръка от кафява груба глина. Има равно дъно и извит навътре ръб на устието, украсен с врязани линии покрай. Същата украса имат и трите симетрично разположени и спуснати косо под устието релефни пояси. При устието паницата е снабдена с плосък езичест израстък с дупка. Височината ѝ е 10 см, диаметърът на устието — 17 см, диаметърът на дъното — 7,5 см (обр. 11, б). Паниците с извит навътре ръб на устието и равни дъна са характерни за бронзовата епоха и се срещат в почти всички селищни могили у нас през тази епоха.³ Някои имат и хоризонтални езичести дръжки при устията.⁴ Тази форма обаче се запазва и през старожелязната епоха.⁵

Погребение 2. На 0,30 м над основата. Скелетът е свит с глава на изток. Дясната ръка е опъната от страни на тялото, а лявата прегъната през коремната област. Находки липсват (обр. 12).

Погребение 3 (колективно). На 0,20 м над основата. Погребани са едновременно двама покойници в свито положение, поставени един върху друг с глави съответно към юг и север. Положението на крайниците е, както при единичните погребения. Находки липсват (обр. 13).

Погребение 4. На 0,20 м над основата и на 0,60 м южно от погребение 3. Скелетът е свит, с глава на изток. Дясната ръка е опъната от страни на тялото, а лявата свита и поставена през коремната област. Находки липсват (обр. 14).

Погребение 5. На 0,70 м над основата. Скелетът е свит, главата сочи югозапад. Положението на ръцете е, както при погребение 4. До главата и коленете е поставен по един камък. Находки липсват (обр. 15).

Погребение 6. На 0,70 м над основата. Скелетът е свит, главата сочи изток. Краката са почти успоредни. Лявата ръка е прегъната и поставена през коремната област, а дясната, опъната от страни на тялото. От юг скелетът е обграден с големи плочести камъни. До главата се откри малка глинена чашка с висока дръжка (обр. 16).

Погребален инвентар:

1. Чашка, глинена, с бежов цвят, работена на ръка. Тялото е двойно конусовидно, със заоблено дъно и шия, разширена във вид на фуния. Висока плоска дръжка съединява ръба

Обр. 10. Погребение 1 от могила III
Fig. 10. Sépulture du tumulus III

¹ Н. Ангелов, Новооткрити селища по брега на Дунава между Русе и Тутракан, ИАИ, XVIII, 1952, стр. 271, обр. 375-б; П. Детев, Характерни черти на глинени съдове от бронзовата епоха, ГМПО, II, 1954/1955, стр. 108. За чашите с високи дръжки вж. В. Миков, Златното съкровище от Вълчитрън..., стр. 29—32.

² В. Миков, Златното съкровище от Вълчитрън, стр. 28, обр. 15.

³ П. Детев, Селищната могила Разкопаница, ИАИ, XVII, 1950, обр. 110—17: 117; 119—6; 120—2; 122—7; 125—2; В. Миков, Селищната могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, ИБАИ, XIII, 1939, обр. 264—в; В. Миков, Селищната могила при с. Юнаците, ГПНБМ, 1949, стр. 76, обр. 20; Подобна паница е открита и в селищната могила до Казанлък (непубликувана, инв. № 134).

⁴ П. Детев, Характерни черти на глинени съдове..., стр. 103.

⁵ Р. Попов, Некрополът при с. Байлово..., стр. 78, обр. 70; М. Мирчев, цит. съч., стр. 125, табл. X—1, XI—2, XI—5, 6.

на устието с най-изпъкналата част на тялото. Устието е леко скосено. Под ръба му има три пояса от наредени един до друг плитки коси нарези, имитиращи шнур. Врязана зигзаговидна линия и три подобни пояса има и в основата на шията, под която цялото пространство е изпълнено с плътно наредени една до друга зигзаговидни линии, правени с острие. Отдолу на

Обр. 11, а, б. Съдове, открити при погребение 1 от могила III
Fig. 11, a, b. Vases découverts dans la sépulture du tumulus III

дъното има два концентрични кръга, в които е вписан ромб, а от ъглите му излизат по две малки ромбчета, така че образуват кръст. Дръжката отгоре е украсена с надлъжна врязана зигзаговидна линия, ограничена от страни с по две шнуровидни линии, подобни на тези при устието. Височината ѝ е 7,5 см, с дръжката — 9,4 см, ширината на тялото — 6,5 см, диаметърът на устието — 7,6 см (обр. 17).

Съдче с подобна форма и украса се открива за първи път у нас. Близко на него по форма е едно съдче, открито в пещерата Магура, датирано в края на бронзовата епоха.¹ То има същата висока плоска дръжка и заоблено дъно, но украсата му се състои само от коси канелюри в долната част на тялото. Заоблено дъно и висока плоска дръжка с украса има и едно съдче, открито край с. Връв, Видинско, което се отнася към същата епоха.² Близки по форма и с подобни дръжки са някои съдчета от некропола при Вълчи дол в Югославия.³ С украса, състояща се от плътно наредени една до друга зигзаговидни линии, но разположени вертикално е и съдчето от с. Остров, Врачанско.⁴

Погребение 7. На 1,3 м над основата. Скелетът е изпънат, положен между два пласта речни камъни. Главата сочи изток и е леко извита към дясното рамо. Ръцете са силно свити при лактите, така че дланите достигат до раменете. До главата се откри чашка с висока дръжка, а до краката голям съд с четири езичести дръжки (обр. 18).

Погребален инвентар

1. Чашка, глинена, работена на ръка, в кафяв цвят, цилиндрична шия и конично тяло. Дъното е равно, а устието косо отрязано. Под ръба на устието и в основата на шията има по един плитко вдълбан жлеб. Височината ѝ е 5,8 см, с дръжката 8,7 см, диаметърът на устието — 9 см, диаметърът на дъното — 5,2 см (обр. 19).

¹ Д. Джамбазов и Р. Катинчаров, Археологически находки от пещерата Магура, Археология, III 1961, кн. 3, стр. 59, обр. 4.

² Непубликувани материали от Видинския музей.

³ R. Schmidt, Die Burg Vučedol, Zagreb, 1945, табл. XXV—7—11. В некропола са открити и хокерни погребения. Датира се към втората половина на бронзовата епоха.

⁴ Б. Николов, Селища и некрополи от бронзовата епоха във Врачанско, Археология, VI, 1964, кн. 2, стр. 72, обр. 5-а. През бронзовата епоха тази украса се среща често върху съдове от Гърция. Вж. N. Åberg, цит. съч., IV, 60, сл., обр. 100, 105.

Обр. 12. Погребение 2 от могила III
Fig. 12. Sépulture 2 du tumulus III

Обр. 13. Погребение 3 от могила III (колективно)
Fig. 13. Sépulture 3 du tumulus III

Обр. 14. Погребение 4 от могила III
Fig. 14. Sépulture 4 du tumulus III

Обр. 15. Погребение 5 от могила III
Fig. 15. Sépulture 5 du tumulus III

Обр. 16. Погребение 6 от могила III
Fig. 16. Sépulture 6 du tumulus III

Обр. 17, а, б, в. Глинена чашка от погребение 6 в могила III
Fig. 17, а, б, в. Coupe en argile de la sépulture 6 du tumulus III

Обр. 18. Погребение 7 от могила III
Fig. 18. Sépulture 7 du tumulus III

Обр. 19. Глинена чашка, открита при
погребение 7 от могила III
Fig. 19. Coupe en argile découverte dans
la sépulture 7 du tumulus III

Обр. 20. Глинен съд, открит при
погребение 7 от могила III
Fig. 20. Vase en argile découverte dans
la sépulture 7 du tumulus III

Обр. 21. Погребение 8 от могила III
Fig. 21. Sépulture 8 du tumulus III

Обр. 22. Погребение 9 от могила III
Fig. 22. Sépulture 9 du tumulus III

Подобни чашки, датирани към края на старожелязната епоха, VI—V в., са известни от Сини вир, Коларовградско,¹ Асеновград,² Ясен, Старозагорско.³

2. Съд от груба глина с черен цвят, работен на ръка. Повърхността му е грубо загладена и опушена. Има форма на пресечен конус, обърнат с основата нагоре. Устието му е с леко извит навътре ръб, а дъното равно. В долната част на тялото си има четири диаметрално разположени езичести дръжки (обр. 20). Съдове от този тип са добре известни от некрополите при Равна,⁴ Браничево,⁵ Мумджилар⁶ и от Севтополис.⁷ Подобни съдове са широко разпространени през периода V—III в. и в някои некрополи от Румъния.⁸ Съдове с подобно разположение на дръжките са открити в Босна.⁹ Те са използвани като погребални урни и гробни дарове. Тези съдове започват да се произвеждат у нас от края на старожелязната епоха — VI в. и продължават да се употребяват до I в. пр. н. е.¹⁰

Обр. 23. Желязна фибула от погребение 10 в могила III

Fig. 23. Fibule en fer de la sépulture 10 du tumulus III

Погребение 8. На 1,4 м над основата. Умрелият е положен по гръб с изпънати долни крайници. Ръцете са събрани над коремната област. Главата сочи югоизток. Находки липсват (обр. 21).

Погребение 9. На 1,6 м над основата. Скелетът е с изпънати долни крайници, положен между два пласта камъни. Главата сочи юг, ръцете са скръстени високо пред гърдите (обр. 22). При краката се откриха фрагментирани два големи глинени съда, които не можах да бъдат възстановени. Единият е работен на ръка от груба глина и е снабден с четири езичести дръжки в долната си част. Повърхността му е опушена. Формата му е била сферична с къса шийка и равно дъно. Подобни съдове са известни и от други находища у нас.¹¹ Другият съд е работен на грнчарско колело от добре пречистена глина, добила след изпичането си кафяв цвят. По форма е бил близък до амфорите, открити в могила I.

Погребение 10. На 2,4 м над основата. Скелетът е частично разрушен при изграждане на пещта за вар. От запазените долни крайници личи, че умрелият е погребан изпънат. Сред костите се откриха желязно ножче и желязна дъговидна фибула.

Погребален инвентар

1. Ножче, желязно, леко извито, дълго 13 см.

2. Фибула, дъговидна, еднопримчеста, изработена от желязо. Иглата липсва. Дълго е 9,7 см (обр. 23).

Тази фибула е разновидност на дъговидния тип фибули, т. нар. тип Гласинац, който се датира от VI—V в. пр. н. е. Различава се от тях по това, че е едноспирална и изработена от

¹ Цв. Дремсизова, Тракийски погребения от Коларовградско, Известия на Народен музей Коларовград, II, 1963, стр. 2, табл. 1—6.

² К. Жуглев, Й. Калудова, Към историята на античното селище при Асеновград, Археология, IV, 1962, стр. 35, обр. 1.

³ Непубликувани материали в Старозагорския музей.

⁴ М. Мирчев, цит. съч., табл. IX—1; XXI, XXIV и XII—1.

⁵ Цв. Дремсизова, Могилният некропол при с. Браничево, Коларовградско, ИАИ, XXV, 1962, стр. 166, обр. 1.

⁶ Г. Фехер, Могилни находки от Мумджилар, ИБАИ, VIII, 1934, стр. 111, обр. 94.

⁷ М. Ćićićova, Développement de la céramique thrace, стр. 37, обр. 1.

⁸ Р. Вулпе, Вопросы в связи с концом раннежелезного века в свете раскопок в Феридже, Dacia, IV, 1960, обр. 7—4; Gh. Bichir, Cercetări arheologice pe grîndurile de la Linga Cîrpa, MCA, IV, 1957, 279—8.

⁹ С. Truhelka, Sojenica и D. Dolini, Гласник земаљског музеја Босни и Херцеговини, XIV, 1902, табл. XVII—1,7; табл. XXI—4.

¹⁰ М. Ćićićova, цит. съч. стр. 38.

¹¹ Ст. Стефанов, цит. съч., стр. 41, обр. 35—а; Р. Попов, Могилните гробове при с. Ендже, ИБАИ, 1930/1931, стр. 102, обр. 97.

желязо, докато повечето фибули от този тип са бронзови. Едноспирални дъговидни фибули, макар и по-малко на брой, са известни и от други находища у нас.¹ Фибулата, открита в некропола при с. Байлово, също е изработена от желязо.

МОГИЛА ЧЕТВЪРТА

Тази могила е най-малката от разкопаните. Височината ѝ е 1,4 м, а диаметърът — 11 м. Отстои на около 25 м източно от могила III. Тя е снижена значително вследствие продължителното обработване на нивата, в която се намираше. В нея се откриха четири погребения чрез трупополагане. Умрелите са погребани в свито положение, легнали на дясната си страна и с глави към изток. Следи от оцветяване на скелетите не се откриха.

Описание на погребенията

Погребение 1. На 0,10 м над основата, в центъра на могилата. Скелетът е свит, главата сочи изток, със слабо отклонение към югоизток. Гръдният кош е разрушен и не можа да се установи положението на ръцете (обр. 24). Находки липсват.

Обр. 24. Погребение 1 от могила IV
Fig. 24. Sépulture 1 du tumulus IV

Обр. 25. Погребение 2 от могила IV
Fig. 25. Sépulture 2 du tumulus IV

Погребение 2. На 0,30 м над основата. Скелетът е свит, с глава към изток. Лявата половина на гръдния кош е разрушена и не можа да се установи положението на лявата ръка. Дясната е запазена само до лакътя и е опъната покрай тялото (обр. 25). Находки липсват.

¹ В. Миков, Разкопки в Родопите..., стр. 26, обр. 2; В. Миков, Н. Джамбазов, цит. съч., стр. 148, обр. 108—с; В. Миков, Предисторически селища и находки, стр. 123, обр. 78—1; Б. Филев, Надгробните могили при Дуванли..., стр. 82, обр. 82; Р. Попов, Некрополът при с. Байлово..., стр. 76, обр. 63-а.

Погребение 3. На 0,35 м над основата. Скелетът е разрушен. Запазени са само част от долните крайници и черепа. Умрелият е погребан свит, с глава към изток. Находки липсват.

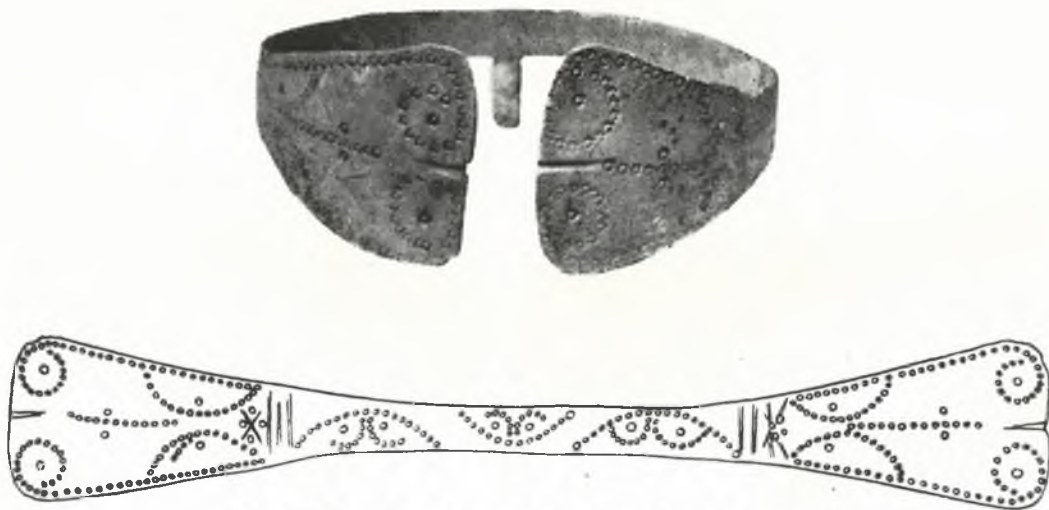
Погребение 4. На 0,40 м над основата. Запазени са само долните крайници. Умрелият е погребан свит, с глава към изток. Находки липсват.

ВТОРИЧНИ ПОГРЕБЕНИЯ

Върху три от разкопаните могили се откриха вторични християнски погребения. Върху могила I бяха разкопани 21 гроба. Тя е използвана за некропол на средновековното селище, следи от което личат западно от могилите, защото е най-достъпна — има малка височина и сравнително голяма площ. Външният вид на гробовете е почти един и същ. Умрелите са полагани по гръб с глава към запад, с опънати крака и ръце, събрани над коремната област или скръстени пред гърдите. При някои от погребенията беше установено слабо отклонение от посоката изток — запад. Следи от дървени ковчези не се откриха.

В каталога погребенията са номерирани по реда на откриването им. Едновременно с описанието им е дадено и описание на находките.

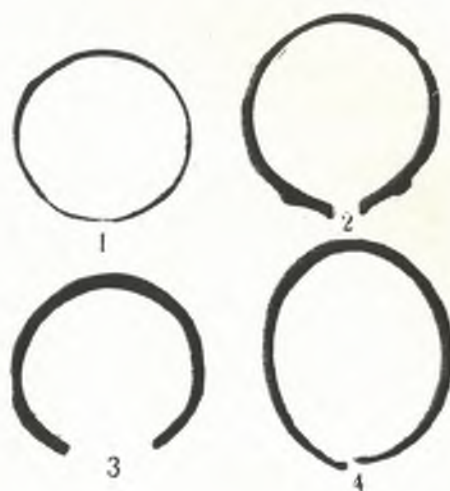
Гроб № 1. Дълбочина 0,45 м от повърхността на могилата. Ориентация запад — изток. Ръцете са скръстени над коремната област, главата извита към дясното рамо. До нея — силно фрагментирано украшение, което не можахме да възстановим. На лявата ръка имаше две гривни. Едната (обр. 26), изработена от тънка пластинка, е със силно разширени краища. Отгоре е украсена с врязани кръгчета и линии. Диаметърът ѝ е 7 см. Другата (обр. 27—1), също изработена от тънка пластинка, е с отворени краища. Украсата ѝ се състои от врязани линии, а крайщата ѝ са оформени във вид на стилизирани змийски глави. Диаметърът ѝ е 5 см. На дясната ръка имаше отворена гривна от дебела пластинка със заоблени краища, завършващи със силно стилизирани змийски глави. Отгоре е украсена с врязани линии, кръгчета и точки (обр. 27—2).

Обр. 26. Гривна от средновековно погребение от могила I
Fig. 26. Bracelet d'une sépulture du Moyen Age du tumulus I

Гроб № 2. Дълбочина 0,50 м. Ориентация З — И. Главата е извита наляво, ръцете са скръстени пред гърдите. Инвентар няма.

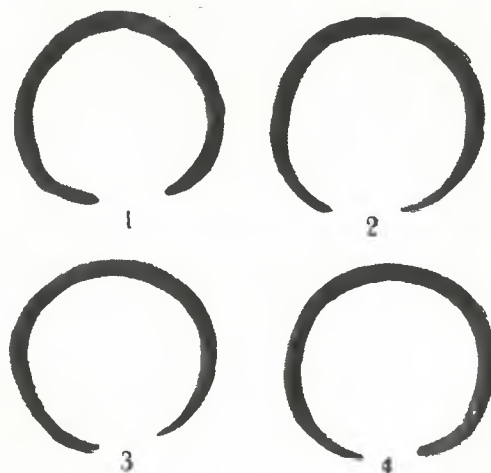
Гроб № 3. Дълбочина 0,52 м. Ориентация З — И. Скелетът е полуразрушен от иманярски изкоп. Инвентар няма.

Обр. 27, 1—4. Гривни от средновековни погребения от могила I
Fig. 27, 1—4. Bracelets de sépultures du Moyen Age du tumulus I

Обр. 28, 1—3. Обещи от средновековни погребения от могила I
Fig. 28, 1—3. Boucles d'oreilles de sépultures du Moyen Age du tumulus I

Обр. 29, 1—4. Плетени гривни от средновековните погребения
Fig. 29, 1—4. Bracelets tressés de sépultures du Moyen Age

Гроб № 4. Дълбочина 0,55 м. Ориентация 3—И. Скелетът е разрушен. Инвентар няма.

Гроб № 5. Дълбочина 0,60 м. Ориентация 3—И. Ръцете са скръстени над коремната област. До главата вляво се откри обеца, състояща се от отворена халка с нанизана на нея костена висулка (обр. 28—2), а отдясно — подобна отворена халка без висулка. Диаметърът на халките е 2,5 см.

Обр. 30. Погребение 7 от средновековния некропол
върху могила I

Fig. 30. Sépulture 7 d'une nécropole du Moyen Age du tumulus I

Гроб № 6. Дълбочина 0,58 м. Ориентация 3—И. Главата е извита надясно, ръцете са скръстени пред гърдите. На лявата ръка имаше гривна от четворно вит тел с отворени краища, разширени във вид на петлици. Диаметърът е 6 см (обр. 29—1). На лявата ръка се откри масивна четириръбеста гривна с отворени краища, украсена с вдълбани точки и връзани линии. Диаметърът е 5,5 см (обр. 27—3).

Гроб № 7. Дълбочина 0,50 м. Ориентация 3—И. Дясната ръка е прегъната и поставена пред гърдите, а лявата над коремната област (обр. 30). Около скелета имаше разбъркани кости от друго погребение. Инвентар няма.

Гроб № 8. Дълбочина 0,70 м. Ориентация 3—И. Ръцете събрани над коремната област (обр. 31). Около шията се откриха разноцветни стъклени мъниста, до главата сребърна отворена халка от обеца без висулките (обр. 28—1), а на двете ръце имаше по една гривна от четворно вита тел (обр. 29—3, 4).

Гроб № 9. Дълбочина 0,55 м. Ориентация 3—И. Скелетът се откри полуразрушен. Инвентар няма.

Гроб № 10. Дълбочина 0,45 м, Ориентация ЮЗ—СИ. Ръцете са събрани над коремната област. На едната ръка имаше гривна, изплетена от четворно вита тел, подобна на тези от гробове 6 и 8 (обр. 29—2).

Гроб № 11. Дълбочина 0,60 м. Ориентация 3—И. Главата е силно извита наляво, ръцете скръстени пред гърдите. От двете страни на главата се откри по една обеца от типа на гроздовидните, състояща се от елипсовидна отворена халка с диаметър 2,5 см и неподвижно закрепена на нея сложно профилирана висулка (обр. 32—4,5).

Гроб № 12. Дълбочина 0,65 м. Ориентация 3—И. Ръцете са скръстени пред гърдите. При шията се откриха стъклени мъниста, а вляво до главата обеца с двойно конусовидна висулка, ограничена в краищата с тънки спирално навити телчета (обр. 28—3).

Гроб № 13. Дълбочина 0,60 м. Ориентация ЮЗ—СИ. Скелетът е разрушен от иманярски изкоп. Инвентар няма.

Гроб № 14. Дълбочина 0,55 м. Ориентация 3—И. Ръцете са скръстени пред гърдите. Инвентар няма.

Гроб № 15. Дълбочина 0,75 см. Ориентация ЮЗ—СИ. Главата извита надясно, ръцете събрани над коремната област. Краката от коленете надолу са изместени встрани (обр. 33). Инвентар няма.

Гроб № 16. Дълбочина 0,54 м. Ориентация 3—И. Ръцете са скръстени пред гърдите. Инвентар няма.

Гроб № 17. Дълбочина 0,65 м. Скелетът е разрушен. Инвентар няма.

Гроб № 18. Дълбочина 0,60 м. Ориентация З—И. Дясната ръка е поставена над коремната област, а лявата опъната покрай тялото. На нея имаше гривна, изработена от дебел объл тел, краищата на която завършват с шарнир. Диаметърът е 6,5 см (обр. 27—4).

Гроб № 19. Дълбочина 0,70 м. Ориентация З—И. Ръцете са кръстосани пред гърдите. До главата се откриха две халки с отворени краища с диаметър 2,5 см.

Гроб № 20. Дълбочина 0,65 м. Ориентация З—И. Главата е извита наляво, ръцете събрани над коремната област. Инвентар няма.

Гроб № 21. Дълбочина 0,72 м. Ориентация З—И. Главата е извита леко наляво, ръцете събрани над коремната област (обр. 34). Вляво до главата се откриха три, а вдясно две обеци с гроздовидни висулки (обр. 32—1, 2, 3, 6). Някои от халките завършват в единия си край с цилиндрично топче. Диаметърът е около 2,5 см.

Датата на средновековния некропол можем да определим преди всичко въз основа на гробния инвентар който се състои изключително от накити. Керамика и монети не са поставяни в гробовете. Преди това ще се спрем на накитите дотолкова, доколкото това е необходимо, за да определим приблизително датата на вторичните християнски погребения.

Гривни. Най-често срещаните накити в гробовете са гривните, поставяни по една или две на дясната и лявата ръка. По вид и техника те са няколко типа. Най-често се срещат гривните, изработени от четворно вит тел, с отворени и разширени във вид на петлици краища. Гривните от този тип са широко разпространени в земите, населявани от славянските народи, и с право се смятат за белег на славянската култура.¹ У нас те се срещат в почти всички средновековни некрополи и погребения от XII—XIII в. в Ловешкия некропол,² в средновековния некропол в чашата на язовир „Г. Димитров“,³ в некропола при Кайлъка край Плевен⁴ и другаде.

Друг тип са гривните, изработени от тънка пластинка с дебелина 1 мм. Едната от тях има силно разширени краища, украсени с вдлъбнати кръгчета, нанесени посредством поансон и плитко врязани чертички (обр. 26). Подобни гривни, но с по-слабо разширени краища произхождат от Ловешкия некропол,⁵ от некропола при Кайлъка⁶ и Еленската църква край Пирдоп.⁷ Всички те се датират към XII—XIII в.

Гривната от гроб № 6 и тази от гроб № 1 (обр. 27—3,2) спадат към типа на масивните гривни, познати и от други средновековни некрополи и селища от XII—XIII в. (Ловеч, Кайлъка).

Обр. 31. Погребение 8 от средновековния некропол

Fig. 31. Sépulture 8 d'une nécropole du Moyen Age de tumulus I

¹ L. Niederle, *Rukověť slovanské archeologie*, Praha, 1931, 206—207.

² С. Георгиева и Р. Пешева, Средновековен български некропол край Ловеч и накитите, намерени в него, ИАИ, 1955, стр. 539, обр. 36.

³ По данни на Й. Чангова. Материалите не са публикувани.

⁴ Ст. Станчев, Й. Чангова, Хр. Петков, Некрополът в м. Кайлъка при Плевен, Археология, III, 1961, кн. 1, стр. 39, обр. 7.

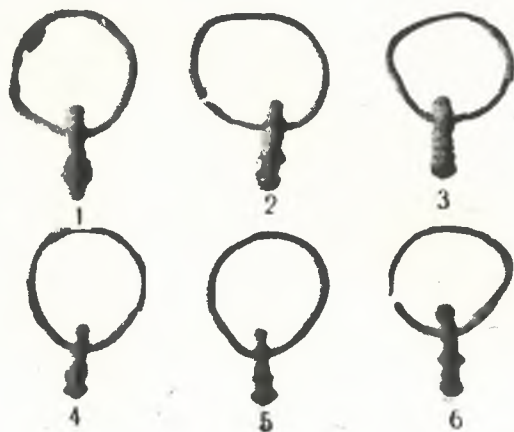
⁵ С. Георгиева и Р. Пешева, *цит. съч.*, стр. 534, обр. 26, 27.

⁶ Ст. Станчев, Й. Чангова, Хр. Петков, *цит. съч.*, стр. 39, обр. 9.

⁷ П. Мутафчиев, Еленската църква в Пирдоп, ИБАД, V, 1915, ст. 71, обр. 45.

Първата е изработена от дебел четириръбест тел, а втората е разновидност на този тип. Тя е сплесната в средата, а краищата ѝ са заоблени и завършват със стилизирани и схематично представени змийски глави. Тази традиция е антична, запазила се до късно през средновековието.

От гроб № 18 произхожда гривна, изработена от объл тел, краищата на която завършват с шарнир. Подобна на нея е открита в средновековния некропол при Ловеч.¹

Обр. 32 1—6. Обеци с гроздовидни висулки от средновековния некропол

Fig. 32, 1—6. Boucles d'oreilles à pendeloques en forme de grappes de la nécropole du Moyen Age

Обеци. Друг вид накити са обеците, които откривахме по две или няколко до главата на умрелия. По форма и техника те са разнообразни. Някои представляват образци от няколко широко разпространени в нашите земи типове. Тези от гробове № 11 и № 21 спадат към известния в научната литература тип гроздовидни обеци. Състоят се от отворена халка с форма на неправилна окръжност или елипса, в долната част на която е надяната сложно профилирана удължена висулка (обр. 32). Някои от висулките в долната си част са цилиндрични, украсени с изпъкнали ребра и представляват вариант на основния тип. Гроздовидните обеци са известни от много некрополи и селища в нашите земи.² Всички те се отнасят към епохата на ранното средновековие — IX—X в.

В гроб № 5 се откри обеца с костена висулка. Подобна е намерена в един гроб при Мадара.³ Обеци с двойно конусовидни висулки, подобни на тази от гроб № 12, са известни и от други места.⁴ Отнасят се към периода XI—XII в.

Халки. В някои от гробовете наред с другите накити се откриваха и обикновени халки с отворени краища. Те са били носени като обеци, тъй като ги намирахме при главите на умрелите. Всички те са изработени от равномерно изтеглен тел, дебел около 2 мм. Подобни са открити и в Ловешкия некропол.⁵

Мъниста. Мънистата са изработени от прозрачно, черно и цветно стъкло — жълто, синьо, зелено. Имат сферична и цилиндрична форма. Намирахме ги в областта на шията и очевидно произхождат от огърлици.

¹ С. Георгиева и Р. Пешева, цит. съч., стр. 536, обр. 32—3.

² А. Милчев, Средновековни български накити и кръстове енкалпиони от Североизточна България, Археология, V, 1963, кн. 3, стр. 23, обр. 1, стр. 25, обр. 3-а и цитираната там литература.

³ В. Миков, Гробни находки, Сб. Мадара, I, 1934, стр. 151, обр. 134.

⁴ Ст. Станчев, Ив. Начева, Средновековен български некропол при Луковит, ИБАИ, XXIII, 1960, стр. 89, обр. 9—52; ИБАД, IV, 1914, стр. 288, обр. 268.

⁵ С. Георгиев и Р. Пешева, цит. съч., стр. 547, обр. 42.

Откритите в некропола накити са изработени от два вида сплави — месинг (цинк и мед) и бронз (калай и мед).¹ От бронз са изработени само обеците с гроздовидни висулки, а всички останали накити — обеци, гривни и халки — са изработени от месингова сплав. Среброто е било малко употребявано. Сребърна беше само една халка, на която липсваха висулките. Златни накити не се откриха.

Обр. 33. Погребение 15 от средновековния некропол върху могила I
Fig. 33. Sépulture 15 de la nécropole du Moyen Age du tumulus I

Обр. 34. Погребение 21 от средновековния некропол върху могила I
Fig. 34. Sépulture 21 de la nécropole du Moyen Age

От анализа на гробния инвентар и посочените паралели се вижда, че некрополът, разположен върху могила I, както и вторичните християнски погребения от другите могили се отнасят главно към епохата на късното средновековие. Най-ранни са гробовете, в които се откриха обеците с гроздовидните висулки. Тях следва да отнесем към IX—X в. Те се различават от останалите и по сплавта си.

Въз основа на установените аналогии по отношение на гробния инвентар, най-вече с некрополите от Ловеч и Кайлъка, се вижда, че могила I е използвана за некропол през периода XII—XIII в., и то за непродължително време, което личи както от малкия брой гробове, така и от слабо изразените типологически различия в гробния инвентар.

¹ Всички анализи извърши др. Др. Чавдаров в Химическата лаборатория на Археологическия институт, за което му изказвам сърдечна благодарност.

ПОГРЕБАЛНИ ОБИЧАИ

В разкопаната част от некропола бяха установени два начина на погребение — чрез трупополагане (хокери и погребения с изпънат скелет в могили II, III и IV) и чрез изгаряне в могила I.

Погребването на мъртвите в свито положение (хокери) е стара погребална традиция, засвидетелствувана още от новокаменната и каменномедната епоха. Широко е разпространен този начин на погребение и през бронзовата епоха в Словакия,¹ Румъния² и Югославия.³ На територията на припрутска Румъния също са открити хокерни погребения с беден инвентар, отнасящи се към края на бронзовата епоха.⁴ В Словакия са открити и хокери от началото на желязната епоха.⁵ У нас също са открити хокерни погребения от бронзовата епоха.⁶ От края на старожелязната епоха са открити само единични хокерни погребения. Най-късните, открити досега у нас, са тези от некропола на Аполония, датирани в IV—III в. пр. н. е.⁸

Някои белези на хокерите от Долно Сахране, като оскъдния гробен инвентар, неопределената им ориентация, наличието на много погребения в една могила, разположени на различни места и дълбочина в могиления насип, ги доближават до хокерите от Ендже, Мадара, Кюлевча и Калугерица. Това, което ги отличава от тях, е липсата на охрана по скелетите.⁹ Освен това в могилите при Долно Сахране не се откри вкопан в здрава почва централен гроб. Откритите в центъра на могилата погребения са над равнището на терена. Тях едва ли би трябвало да смятаме за централни, като имаме пред вид малката разлика във височината им с останалите. Разстоянието между най-ниското и най-високото хокерно погребение е едва 0,50 м. Това показва, че те са извършени в непродължителен период от време, а може би и едновременно.

Докато по отношение ориентировката на хокерите не се забелязва определена система, то в положението на тялото и крайниците има единство — умрелият е положен полулегнал на дясната си страна, с лява ръка, прегъната през коремната област, а дясната опъната отстрани на тялото. Краката не са много свити, в повечето случаи почти успоредни. По-силно са свити при погребенията от могила IV. Прави впечатление, че повечето от хокерните погребения са ориентирани с глава към изток.

При датироването на хокерните погребения сме затруднени от липсата на достатъчно сравнителен материал. Изтъкнатите аналогии в начина на погребение и гробният инвентар не ни позволяват да ги датираме по-рано от края на бронзовата епоха. Освен това разликата по време между тях и погребенията с изпънат скелет от могила III, които датирахме в VI—V в., едва ли би могла да бъде много голяма. Поради това, че проучванията не засягат целия некропол, ще се задоволим с една относително точна датировка. Като най-приемлива дата смятаме края на бронзовата и началото на желязната епоха — VIII в. пр. н. е.

¹ B. Chropovsky, M. Dušek, B. Polla, Pohrebiška zo staršej doby bronzovej na Slovensku, Bratislava, I, 1960, табл. I—IV, обр. 1, 5, 7, 13.

² М. Петреску-Дымбовица, Конец бронзового и начало раннежелезного века в свете последних археологических раскопок, Dacia, IX, стр. 148; Gh. Bichir, Raport asupra cercetărilor de la Bonțești, MCA, V, 1959, 258, обр. 2.

³ R. Schmidt, цит. съч., табл. 11—14.

⁴ А. Мелюкова, Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднепровья, МИА СССР, № 64, стр. 113.

⁵ По сведения на М. Dušek.

⁶ В. Миков, Надгробните могили в България. . . , стр. 222; Р. Попов, Могилните гробове при с. Ендже. . . , стр. 91 и сл.; В. Миков, Последни могили находки, Сб. Мадара, кн. I, стр. 430 и сл.; В. Миков, Стари могили гробове при Калугерица и Кюлевча, Сб. Мадара, кн. II, стр. 4—10. Незначителните находки, както и пълната им липса при някои от откритите при Ендже, Мадара, Кюлевча и Калугерица хокери, не дават достатъчно сигурни данни за датироването им. При тези от Ендже находки въобще липсват.

⁷ В. Миков, Могилни некрополи от Ловчанско и Тетевенско . . . , стр. 156; В. Миков, Разкопки в Родопите, стр. 36.

⁸ Аполония, Разкопки в некропола на Аполония 1947/49, София, 1964, стр. 13.

⁹ При някои от откритите в тези могили хокери скелетите не са оцветени с охра.

Интересен факт е наличието на хокери и погребения с изпънат скелет в една и съща могила (могила III). Подобен случай е констатиран и в една от могили при Ендже. В нашия случай установеното различие в гробния инвентар ни дава основание да смятаме, че хокерните погребения са по-стари от тези с изпънат скелет, които въз основа на находките и начина на погребение датираме в VI—V в. пр. н. е. Последните са вторични, извършени върху вече оформената могила. Дълбочината им от повърхността на могилата не надвишава 1 м, поради което сме склонни да смятаме, че те са били по-скоро вкопани, отколкото допълнително засипани с пласт пръст над могилата. Те, както и погребенията от могила II, показват, че след VI в. хокерният начин на погребение е бил изоставен или поне по-рядко практикуван. Макар проучванията ни да засягат само част от некропола, би могло да се приеме VI в. за крайна хронологическа граница на разпространението му. Вероятно той е бил вече в процес на изживяване.

Трупоишгарянето е практикувано след края на V в. пр. н. е., което се установи от проучването на могила I. Умрелият е бил изгарян на клада заедно с принадлежащите му накити и други предмети. Изгарянето е траело дълго време, за което съдим по незначителните костни останки и дебелия слой пепел и въглини. Могилата е издигана на мястото на кладата. По време на обряда са правени излияния, за което свидетелствуват фрагментираните съдове. Интересна особеност на ритуала е поставянето на питоси в южната и източната част на могилния насип. От размера на сегашните проучвания не личи трупополагането и трупоишгарянето да са практикувани и преди края на V в.

Погребален инвентар

Погребалният инвентар е оскъден и еднообразен. Преобладава керамиката, която по вида и начина на изработка може да се раздели на две групи:

1. Съдове, работени на ръка. Тук спадат чашите с високи дръжки и коси устия, и паницата, открити при хокерните погребения от могила III. Като изключим чашката от погребение 6, те, общо взето, са неукрасени. Изработени са от недобре пречистена глина, добила след изпичането си кафяв цвят. Само чашката от погребение 1 има хубаво излъскана черна повърхност.

От погребенията с изпънат скелет произхождат големи дебелостенни съдове, изработени от глина с голям примес на пясък. По форма са сферични и конични с кафява или опушена черна повърхност. Снабдени са с езичести и пъпковидни дръжки при устието или само езичести в долната им част. Някои от тях имат украса от хоризонтални и вертикални лентести пояси, разчленени чрез притискане с пръст. Дъната им са равни.

2. Съдове, работени на грънчарско колело. Към тази група се отнасят съдовете, открити в могила I — трите амфори, каната с двойна дръжка и малките чашки с високи дръжки. Изработени са от доброкачествена глина без примеси и говорят за силно развито и технически усъвършенствувано местно грънчарство в края на V и началото на IV в. пр. н. е. Почти всички те представляват имитация на гръцки керамични образци. В чашките с двете дръжки (обр. 5) личат запазени елементи от старата микенска форма.

Освен керамика в гробовете са поставяни накити и някои дребни предмети. Фибулите са местно производство. Прави впечатление, че през периода VI—IV в. желязото намира широко приложение при изработването на накити, за което съдим по откритите три железни фибули.

ДАТА НА НЕКРОПОЛА

Некрополът е имал дълго съществуване, което личи от установените различия в ритуала и от гробния инвентар. Като опорен хронологичен пункт за определяне началната му дата следва да приемем оскъдните датировъчни данни, които ни дава керамиката, открита с хо-

керните погребения. Отбелязахме вече, че най-стари погребения са тези с хокерите от края на бронзовата или началото на желязната епоха — VIII в. пр. н. е. От втората половина на старожелязната епоха, VI в., са погребенията от могила II и вторичните погребения с изпънат скелет от могила III, които се отнасят към VI—V в. пр. н. е.

Най-късно е погребението чрез изгаряне, открито в могила I — края на V и началото на IV в. пр. н. е.

* * *

Проучването на надгробните могили при с. Долно Сахране, Старозагорско, даде нови и интересни данни за погребалните обичаи и културата на тракийските племена от края на бронзовата и през старожелязната епоха. За пръв път в тази част на Тракия и при това в хинтер-ланда на Севтополис се открива един толкова ранен некропол с хокерни погребения.

Оскъдният гробен инвентар, както и пълната му липса при някои от хокерните погребения, говори за ограничените материални възможности на селището, на което е принадлежал некрополът, както и за слабо изразено имуществено неравенство. Прави впечатление наличието на повече хокерни погребения в една могила. Може би това се дължи на неизживените напълно родови отношения. В такъв случай бихме могли да смятаме, че във всяка от тях са погребани членовете на един род или семейство.

Безспорно след проучването на целия некропол ще се уточни хронологията му и ще се хвърли по-обилна светлина върху ранната история на тракийските племена, населявали в древността горното течение на Тунджа.

SÉPULTURES SOUS TUMULUS PRÈS DE DOLNO SAHRANE, ARR. DE STARA ZAGORA

L. GETOV

(Résumé)

Le Musée de Kazanlik a entrepris de 1961 à 1963 des fouilles de sauvetage de quatre tombes tumulaires dans les environs du village Dolno Sahrane. La nécropole comprend huit tumulus, situés sur la rive gauche de la Tundja.

Les tumulus sont de différentes hauteurs qui varient de 1,4 jusqu'à 5 m. Ils sont en terre et en pierrailles mélangés de grosses pierres de rivière. Dans le remblai de l'un d'entre eux on a découvert des pithois d'argile.

Dans la partie déblayée de la nécropole on constate deux coutumes différentes d'enterrement — l'inhumation et l'incinération. Le tumulus III a livré 6 sépultures de hokker, et dans le tumulus IV il y en avait quatre, disposées à des profondeurs et des endroits différents du remblai. Une seule est collective, toutes les autres sont individuelles (fig. 13). Les squelettes ne sont pas peints en couleur ocre. C'est là l'une des particularités caractéristiques des hokker. Ces sépultures ont livré peu d'objets, exclusivement en céramique. À juger de ces trouvailles et de l'ensevelissement on peut dater les hokkers à la fin de l'âge de bronze et au début de l'âge du fer — VIIIe s. av. n. ère.

On a mis au jour dans le tumulus III, outre les hokkers, des ensevelissements à squelette étendu. Ils sont postérieurs et furent effectués à une époque plus tardive. Leur inventaire funéraire comprend de la céramique grossière et des parures qui remontent au VIe — Ve s. av. n. ère.

On a également mis au jour dans le tumulus II deux sépultures à inhumation que nous datons du VIe s. av. n. ère. Les squelettes sont enfouis entre deux couches de pierre à 0,70 m de profondeur. Leur inventaire funéraire consiste en parures—une bague, une fibule et de la poterie.

Dans le tumulus I on a découvert une sépulture à incinération de la fin du Ve s. et du début IVe s. av. n. ère. Les ossements sont déposés dans une amphore qui a servi d'urne par la suite.

Dans les sépultures de hokker et dans celles à squelette étendu il n'y a aucun système bien défini dans l'orientation du squelette. Le plus souvent la tête est pointée à l'Est, mais il y a aussi des squelettes qui sont orientés vers le Sud, le Sud-Ouest, le Sud-Est et le Nord.

La céramique qui constitue la majeure partie de l'inventaire funéraire peut être classée en deux groupes. Le premier groupe comprend les vases fabriqués à la main, découverts chez les hokkers et dans sépultures à squelette étendu du VI—Ve s. av. n. ère. Les vases à forme conique qui y ont été recueillis portent les traits caractéristiques de la fin de l'âge de fer—des anses en formes de languettes et un décor de bandes en relief. Le second groupe comprend les vases travaillés au tour, découverts dans la sépulture à incinération. Ce sont à quelques exceptions près des imitations de modèles de céramique grecque.

Le tumulus I a servi au XII—XIIIe s. de nécropole à un petit village médiéval bulgare. On y a découvert 21 tombes chrétiennes (fig. 26—34).

СРЕДНОВЕКОВНИ ОБЕКТИ ПО ДОЛИНИТЕ НА РЕКИТЕ ЦИБРИЦА И ОГОСТА

Живка Въжарова

(по материали от разузнаването през 1962—1963 г.)

През 1962—1963 г. възобновихме издирването на славянски археологически обекти от края на VI до VIII в., което беше временно прекъснато заради систематичните разкопки на селището и некропола в Джеджови лозя, с. Попина, Силистренско.

Обр. 1а. Карта на средновековните археологически обекти по долините на реките Цибрица и Огоста

Abb. 1a. Karte der mittelalterlichen archäologischen Objekte an den Flußufern der Cibriza und Ogosta

Обхождането на долините на реките Огоста и Цибрица във Врачански и Михайловградски окръг показва, че по тях славянски обекти от края на VI и началото на VIII в. почти не се намират. Селище от това време засега е открито и отчасти проучено в м. Печена могила при с. Вълчедръм, Михайловградско.¹

¹ А. т. Милчев, Проучвания на раннославянската култура в България и на Плиска през последните двадесет години, Археология, VI, кн. 3, 1964, стр. 23 и сл.

Тъй като задачата на нашето изследване бе да се издирят и средновековните находища от края на VIII до XI в., набелязаният маршрут даде добър резултат. Открихме общо 9 нови селища, градища и некрополи. Открити бяха и археологически обекти от други периоди.

Новооткритите средновековни обекти¹ (обр. 1) са:

1. С. Вирово, Михайловградско, м. Перунград — селище.

Обр. 1. Вирово, Михайловградско, м. Перунград — селище; керамика
Abb. 1. Dorf Virovo, Bez. Mihajlovgrad, Ortschaft Perungrad — Siedlung; Keramik

Местността отстои на 2,5 км южно от селото. Тя обхваща около 100 дка. Представлява два хълма, разделени от дол, в който има извор и около него тресавище. Материалът, събран от разораната повърхност, се състои от фрагменти от глинени съдове, глинени пирамидални предмети, части от хромели и прешлени за вретена. Намерени бяха останки от мазилка на жилища и тук-там големи камъни. По-голямата част от керамиката е римска (I—IV в.), но се среща също латенска и средновековна (IX—XI в.) (обр. 1).

2. Д-р Йосифово, Врачанско, м. Стублата — селище.

На 2,5 км източно от селото. В дола, който разделя двата хълма на тази местност, някога е имало извор — сега чешма. Местността се разоравя и обработва. Откриват се следи от обгорена замазка на пещи и фрагменти от гърнета (IX—XI в.).

3. С. Хърлец, Врачанско, м. Калето — градище.²

На 2—3 км северно от селото. Представлява естествено укрепено място с отвесни, високи до 30 м страни. Някога покрай североизточната му стена е текла р. Огоста. Сега старото корито се използва за язовир. Повърхността на това градище е осеяна изобилно със средновековна керамика от IX—X в. (обр. 2) и късноантична от V—VI в. При разчистване на стената на източния бряг на градището много добре личат два културни пласта — късноантичен V—VI в. и над него средновековен IX—XI в. На някои места тези културни пластове имат дебелина около 1,5—2,5 м. Средновековното градище е възникнало върху градище от късноантичния период V—VI в.

4. С. Долни Цибър, Михайловградско, м. Наклата — некропол.

На самия бряг на Дунав. По-голямата част от него е разрушена от водите на реката. Според местните жители при обработването на земята са били намирани гърнета, пълни с горели човешки кости. При нашето обхождане и изследване се намериха голямо количество фрагменти от гърнета (IX—XI в.) (обр. 3) и една желязна халка.

5. С. Горни Цибър, Михайловградско, м. Скендер геран — некропол и селище (?).

На запад непосредствено до селото. В тази местност сега се копае пръст за тухли. При нашето изследване се оказа, че тук са били намерени 5—6 човешки скелета, части от съдове и желязна тока. В профила на изкопания бряг намерихме фрагменти от гърнета (IX—XI в.) (обр. 4).

¹ Ж. Въжарова, Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI до XI в., София, 1965.

² Кр. Миятев, Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, София, 1948, стр. 67.

Обр. 2. Хърлец, Врачанско, м. Калето — градище ; керамика
Abb. 2. Dorf Härlec, Bez. Vraca, Ortschaft Kaletto, Festung ; Keramik

Обр. 3. Долни Цибър, м. Наклата — некропол ; керамика и желязна халка
Abb. 3. Dorf Dolni Cibăr, Ortschaft Naklata, Nekropole ; Keramik und eisernes Kettenglied

6. С. Златия I, Михайловградско, м. Златийски геран — селище.

На 10 км източно от селото. Представлява лека хълмиста местност, разделена от дол, в който има извор, сега затлачен. От южния склон на хълма непосредствено до извора събрахме голямо количество части от гърнета (IX—XI в.) (обр. 5), а на 500 м западно от него се

Обр. 4. С. Горни Цибър, м. Скендер геран — некропол и селище; керамика
Abb. 4. Dorf Gorni Cibâr, Ortschaft Skendergeran, Nekropole, Siedlung; Keramik

Обр. 5. Златия I, Михайловградско, м. Златийски геран — селище; керамика
Abb. 5. Dorf Zlatija I, Bez. Mihajlovgrad, Ortschaft Zlatijski Geran, Siedlung; Keramik

откриха и фрагменти от керамични съдове (XI—XIV в.). В тази местност животът през средновековието е започнал през IX в. и е продължил до XIV в.

7. С. Станево, Михайловградско, Помпена станция — селище.

На самия бряг на Дунав. В изкопите за поставяне на помпени тръби добре се очертават два културни пласта: горен, средновековен от IX—XI в., на някои места с дебелина 0,80—1,50 м и долен, античен от IV—V в., до 2,5 м дебелина. От средновековния пласт бяха събрани фрагменти от керамика. В профила на античния пласт добре се проследяваха ями от жилища, а в тях камъни, животински кости и голямо количество фрагменти от разни керамични съдове. Това показва, че през античния период (IV—VI в.) в тази местност е имало голямо селище. Над него впоследствие се е появило селище и през средновековието (IX—XI в.).

8. С. Вълчедръм,¹ Михайловградско, м. Греда — селище.

Непосредствено до некропола върху съседния хълм е било разположено селище. Според местни жители при обработване на земята са били намирани части от хромели, земеделски оръдия, железни вериги и пр. При нашето изследване бяха събрани части от гърнета (IX—X в.) (обр. 6). Може да се предположи, че жителите на това селище са погребвали мъртвите си в некропола в м. Греда.

¹ В с. Вълчедръм Ат. Милчев е проучил отчасти и некропола в м. Ралчин дол, открит случайно от местните жители при прокопаване на канал.

9. С. Криводол, м. Урвич — селище.

На 5 км източно от селото. Разположено на хълм, в подножието на който и сега се намира извор. Цялата площ на тази местност се обработва. От повърхността му събрахме керамични фрагменти от X—XI в., а също и от тракийски период.

Обр. 6. Вълчедръм, Михайловградско, м. Грета — селище; керамика
Abb. 6. Dorf Vâlčedrâm, Bez. Mihajlovgrad, Ortschaft Greda, Siedlung; Keramik

Бяха обиколени¹ и изследвани и някои средновековни обекти от IX—X в., вече известни в археологическата литература.² Между тях са:

1. Градешница, Врачанско, м. Калето и Градището — градище — и м. Селище — селище.

Калето и Градището са местности, разположени на съседни възвишения на 1,5 км северно от селото. При направените сондажни проучвания от Б. Николов в м. Калето са открити глинени съдове — гърнета, украсени с врязан вълнообразен орнамент, и амфоровидни стомни със зелена глеч; железни върхове от копия и стрели, желязна брадва, мотика и сребърна тока за колан (обр. 7). По мнението на Б. Николов през средновековието в м. Калугерче се е издигала крепост, от която личат тук-там зидове.

¹ Между средновековните обекти, които обиколихме, бе и градището в м. Градището в с. Якимово II, Михайловградско. През 1957 г. това градище бе изследвано от нас, а през 1958—1962 г. бе проучено от Ат. Милчев. Кратки сведения за резултатите вж. у Ат. Милчев, Първи румъно-български семинар по въпроса за славяните в Долно-дунавския басейн и за балкано-дунавската култура в раннофеодалния период (Археология, V, кн. 1, 1963, стр. 67); Ат. Милчев, Проучвания..., стр. 23.

² Б. Николов, Раннобългарски находки край Островския окоп, Археология, IV, кн. 2, 1962; Букьовци в миналото и днес, Враца, 1961 г.; Галиче в древността, Враца, 1962; Градешница, Враца, 1962; Археологически паметници във Врачанско, Враца, 1964.

В м. Селище е имало селище. То се е намирало на отсрещния склон, северно от Калето. Разрушено е от иманяри. В брега на изкопите, направени от тях, и сега личат следи от мазилка на стени и вкопани пещи. Намерени са ръчна мелница (хромел) и керамика.

При нашето обхождане на местностите Калето, Градището и Селището бе събрано голямо количество керамични фрагменти от гърнета, работени на гърнчарско колело, с орнаменти от врязани хоризонтални или вълнообразни линии (IX—XI в.).

2. С. Галиче, Врачанско, м. Босовите камъни — некропол.

Некрополът е разкопан от Б. Николов, който е разчистил 15 погребения. Погребването е извършвано чрез трупополагане. При някои от скелетите са били намерени накити — обеци. При обхождането на тази местност от повърхността събрахме керамични фрагменти (X—XI в.) (обр. 8) и една бронзова обеца.

3. С. Букьовци, Врачанско, м. Ореховски дол — некропол.

За първи път за този некропол бе съобщено в научната литература от акад. Кр. Миятев.¹ През 1959 г. ние също направихме сондажи². През 1962 г. Б. Николов открил там няколко погребения и установил, че погребването е извършвано чрез трупополагане. Той намерил при скелетите мъниста и бронзови обеци (обр. 9), а в едно от погребенията — гърне, което сега се пази в училищния музей на с. Букьовци. Гърнето е тънкостенно, без украса, напълно запазено. Изработено е на гърнчарско колело. В глината му има слаб примес от пясъчни зрънца. Отличава се от намерените в хълма на Ореховски дол гърнета, употребени като погребални урни.

Обр. 7. Градешница, Врачанско, м. Калето — градище; сребърна тока за колан

Abb. 7. Dorf Gradešnica, Bez. Vraca, Ortschaft Kaleto, Festung; Silberne Gürtelschnalle

Въз основа на погребалния обряд и на открития от Б. Николов инвентар, както и от направените от нас през 1959 г. изследвания може да се заключи, че тук, в Оряховски дол, е имало два некропола — един по-ранен, при който погребалният обред е бил извършен чрез трупоиъгаряне, и друг по-късен — чрез трупополагане.

4. С. Вълчедръм, Михайловградско, м. Грета — некропол.³

Западно от селото. Още през 1959 г. голяма част от некропола е била унищожена при копаене на пръст за тухли. През 1964 г. в него са били направени сондажни проучвания⁴ и са били изследвани 28 скелета. При нашето обхождане на археологическите находища в долината на р. Цибрица вниманието ни бе привлечено от този обект поради това, че при копаенето на пръст там са били унищожени 40 гроба, а в профила на брега се очертаваха още няколко, които подлежах на разрушаване. Доразкопаването на некропола започна именно в тази му част, гдето имаше опасност от унищожаване на гробовете.

Направихме няколко сондажа с размери $1,5 \times 10$ м. Разкопана бе площ от около 200 м^2 и бяха открити 28 погребения (обр. 10 а и б). Единствен обред в тях бе трупополагането. Гробовете са били правоъгълни ями на $0,40\text{—}0,60$ м дълбочина от тогавашната повърхност. Ске-

¹ Кр. Миятев, Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, София, 1948, стр. 37.

² Ж. Въжарова, Славянският некропол в с. Букьовци, Врачанско, Археология, I, кн. 1—2, 1959, стр. 21.

³ Този некропол бе изследван от нас през юни по време на 12-дневното ни обхождане. Спасителните разкопки се извършиха през юли в продължение на 12 дни. Тъй като разкопаването на този некропол представлява продължение на обиколката ни, даваме го тук.

⁴ А. т. Милчев, Ранносредновековни български накити и кръстове енкалпиони от Северозападна България, Археология, V, кн. 3, 1963, стр. 22.

летите бяха на мъже, жени и деца, ориентирани обикновено изток—запад, с изпънати крака, с ръце на кръст върху корема. Повечето скелети бяха добре запазени с изключение на детските. При някои от тях имаше накит: бронзови обеци по една от едната страна на черепа или от двете страни, пръстени на ръката, гerdани с мъниста от стъкло, стъклена паста или кост и др. (обр. 11). В едно от погребенията като погребален инвентар имаше желязно ножче.

Обр. 8. Галиче, Врачанско, м. Босовите камъни — некропол; керамика
Abb. 8. Dorf Galiče, Bez. Vraca, Ortschaft Bosovite kamāni, Nekropole; Keramik

Насипът над погребаните беше дебел 0,40—0,60 м, измерен от дъното на гробната яма. В пръстта се срещаха фрагменти от гърнета, работени на гърнчарско колело и украсени с вълнообразни или хоризонтални врязани линии.

Описание на погребенията

Погребение № 1. Дълбочина 1,20 м.¹ Ориентация ИЗ. Скелетът сравнително добре запазен. Липсваха само костите от стъпалата. Дължина на скелета 1,35 м, ширина в гръдната част 0,36 м. Инвентар липсва.

Погребение № 2. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът лошо запазен — липсваха горната челюст и гръдният кош до тазовите кости. Дължина 1,77 м, ширина в гръдната част 0,28 м. Дясната страна на главата около ушите силно окислена от бронзов накит. На лявото ухо бронзова халчица — явно от обеца. В пръстта над скелета фрагменти от средновековни гърнета (IX—XI в.).

Погребение № 3. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът запазен до тазовата част. На лявото му ухо обеца.

Погребение № 4. Дълбочина 1,20 м. Ориентация ИЗ. От скелета запазена главата, гръдният кош и тазовата част. На лявото ухо бронзова обеца. На 0,40 м дълбочина от сегашната повърхност фрагменти от гърнета.

¹ Дълбочината се дава от сегашната повърхност.

Погребение № 5. Дълбочина 1,30 м. От скелета запазени само черепът и част от гръбначния стълб.

Погребение № 6. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът бе много добре запазен. Размери: дължина 1,45 м, ширина на гръдната част 0,45 м.

Обр. 9. Букьовци, Врачанско, м. Ореховски дол — некропол; гердан — мъниста от стъкло и стъкловидна паста и обеца

Abb. 9. Dorf Bukjovci, Bez. Vraca, Ortschaft Orehovski dol, Nekropole; Halskette von künstlichen Perlen, hergestellt aus Glas, Glaspaste und Knochen, Ohrschmuck

Погребение № 7. Дълбочина 1,50 м. Ориентация ИЗ. Скелетът много добре запазен. Размери: дължина 1,58 м, гръдна ширина 0,30 м. Около двете му уши окисление от бронз, явно следи от накит.

Погребение № 8. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. От скелета бяха запазени черепът и част от гръдния кош. Останалите кости бяха разбъркани.

Погребение № 9. Дълбочина 1,20 м. Ориентация ИЗ. Скелетът добре запазен. Размери: дължина 1,03 (без костите на стъпалата), гръдна ширина 0,23 м. На дясното ухо обеца.

Погребение № 10. Дълбочина 1,50 м. Ориентация ИЗ. Скелетът много добре запазен. Размери: дължина 1,60 м, гръдна ширина 0,30 м. В насипната пръст на дълбочина 0,40 м счупени части от гърнета, правени на гърнчарско колело. На дясното му ухо обеца.

Погребение № 11. Дълбочина 1,12 м. Ориентация ИЗ. Скелетът сравнително добре запазен. Размери: дължина 1,35 м (без стъпалната част), гръдна ширина 0,36 м.

Погребение № 12. Дълбочина 1,40 м. Ориентация — глава, обърната на югоизток. Скелетът добре запазен. Размери: дължина 1,10 м, гръдна ширина 0,38 м.

Погребение № 13. Дълбочина 1,30 м. Ориентация — лицето обърнато на юг. Скелетът много лошо запазен — гръдният кош разрушен. Костите на краката силно извити като обръч. Размери: дължина 1,20 м, гръдна ширина 0,40 м. В натрупаната над скелета пръст части от счупени гърнета, работени на гърнчарско колело.

Погребение № 14. Дълбочина 1,20 м. Ориентация ИЗ. Скелетът запазен сравнително добре. В пръстта върху скелета фрагменти от начупени гърнета, работени на гърнчарско колело.

Погребение № 15. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът добре запазен. Размери: дължина 1,43 (без стъпалните кости), ширина на гръдната част 0,30 м.

Погребение № 16. Дълбочина 1,30 м; непосредствено до погребение № 15. Ориентация ИЗ. Скелетът много добре запазен. Около една кост от пръстите на ръката пръстенче, около дясното ухо окисляване и обеца. Отляво също обеца. Около шийните прешлени и гръдния кош няколко мъниста от гердан от стъкло, стъклена паста и кост.

Погребение № 17. Дълбочина 1,20 м. Ориентация ИЗ. Скелетът запазен добре. Размери: дължина 1,35 м, гръдна ширина 0,40 м.

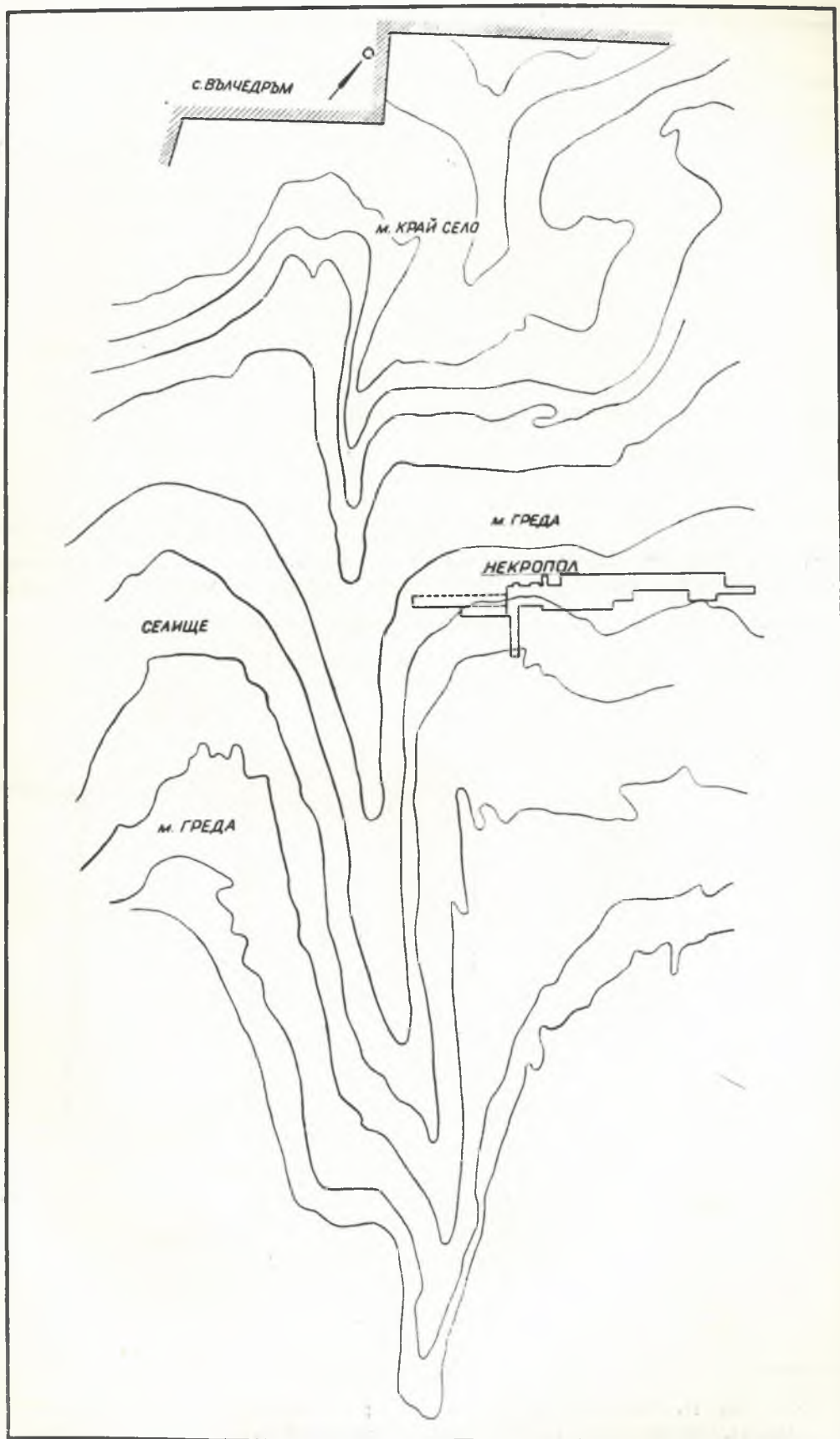
Погребение № 18. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът силно разрушен. Размери: дължина на запазената част 0,70 м, гръдна ширина 0,30 м.

Погребение № 19. Дълбочина 0,90 м. Ориентация ИЗ. Скелетът сравнително добре запазен, но черепът разбит. Размери: дължина 1,35 м, гръдна ширина 0,35 м.

Погребение № 20. Дълбочина 1,40 м. Ориентация ИЗ. Скелетът добре запазен. Размери: дължина 1,50 м, гръдна ширина 0,45 м.

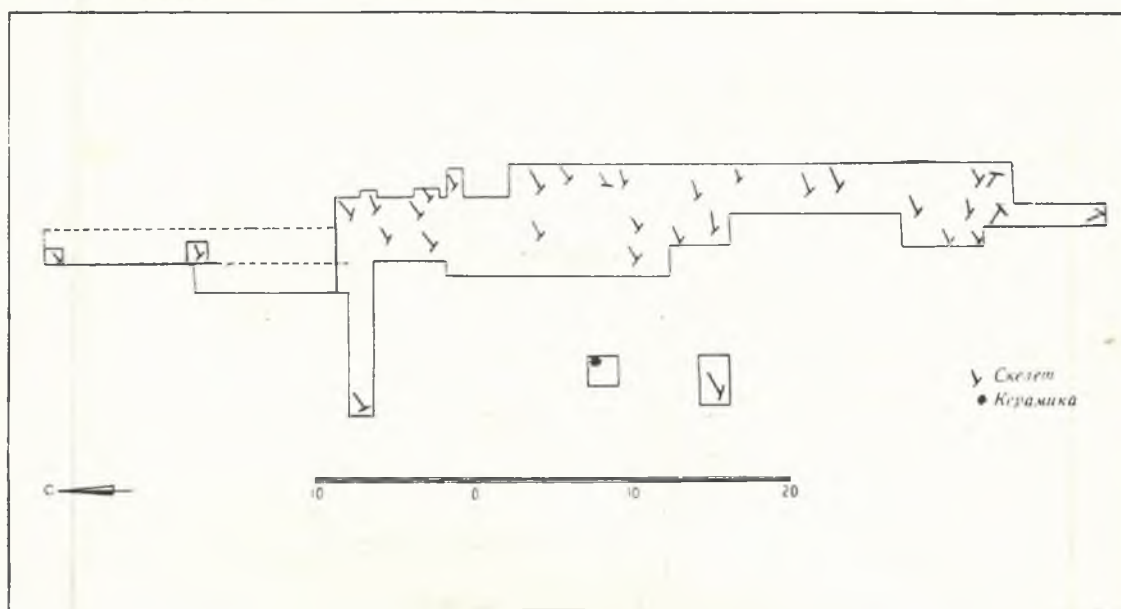
Погребение № 21. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът много добре запазен. Дължина 1,40 м, гръдна ширина 0,35 м. Обеца на дясното ухо.

Погребение № 22. Дълбочина 1,20 м. Ориентация ИЗ. Скелетът добре запазен. Размери: дължина 1,40, гръдна ширина 0,35 м.

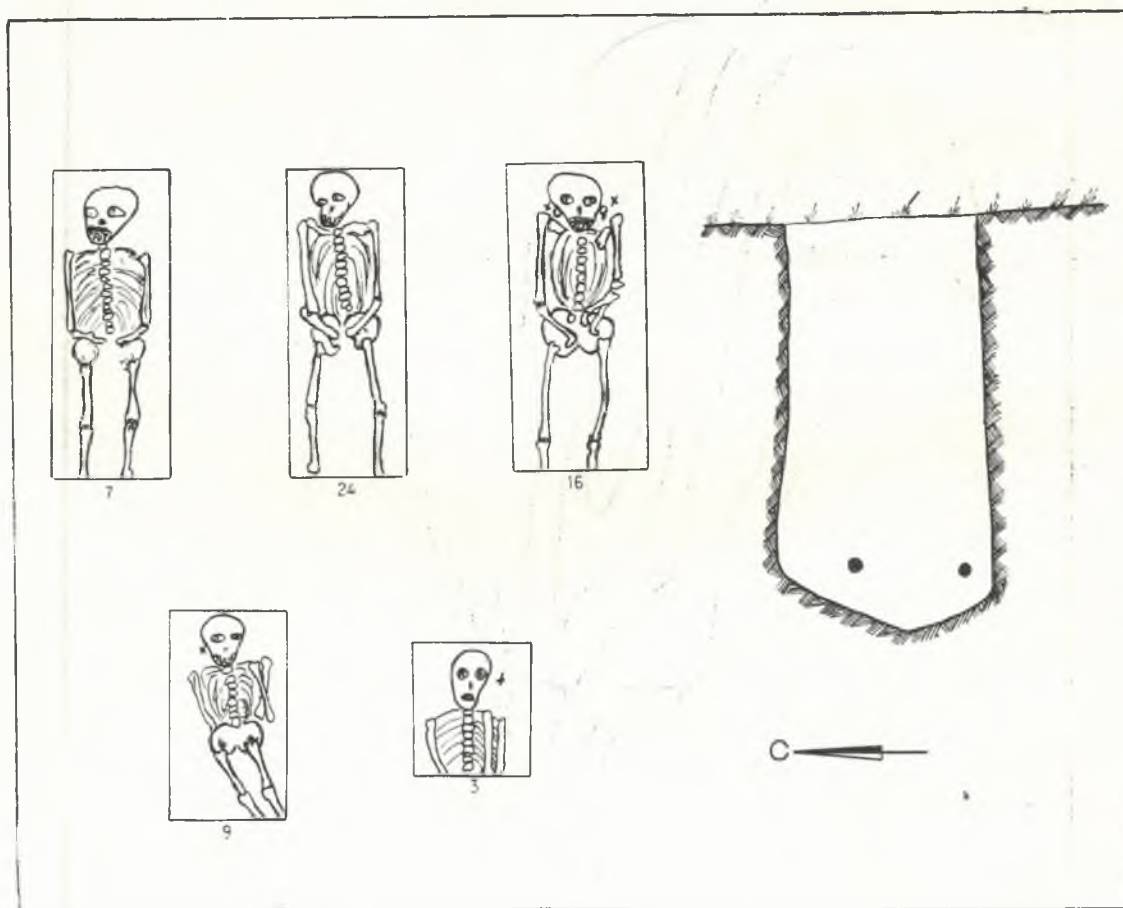

Обр. 10 а. Вълчедръм. Топографска карта на м. Греда

Abb. 10a. Dorf Vălchedrâm, Bez. Mihajlovgrad, Ortschaft Greda. Topographische Aufnahme der Ortschaft

Обр. 10б. Вълчедръм, м. Гредя — некропол; план на некропола и откритите в него погребения
 Abb. 10b. Dorf Vălčedrâm, Bez. Mihajlovgrad, Ortschaft Greda, Nekropole; Grundriß mit den freigelegten Gräbern

Обр. 11. Вълчедръм, м. Гредя — некропол; погребения № 3, 7, 9, 16 и 24
 Abb. 11. Dorf Vălčedrâm, Ortschaft Greda, Nekropole; Gräber Nr. 3, 7, 9, 16 und 24

Погребение № 23. Дълбочина 1,30 м. Скелетът силно разрушен, особено черепът и гръдният кош. Размери: дължина 1,60 м.

Погребение № 24. Дълбочина 1,60 м. Ориентация ИЗ. Скелетът добре запазен. Размери: дължина 1,15, гръдна ширина 0,35 м. Около двете уши окисление от бронзов накит.

Погребение № 25. Дълбочина 1,30 м. Ориентация ИЗ. Скелетът добре запазен. Липсват костите под колената. На дясното ухо бронзова обеща.

Погребение № 26. Дълбочина 1,30 м. От скелета останал само черепът. Останалата част унищожена при копаене на пръст за тухли.

В този некропол бяха открити и погребения на две деца. Единият скелет № 27 бе близо до скелетите № 15 и 16 на 80 м дълбочина. Костите му силно разместени. Скелетът с дължина 0,40 м. Около него пръстта примесена с остатъци от гниещо дърво, вероятно следи от дървено ковчеже. Другият скелет № 28 бе намерен близо до скелет № 12 на 1,20 м дълбочина. Костите му силно разложени. Дължина на скелета 0,80 м.

* * *

В изследвания некропол бяха открити обеци, мъниста, пръстени и др. При много от скелетите, унищожени при копаене на пръст през периода май—август 1963 г., също са били намерени обеци, мъниста, пръстени, копчета и др. За да бъде по-пълна картината на погребалния инвентар в този некропол, в настоящата работа ще разгледаме всички открити накити, както и предадените ни от местни хора в с. Вълчедръм.¹

Накити

А. Обеци. Могат да се разделят на няколко вида. Към първия вид се отнасят обеците, представляващи направена от бронз отворена халка (обр. 12). Към втория вид отнасяме гроздовидните обеци, които са няколко типа. Към първия тип спадат обеците с форма на обикновена отворена халка, в долния край на която е прикрепена висулка, подобна на грозд или пирамидка. В някои обеци по средата на халката има две пръстеновидни надебелявания (обр. 13). Вторият тип гроздовидни обеци имат висулка, съставена от два конуса, съединени в основата си и завършващи горе и долу с топче. В някои обеци висулката се състои от два чифта с по два пресечени конуса, а по средата на халката по един чифт пресечени конуси (обр. 14).

Медни пластинки, прикрепени към ленти. Около ушите на някои скелети личеше окисление от тригълен бронзов накит. Този накит е бил скачен с халчица (такава бе открита при скелет № 2, 7, 24). Вероятно в случая се касае за бронзови пластинки, които са били прикачени на ленти и са служели за украса на косата.

Б. Гердани (огърлици) от мъниста. По форма мънистата са няколко типа: цилиндрични, крушообразни, конусовидни, подобни на тръбички, леко прищипнати на няколко места, кръгли и пр. По цвят са сини, жълто-сини, тъмносини, бели, а някои от тях са посребрени и позлатени. Мънистата са изработени главно от стъкло, от стъклена паста и от кост (обр. 15).

В. Пръстени. Изработени са от бронз и сребро във вид на халка с щит, понякога украсен (обр. 13). Някои от тях представляват обикновена затворена бронзова халка (обр. 13).

Г. Висулка. Намерена е само една. Тя представлява верижка, в средата на която е нанизана висулка във форма на сферовидна куха топчица, прикачена с кукичка. Възможно е тя да е била носена на шията или пък прикачена към обеща (обр. 15).

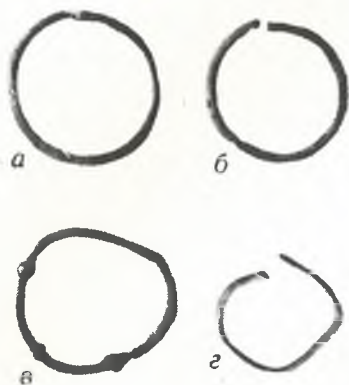
Д. Копчета. Те са кухи и сферични, изработени от мед без украса, с халкичка за прикачване към дрехата (обр. 13).

В некропола в м. Грета бяха намерени още ножче и керамика:

а) Желязно ножче, дълго 5 см. Дръжката липсва.

¹ Накитите и другите находки, намерени при скелетите през периода май—август, ни бяха предадени от Йордан Перчинков. Той заедно с ученика Георги Фердинандов Живков са се погрижили да бъдат предпазливо извадени от скелетите и запазени. Изказвам им благодарност, задето ми ги предоставиха за обнародване.

б) Керамика бе намерена в много малко количество и представлява фрагменти от гърнета, работени на усъвършенствувано гърнчарско колело. Глината им е със слаб примес от пясъчни зърна. Имат червен, в разрез черен цвят, което показва, че са лошо изпечени. По тялото им е нанесен орнамент от врязани хоризонтални и вълнообразни линии (обр. 16). Често се среща съчетание от вълнообразни и хоризонтални линии.

Обр. 12. Вълчедъръм, м. Греда — некропол; обещи отворена халка
Abb. 12. Dorf Vâlcedrâm, Ort-
schaft Greda, Nekropole;
Offener Ohrring

Кому е принадлежал некрополът в м. Греда, от кое време е той? За да дадем отговор на този въпрос, ще се спрем на накитите, керамиката и начина на погребване.

В некропола на м. Греда бяха намерени обеци — едни с форма на халка и други гроздовидни, представени от два типа. Обещите-халки са известни у нас от некропола в с. Кулата, Благоевградско,¹ а също и от Чехословакия,² Югославия³ и СССР.⁴ Първият тип от гроздовидните обеци — с гроздовидна или пирамидална висулка — са известни в България от некрополите в с. Буковци⁵, Галиче, Врачанско,⁶ с. Разделна, Врачанско⁷ и другаде⁸ (м. Градището, некропол в м. Железен мост при с. Якимово II). Те са известни също от археологическите обекти в Чехословакия,⁹ Югославия,¹⁰ СССР,¹¹ Полша.¹²

Вторият тип гроздовидни обеци са намерени също в некропола в с. Буковци, с. Галиче, Врачанско, и други обекти.¹³ Те са подобни на откритите в Полша,¹⁴ Чехословакия¹⁵ и др.

Обещите-халки и гроздовидните се приписват на славяните и се датират обикновено от края на IX до XII в.

Както казахме, и гроздовидните се приписват на славяните и се датират обикновено от края на IX до XII в.

Както казахме, мънистата, намерени в некропола в м. Греда, са изработени от стъкло, от стъклена паста и от кост. По форма и цвят мънистата от стъкло и стъклена паста са подобни на тези от с. Буковци,¹⁶ Босовите камъни — Галиче (вж. обр. 9), Градището, Железен мост — Якимово II, Ралчин дол и м. Греда¹⁷ — Вълчедъръм.

¹ А. Т. Милчев, Археологически разкопки и проучвания в долината на Средна Струма, ГСУ, ФИФ, т. III, кн. 1, 1960, стр. 443—444, табл. IX, обр. 1.

² J. Poulik, Jižní Morava země dávných Slovanů, Brno, 1948—1950, обр. 101/h, ch, i, k; J. Kobat, Avarsko—Slovanské pohřebiště v Barci u Košic, Archeologické rozhledy, г. VI, 1954, сеšit 5, стр. 604 и сл., обр. 271, 272, 273; J. Pástor, Belobradské pohřebiště v Samotoro, Slovenská Archeológia, III, 1955, стр. 276 и сл., табл. I; M. Dušek, Kostrové pohřebiště z X—XI storočia v Chotíne na Slovensku, Slovenská Archeológia, III, 1955, стр. 248 и сл.

³ Р. Л. Веселиновић, Ранословенске лончарске пећи и гробови код Мошорина у Бачкој, Рад Војвођанских музеја, I. Нови Сад, 1952, стр. 143 и сл., обр. 1.

⁴ И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое, МИА СССР 74, 1958, стр. 58.

⁵ Ж. Въжарова, Славянският некропол в с. Буковци, Врачанско, I, кн. 1—2, 1959, стр. 21, обр. 6.

⁶ Б. Николов, Раннобългарски находки край Островския окоп, Археология, IV, кн. 2, 1962, стр. 34, обр. 3.

⁷ Д. Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол при гара Разделна, Археология, I, кн. 4—5, 1959, стр. 59, обр. 48.

⁸ А. Т. Милчев, Ранносредновековни български накити и кръстове енкалпиони от Северозападна България, Археология, V, кн. 3, 1963, стр. 23 и сл., обр. 1, обр. 2, обр. 3.

⁹ J. Poulik, Staroslovanská Morava, Praha, 1948, табл. L, обр. 2, 6; J. Poulik, Jižní Morava..., обр. 38a-c, обр. 62, обр. 101.

¹⁰ М. Љбинковић, Метални накит белобрдског типа, Старинач, II, Београд, 1951, стр. 40, обр. 3, 5, 6, 8, 12.

¹¹ И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое, М—Л, 1958, стр. 61, обр. 40, 3.

¹² J. Kostrzewski, O pochodzeniu polskich ozdób srebrnych, Slavia Antiqua, IX, 1962, стр. 178 и сл.

¹³ А. Т. Милчев, Ранносредновековни български накити..., стр. 23.

¹⁴ J. Kostrzewski, цит. съч..., 160—164.

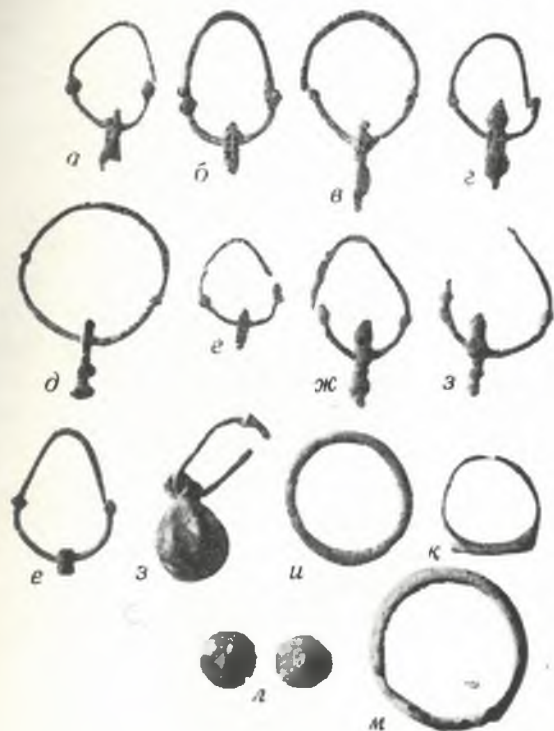
¹⁵ J. Poulik, Staroslovanská Morava, 48, табл. LIII, обр. 1—4.

¹⁶ Ж. Въжарова, Славянски некропол..., стр. 21.

¹⁷ А. Т. Милчев, Ранносредновековни български накити..., стр. 29, обр. 4, 5.

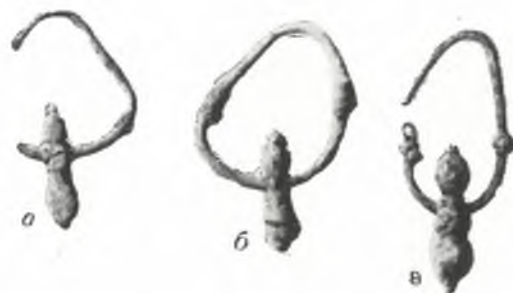
Подобни мъниста са обнародвани и от средновековни обекти в СССР,¹ Чехословакия,² Югославия³ и др.

Новост при нашето обследване е, че в некропола в м. Греда се намериха мъниста, изработени от кост. Те са кръгли и краищата им са полегато отсечени. В археологическата литература подобни мъниста от кост са известни само от един некропол в Югославия⁴ и в Полша.⁵

Обр. 13. Вълчедръм, м. Греда — некропол; обеци — гроздовидни, първи тип

Abb. 13. Dorf Váľčedrám, Ortschaft Greda, Nekropole; Traubenartige Ohrgehänge vom ersten Typ

Обр. 14. Вълчедръм, м. Греда — некропол; обеци — гроздовидни, втори тип

Abb. 14. Dorf Váľčedrám, Ortschaft Greda, Nekropole; Traubenartige Ohrgehänge vom zweiten Typ

Пръстените от изследвания от нас некропол са подобни на тези от некрополите в м. Босовите камъни,⁶ Железен мост, Градището, с. Якимово II, селището Печена могила, с. Вълчедръм⁷ и Мадара.⁸ Те са аналогични на пръстените от Полша,⁹ Югославия,¹⁰ Чехословакия¹¹ и др.

¹ А. М. Покровский, Дневник раскопок, Труды, XII, I, 1905, стр. 474.

² J. Poulik. Jižní Morava..., обр. 101, обр. 135; Staroslovanská Morava..., стр. 83—84; J. Porubský, Slovanský mohílník vo Velkých Hostiach okr. Bánovce n (Bebr), Slovanská archeológia, III, 1955, стр. 222 и сл., обр. 1, обр. 2; J. Kobat, цит. съч., обр. 271, обр. 272, 277; M. Dušek, Kostrove pohrebisko z X stvo sv. Petri-II, Archeologické rozhledy XII, 1960, sešit 3, стр. 355, обр. 134; B. Chripovský, Výskum staromad'arského pohrebišťa v Košútoch okr. Galanta, Slovenská archeológia, III, 1955, стр. 264 и сл., табл. VI.

³ J. Ковачевић, Средновековна ношња балканских словена, Београд, 1953, стр. 144, обр. 6.

⁴ О. Шафарик, Д-р М. Шульман, Хинга, Рад Војвођанских музеја 3, Нови сад, 1954, стр. 39.

⁵ L. Kraskowska, Skvosty z doby Hradištniej na Slóvensku, Slavia antiqua, I, 1948, стр. 544.

⁶ Б. Николов, цит. съч., стр. 34, обр. 2.

⁷ А. Т. Милчев, Ранносредновековни български накити..., стр. 3.

⁸ С. Б. Мадара, I, 1934, стр. 154 и сл.

⁹ L. Kraskowska, цит. съч., обр. 36—37, стр. 546.

¹⁰ О. Шафарик, Д-р М. Шульман, цит. съч.

¹¹ J. Poulik, Staroslovanská Morava..., стр. 51.

Този вид пръстени досега се датират към края на IX до X в.

За средновековната епоха керамиката е сигурен указател за определяне на времето, през което тя е била употребявана. В нея добре се проследяват и характерните етнически белези.

Обр. 15. Вълчедръм, м. Греда — некропол;
гедани (огърлици) от мъниста; а, б, з — мъниста, направени от
стъкло и стъкловидна паста; д — мъниста от кост
Abb. 15. Dorf Vălčedram, Ortschaft Gređa, Nekropole
а, б, в, з — Halsketten von künstlichen Perlen, hergestellt
aus Glas und Glaspaste; д — Knochenperlen

Обр. 16. Вълчедръм, м. Греда — не-
кропол; керамика, части от гърнета
Abb. 16. Dorf Vălčedram, Ortschaft Gre-
đa, Nekropole; Keramik, Topffragmente

Керамиката от некропола в м. Греда представлява гърне във вид на пресечен конус, с украса от врязани хоризонтални и вълнообразни линии. Работена е на усъвършенствувано гърнчарско колело. Тя е подобна на керамиката, намерена при разкопките в Преслав, в Градището — Якимово II и в други средновековни археологически обекти в Северозападна България от края на VIII до XI в. В нея ясно се виждат и характерните белези на славянската керамика. Всичко това ни дава пълно основание да отнесем и керамиката в м. Греда към същото време, точно към X в.

Начинът на погребване също може да ни послужи при определяне на времето и на етническата принадлежност на погребаните в този некропол. Както вече казахме, погребването е извършено чрез трупологане, скелетите са ориентирани ИЗ, с ръце, поставени на кръст върху корема, т. е. по християнски. В насипа на гробовете се срещат части от гърнета. В славянския фолклор¹ и по-специално в българския се е запазил и досега древнославянският обичай да се чупят съдове и оставят върху гроба. Разчупените гърнета, открити в некропола в

¹ Арх. Евтимий, Нехристиянски обичай при погребения в наши градове, ГСУБФ, XIX, 1941/42, 13, 18, 20.

м. Грета, явно говорят за този нехристиянски обичай. Следователно населението, което е погребвало мъртвите си в този некропол, е било вече приело християнството, но в него са били още живи някои от славянските езически обичаи — чупенето на съдове и хвърлянето им върху насипния гроб.

Като съпоставим археологическите данни, получени от некропола в м. Грета, с историческите сведения, правилно ще бъде той да се постави и по време в края на IX, или по-точно в началото на X в., още повече че погребваните в него имат славянски произход. Последното личи от някои особености в погребалния обичай (чупенето на керамичните съдове върху гроба), от самите съдове, в които се виждат само славянски отличителни черти, а също и от накитите — обеците, мънистата, пръстените, — характерни за славяните.

* * *

Събраният материал от повърхността и от изкопите на обходените от нас средновековни обекти по долините на реките Цибрица и Огоста ни дава основание да смятаме, че тези обекти и некрополът в м. Грета са почти от едно и също време, което в широки рамки можем да датираме от края на VIII до XI в. Въз основа на масовия материал — керамика, накити и др. — може да се изтъкне, че културата от тези обекти малко се отличава от средновековната култура на север от Дунав през втората половина на първото хилядолетие от н. е.

MITTELALTERLICHE ARCHÄOLOGISCHE OBJEKTE AN DEN FLUSSUFERN DER CIBRICA UND OGOSTA

Ž. VÁŽAROVA

(Zusammenfassung)

Die Arbeit enthält kurze Angaben über die im Jahre 1963 aufgedeckten neun mittelalterlichen archäologischen Siedlungen, die vom Ende des 9. bis zum 11. Jh. an den Flußufern der Cibrica und Ogosta bestanden haben. Die Datierung erfolgte hauptsächlich nach der aus der Oberflächenschicht und den Kulturschichten gesammelten Keramik. Die Schichten zeichnen sich an den Ufern der untersuchten Siedlungen gut ab. Gleichzeitig wird von einigen Siedlungen und Nekropolen berichtet, die früher aufgedeckt und erforscht worden sind.

Einer eingehenderen Betrachtung unterzieht die Verfasserin die Nekropole in der Ortschaft „Greda“, Vălcedrâm, Bezirk Mihajlovgrad, in der früher schon gegraben worden war, die Ausgrabungsarbeiten aber erst 1963 zu Ende geführt wurden. In dieser Nekropole, in der 28 Gräber freigelegt worden sind, erfolgten die Beisetzungen durch Beerdigung der Leichen. Die gefundenen Skelette lagen, nach christlichem Brauch, in Ost-West-Richtung. Die Toten wurden in rechteckige Gruben beigesetzt. In der Erde fanden sich Bruchstücke von Töpfen aus dem Mittelalter — Ende des 9. bis 10. Jh. Bei einer großen Anzahl der Gebeine wurde Schmuck gefunden — Ohrschmuck, künstliche Perlen, Ringe u. a. (Abb. 12, 13, 14, 15). Der Ohrschmuck besteht aus Ohringen und aus traubenartigen Ohrgehängen (Abb. 12, 13, 14). Die Perlen weisen mehrere Typen auf. Sie sind von verschiedener Farbe und aus Glas, Glaspaste (Abb. 15) und Knochen gearbeitet. Die Ringe stellen geschlossene Ringe mit Schild dar (Abb. 13, л-н). Der Schmuck aus der Nekropole „Greda“ ähnelt den Schmuckfunden aus anderen mittelalterlichen Nekropolen Bulgariens, der Tschechoslowakei, Jugoslawiens, Polens, Sowjetunion u. a. Daraus schließt die Verfasserin, daß in dieser Nekropole eine bulgarische Bevölkerung beigesetzt ist, in deren materielle Kultur sich nur slawische Traditionen verfolgen lassen. Als Kennzeichen der slawischen Herkunft der Beerdigten kann auch

der nichtchristliche Brauch gelten, Gefäße auf dem Grab zu zerschlagen. Dieser Brauch ist ethnographisch auch heute noch bei Bulgaren feststellbar.

Auf Grund der in der Nekropole „Greda“ gefundenen archäologischen Materialien und historischen Nachrichten zufolge wird die Nekropole ins Ende des 9. oder Anfang des 10. Jahrhunderts datiert.

Das beim Umgang und bei der Untersuchung der mittelalterlichen Objekte an den Flußufern der Cibrica und Ogosta gesammelte archäologische Material (Keramik, Schmuck usw.) läßt vermuten, daß diese Objekte aus derselben Zeit stammen wie die Nekropole „Greda“. Ihrem Gesamtbild nach unterscheidet sich die Kultur dieser Gegend wenig von der mittelalterlichen Kultur nördlich der Donau aus der zweiten Hälfte der ersten Jahrtausends. Sie ist die Kultur der slawischen Objekte in der Tschechoslowakei, Jugoslawiens, Polens usw. am nächsten.

Golech, région de Silistra. On a trouvé dans les environs du village un certain nombre de deniers romains du IIe s. 32 d'entre eux ont été achetées par le Musée de la ville.

Gorna Rossitza, région de Gabrovo. On a découvert par hasard un vase contenant 512 monnaies de bronze des villes voisines de Mésie Inférieure et de Thrace du II—IIIe s: Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum, Odessos, Tomis, Apollonia, Anhialos, Andrinople, Messembria et Philippopolis.

Gouskjoï, région de Kardjali. Trésor de 300 monnaies de bronze de Maronée sur la mer Egée du IVe s. av. n. e. 124 exemplaires se trouvent dans la collection du foyer de culture de Harmanli.

Devnia, région de Varna. Trésor de 7 deniers romains de II—IIIe s. et 132 monnaies de bronze de diverses villes de Mésie Inférieure — Dionisopolis, Marcianopolis, Odessos, Anhialos et Messembria — a été racheté par le Musée du village Reka Devnia.

Ignatitza, région de Vratza. Vase avec 323 deniers et antoninins du II—IIIe s. Le trésor est conservé au Musée de Vratza.

Kamenar, région de Bourgas. On a découvert pendant des travaux de labours 1 thaler espagnol de 1721, 65 monnaies d'argent du sultan Moustapha III (1758) et 50 D'Abd Ul-Hamid (1774). Les monnaies se trouvent au Musée de Bourgas.

Kamenopolé, région de Vratza. On a trouvé par hasard près du village des tetradrachmes de la Ière région macédonienne. 3 exemplaires ont été achetés par le Musée de Vratza.

Koinare, région de Vratza. Trésor monétaire de 400 deniers romains républicains du Ier s. Le Musée de Vratza en a acheté 338.

Koinare, région de Vratza. On a découvert dans une cour du village 2 thalers de Marie-Thérèse (1745), 2 grandes monnaies d'argent de Mustapha III (1738) et 5 d'Abd Ul-Hamid (1774). Conservés au Musée de la ville.

Région de Kolarovgrad. On ne connaît pas exactement l'endroit où été découvert un trésor avec des akché de Bayazid II. Le docteur Haralanov a établi que l'un d'entre eux a été frappé à Constantinople et 6 autres à Novar.

Kossovo, région de Vidin. On a découvert dans les environs du village un trésor monétaire de 8 kilos de deniers et antoninins romains du II—IIIe s. Acheté par le Musée de Vidin.

Krepost, région de Haskovo. On a découvert à la fin de 1963 un vase avec 190 monnaies de bronze des villes suivantes de Mésie Inférieure, de Thrace et d'Asie Mineure: Nicopolis ad Istrum, Byzia, Deultum, Nicopolis ad Mestum, Pautalia, Serdica, Augusta Trajana, Philippopolis, Kalkhedon, Nicée et Metropolis. Le Musée de Haskovo en a racheté 170 exemplaires.

Lipnitsa, région de Vratza. Vase avec 100 monnaies de cuivre de Valentinien, frappées à Siccia et à Salonique. Seulement 3 exemplaires en ont été rachetés par le Musée de Vratza.

Mihailovo, région de Stara Zagora. On a découvert des monnaies de Hollande dont le nombre n'a pu être établi. Nous avons examiné 3 exemplaires chez un paysan. Ces monnaies portaient la date de 1660.

Ognjanovo, région de Blagoevgrad. On a découvert dans une tombe antique, d'une manière fortuite, près du squelette 33 monnaies de cuivre de Constantin le Grand et de Constance II. Ces monnaies sont conservées à l'école du village.

Osmogradichte, région de Pleven. Un paysan a découvert dans les ruines d'une forteresse au-dessus du village 6 Nomismata de Jean III Comnène, Nicée. Le Musée de Vratza en a acheté un seul exemplaire.

Rassovo, région de Lom. On a déterré près de ce village un vase contenant plus de 200 deniers républicains romains du Ier siècle av. n. e. Le Musée de Lom en a acheté 200.

Reka Devnia, région de Varna. Un trésor de 895 monnaies de bronze de Basile II, Constantin VIII et Romain III Argyre. Le trésor se trouve au Musée de Varna.

Silistra. On a découvert près de la ville un vase contenant 940 deniers romains du IIe s. Le trésor a été acquis par le Musée de Varna.

Silistra. Lors de travaux de terrassement on a découvert par hasard un vase avec 201 deniers romains du II—IIIe s. Le trésor est conservé au Musée de Silistra.

Simeonovo, région de Sofia. On a découvert dans une tombe sur la poitrine du squelette 45 monnaies de cuivre de Constance II.

Tervel, région de Kolarovgrad. On a découvert près du village plusieurs monnaies de cuivre romaines du IVe s. dont le nombre n'a pu être établi. Le docteur Haralanov en a examiné 4 exemplaires de Constance II, frappés à Sirmium, et un de Constance Gal, frappés à Heraclée.

Tutrakan. On a découvert dans les environs de la ville des tetradrachmes d'Alexandre le Grand. Le Musée de Silistra en a acquis 20 exemplaires.

Takatch, région de Kolarovgrad. On a déterré en 1963 par hasard un vase avec des antoninins. La trouvaille est dispersée.

Tzenovo, région de Roussé. Un vase avec 109 monnaies d'argent d'Espagne: Philippe IV de Pologne: Sigismond III; de Lithuanie: Stefan; de Transylvanie: Gabriel; de Raguse, ainsi que 4163 akteche d'Ahmed Ier et de Mustapha. La trouvaille a été acquise par le Musée de Varna.

Chehovo, région de Bourgas. On a découvert par hasard près de ce village un vase avec des monnaies de cuivre romaines. 61 monnaies de Galien, Valerien et Claude II ont été acquises par le Musée de Bourgas.

ЕДНА ФАЛШИВА МОНЕТА НА ТРАКИЙСКИЯ ЦАР КОТИС V (12—19 Г.)

Тодор Герасимов

Тракийската нумизматика завършва с монетите на Реметалк I и неговите наследници Котис V и Реметалк III.¹ При тези последни одриски владетели Тракия е загубила завинаги своята независимост. След покоряването на източния дял на Балканския полуостров в 46 г. пр. н. е. Рим, следвайки своята далновидна политика, запазил местните тракийски династии, като им предоставил привидна самостоятелност, един от видимите признаци на която са били монетите.

Обр. 1. Фалшива монета от тракийския цар Котис V

Fig. 1. Fausse monnaie du roi thrace Cothys V

Монетите на споменатите тракийски царе имат напълно облика на римските императорски монети. Портретните образи на самите царе са с римски характер; в тях главата е с късо подрязани коси и голобрадо лице, както в портретите на римските императори от I в. Типовете върху тези монети също са инспирирани или заети от римските монети. Те са каприкорн, ликторска бравда, орел, Виктория и др. Само надписите им са на гръцки език.

От наследника на Реметалк, Котис V, който е секъл монети с името на чичо си Рескупорис, са познати в нумизматичната литература бронзови монети от два номинала.

И в двата вида монети върху лицевата страна е представен само портретен образ на Котис, върху opakото на едните — фигура на Виктория, а върху другите — трофей. Около тези образи е поместен надпис с името на чичото Рескупорис, като по този начин е изтъкнато второстепенното му значение в управлението на страната.

В нумизматичната сбирка на К. Лишин е попаднала една бронзова монета с имената на Котис V и на Рескупорис.²

¹ В. Head, *Historia numorum*, Oxford, 1912, стр. 286; Н. Мушмов, *Монетите на тракийските царе* (сб. Дякович), София, 1927, стр. 242 и сл.

² Collection C. N. Lischin, *Monnaies grecques*: Traces, Mason, 1902, № 1498. Авторът описва образите на лицето като портрета на Котис IV и син (?) му Рескупорис.

Тя се отличава от споменатите монети по типовете от двете ѝ страни.¹ Ето описанието ѝ:
Лице: ... ΩΣ ΚΟΥΟΣ. Два бюста на мъже, един до друг, надясно. Предният е с дреха около раменете. Вдясно има монограм, съставен от гръцките букви Β, Α и Ε, а вляво някаква кръгла вдлъбнатина, наподобяваща контрамарка с неопределен образ.

Опако: ΒΑΣΙΛΕ.../... ΣΚΟΥΠ / ΥΡΕΘΣ. Конник с развяваща се зад гърба му хламида, в скок, надясно. С вдигнатата нагоре дясна ръка той мята дълго копие.

Бронз, диам. 22 мм, обр. I.

Нумизматичен кабинет при Историческия музей в Москва.

В тази монета наглед няма нищо, което да смущава окото. Привидно всичко е в ред. Обаче при критично изследване на типовете върху двете ѝ страни откриваме редица несъобразности и грешки, които предизвикват подозрение относно автентичността на монетата. Ние ще разгледаме последователно тези признаци, които издават нейния модерен произход. Фалшификаторът, който е измислил този нов тип монета на Котис V, е постъпил много ловко. За да избегне всяко подозрение в нейната истинност, той се е придържал към познати образи от монетите на Реметалк I и Реметалк III. От тях е заел типа на лицевата страна с две портретни глави. Обаче сравним ли главите от истинските монети на споменатите тракийски династии с тези от „новата“ монета, ще установим голяма разлика между тях; докато в първите главите са третирани в доста висок релеф с подчертани подробности на лицето, косите и пр., то тия в монетата на Котис V са доста плоски и което е по-важно, в тях не е дадено перспективно различие между двете глави. Винаги в истинските монети втората глава, която се подава зад предната, е с по-малки размери. В разглежданата тук монета модерният гравьор не е съобразил това и е представил задната глава по-едра от предната. Той е начертал и двете глави с еднакви черти, а би трябвало Котис V да е изобразен по-млад от чичото Рескупорис. Надписът около главите също така не е в ред. Докато в истинските монети на Котис V около бюста му името и титлата на владетеля са винаги в именителен падеж,² тук в измислената монета са предадени в родителен падеж. Освен това около главите на двамата би трябвало да стои надпис с имената им. Но по подобие на другите монети на Котис V гравьорът е пренесъл името на чичото върху opakото на монетата, а в тях няма портретен образ на съуправителя.

Също така и монограмът пред главите е поставен от модерния гравьор произволно. В истинските монети на споменатите тракийски династии няма монограми. Подобни намираме само в една фалшива сребърна монета на Реметалк I в Британския музей в Лондон.³ Според нас тази монета на Реметалк не е истинска, тъй като на васалния владетел не е било позволено да сече монети от сребро. Известно е, че коването на сребърни монети е било привилегия само за императора. Надписът върху opakото на тази сребърна монета Βυζαντί[α] (Βασιλεία) е още едно свидетелство за модерния ѝ произход, тъй като гр. Византион не е секъл в началото на I в. на н. е. сребърни драхми, та Реметалк да ги е подражавал.⁴ В монетите никога не се означават видът и системата, по която са сечени. По това време навсякъде в Балканския полуостров по силата на новосъздадената политическа и икономическа система господствува римският денар.

Зад главата на Котис V гравьорът е представил вдлъбнатина — нещо като контрамарка с неопределен образ в нея. Тази вдлъбнатина е предназначена да заблуди повърхностния

¹ К. Лишин е бил руски дипломатически агент в Одрин и София. Това му е позволило да събере една значителна колекция от монети на градовете в Тракия и на тракийските владетели. Колекцията му е придобита преди войните за нумизматическия кабинет в Ермитажа в Ленинград. Описаната тук монета на Котис V с Рескупорис е попаднала в сбирката на Историческия музей в Москва, където можахме да я проучим. Тук изказваме благодарност на Н. Фролова за позволеното ѝ да я обнародваме.

² Н. Мушмов, цит. съч., стр. 247, № 209.

³ Imhof, Blumer, Journ. intern. de numismatique, I, стр. 17, № 11; G. Hill, Numism. Chronicle, XII, 1912, стр. 139 и табл. VI. 7; Н. Мушмов, цит. съч., табл. VII, 194.

⁴ В. Head, цит. съч., стр. 269.

зрител. И зрънчестият кръг върху тази страна също не е в ред. Обикновено по автентичните монети зрънчестият кръг обикаля образа и надписа. Тук (обр. 1) в единия си край той опира в последната буква от името на Котис. Такава грешка античният резач на монетен печат никога не би допуснал.

Върху opakото на монетата е гравирани конник, мятан копие. Гравьорът и тук е въвел един тип, познат макар и от по-ранни тракийски монети.¹ Около това изображение е разположен, както видяхме, надпис с името и титлата на чичото Рескупорис. И в този надпис има грешки, които също са указание против истинността на тази монета и които издават невежеството на фалшификатора. Така буква О е начертана като широко разтворен полукръг с краищата нагоре. А предпоследната буква Ω е заменена с Θ.

Накрая още една подробност от техническо естество. Ръбът на монетното ядро тук се различава от този в автентичните монети на тракийските царе от I в. от н. е. В последните той е заоблен, а в нашата монета е остър (с пирамидално сечение). Такъв ръб се получава при отливане на монета между две форми.

UNE FAUSSE MONNAIE DU ROI THRACE COTHYS V (12—19)

T. GERASSIMOV

(Résumé)

Une monnaie de bronze est parvenue dans le cabinet numismatique du Musée d'histoire de Moscou à l'éphigie du roi thrace Cothys V et de son oncle Rescoporis (fig. 1). Elle porte sur l'avvers, à droite, la représentation de deux bustes d'hommes l'un près de l'autre, et sur le revers — un cavalier dont la monture est au galop et qui jette une lance. Selon l'auteur cette monnaie est fausse. On peut le constater par la présence des deux têtes. Dans les monnaies authentiques de Remetalk Ier et de Remetalk III qui portent également la représentation de deux bustes, celle à l'arrière plan a toujours de plus petites dimensions. Or, dans la monnaie de Cothys la tête au second plan est plus grande. En outre, la figure de Cothys est représentée sous les traits d'un jeune homme. Dans les monnaies authentiques de Cothys V le portrait est celui d'un homme énergique. D'autre part, l'inscription avec le nom du souverain sur cette monnaie est au génitif, alors que dans les monnaies originales elle est au nominatif. L'inscription du revers de la monnaie comporte, elle aussi, une faute. Le monogramme qui se trouve devant les deux bustes est aussi un signe qui prouve son origine moderne. Le faussaire a tâché de créer un nouveau type de monnaie de Cothys V. A cet effet il a choisi pour l'avvers un type connu des monnaies des derniers souverains thraces, et pour le revers — la figure du dieu-cavalier thrace, dont l'iconographie comporte également des erreurs.

ИЗГЛЕД НА МАРКИАНОПОЛ ВЪРХУ МОНЕТИ

Тодор Герасимов

През II и III в. от н. е. някои от градовете в Мала Азия, Тракия и Централна Гърция са пускали в обращение емисии монети, в които е възпроизведен изгледът на забележителни обществени сгради в тези селища. Представяли се и архитектурни ансамбли, например Хи-

¹ Върху медни монети на един одриски династ от IV—III в. пр. н. е. на име Скосток, Вж. Н. Мушмов, цит. съч., табл. II, 68.

сарлъка в Пауталия,¹ един от хълмовете (Джендем тепе) във Филипопол и пр.,² а в по-редки случаи и изгледът на целия град, гледан отвисоко. Засега е известно, че от тракийските градове само Бизия³ и Маркианопол са секли монети с общ изглед на града.⁴ Единственият познат досега екземпляр от монета на Маркианопол от този тип не е добре запазен и в него не личат подробности в средата на крепостната стена на града.⁵ По една щастлива случайност напоследък бе намерен отлично запазен екземпляр с общ изглед на Маркианопол, който позволява да установим повече подробности в топографията на този град.⁶ Ето описанието на монетата:

Лице: *ΑΥΤΚΜΑΝΤ ΓΟΡΙΑΝΟΣ*, в отреза *ΑΥΓ.* Бюстове на Гордиан III и Серапис един срещу друг. Зрънчест кръг.

Опако: *ΥΠ ΜΗΝΟΦΙΛΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ*. Полигонална крепост с кули, отпред с врата. В средата се вижда лице на храм с триъгълен фронтон и четири колони. Между двете средни има статуя. Пред храма е представен горящ жертвеник. В ляво и в дясно от храма има по една сграда с покрив и колони. Горе се вижда портик със сводове.

Бронз, диам. 27 мм, обр. 1.

От надписа върху опакото на монетата личи, че тази емисия е сечена при императорския легат Менофил, управител на провинция Тракия.⁷ При него градският съвет е пуснал в обръщение няколко монетни емисии с изгледи на монументални паметници в Маркианопол. Възпроизведен е няколко пъти изгледът на главната порта на крепостната стена на града,⁸ териториалната арка,⁹ някои храмове¹⁰ и изгледът на града от птичи полет. Изглежда, че споменатите типове са сечени по някакъв повод. Не е изключено да стоят във връзка с някакво посещение на Гордиан III или чествуване на негова победа. Из нумизматиката на Тракия от римско време има редица примери за ознаменуване посещения на императора и други събития с нарочни монетни емисии, в които са изобразени забележителни сгради и други паметници в дадения град.

Дребното поле на монетата (27 мм) е принудило гравьора на монетния печат да възпроизведе само някои обекти от топографията на Маркианопол. Освен крепостната стена той се е ограничил да представи съществен дял от централния площад на града — форумата, — най-характерния възел във всеки благоустроен град на римските провинции. Разбира се, много паметници във форумата са пропуснати.

С цел да запълни кръглото поле на монетата гравьорът е начертал крепостната стена произволно във вид на полигонална ограда. Отпред е изобразил главната порта на града, която е представяна и отделно няколко пъти върху монети. Крепостната стена е с кули с характерни конически покриви. Такива покриви действително са съществували поради обилните валежи в Тракия.

В средата на крепостната стена гравьорът е представил неизбежния във всеки античен град храм на главното божество, покровител на жителите му. Храмът е изобразен, гледан

Обр. 1 Монета от Маркианопол
Fig. 1. Monnaie de Marcianopolis

¹ Ruzicka, Die Münzen von Pautalia, ИБАИ, VII, 1932/33, табл. IX, 17 и 18.

² Т. Герасимов, Монета на гр. Филипопол с изображение на един от хълмовете му, ГПБМ, 1937, стр. 162.

³ Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров, София, 1912, табл. IX, 10.

⁴ Т. Герасимов, Нумизматичен принос към религията на Тракия, ИБАИ, VIII, 1935, стр. 168, обр. 111.

⁵ В. Pick, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, Berlin, 1898, стр. 316, № 1167 и табл. III, 17; Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров, София, 1912, табл. IX, 10.

⁶ Монетата произхожда от едно съкровище с монети от градове в Долна Мизия и Тракия, намерено при с. Девня, Варненско. Тук изказваме благодарност на Ара Маргос, уредник на музея в с. Река Девня, който ни позволи да обнародваме монетата.

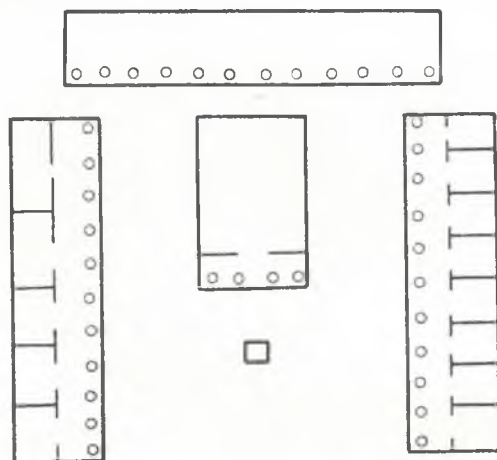
⁷ A. Stein, Die Legaten von Moesien, Budapest, 1940, стр. 98 и сл.

⁸ В. Pick, цит. съч., № 1168 и 1169.

⁹ Пак там, № 1166.

¹⁰ Пак там, № 1165.

отсреща. Между двете средни колони се вижда статуя. За съжаление поради много дребните размери на изображението гравьорът не е могъл да предаде повече от чертите на фигурата. Доколкото се вижда, тя е ниска, т. е. седнала. Седнали се изобразяват редица божества, но в случая сме подпомогнати от едно обстоятелство, което ни позволява да идентифицираме това

Обр. 2 Опит за реконструкция на плана на форума в Маркианопол

Fig. 2. Essai de reconstitution du plan du forum de Marcianopolis

божество. В монетите, сечени през управлението на Менофил, е представена статуята на Тюхе, седяща на-среща в храм и отделно. С това често изобразяване на Тюхе е подчертано важното значение на това божество в пантеона на Маркианопол. И наистина градът е имал за главно божество Тюхе полеос, покровителка на селището и населението му. Пред храма се вижда и пламтящият жертвеник, върху който се е извършвало ежедневно жертвоприношение, а от двете страни на храма — две сгради с колони и покрив. Това са двата портика, ограждащи форума от две страни. Обикновено в единия от тях се помещавали дюкянчетата за съестни продукти, а в другия — някои от обществените учреждения на града. Полукръглото поле над храма гравьорът е запълнил с декоративно разположена аркада. В екземпляра от нумизматичната сбирка при Румънската академия на науките същата постройка е с плосък покрив, поддържан от колони.¹ Тук гравьорът е представил по-вярно тази сграда, в която в действител-

ност не е имало арки, както те са представени в нашата монета. Тази сграда, дигната високо, за да се представи условно в перспектива зад храма, е била един трети перистил, който е ограждал форума от запад. Същия план виждаме и във форума на Бизия, изобразен в един бронзов медалион на града, сечен при Филип баща.² На дъното на площада има храм, ограден от страни от двуетажни базилики. На противоположния край на площада срещу храма са били разположени сгради, които гравьорът е поставил малко встрани, за да не закрие изгледа на площада. Може би това е булевтерионът или одейонът и пр. По същия начин и със същите архитектурни рамки е изграден форумът в гр. Пергамон с храма на Траян през II в., от което време трябва да се датира и форумът в Маркианопол. Същият принцип на оформяне на форума, изграден през римската епоха, намираме и в Атина. Виждаме, че форумите в провинциалните градове на Римската империя са правени по създадената в Рим схема на тези монументални площади.⁴

Разглежданият монетен образ представлява изглед на Маркианопол от птичи полет. Въпреки своята схематичност той има документална стойност, тъй като дава известна представа за една част от топографията на града — неговия монументално изграден център, — гдето е бил съсредоточен целия делови и културен живот на населението. Освен това установява се, че главният храм в Маркианопол е бил посветен на Тюхе, покровителка на града.

VUE DE MARCIANOPOLIS SUR DES MONNAIES

T. GERASSIMOV

(Résumé)

Berendt Pick a publié il y a une soixantaine d'années dans le corpus des monnaies de Marcianopolis une monnaie de la ville frappée sous le légat Ménophile, dont le type comporte une vue

¹ В. Риск, цит. съч., № 1167 и табл. III, 17.

² Т. Герасимов, ИБАИ, VIII, 1935, стр. 168 и обр. 111.

³ E. Wüster, Marktplatz-Anlagen der Griechen und Römer (mit besonderer Berücksichtigung des römischen Forumbaues in den Provinzen), München, стр. 62 и сл.

à vol d'oiseau de Marcianopolis. Cependant, par suite du mauvais état de conservation de ce exemplaire on n'a pu distinguer nettement d'autres détails de la représentation. Récemment, la découverte d'un trésor monétaire de cités de Mésie inférieure a livré un exemplaire parfaitement conservé d'un autre sceau monétaire (fig. 1). On peut y voir le forum de la ville avec le temple central de la cité et trois portiques qui entourent la place.

Ce type monétaire a une valeur documentaire. On apprend ainsi que le forum de la cité fondée par Trajan et dénommée d'après la soeur de l'Empereur — Marciana, a été édifié selon le schéma établi à Rome.

L'auteur considère que le temple était dédié à Tuche dont la représentation existe sur plusieurs monnaies frappées sous le légat Ménophile. La déesse représentée fut dans temple et séparément comme type individuel.

СРЕБЪРНИ МОНЕТИ НА АНДРОНИК III ПАЛЕОЛОГ С НАДПИС *ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ*

Тодор Герасимов

Във византийската нумизматика все още има празнини и редица проблеми, които чакат разрешение. Това важи особено за нумизматиката на Палеолозите. И до днес остават загадъчни една категория сребърни монети с надписа *ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ* върху опаката им страна. Правени са опити да се намери обяснение на смисъла на този надпис и въз основа на него да се разгадае предназначението на тези монети от дребен номинал. Френският византинист Шлюмберже, заблуден от един текст, ги сметна за жетони, срещу които бедни граждани на столицата Цариград са могли да получават даром хляб, раздаван от името на императора.¹ Мнението на този авторитетен учен се наложи и бе възприето в нумизматичната литература.² С въпросните монети се занима и В. Лоран.³ Пак въз основа на данните от един византийски текст от 1451 г. той смята тези монети за редовно платежно средство. Но все пак нему не се удаде да обясни смисъла на думата *ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ* върху монетите. Досега бяха познати само 7 екземпляра от този тип монети. Върху един от тях се чете името на Йоан V Палеолог, върху друг — на Йоан и Мануил II Палеолог, а върху трети — името на Андроник Палеолог. Последната монета е приписана на Андроник IV.⁴ Останалите 4 монети са анонимни; в тях няма нито образ на византийски император, нито надпис с името му. Към тази малобройна група монети със загадъчния надпис ние искаме да прибавим още други три екземпляра, които имаме възможност да открием в нумизматичната сбирка на Ермитажа в Ленинград.⁵ Тук даваме описанието на тези монети:

1. Лице: *ΑΝΔ (ρόν) Ι (κος)* в отвесен ред до фигурата на Андроник, стоящ насреща с ръце, протегнати в молитвен жест към св. Димитър, стоящ вдясно. Той е с ниска корона и са-

Обр. 1. Монети на Андроник III с надпис *ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ*

Fig. 1. Monnaies d'Andronic III avec l'inscription *ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ*

¹ G. Schlumberger, *Mélanges d'archéologie byzantine*, Paris, 1895, стр. 293.

² W. Wroth, *Catalogue of the Byzantine Coins in the British Museum*, II, London, 1908, стр. 632; Т. Герасимов, ИБАИ, XII, 1939, стр. 430 и сл.

³ V. Laurent, *ТО ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ*, monnaie divisionnaire de l'époque des Paléologues, *Chronika numism. et archéologica*, XV, № 119—20, 1940, стр. 278 и сл.

⁴ *Catalogue de la coll. Hoffmann*, Paris, 1898, № 2259; V. Laurent, *цит. съч.*, стр. 269, № 4.

⁵ Ползвам се от случая да благодаря на И. Соколова, научен сътрудник и пазителка на сбирката от византийски монети.

кос. Между главите на двамата три букви съкращение на 'OAG' (ios). Вдясно от фигурката на светеца се вижда буква Δ(ημῆτριος).

Опако: +ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ. Бюст на Богородица в кръгла рамка. Над раменете ѝ буквите Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ). Сребро, диам. 18 м. Обр. 1,1.

Ядрото на монетата е слабо изкорубено. Фигурата на св. Димитър е приплескана и затова не личат очите, носът, устата, ръцете и подробности в облеклото.

2. Лице: ΑΝΔΡΩΝΙΚΟΣ, в отвесен ред вляво от фигурата на Андроник. Той е с ниска корона на главата и е облечен в саκος с лор. Двете му ръце са протегнати в молитвен жест към стоящия вдясно св. Димитър, облечен в туника и наметало, закопчано отпред. С лявата ръка той държи пред гърдите си кръст. Горѐ между двамата съкращението 'OAG' (ios). Зрънчест кръг.

Опако: + ΠΟΛ. . . ΚΟΝ. Бюст на Богородица в зрънчест кръг.

Над раменете ѝ надпис: Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ). Зрънчест кръг. Сребро, диам. 17 мм. Обр. 1,2.

3. Лице: ΑΝΔΡΩΝΙΚΟΣ в отвесен ред. Вляво фигура на Андроник в саκος и с ниска корона, прав насреща. Двете му ръце са протегнати в молитвен жест към св. Димитър. Той е облечен в туника и наметало, закопчано отпред. С лявата ръка държи пред гърдите си кръст, а дясната е протегната встрани. Горѐ, между главите на двамата съкратен надпис 'OAG' (ios). Мястото вдясно от св. Димитър е приплескано и не се виждат букви от надписа с името му.

Опако: +ΠΟΛΙΤΙ... Бюст на Богородица в зрънчест кръг. Над раменете ѝ надпис: Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ).

Сребро, диам. 16 мм. Обр., 3,1.

Типът върху лицето на трите монети отговаря напълно в иконографско и стилово отношение на този от сребърната монета на Андроник III Палеолог от нумизматическата сбирка в Британския музей в Лондон,¹ както и в монетите от съкровището със сребърни монети на същия император и Ана Савойска с Йоан V Палеолог, но в които местата на двете фигури са разменени.² Тази аналогия ни дава основание да приемем, че и монетите с надписа ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ са сечени също при Андроник III Палеолог. Към същия тип сребърни монети ще трябва да причислим и екземпляра от бившата колекция Хофман в Париж, който досега се отдаваше неправилно на Андроник IV, син на Йоан Палеолог.³ Образът от опакото на тази монета не е на архангел Михаил, а, както се вижда от описаните от нас три монети, представлява бюст на Богородица.

Монетите с ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ, сечени при Андроник III, Йоан V и Йоан V с Мануил II Палеолог, както и тези без образа на императора имат тегло, вариращо между 0,69 и 0,74 грама, което представлява 1/3 от теглото на милиарения на Андроник III Палеолог.

MONNAIES D'ARGENT D'ANDRONIC III PALÉOLOGUE AVEC LA LÉGENDE ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ

T. GERASSIMOV

(Résumé)

Il existe dans la collection de monnaies byzantines de l'Ermitage de Leningrad 3 monnaies d'argent de l'Empereur Andronic III Paléologue avec la légende énigmatique ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ. Elles portent sur l'avvers la figure de l'empereur et de St Démètre, et sur le revers le buste de la Vierge. Selon l'auteur, l'exemplaire de la collection Hoffmann, attribué à tort à Andronic IV, est du même type que les monnaies décrites ci-dessus, et doit être classé parmi les monnaies d'Andronic III Paléologue. Sur le revers est représenté le buste de la Vierge et non pas celui de l'archange Michel.

¹ W. Wroth, цит. съч., табл. LXXVI, 4.

² T. Bertelé, Monete e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bizanzio, Roma, 1937, табл. IV, 1—5.

³ W. Laurent, цит. съч., стр. 269 № 4.

ДВЕ СРЕБЪРНИ МОНЕТИ НА ЙОАН V ПАЛЕОЛОГ

Т. Герасимов

Йоан V единствен от седмината владетели от фамилията на Палеолозите е успял да се задържи на византийския престол най-дълго време; той е царувал точно половин век (1341—1391). Ние очакваме през този дълъг период да са пуснати в обръщение големи количества сребърни и медни монети от разни номинали, така необходими за нуждите на пазара по него време. Обаче сблъскваме се със странния факт, че досега от този владетел са познати само няколко сребърни¹ и медни монети.² Докато неговите предшественици са секли и монети от злато, от Йоан V Палеолог няма открита досега нито една златна монета.³ През време на управлението му Византия притежава територии и на Балканския полуостров, и в Мала Азия. В градовете са се развивали промишленост и занаяти, които поглъщали съответно и платежни средства. Виждаме, че при сина му Мануил II и по-късно при внука му Йоан VIII Палеолог финансовото положение на страната не е толкова разклатено, понеже и двамата секат предимно сребърни монети от няколко номинала. Сравнително честото намиране на техни монети показва, че те са пускани в обръщение в значителни количества. Отсъствието и голямата рядкост на монети на Йоан V Палеолог засега не може да се обясни задоволително. То си остава една проблема.

Към споменатите няколко монети с името на Йоан V Палеолог искаме да прибавим още две от сребро, които открихме напоследък. С този малък принос се попълва оскъдната листа от монети на Йоан V.

1. Лице: *ΙΩΑΝΝΗΝΟC* [Ο]ΠΑΛΟΓ. Йоан с ниска корона и сакос с лор стои насреща. В дясната ръка държи лабарум, а в лявата — кълбо с кръст. Над главата на императора се вижда бюст на Христос, благославящ с две ръце. Зрънчест кръг.

Опако: *ΑΝΔΡΟΝ/ΑΝΗΤ*. Андроник с ниска корона и сакос, прав насреща. До него вляво св. Димитър в туника и наметало. В дясната ръка държи кръст. Между главите на двамата една зад друга буквите *ΑΓ(ιος)*. Зрънчест кръг.

Сребро, диам. 19 мм, пробита. Обр. 1, 1. Археологически музей в София.

2. Лице: *ΙΩΑΝΝC/ΟΠΑΛΙC*, в отвесен ред. Йоан V с ниска корона и сакос с лор, прав насреща. В дясната ръка държи лабарум, а в лявата — кълбо с кръст. Горے над фигурата се вижда бюст на Христос, благославящ с две ръце. Над рамената му *ΙC/ΧC*. Зрънчест кръг.

Опако: *ΑΝΔΝΙ/ΑΜΤ*. Андроник с ниска корона и сакос, прав насреща. Лявата ръка е положена на гърдите. До него вляво фигурата на св. Димитър с туника и наметало. В дясната ръка държи кръст. Между главите има надпис в отвесен ред: *ΟΑΓ(ιος)*. Зрънчест кръг. Сребро, диам. 20 мм. Ермитажът в Ленинград.⁴

Обр. 1. Монети на Йоан V Палеолог

Fig. 1. Monnaies de Jean V Paléologue

¹ Върху сребърния полугрош с две фигури на лицето не личи надпис с името на Йоан V и затова не е сигурно приписването на този екземпляр на Йоан V и сина му Мануил II, срв. W. Wroth, Catalogue of the imp. byzant. coins in the Brit. Museum, London, II, 1908, стр. 631 и табл. LXXVI, 6.

² T. Bertelé, Monete byzantine inedite o rare, Zeitschr. f. Num., XXXVI, 1926, стр. 26, № 87 и 88.

³ Преди повече от 50 години бе обнародвана златна монета с името на Йоан V; A. Blanchet, Les dernières monnaies d'or des empereurs de Byzance, Rev Num., 1910, стр. 78. Обаче в нея има някои белези, които ни дават основание да се съмняваме в нейната автентичност.

⁴ Тук изказвам благодарност на И. Соколова, пазителка на сбирката от византийски монети, за позволеното да обнародвам този екземпляр.

Както се вижда от описанието и образите на монетите, върху лицето им Йоан V е представен в пълно царско одяние, благославян от Христос, изобразен над главата му. Този иконографски тип не намираме в досега познатите византийски монети от XIV в.¹ По този начин императорът е изобразен като суверенен владетел. Гравьорът го е представил с голобрадо лице, така както го намираме в монетите, сечени от името на майка му Ана Савойска през времето след смъртта на Андроник III и преди коронацията на Йоан V.²

Явява се въпросът, кога са сечени тези сребърни монети. Видяхме, че върху опаката им страна е представен образът на Андроник III Палеолог, придружен от този на неговия патрон св. Димитър Солунски.³ Върху опакото на познатите сребърни монети, сечени от Ана Савойска като регентка на малолетния си син Йоан V, също така е изобразен Андроник III Палеолог.⁴ Приема се, че тези монети на Ана са пуснати в обръщение в един много критичен за династията на Палеолозите момент, когато за техния престол настоятелно предявява права Йоан Кантакузин. С цел да популяризира пред населението легитимните права на невръстния си син след смъртта на баща му Андроник III Ана като регентка е накарала да отсека златни и сребърни монети с образа на покойния император, нейния и този на малолетния Йоан V Палеолог, когото бащата е пропуснал да обяви за съимператор и по този начин да затвърди правата му над византийския престол.⁵ За тези монети се приема, че са сечени в периода между 1341 и 1347 г. Изобразяването на Йоан V в церемониално облекло с всички инсигнии на царската власт (скиптър и кълбо с кръст) би ни навело на мисълта, че те са пуснати в обръщение след коронацията на последния на 3 февруари 1347 г. Обаче на тази версия противоречи присъствието на образа на покойния Андроник III върху опакото на монетите.

Поставянето на неговия образ надали ще е било необходимо. Според нас по-вероятно е обяснението, че тези сребърни монети са сечени, ако не веднага след смъртта на Андроник III (15 юни 1341), то след 19 ноември 1341 г., когато е била извършена една скромна церемония за коронясване на Йоан V Палеолог, въпреки че той не е бил още пълнолетен. И този тип монети с образа на покойния император са имали същото предназначение — да пропагандират легитимните права на детето Йоан V срещу узурпаторските стремежи на Йоан Кантакузин. Че действително Йоан V Палеолог на практика се е ползвал с прерогативите на самостоятелен владетел преди отстраняване на майката регентка Ана Савойска в 1347, се вижда от достигнали до нас държавни актове, издадени само от името на Йоан V Палеолог в 1342, 1343 и 1344 г.⁶

В грамотата, дадена на Хилендар, Йоан V се е подписал с пълната си титла *Βασιλεὺς καὶ αυτοκράτορ*. В монетите Йоан V се титулува *Δεσποτῆς*. Титлата *αὐτοκράτορ* не се прибавя, тъй като е много дълга и за нея няма място в дребното поле. И в монетите с образа на неговия

¹ В номизмите на Михаил VIII Палеолог императорът е изобразен коленичил пред седящия Христос, който го благославя (W. Wroth, цит. съч., табл. LXXIV, 1—3). В тези на Андроник II императорът е коленичил пред стоящия Христос (пак там, табл. LXXIV, 10—12). Върху номизмите на Андроник II и Михаил IX Христос стои между двамата и ги коронясва с две ръце (пак там, табл. LXXIV, 16—18). В медни монети на последните цялата фигура на Христос е заменена с допоясно изображение.

² T. Bertelé, *Monete e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bisanzio*, Roma, 1937, табл. X.

³ Идентичен образ на двамата намираме в сребърни монети на Андроник III Палеолог, срв. T. Bertelé, цит. съч., табл. IV, 1—5; Може би печатите на сребърните монети на Йоан V Палеолог са работени от същия пещорезач, който е гравирал печатите за монетите на баща му.

⁴ T. Bertelé, цит. съч., табл. IV, 6—25.

⁵ Във Византия още при родоначалника на фамилията на Палеолозите Йоан VIII Палеолог с цел да се запази византийският престол за членове само на тая фамилия, е бил създаден обичай да се коронясват за съимператори и малолетните синове. Михаил VIII е прокламирал в 1261 г. едва тригодишния си син Андроник II за съимператор и съуправител. Вж. Fr. Dölger, *Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos 1258—1282*) *Festschrift Tichman*, стр. 188.

⁶ Договорът между Византия и Венеция от 25 март 1342 (Thomas — Predelli, *Diplomatarium Veneto-Levanticum* I p. 257, Nr 132—MM, III, Nr XXVI, стр. 111); Грамота, дадена на Зографския манастир от януари 1342 г. (Fr. Dölger, *Die Mühle von Chantax, Εἰς μνημὸν Σπ. Λαμπροῦ*, Athènes, 1935, стр. 19; Грамота на Хилендарския манастир, *Actes de Chilander*, ed. L. Petit—Korabiev, стр. 72 и сл. и пр.

баща и на наследника му Мануил II Палеолог се поставя само първата *Δεσποτῆς* или *Βασιλεὺς*.¹

Въобще титулатурата на Палеолозите по монетите им не съответствува напълно на това от писмените документи. Дори и в златните печати, с които са скрепени тези официални актове с подписа на императора, въпреки големината им винаги след името на владетеля е гравирана само титлата *Δεσποτῆς*.²

DEUX MONNAIES D'ARGENT DE JEAN V PALÉOLOGUE

T. GERASSIMOV

(Résumé)

L'auteur décrit deux monnaies d'argent au nom de Jean V Paléologue, dont l'une se trouve dans la collection numismatique de Sofia (I, 1) et la seconde — à l'Ermitage de Léningrad (I, 2). Sur l'avvers l'empereur est représenté portant une couronne, le sacos, le labarum et tenant le globe avec la croix. Au-dessus on aperçoit le buste du Christ bénissant des deux mains. Sur le revers sont représentées les figures d'Andronic III Paléologue et de St Démètre. Selon l'auteur, ces monnaies ont été frappées en 1341 pour faire de la propagande en faveur du droit légitime du mineur Jean V Paléologue au trône que l'usurpateur Jean Cantacuzène voulait occuper à sa place.

ФАЛШИВА ВИЗАНТИЙСКА МОНЕТА ОТ СРЕБРО

Тодор Герасимов

Между византийските монети в нумизматичния кабинет при Музея за изобразителни изкуства на името на А. Пушкин в Москва се намира една сребърна корубеста монета, която обръща внимание както с образите, така и с надписите от двете ѝ страни. Тя прилича на така наречените анонимни византийски монети, в които образът на императора върху лицевата страна е заменен с фигура на Христос или Богородица.³

Ето описанието ѝ:

Лице: ΜΗΡ (скачени)	ΘΥ	Богородица права насреща
ΚΟΜ	ΟΓ	стои върху подложка.
ΝΗΝ	ΔC	
С	Δ	
Опако: Ο		Светец в ризница, прав насреща. С дясната
ΔΥ	ΝΙ	ръка се опира на копие, а с лявата държи
ΔΡ	Κ	щит, опрян на земята.
ΥV		

Сребро, диам. 25 мм. Обр. 1.

¹ T. Bertelé, цит. съч., стр. 13 и сл.; Th. Gerassimov, Les hyperperes d'Andronic II et Andronic III et leur circulation en Bulgarie, *Byzantinobulgarica*, II, 1962, стр. 229; W. Wroth, цит. съч., стр. 636, № 3, 4 и сл. Само в един случай в милиарензиите на Мануил II Палеолог, след името му е дадено обаче само *αυτοκράτορ*, вж. Wroth, пак там, 636 № 2.

² G. Schlumberger, Bulles d'or byzantines, conservées aux archives Vaticanes, *Rev. Num.*, 1894; P. Sella, Le bolle d'oro dell'archivio Vaticano, *Citta del Vaticano*, 1934, стр. 47, № 11; 48, № 12; В златния печат на Йоан V Палеолог също няма втората титла *αυτοκράτορ*, вж. стр. 53, № 20 и табл. VIII, 20. Само в този на Йоан VIII Палеолог е гравирана втората, стр. 45, № 23.

³ Ползуваме се от случая да благодарим на завеждащия нумизматичната сбирка К. В. Голенко за любезното позволение да обнародваме монетата.

Фигурата напомня познатия образ от монети на византийския император Андроник I Комнин¹ от стенописни образи и икони, в които Богородица е представена държаща с две ръце пред себе си медалион с бюст на Христос.² Но тук виждаме някои подробности в иконографията, които не са възможни в една истинска монета. На първо място това е единият край на мафория, който плътно покрива главата. Съвременният гравьор, неразбирайки тази част от облеклото на Богородица, я е представил като букли коса, увиснали от страни на лицето. Също така той не е изобразил и ръцете, държащи медальона. Краищата на мафория, спускащи се от страни на тялото, тук завършват с някакви криви чертички, нещо, което няма в автентичните монети.

Обр. 1. Фалшива византийска монета от сребро
Fig. 1. Fausse monnaie d'argent byzantine

Нашето съмнение в монетата се засилва още повече от надписа, разположен в две колонки под съкращенията с името на Богородица. Вляво от фигурата се чете името *ΚΟΜΝΗΝ/Ο/С*, а вдясно — няколко букви, които не дават една разбираема дума или име. Обикновено около този образ стои надпис с епитети на Богородица.³ И тук бихме очаквали подобно нещо. Но в познатите епитети на Богородица по монети, по оловни печати и по икони няма нито един, който да напомня родовото име *ΚΟΜΝΗΝΟС*.⁴ Фалшификаторът наслуки е гравирал това име. Модерният произход на нашата монета се потвърждава и от несъобразностите в типа от опаката страна на монетата. Поставянето на образа на светеца върху опакото е друго произволно хрумване на фалшификатора. Във византийските монети се изобразява фигурата на Христос, Богородица или светец на обратната им страна, когато на лицевата страна стои образът на императора. Светците върху опакото се схващат като патрони и покровители на съответния владетел. В случая военният светец не може да се смята за покровител на Богородица. Но независимо от изтъкнатото тук ние виждаме в самата фигура на светеца и в надписа около нея неща, съвсем невъзможни при една автентична монета. От снимката личи, че е представен светец с ризница, копие и щит. Той е с голобrado лице. Тази подробност би ни дала основание да приемем, че тук е изобразен един от двамата светци воини, които в паметниците на средновековното изкуство се представят като младежи. Това са св. Георги и св. Димитър. Но надписът около фигурата буди недоумение. Вместо титлата и името на един от споменатите воини тук е гравирано името *ΑΝΔΡΟΝΙΚ/Ο/С*. Известно е обаче, че св. Андроник се представя с туника, а върху нея дълго наметало, закопчано отпред. С дясната ръка той държи кръст. Така е изобразен този светец върху медни монети на византийския император Андроник II Палеолог като негов патрон.⁵ Такова несъответствие между образа и обяснителния надпис един средновековен гравьор на монетния печат никога не би допуснал. Той не би представил и като ампутирана ръката, крепяща щита, както това е сторил съвременният гравьор. В неговия образ лявата ръка от китката до лакътя е заменена с една черта, стираща до щита.

Буквите в двата надписа също нямат характерното начертание. В името Андроник буква N, която гравьорът е искал да представи в лигатура с A, е начертана като V. Под двете букви Δ и Ρ са гравирани V и V, с които е търсено да се означае Ω. Обаче те са доста раздалечени.

¹ W. Wroth, *Imperiale byzantine coins II*, London, 1908, табл. LXXI, 6 и 7.

² Н. Кондаков, *Иконография Богородици*, I, Петроград, 1915, стр. 124 и 129.

³ T. Bertelé, *Aghiosoritissa nella numismatica bizantina*, *REt. Byz.* 16 (1958), стр. 223; Т. Герасимов, *Принос към нумизматиката на Солунската империя*, Сборник М. Дринов, София, 1960, стр. 283 и сл.

⁴ Н. Кондаков, *цит. съч.*, стр. 29 сл. и 51.

⁵ W. Wroth, *цит. съч.*, табл. LXXV, 19.

UNE FAUSSE MONNAIE D'ARGENT BYZANTINE

T. GERASSIMOV

(Résumé)

La monnaie scyphate d'argent faisant l'objet de cette description appartient à la collection numismatique du Musée des Beaux-Arts A. Pouchkine de Moscou (fig. 1). Elle port sur l'avvers la figure de la Vierge très connue des monnaies d'Andronic Ier Commène. La Vierge y est de face et tient un médaillon avec le buste du Christ. Cependant, le graveur moderne n'a pas bien saisi les détails de l'iconographie de la Vierge. Il a représenté la partie de la „maphoria“ qui recouvre la tête sous forme de deux boucles qui pendent des deux côtés du visage. Il n'a pas gravé les deux mains et le médaillon. Le doute sur l'authenticité se trouve encore renforcé par les inscriptions des deux côtés de la monnaie. On aurait été en droit de supposer que l'inscription des deux côtés de la Vierge fût une épithète quelconque la concernant. On y lit le nom *KOMNHNOΣ*, et les quelques lettres de gauche ne forment aucun mot ayant un sens.

Le faussaire a gravé ces inscriptions qui n'ont aucune relation avec les figures. Or ceci n'est pas possible sur une monnaie authentique. Il en est de même de l'effigie sur le revers. Autour du visage du saint-guerrier est gravée une inscription avec le nom de St Andronic. Ce saint n'est pas représenté sous les traits d'un guerrier, mais avec une tunique et une mante. Au lieu d'armes il tient une croix. Par ailleurs les lettres de l'inscription sont tracées d'une manière très moderne.

ИЗВЕСТИЯ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ

BULLETIN DE L'INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

XXVIII, 1965

РЕЦЕНЗИИ

НОВ ПРИНОС КЪМ ПРОУЧВАНЕТО НА ПРЕСЛАВСКАТА АРХИТЕКТУРА

Кр. Миятев

Отдавна е известно, че между забележителните произведения на византийската архитектура и живопис скулптурата заема последно място. Докато в някои страни, които не са влизали в пределите на Византия, традициите на античното пластическо изкуство продължават да създават скулптурни произведения в един или друг вид, в самата Византия, която наследи пряко гръко-римската култура, тези традиции бързо угасват и в репертоара на нейното художествено производство монументалната и дребната фигурална и орнаментална пластика играят твърде ограничена роля. Малко са създадените във Византия скулптурни паметници и още по-малко от тях са достигнали до нас, а и това, което сега имаме налице, не се отличава с особена оригиналност и високи художествени качества. Това е една от причините, че в историята на византийското изкуство досега несправедливо е обръщано твърде малко внимание на скулптурата. На тези именно въпроси е посветена новата книга на Андрей Грабар, излязла в Париж през 1963 г. като том XVII на *Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul* и озаглавена „*Sculptures byzantines de Constantinople (IVe—Xe siècle)*“. В този труд А. Грабар си е поставил за задача да събере и подложи на нова преценка паметниците на византийската скулптура от IV до XV в., но неговото намерение е да про-

дължи в един втори том своите изследвания на скулптурните паметници от XI в. до падането на Византия (1453).

Материалът, който е послужил за основа на този труд, произхожда от различни места. Някои от паметниците са отдавна обнародвани, но има и такива, които сега за пръв път стават известни на по-широк кръг читатели. Изследваните паметници са в по-голямата си част фрагментирани и много от тях се намират *in situ*. Това състояние на материала обаче не е затруднило автора да ни даде дълбоко аналитичен и критичен преглед, който обхваща редица проблеми около произхода, хронологията, систематиката, техниката и иконографията на византийските скулптурни паметници от IV до XV в.

Трудът съдържа следните десет глави; 1. Четири *imagines clipeatae* на евангелистите и византийският скулптурен портрет; 2. Византийски скулптури на „Добрия пастир“; 3. Табли със скулптирани бордюри; 4. Релефи на императорските триумфални паметници; 5. Саркофази; 6. Плочи със скулптури; 7. Архитектурна скулптура; Монументална декоративна скулптура; 8. Амвони; 9. Релефи от IX в. Църквата в Скрипу; 10. Релефи от XV в. Фенерисаджами в Цариград от 908 г. Книгата съдържа 139 страници и завършва със 74 таблици.

В следващите страници аз ще се спра бегло само на глава девета и по-подробно

на последната десета глава, тъй като в тях А. Грабар засяга косвено и български архитектурни и скулптурни паметници в Преслав, като ги поставя в нова светлина чрез интерпретация на византийски скулптурни паметници.

В деветата глава авторът се занимава с декоративната пластика на две църкви в Беотия (Гърция) — манастирската църква Панагия в Скрипу и църквата Св. Григорий в Тива. И двете църкви са точно датирани: първата от 873—874 г., а втората от 872 г. А. Грабар установява, че тези две църкви са били богато украсени вътрешно с декоративни резби. В Скрипу все още стоят на място скулптирани вътрешни корнизи в основата на подкуполния барабан, в началото на големите арки, които носят купола, в апсидата, а също така са украсени и някои външни корнизи. При разкопките на църквата в Тива са открити също корнизи и преградни плочи с орнаменти и фактура, съвсем близки до декоративната скулптура в Скрипу. Както в едната, така и в другата църква каменоделците са имитирали мотиви от VI в., но се срещат и мотиви, които датират от IX в. Орнаментите и фигурите на животни са предадени в нисък плосък релеф, монотонно и несръчно.

Анализирайки декоративната скулптура в двете църкви, А. Грабар установява, че от VI в. до Скрипу (873—874) въобще не съществува византийска скулптура и че в тези две църкви, т. е. във втората половина на IX в., за пръв път във Византия след VI в. се явяват вътрешни скулптирани корнизи.

В началото на десетата глава авторът достига до друго също така много важно заключение. Той се спира главно на две цариградски църкви: Пантократор (Будрумджами), построена от Роман Лакапен между 920 и 944 г., и на църквата Св. Богородица (Фенерисамеджид), построена от Константин Липс в 908 г. Будрумджами е архитектурно много добре издържана, но в нея скулптурната украса е много слабо застъпена. В църквите, построени след Будрумджами, т. е. през XI и следващите векове, вътрешните корнизи, които разчленяват сградата хоризонтално, също нямат пластична украса. Изключенията са

много редки. Срещат се само в особено грижливо устроени църкви, но и там скулптурните орнаменти са прости и еднообразни.

Срещу това Фенериса от 908 г. представя едно изключително явление. Тук всички вътрешни корнизи са богато и разнообразно украсени с пластични орнаменти. Но не само корнизите: такава украса имат също дългите тесни стълбове, които разделят прозорците на апсидата или поддържат арки, виждаме я по капителите и дори по базите на тези стълбове, по подложките на преградните плочи. Частите от иконостаса са украсени с декоративни скулптури, с фигури на животни и с инкрустирани орнаменти от разноцветни мрамори, които придават полихромен оттенък на скулптурите. Това съчетание на двете тясно свързани техники е твърде интересно и оригинално явление във византийското изкуство през X в., което може да се види във Византия също в живописата на ръкописите, в монументалната декоративна керамика и в произведения, изнесени в тази епоха в България, която според А. Грабар византийците искали да направят по-малко заплашителна, като подпомагат нейното християнизирание и нейното културно развитие по византийски формули.

Фенериса е бележит не само с изобилието на скулптурна украса, но и с мотивите и стила на тази украса. Тук са употребени малък брой късове от VI в., но повечето мотиви са създадени в X в. по ранновизантийски модели. Сложният профил на цокъла на мраморната облицовка на долните части на стените е свободна имитация на паметници от края на античността. (Тук А. Грабар отбелязва под черта: „това връщане към изкусните и сложни профили е изобилно илюстрирано чрез архитектурния декор на разкопаната в Преслав Кръгла църква, вж. Кр. Миятев, Кръглата църква в Преслав, София 1932“.) Но във Фенериса има и цокли с пластична украса, каквито не са известни в друга византийска църква.

А. Грабар е съставил доста подробна картина на декоративния репертоар на Фенериса по материали *in situ* и по късове в Археологическия музей в Цариград, които

са били прибрани от развалините на тази бивша църква. Но той допълва този репертоар и с материали от Преслав, които по мотиви, техника и стил са почти идентични с материалите от Фенериса. Така например от иконостаса на Фенериса не са запазени части, но А. Грабар ги представя като описаните от византийските автори иконостаси на църквите, построени от Василий I в края на IX в. и от Константин IX Мономах от средата на XI в., т. е. като архитектурна композиция от преградни плочи и стройни колонки, които поддържат хоризонтален архитрав. А. Грабар е на мнение, че иконостасът на Фенериса не ще да е бил от скъпи метали и с украса от скъпоценни камъни и емайли, каквито са били иконостасите в споменатите църкви. Основавайки се на мраморни късове с гнезда за инкрустации по тях, той си представя иконостаса на Фенериса, изграден от цветни мрамори с колонки и архитрав, в които са били инкрустирани скъпоценни камъни и дори икони. Наистина при разкопките на Фенериса не са намерени полихромни мраморни късове с инкрустации, имитиращи метални колонки и архитрави, но А. Грабар смята, че тази празнота може да се запълни с аналогии, които са открити в Преслав, а именно мраморните късове с гнезда за инкрустации по тях. Също както в Преслав, във Фенериса са намерени мрамори с инкрустирани иконки в тях. Инкрустираните там иконки изглеждат твърде малки за мащаба на един нормален иконостас. Такива малки иконки обаче според А. Грабар са могли да стоят по иконостаси на малки параклиси във Фенериса, но са могли да украсяват и архитрава на главния иконостас.

От иконостаса на Фенериса не са намерени никакви части, но неговият вид може да се възстанови по многобройните късове от Кръглата църква в Преслав. Защото по мнението на автора, наскоро покръстена, столицата на България се красяла с християнски църкви, построени и украсени по византийски образци. Повечето от тези църкви са загинали при разрушението на Преслав от Йоан Цимисхи в 972 г., а това ни дава *terminus ante quem* за повечето преславски паметници. Най-хубавите църкви в Преслав са сигурно

към X в. и в тях могат да се намерят важни фрагменти от монументална полихромна и скулптурна украса, която е била близка до украсата на Фенериса, а именно на нейните мрамори с релефи и инкрустации.

Архитектурата на иконостаса на Фенериса не може да се възстанови поради липса на директни свидетелства във Византия, но А. Грабар привежда фрагментите на една подобна мебел, открита в развалините на Кръглата църква. Става дума за грижливо изработени фрагменти от осмостенни колонки и от прави и извити рамки от различни корниз с различни профили, често пъти твърде сложни. Тези изтънчени профили напомнят именно на цоклите от Фенериса. По тези фрагменти има гнезда за полихромни инкрустации. Техниката следователно е същата, както техниката на рамките с инкрустации на иконки във Фенериса.

Мраморните рамки, корнизите и колонките в Преслав са били украсени било с геометрични мотиви или със схематични растителни орнаменти, било с имитации на перли и скъпоценни камъни. Последното показва, че майсторите са били инспирирани от монументални бижутерийни мебели, каквито са били иконостасите на Василий I и на Константин Мономах. Като образец за полихромните инкрустирани орнаменти в Преслав са послужили именно емайлите на цариградските сребърни и златни иконостаси. По същия начин са били украсени и архитектурните части на иконостасите на Фенериса, но с тази само разлика, че във Фенериса на емайлите са подражавали с полихромни мрамори, а в Преслав — с пъстри глазирани керамични плочки. Рисуваната керамика в Преслав е била широко използвана през същата епоха и във византийската столица.

Грабар анализира мотивите и фактурата на някои преславски фрагменти и въз основа на установените от него близки аналогии между украсата на Фенериса и на Кръглата църква в Преслав той се опитва да налучка мястото на някои преславски късове в църквата, без обаче да се конкретизира. Той говори общо за цокъл на иконостаса, за парпет на галерия и само големия външен корниз с гроздовете, който има близки паралели с

корнизите във Фенериса, поставя в барабана на купола. Той си спомня и за мраморни релефи от Преслав, които не произхождат от Кръглата църква, именно отдавна известните капители с разгънат лозов лист и фрагмента с фигура на крилато животно, които също имат общи или частични паралели с украсата на Фенериса. В преградните плочи от двореца и от базиликата Гебеклисе той вижда да се редуват две орнаментни композиции в квадратни полета с прибавка на трета по-тясна и несиметрична, гдето личи волята да се покрие полето изцяло с орнаменти, разположени ритмично и със строга яснота в композицията. Тези особености според Грабар са свойствени само на Хв., в IX и XI в. тях ги няма.

И така през Х в. във Византия съществува един репертоар от мотиви, които са могли да украсяват с различна техника (инкрустация, рисувана керамика, бижутерия, рисунки в ръкописите) различни обекти. Тези мотиви се срещат по паметниците в Цариград от епохата на Ренесанса. Във връзка с това Грабар се спира на въпроса за източниците на този репертоар не по отделни групи, а изобщо като нещо цяло, което е включено във византийското (цариградското) изкуство през Х в. Той отбелязва, че в областта на декоративното и фигуралното изкуство Византийският Ренесанс през епохата на Македонската династия не се е ръководел от някаква доктрина или теория за възобновяване на античността. Майсторите просто са копирали стари модели, които се разпространявали във всички области на техниката и ставали неразделна част на изкуството на Ренесанса. Така и орнаменталният репертоар на Фенериса със своите добре разпределени, симетрични и ясни форми е добил класически аспект, който сигурно се дължи на ренесансовия вкус на епохата. Грабар подкрепя тази своя концепция с няколко примера из областта на миниатюрната живопис, емайла, тъканите и керамиката, като с последната се занимава по-обстойно. Според него техниката на люстровата керамика се явява във Византия през IX в. под влияние на китайския порцелан чрез посредството на Багдад. Но византийската рисувана и покрити-

та с ангоба керамика заема своите мотиви от орнаменталния репертоар, който виждаме във Фенериса и в други паметници от тази група. Това означава, че този вид декор е бил на мода, когато е била въведена въпросната техника на керамиката, и че той е бил приложен към монументалната декорация. Византийската керамика е намерила своето сполучливо и оригинално приложение, като е допълвала стенописите и инкрустациите с цветен мрамор. Този почин принадлежи на византийците, освен ако те не са били повлияни от някои ислямски предшественици (Багдад, Кайруан). Но византийците превъзхождат Кайруан с това, че дават на монументалната декоративна керамика архитектурна артикулация, като я приспособяват към корнизи, рамки, колонки и пр. Грабар допуска, че във византийската керамика са възприети ислямски мотиви (куфически надписи), но ислямското влияние не може да се е простирало върху целия декоративен ансамбъл на тази керамика. Той си спомня, че в своя труд от 1928 г. (*Recherches sur les influences orientales dans l'art balkanique*) мъчно е могъл да сближи люстровата керамика от Багдад—Кайруан с декоративната керамика в Преслав, защото в последната има орнаменти, по-архаични от декорацията Багдад—Кайруан и Самара и по-близки до декора на Омеядите, които в това отношение са били наследници на сасанидите. Но тъй като династията на Омеядите престанала да съществува в 850 г., Грабар трябваше да предположи един възможен контакт било с ислямското изкуство от преди 850 г., било влияние на едно закъсняло персийско изкуство. И той прие втората алтернатива: византийската керамична декорация от Х в. произхожда от керамичната декорация на съвременното (Х в.) изкуство на източните персийски провинции, гдето продължавали традициите на сасанидите. Той изведе от тези източни извори на византийската керамика много от нейните най-оригинални и елегантни мотиви, като палметата ваза, палметите и редиците от сърца, както и тенденцията към строгост и пълна симетрия, която е една от най-оригиналните черти на керамичните корнизи в Преслав. Орнаменти с подобни стилистични тенденции се

срещат още във византийския репертоар от Юстиниановата епоха (мозайки, фрески, византийски платове от I—VI в.), но тогава Грабар не установи връзката между тези стари произведения и керамиката от X в. с нейната нова техника и чисто ориенталски аспект. А сега в своя нов труд той пише: „Но осем години след мене Кр. Миятев не се поколеба да установи тази близост, като заключи: ориентализмите на преславската и цариградската керамика не идват направо от външно влияние, но произхождат от един фонд от персийски мотиви, който византийското изкуство си е създало от много векове. Сега аз вярвам, че Кр. Миятев е бил много по-близо до истината от мене по въпроса за наличността на византийски предходници за някои от персийските мотиви, които намираме във византийската керамика от X в. Сегашното състояние на нашите проучвания ни позволява да разберем по-добре срещата на преславската керамика с известни паметници от VI в. и да си обясним как се е образувал орнаменталният репертоар на византийската керамика.“ И Грабар продължава по-нататък: сега ние сме по-добре въоръжени да направим това, след като знаем, че този репертоар е съвсем същият като репертоара на пластичния декор на Фенериса и на други паметници от тази епоха. Касае се следователно не за един орнаментален репертоар, свойствен изключително на керамиката, но репертоар, общ на една значителна група византийски декоративни произведения от същата епоха.

Произходът на орнаменталния репертоар на Фенериса се осветлява според Грабар и от обстоятелството, че той е много близък до пластичния декор на църквата Св. Полиевкт от началото на VI в., който е наскоро открит. Сега вече се знае, че скулпторите от началото на X в., които са работили във Фенериса, са могли да намерят между паметниците от VI в. и произведения, които са могли да им предложат модели и с източни мотиви, а именно палметите вази и листните палмети, поставени в хоризонтален и отвесен ред, както и други подобни мотиви. В светлината на тези констатации се обяснява и приликата на други декори от групата на Фенериса с про-

изведения от VI в., а именно релефите и керамиката от Преслав, тъканите, емайлите и орнаментите в ръкописите.

Следователно майсторите от X в. се ползват от по-стари (начало на VI в.) образци, като ги пресъздават в нова преработка. Заемат се орнаменти от VI в. без оглед на това, дали са класически или ирански. Не са били изключени, разбира се, и случайни интервенции, както е случаят с византийската керамика, в която са били включени и мюсюлмански елементи.

Бих искал още веднъж да подчертая, че изследването на пластичния декор на църквите в Скрипу, Тива и особено на Фенериса в Цариград е довело Грабар до важния извод, който хвърля светлина не само върху историята на фигуралната пластика, но и на скулптурния архитектурен декор във Византия. Положението, че между VI и втората половина на IX в. във Византия не съществува нито фигурална, нито декоративна скулптура, обяснява пълната липса на скулптурни паметници през тази епоха, докато в страни извън империята през същото време орнаменталната пластика все още продължава да заема значително място в архитектурата. Богатата откъм мотиви, техника и стилово съвършенство архитектурна пластика, която за кратко време е разцъфтяла във Византия в края на IX и началото на X в., не се среща в по-късните църкви в такова изобилие и в такъв вид освен в някои иконостаси и амвони.

В моята книга за Кръглата църква в Преслав (1932), след като анализирах отделните архитектурни съставни части и композицията на този уникален паметник, аз го определих като синтеза от по-стари елинистически елементи и форми, които са свойствени и на византийската архитектура от VI в. Затова по своя състав и по своята композиция този паметник трябва да се счита за византийска постройка, но по строителен материал и по строителна техника той принадлежи на X в. и не може да се отдели от съвременната му преславска архитектура. Това становище аз поддържам и в мои по-късни трудове.

Освен това аз наблегнах и на изобилната и сложна украса на тази църква, която е била в два вида: пластична и колористична.

Многобройни варовикови корнизи с различни профили и с релефна резба украсявали църквата отвън и отвътре. При анализа на тези корнизи аз установих, че техните орнаментални мотиви са почерпени от елинистическия орнаментен репертоар, но по стил и фактура те се отличават от пластичната украса на византийските църкви от VI в., защото са изработени от майстори, които по време и вкус стоят далеко от пластичния византийски декор на VI в. Тези майстори са създали само груби подражания на ранновизантийския декор, като не са пропуснали да вложат в него мотиви и от по-късно време.

Но Кръглата църква е била богата и с вътрешна мраморна украса, от която са измерени голям брой късове с различни профили. Най-характерната особеност на тази пластична украса са били нейните пъстроцветни инкрустации с глазирани керамични плочици. Описвайки подробно този вид украса, аз не можах тогава да го съпоставя с близки аналогии извън България, тъй като не ми бяха известни подобни паметници. Можех само да заключа от сравнително малките размери на късовете с инкрустации и от техния особен характер, че последните произхождат ако не от иконостаса и амвона на църквата, то поне от някои други подобни църковни принадлежности. Този вид украса с керамични инкрустации е тясно свързан по техника с монументалната рисувана керамика, която е била обилно използвана в Кръглата църква и която съвсем сигурно произхожда от X в. Така бе получено още едно доказателство, че украсата с керамични инкрустации в същата църква, т. е. че и иконостасът на църквата е също от X в. Така от съвкупността на ред факти от различно естество бе установена и хронологията на самата църква: началото на X в.

Тази датировка бе общо приета както в България, така и на Запад. С нея обаче не са съгласни няколко научни работници от Белград, които се опитваха да докажат, че Кръглата църква не е била построена в X в., а 400 години по-рано, т. е. в VI в. Дори на XII международен конгрес по византология в Охрид през 1961 г. те поставиха проблема за датата на Кръглата църква като централна

тема и в три последователни доклада се стареаха отново да защитят своята теза за ранния произход (VI в.) на Кръглата църква и на Голямата базилика в Плиска.¹ Без да познават отблизо самите обекти и без да се съобразяват с археологическите факти и с историческата обстановка на втората българска столица през X в. и през предшестващата епоха, а изхождайки само от формите на плана и от елинистическия характер на някои части от архитектурния декор на Кръглата църква, те се облягат тъкмо на тези особености на този паметник, като пренебрегват моята изрично подчертана уговорка, че както композицията на плана, така и разработката на детайлите носят белега на една много по-късна епоха от епохата, когато тези планове и тези украси са били употребявани във Византия. И за да се обезсили поддържаното от наша страна положение, че през VI в. на мястото на Преслав не е имало никакво значително селище и още по-малко вероятно някакъв град, който е могъл да се нуждае от църква с такава свършена архитектурна логика и с толкова богат пластичен и колористичен декор, в Белград потърсиха опора в неправилната датировка на базиликата Делидушка при Преслав, която В. Мавродинова недостатъчно обосновано отнесе към V в., за да покажат, че в Преслав е имало старохристиянски паметници още от V в. Те писаха, че Кръглата църква, която и без това била с раздвижена архитектура, е била претрупана и с пластичен орнамент, което й придавало пъстър, провинциален вид. Освен това според тях орнаментацията на някои скулптирани фризове в нашата църква имала подчертан ориенталски характер и тъкмо такъв вид украса, но по-богата и по-художествена се виждала и в някои части на архитектурния орнамент на цариградската Св. София, от което трябвало да се извади заключение, че и Кръглата църква в Преслав е също от VI в.

Успоредниците, които Грабар набелязва между украсата на Фенериса и Кръглата цър-

¹ L'architecture de la Basse antiquité et du Haut Moyen âge dans les régions centrales des Balkans. Actes du XIIe congrès international d'études byzantines I, Béograd, 1963, 3—95.

ква, са извънредно ценни като нов принос към характеристиката на нашия паметник в Преслав и особено за неговата окончателна датировка. Той показва съвсем убедително, че архитектурната украса на Кръглата църква е толкова близка по характер, фактура и стил до съответната украса на Фенериса, че за последната, бидейки все още оскъдно позната, можем да си допълним представата с материали и от Преслав. Този извод е много важен, защото от него следва логически и заключението, че Фенериса и Кръглата църква са много близки и по време — началото на Х в. Всички възражения против тази датировка рухват окончателно под тежката и солидна аргументация на Грабар. На тази датировка не противоречат ни най-малко. елинистическият характер на украсата на Кръглата църква и нейната близост с архитектурната орнаментика на ранновизантийските църкви, защото подражанието на елинистически сюжети и форми през време на Византийския Ренесанс несъмнено е намерило отражение и в столицата на България през Х в. Що се отнася до някои действително антични архитектурни части, намерени в развалините на Кръглата църква, то това обстоятелство не може да наклони везните в полза на нейната ранна датировка, защото не само в тази църква, но и в много други средновековни български постройки със сигурен късен произход има вторично използвани антични бази, колони, капители и други подобни.

Следователно Кръглата църква в Преслав със своето уникално архитектурно съвършенство и със своята изобилна и разнообразна външна и вътрешна украса не е произведение на „провинциално“ творчество, а типичен столичен паметник, който е могъл да бъде създаден в българската столица само по времето на големия политически и културен възход при Симеон. Но той не е бил изолирано явление в Преслав. Приблизително в същото време ще да са били построени царският дворец, базиликата Гебеклисе, църквата в Патлейна, църквата на Тузлалъка и онези неоткрити още църкви в двореца, за които Йоан Екзарх пише, че са били украсени „изобилно с камък, дърво и краски, а вътре с мрамор, мед, сребро и злато“, и които по пластична

и колористична украса не са отстъпвали на Кръглата църква. Изричното указание на съвременника Йоан Екзарх (живял в края на IX и началото на Х в.) за вътрешна украса с мрамор, мед, сребро и злато ни подсеща за сребърните позлатени и украсени с емайлови инкрустации иконостаси на църквите на Василий I от края на IX в. и на Константин IX Мономах от средата на XI в. Към преславската група паметници би могла да се прибави още и църквата на манастира от IX—X в. в местността Караачтеке при Варна, в развалините на която са намерени части от мраморни осмостенни колонки от иконостас, напълно еднакви с мраморните късове с инкрустации от Кръглата църква. Очевидно във всички тези паметници е бил отразен онзи краткотраен възход на архитектурния пластичен и колористичен декор, който според Грабар е настъпил във Византия в края на IX и в началото на Х в. и който още към 944 г. в прекрасната архитектурна творба на Роман Лакапен (Будрумджами) е отстъпил място на по-строги и по-скромни форми.

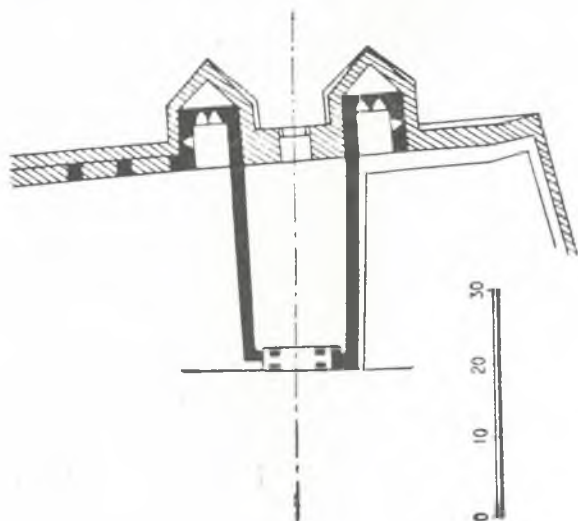
В реда на тези мисли, като изхождаме от положението, че в останалите открити досега преславски църкви не са намерени много късове от пластичен декор, ние бихме могли да предположим, че у нас, както в Цариград, е настъпила според израза на Грабар промяна на вкуса, която съвпада може би с времето на цар Петър, когато, както изглежда, са били построени голяма част от онези преславски църкви, които са се отличавали със своя по-скромен архитектурен декор.

Wolfgang Müller-Wiener, *Mittelalterliche Befestigungen im Südlichen Jonien. Istanbuler Mitteilungen*, Heft 11, Istanbul, 1961, S. 5—122, 26 Abb, 17 Taf. und 3 Beilagen.

С. Н. Бобчев

В кн. 11 на *Istanbuler Mitteilungen*, издание на Германския археологически институт (ГФР), Волфганг Мюлер-Винер прави обширно изследване на средновековни укрепления в Южна Йония (Мала Азия). Поради методично ясното изложение на богатия му мате-

риал то е от особено значение за археолозите, които се занимават с укрепленията на Византия или на страните, които са били под нейно влияние. Тук ще разгледаме ония негови страни, които ни изглеждат особено важни за нашата българска археология. Известно е колко е нараснал днес интересът към историята на средновековния град. Почти

всички археолози, които стоят близо или далеч от тази сложна и трудна област, се стремят към нея, често обаче без да имат достатъчно сравнителен материал и без да са добре запознати с известните в литературата трудове по въпроса. Ето защо изследвания, подобни на тук разглежданото, представляват голям интерес за повечето археолози.

Работата в тази област неизбежно води към обобщения, а обобщенията не само в археологията, но и във всички науки са най-важни и най-трудни. Мюлер-Винер е крайно предпазлив и макар да е от по-младата генерация археолози, добре прилага възприетия от него метод при ясно съзнание за трудностите, които има да преодолява, както и за едностранчивостта на избора от него топографски и исторически начин на разглеждане. На стр. 116 той подчертава: „Както вече на уводно място се каза, трудно е да се иска да се изследват по-отблизо или даже да се разрешават типологически отделните въпроси при ограничени материал на разглежданата тук област без обширни сравнения на укрепителните строежи и в съседните на Йония страни. Ако обаче въ-

преки това тук се разглеждат накратко такива въпроси, то е само с намерение да се набележат някои линии на развитие, които поради топографския начин на разглеждане по необходимост остават на заден план и които биха дали опорни точки за по-нататъшни изследвания.“

✓ Като такива опорни точки авторът, на първо място, разглежда разположението и уредбата на укрепленията и селищата. Като доминиращо начало се отбелязва свързването им с по-стари селищни места, които, значително намалени по обем през първото хилядолетие от н. е., все пак се явяват като наследници на старите полиси. Поради опасност от вражески набези се изгражда мрежа от по-малки и най-малки опорни точки, чието положение също се определя (поне отчасти) от по-стари селища и само по изключение на някои места се определя от благоприятно местоположение. Пълно напускане на антични селища до началото на XIV в. в Южна Йония не се наблюдава поне за градовете. За другите по-малки (полски) антични селища нищо не се знае. Едва в началото на XIV в. поради честите нападения откъм морето или поради турски нападения по сухо се забелязва напускане на градски селища, най-вече крайморски, и преместването им с километри навътре в страната, а при селища от вътрешността — изместването им в по-недостъпни местности. Едновременно с намалението на градското население се намалява и обемът на градовете. Тук се отбелязва, че тази непрекъснатост се определя от историческите условия на ранновизантийското време, когато все пак е имало стремеж да се запази мястото на стария пазар или търговски център по такъв начин, че съкратената около него укрепена със стени площ да бъде обиколена стратегически благоприятно, като се изключват само не особено важни градски покрайнини.

„Само непосредствената заплаха от нашествието на турците към края на XI в. срещу още повече намалените спрямо ранновизантийското състояние градове принуждава към съвсем нови мерки, при които... без да се държи повече сметка за икономическите съображения, военнотериториалните необходиминости определят както положението, така и формата

и големината на новите укрепления. Скоро обаче се вижда, че стопанската и финансовата сила на византийската държава или на комуните е недостатъчна, за да поддържа и тези укрепления в необходимия обем или да ги преустрои или усили според нови принципи. Така в първата половина на XIII в. се минава към все по-затворени, оскъдно населени и укрепени като цитадели места и до тях — населени квартали, обиколени с по-слаби, едва поправени стени.“

На второ място, авторът се занимава с типологията на укрепителните постройки и техните отделни части, при което се изключват ранновизантийските като свързани с по-стари традиции. Тук се отбелязват само такива укрепления, строени от XI до XIV в., през което време са настъпили по-важни политически промени. През този период все пак не се наблюдават промени и в строежа. В общото разположение има еднакви тенденции неправилни очертания в план, обусловени от местния терен и естествените възможности за отбрана. Даже и там, гдето теренът благоприятно позволява правилен строеж (практикуван още в ранновизантийско време), и там не се стига до схематично правилни форми. Напротив, както в укрепителните постройки, така и в сакралните се забелязва склонност към живо, раздвижено разположение, към съзнателно създавана асиметрия не само в план, но и в отделните части — кули, порти, бастиони — и към произволно третиране на стенни повърхности. Даже и при малки укрепления се срещат твърде различни видове кули както едни до други, така и в редуване. Докато в предполагаемите комненовски крепости обикновено виждаме просто изграждане на стените по неправилен полигон, изглежда, че по-късно в по-големите укрепления цитаделата се разделя от жилищния град, а в по-малките се наблюдава едно по-слабо външно предукрепление около вътрешното укрепление или облегнато на една от трите страни на главното укрепление.

От отделните форми през разглеждания период само кулите и портите претърпяват малки промени. Нормална форма на кулите или бастионите е простият правоъгълник или простият полукръг. И двата типа са застъпе-

ни в разтеглени форми, понякога доста силно изпъкнали навън, а понякога, напротив — твърде малко издадени. Други типове кули (триъгълни или петоъгълни) или особено усилените ъглови кръгли кули тук се наблюдават едва от XIII в., и то в твърде ограничен брой и зле оформени, докато през ранновизантийско време кръгли кули, но с правилна форма са по-чести. Тук трябва да се отбележи, че в типичния случай, какъвто е случаят с *Tor der Verfolgung* в Айясолук — Ефес, придадените триъгълни наставки пред по-старите четвъртити кули, които фланкират портата, са според автора „от време немного по-късно от VI в., в ъз м о ж н о (курсив С. Б.) от VII/VIII в.“ Тези наставки имат типичния средновековен „талус“ (външен наклон), какъвто имат например преустроените пак чрез наставки (но неправилни) през XIII в. и датиращи по-отрано в старите си очертания триъгълни и четвъртити бастиони № 2 и 3 в цитаделата. Последната представлява съкратената по площ северна част на същата крепост, изградена върху основи на по-старата крепост, показана в приложение № II с черно. За нас е ясно, че триъгълните наставки пред четвъртитите кули на *Tor der Verfolgung* са от по-ранно време — VI—VII в., което потвърждава тезата ни за кулите с издаден остър ръб (вж. С. Н. Бобчев, *Крепостните кули с издаден остър ръб*, ИАИ, т. XXIV, 1961).

Интересно е също, че в разгледаните от автора 18 крепости нито в един случай не е отбелязана смесена зидария. Има само три случая на „клетъчен строеж“ (*parément cloisonné*). Няма също нито един случай на тухлен хоросан, а само запълвания на празнините между необработени камъни (*moellons*) с по-големи тухлени парчета.

Извън топографията и общото третиране на въпросите авторът се принуждава по собствено признание да борави и с конструктивните белези, но прави това доста плахо и не съумява да създаде от тях критерии за хронология. Безспорно това е твърде трудно, но и малкото, което би могло да се направи, не е направено.

Многото екскурси под черта отвлечат донякъде вниманието на читателя, но това не омаловажава значението на труда на Мюллер-Винер, който трябва да бъде продължен.

СЪДЪРЖАНИЕ

Цв. Дремсизова-Нелчинова — Омуртаговият аул на Тича	5
Т. Герасимов — Монети на Георги Тертер с полумесец, звезда и бюст на човек	25
К. Маевский, Ст. Парницкий-Пуделко, Л. Пресс и Я. Велевский — Археологические раскопки в западном секторе Нове в 1963 году	31
Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султови и А. Димитрова — Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1963 году	43
Фл. Флореску и С. Бобчев — Находки на архитектурни части от паметника при Адамклиз (Тропеум Траяни) в Южна Добруджа	75
Д. Аладжов — Разкопки на трако-римски могилен некропол в Мерицлери	77
Й. Юркова — Тракийски подражания на бронзови монети от Мароней	124
Г. Ил. Георгиев и Н. Я. Мерперт — Раскопки многослойного поселения у с. Езеро близ г. Нова Загора в 1963 году	129
Ст. Иванов — Кости животных из многослойного поселения у с. Езеро близ г. Нова Загора	161
Б. Николов — Тракийски паметници във Врачанско	163
Л. Гетов — Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско	203
Ж. Вължарова — Средновековни обекти по долините на реките Цибрица и Огоста	231

Материали и научни съобщения

Т. Герасимов — Монетни съкровища, намерени в България през 1964 г.	247
Т. Герасимов — Една фалшива монета на тракийския цар Котис V (12—19 г.)	252
Т. Герасимов — Изглед на Маркианопол върху монети	254
Т. Герасимов — Сребърни монети на Андроник III Палеолог с надпис <i>ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ</i>	257
Т. Герасимов — Две сребърни монети на Йоан V Палеолог	259
Т. Герасимов — Фалшива византийска монета от сребро	261

Рецензии

Кр. Миятев — Нов принос към проучването на преславската архитектура	266
С. Н. Бобчев — Wolfgang Müller-Wiener, <i>Mittelalterliche Befestigungen im Südlichen Jonien, Istanbul</i> Mitteilungen, Heft 11, Istanbul, 1961, S. 5—122, 26 Abb., 17 Taf. und 3 Beilagen	271

SOMMAIRE

Tz. Dremsisova-Nelčinova — L'aul d'Omurtag sur la Tiča	22
T. Gerassimov — Monnaies de Georges Terter avec le croissant, une étoile et un buste d'homme	30
K. Maevskij, S. Parnickij-Pudelko, L. Press et J. Veleviskij — Археологические раскопки в западном секторе Нове в 1963 году	31
D. P. Dimitrov, M. Chichikova, B. Sulтови и A. Dimitrova — Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1963 году	43
Fl. Florescu und S. N. Bobtscheff — Funde von Denkmalsstücken des Monuments von Adamklissi (Tropaeum Traiani) in der Südlichen Dobrudscha	63
D. Aladžov — Ausgrabung einer thrakisch-romischen Hügelnekropole in Meriçleri	122

J. Jurukova — Imitations thraces de monnaies de bronze de Maronée	128
Г. Ил. Георгиев и Н. Я. Мерперт — Раскопки многослойного поселения у села Езеро близ г. Нова Загора в 1963 году	129
С. т. Иванов — Кости животных из многослойного поселения у с. Езеро близо г. Нова Загора	161
B. Nikolov — Thrakische Denkmäler im Bezirk Vraca	201
L. Getov — Sépultures sous tumulus près de Dolno Sahrane, arr. de Stara Zagora	228
Ž. Vážarova — Mittelalterliche archäologische Objekte an den Flussufern der Cibrica und Ogosta	245
T. Gerassimov — Trésors monétaires découverts en Bulgarie en 1964	250
T. Gerassimov — Une fausse monnaie du roi thrace Cothys V (12—19)	254
T. Gerassimov — Vue de Marcianopolis sur monnaies	256
T. Gerassimov — Monnaies d'argent d'Andronic III Paléologue avec l'inscription ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ	258
T. Gerassimov — Deux monnaies d'argent de Jean V Paléologue	261
T. Gerassimov — Une fausse monnaie d'argent byzantine	263
Kr. Mijatev — Nouvelle contribution à l'étude de l'architecture de Preslav	266
S. N. Bobtscheff — Wolfgang Müller-Wiener. Mittelalterliche Befestigungen im Südlichen Jonien. Istanbul Mitteilungen, Heft 11, Istanbul, 1961, S. 5—122, 26 Abb., 17 Taf. und 3 Beilagen	271

ИЗВЕСТИЯ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ

Том XXVIII

*

Изд. редактор *М. Чакърова* Техн. редактор *Ил. Протиц*
Коректор *Анета Христова*

*

Дадена за набор на 6. V. 1965 г. Подписана за печат на 22. VII. 1965 г.
Формат 59/84/8 Тираж 1000
Печ. коли 34,5 Изд. коли 28,64
Цена 3,36 лв.

*

Набрана и отпечатана в Печатницата на БАН
ул. 36, кв. Гео Милев
Поръчка № 833

